

8/2135

g/j.ah.

BUDA PESTI SZEMLE.

F/3

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

UJ FOLYAM. — 1869.

XIV. KÖTET.

PÉST,

RÁTH MÓR.

1869.

Ujzk
KÖNYVELOSZTÓ
FŐLÖPÉLDÁNY

Ujzk
2567 7

Pesten, az „Athenaeum“ nyomdájában 1869.

KELETI TURKESZTÁN

VAGY

A KHINAI TATÁRSÁG.

Bokhara, Khokand és Khiva, Turkesztán ezen három khánságát illető személyes tapasztalataimat több rendbeli külön dolgozatomba lerakván, ez egyszer Turkesztán azon részéről akarok rövid rajzot adni, hol magam nem jártam ugyan, de melyről részint útitársaimtól, részint pedig a nevezett három khánság beunlakóitól több érdekes adatot hallottam. Ezen vidék Marco Polo, a vállalkozó velencezi, és Goes, a buzgó katolikus szerzetes látogatása óta nyugot szemeihez oly kevésbé hozatott közelebb, hogy ránk nézve sűrűbb sötétségbe van burkolva, mint Afrika vagy Ausztrália bármely távol fekvő része.

A mint a név is mutatja, ez Ázsia azon tájának keleti része, mely ezelőtt Tatárország neve alatt volt ismeretes, ma pedig Közép-Ázsiának vagy Turkesztánnak mondatik. Keleti Turkesztánt sokan khinai Tatárországnak is nevezik, mivel az ottani tatárok khinai felsőbbség alatt állnak. Ezelőtt kis Bokharának is nevezték; közép-ázsiai íratokban Alti-Seher, Alti-Tsákán, „hat város” név alatt is gyakran fordul elő; a legfurcsább pedig az, hogy a benszüllöttek hazájokat semmi külön együttes névvel nem jelölik. Én legalább mindig csak Kaskarlik, a kaskari (Jarkendlik, a jarkendi stb.) nevet hallottam, és ha nem tévedek, a közönséges népnyelvben sincs külön megnevezés; az imént említett európai s ázsiai nevek ott mindenesetre ismeretlenek.

Bár magában véve névtelen, mégis Ázsiának ezen része, melyet legjobban keleti Turkesztán névvel jelölhetünk, nagyon érdekes. Három oldalról magas, többnyire hóborított hegyektől környezve, közepét feneketlen homoksík képezi, t. i. a borzasztó, ropant Góbipuszta nyugoti csücsa. Északon a Tien-San vagy honi szólásmód szerint Teugri-Ula, égi hegy, déli kiágazatai választják el Turkesztánt Khokand, Oroszország és a kínai tartomány Ili vagy Dzungáriától. Ezen határ sok helyt merev sziklafalhoz hasonlít, mely mind magasabbra emelkedik, egész az örökös hó- és jégborított Muzártig, körülbelül $42^{\circ} 28'$ északra, $80^{\circ} 38'$ keletre. Keletre a Bollurtag, kristályhegy, néha Boludtag, felhőhegynek is nevezve, s a pámiri fennsík, melyet Közép-Ázsiában Bámidünja, világtető, név alatt ismernek, választják el az említett vidéket a gazdátlan, vad Bedakhsántól. E magas fennsíkon van a Szári-Küil (sárga tó), melyben Wood, a merész angol utazó, az Oxus főforrását fedezte fel, a délkeleti végen pedig a Pusti Khar nevű magas hegyhát vonul el, mely a legutolsó angol mérés szerint 19,000 lábnyira emelkedik a tenger színe fölé. Délen Kün-Lün vagy Kuen-Lun hegyláncza terül el, melynek egyes részei Dzing-Lin, Muszták és Karakurum név alatt ismeretesek, és melyek Johnson W. H. állítása szerint 17300 és 16700 láb magasságban kiterjedtebb sikokat mutatnak fel, mint a Himalaja kevésbé magas hegyháta. Végre kelet felé a Gobi, vagy, a mint szintén nevezik, Belikáva puszta, képez határt, ha ugyan annak mondhatjuk, egy puszta, melyen egyes részeken, mint például Karasehrből Turfan- és Komulba vagy Kultsából Khotenbe, átmennek ugyan, mely azonban általánosan csak a legborzasztóbb kisértet- és rémtörténetek mezeje, s a bennszülöttek részéről ép oly kevés figyelemben részesül, mint a Desikuvir Persiában vagy más ily tájak Turkesztán-s Arábiában. Sajátságos a mese a három nagy városról, melyek a mai Khoten helyén álltak volna, később azonban egy szörnyű homokvihartól annyira el lönek temetve, hogy ma csak rendkívüli viharok alkalmával tűnik elő néhány épület; mesének mondom ezt; hogy azonban ott homok általi eltemetések történtek, azt legjobban bizonyítják a sikerrel koronázott ásások, melyek folytán számtalan, Johnson által többször felemlített tárgy hozatott napfényre.

Keleti Turkesztán talajára nézve kisebb mértékben a mai

Iránhoz hasonló, mely szintén három oldalról hegyektől környezve közepén egy nagy sivatagot zár be; másfelől azonban aránylag víztől jobban öntözött és termékenyebb, bár nem oly szorgosan művelt, mint a persa király országai. A magas hegyekről, úgy a déli, miként az északi s nyugatiakról sok, a magaslatok olvadó hótömegeitől gyakran vadúl megáradó, de csak ritkán, sőt egészen csaknem soha ki nem száradó patakok, folyók s folyamok omlanak, melyek nevével már csak azért sem akarom untatni olvasóimat, mivel az eddig földiratilag megállapítottak, nem mérvadó véleményem szerint, a lehető leghibásabbak. A jarkendi a tartományán átfolyó patakot Jarkend-Derjáh-nak nevezi, szintigy a kaskari, akszúi és khoteni városáról bémálja azt el, a mint az keleten sok helyt történik, hol egy s ugyanazon folyónak csaknem minden megyében más a neve, úgy hogy pontosabban és tisztábban fejezzük ki magunkat, ha azt mondjuk, hogy az említett három oldalról folyó víztömegek keleti Turkesztán közepének mély medenczájében egy tekintélyes folyóvá egyesülnek; ezen folyó neve Tarim, a mi az ország nyelvén annyit tesz mint „vetés.“ Miután jó darab pusztta földön átfoly, a Lobnur, vagy sárkánytoba omlik.

Ezen tekintélyes folyórendszeren kívül keleti Turkesztánt még nagyobb számú mesterséges és természetes csatornák hasgatják át, melyek megnevezésére az ország nyelvén az Öszték és Jáp kifejezések szolgálnak, és melyek partjaikon az erőteljes, ki nem zsákmányolt földön rendkívüli áldást terjesztenek el. Ehhez járúl az ország kedvező éghajlata, mely kis kiterjedésben ép oly soknemű termények tenyésztését teszi lehetővé, mint azt más, bár öthatszszor nagyobb kiterjedéseken is alig találjuk. Mig Akszúban zordou, szigorú tél uralkodik, mely a földet három hónapig hóval borítja, addig Jarkend és Khoten körül már egészen déli mérsékletet találunk, és rizs, pamut és selyem a legbujábbban tenyésznek. A tenyészet tehát itt, bár a magaslatok kevésbé vannak erdővel borítva, mint Khokándban, a mennyire tudakolásaim nyomán mondhatom, szebb és gazdagabb, mint a legutolsó orosz utazó, Wellichanoff kapitány, írja. A búza s az árpa szebb, mint Bokbara-s Klivában. Gazdag a gyümölcs- és főzeléktermelés, és bár ezekkel a szomszéd országokba kereskedést nem üznek, mégis azon körülmény, hogy az ottani lakosok a gyakori polgárháborúk s zavarok

okozta nehéz sebeket rendkívül rövid idő alatt kiheverik, legnagyobb bizonyitekául szolgál a föld gazdagságának és termelési képességének.

Ép oly kevéssé panaszkodtak Turkesztán állatorszáágának minősége- és mennyiségére nézve. Szarvasmarha ugyan itt ép oly ritka mint másbol Közép-Ázsiában, de a birkák a legkittünőbbek a maguk nemében, sőt a finom kashmir gyapjú, melynek hazáját állítólag a Himalaja völgyei teszik, Khoten, Jarkend s Ak-szúból származik, honnan évenként vitetik, többnyire Jarkendből, a Karakorom hegyszoroson át Kashmirba feldolgozás végett, a mint ez legtisztábban kitünik Forsyth T. D. legújabb időben megjelent röpiratából, a ki kereskedelmi körülmények észlelése végett huzamosb időig tartózkodott Kashmir határán. A lovak, ha nem is oly szépek, mint a turkománokéi, mégis erősek s az országban olcsók, árúszállításra ép úgy kerestetnek, mint az ottani tevék, melyek, hajdani útitársaim állításai szerint, még az audkhai-i és belkbi hires fajokat is felülműlják erőre nézve. Végül még a kecskéket is fel kell említenem, melyek itt nagyobbak s erősebbek mint másbol s Jarkend körül tehervivésre használtatnak.

Az ásványországot illetőleg csak gyér s igen homályos tudósításaink vannak; mind a mellett az útasok csaknem mindnyájan az aranybeli gazdagságról szólnak, mely aranyat maig nem bányakból, hanem a folyók partjának fövényéből nyerik. Erre vonatkozik Herodotnak e tájakon található aranyport illető meseszerű állítása, mely aranyport a történet e vén apja szerint kutya nagyságú hangyák ássák ki. Van azonkívül ezüst, vas, ón, réz, salétrom és kén; különös hirnek pedig egy bizonyos, Khinában nagy becsben álló, köfaj örvend, melyet az angolok Jade, a hennszülöttek Jadatsi névvel neveznek, s mely mint ellenmérég veszélyes, kigyók és böklök ellen egész Közép-Ázsiában, különösen pedig Khinában nagy tekintélyben áll.

Turkesztán talajának és terményeinek pontosabb leírására itt a hely hiányzik; de volt elég alkalmam a legalsó néposztályhoz tartozó útitársaim jólétéből az ország gazdagságára következtetni. Ha még úgy el voltak is bájolva egy vagy más általunk átutazott tájék előnyeitől, azt soha sem engedték volna meg, hogy valaki a pálmát nem hazájuknak, hanem Törökország, Persia vagy

Közép-Ázsia valamely tájának itélje oda, s ebbe a khokandiak és bokharaiak is beleegyeztek.

Hogy Turkesztán ily kedvező körülmények mellett sincs jobban népesítve és nem virágzóbb, azt egyszerűen az örökös polgárháborúknak s a khinai uralkodóval folytatott tartós harczoknak kell tulajdonítani. A tekintélyesebb helyek ma a következők:

Kásgár, a hat város vagy megye közt a legtekintélyesebb, valószínűleg egész keleti Turkesztánnak fővárosa, több mint 15000 persa agyagból épült házzal; van benne 17 Medresz, több Kervan-Szerail, a hol béke idején csak úgy tozsog a sok bokhári, khokandi, afghan, zsidó és kashmiri, a kik tekintélyes kereskedést üznek, de csak mintán az erre megkívántató szabadalmakat a khinai hatóságoktól nagy költségen megszerezték. Kásgár kevésbé híres iskolái és mecsetei, mint a várostól körülbelül egy mértföldre levő, Appak-khodta porait elzáró sir által, mely fölött magas, kékmázos téglákkal födött kupola nyugszik, alak- s nagyságra nézve Hazreti-Sah-Zinde Szmárkandban levő síremlékéhez*) meglehetősen hasonló, és továbbá váracsa által, melyben hajdan az 5000 emberből álló khinai őrség tanyázott, és melyben mint műértő barátim mondák, nemcsak a legerélyesebb ostorütések a hasra, hanem a legjobb mantui-k is, bizonyos hűstöl-telékek, voltak kaphatók. A jó turkesztániak bizonyosan többre becsülik az utóbbiakat mint az elsőket. Kásgár körül sok falu s egyedülálló kis majorság van, melyek közt Feizabad és Khanarik a legtekintélyesebbek. Az egész megye szakadatlanul jól van művelve, úgy hogy az ember Jarkendig kertek és szántóföldek határtalan sora közt mehet. Ez utóbbi helyhez vezető úton van Jengi-Hiszar, vagy, mint szintén nevezik, Jengi-Seher megye, hasonnevű fővárossal s mintegy 8000 házzal (Wellichanoff szerint.) E megyének földje aránylag kicsiny, de jól van művelve; a város az által tett hirre szert, hogy itt készül a nyergek disztítésére szolgáló legjobb fénymáz, bár a lakosok szellemi korlátoltságnál fogva még a keleti turkesztániak közt is igen kétértelmű, nagy hírből állnak. Már pedig ez ugyancsak rendkívüli szegénységi bizonyítvány.

*) Lásd: utazásaim Közép-Ázsiában, 165 l.

Innen Jarkendbe jut az ember, mely keleti Turkesztánban a harmadik, legnépesebb város egy nyilsebes folyó mindkét partján. A városban állítólag mintegy 32000 ház van, ez a khinai és mohammedán kormányzó székhelye, tekintélyes kereskedést űz, néha rabszolgakereskedést is, mely itt a bedaktániak kezében van. Ezek áruikat a Káfirek vagy Sziak-Pusok (fekete ruhások) hegyes tájairól kapják, néha a Vakhanik*) soraiból is, de mindemellett a benszülötteknél szentség hírében állnak. Mivel ezen hely az egyfelől keleti Turkesztán és déli Szibéria, másfelől Kashmir Judea közt űzött kereskedés egyik fő rakhelye, azért Jarkend, ha az ottani politikai viszonyok megszilárdulnának, idővel kereskedelmi fontosságúvá válhatik, mint Taskend újabbi időben azzá lett; mert régi idők óta ép úgy állt nagy gazdagság hírében, mint Kászgár az értelmiség- és kegyességében.

A megye fontosabb helyei északon Maral-Basi, délen Jularik és Kargulik.

Negyedik megyeként Khoten, vagy, mint újabb időben nevezik, Iltsi állhat; leginkább fekszik délre és az ó korban az egész iszlámi keleten mosúsza által volt híres; ma pedig különböző selyemszövetek készítése által tűnik ki, melyeket Konstantinápoly bazarjaiban is találhatni, nem kevésbé pedig a fenn említett Jukó által.

A fővárosban mintegy 40000 ház s egy tekintélyes bazár van, hetenként esőtörtökön pedig hetivásár tartatik. A bazár alatt olvasóim ne képzeljenek többet mint egy sor közönséges, alacsony anyagkunyhót, melyek tetői nádgyékényekkel vannak összekötve, nem pedig boltozatos útezákat, minőknek csak némely gyér maradványait mutatja fel a mai kelet. Ép oly szegényesek Khotennek, valamint keleti Turkesztán más városainak is erődítményei; Bokharában egy 12—15 láb magas, 3 láb széles, polyvával vegyes földgöröngyekből épült fallal már dicsekednek; itt ilyenmő falak már vas erődöknek tartatnak, mert a khinai Tatáországban, a mint többszöri kérdezősködésem nyomán mondhatom, egyetlen fal se magasabb 8 és szélesebb 2 lábnál.

Más nevezetesebb helyek: Kargalik, Baza, Kilián, Bes-

*) Lásd: „Vázlatok Közép Ázsiából“ czimű művem, 266 lapát.

Arik és Melik-Sah, megannyian azon út mellett, mely a Karakorum szorosán át Káshmirba vezet.

Ha olvasóim, kiket akaratom ellen mégis untattam tatár névsorral, engem most a Góbi pusztán keresztül a Tari folyón át északra kísérnek, akkor először Ús kerületbe jutnak, Turkesztánnak északnyugoti határán. Fővárosát Turfánnak, gyakrabban pedig Ús-Turfánnak nevezik. Ezen főváros, mely 4–5000 házával nem sokkal ér többet szegényes falunál, híres kitűnő dohánya, kiterjedt legelői s talán azon történeti tény által is, mely szerint 1765-ben egy felkelés alkalmával a khinaiak az összes lakosokat lemészárolták. Ezzel keletre a gazdag, nagy és tekintélyes Akszú tartomány határos, hasonló nevű fővárossal, melyben a Thien-San hegyen át déli Oroszországba élénk kereskedést üznek. Itt egyesülnek évenként a Kizil-Dsár (Petropawlowsk) és Puládba (Semipalatinsk) menő karavánok, melyek, főleg a tavasziak, gyakran nagyobbak mint a táskendiek, mivel ezen úton hozzák az orosz terményekbeni szükségletet nemcsak keleti Turkesztán, hanem még Kashmir és Tibet számára is. Akszú nem keveset tart tudományosságára s kegyességére is. Hű barátom Hadsi-Bilál, a kit közép-ázsiai útazásom olvasói ismerhetnek, ezekre becsülte a korán buzgó tanonczeit és gyakran dicsékedett, hogy szülővárosának 16 mecsetében többet imádkoznak mint a, fájdalom! már félig-meddig elpártolt Konstantinápoly 200 mecsetében. Miként minden helynek, úgy Akszúnak is megvannak a maga sajátosságai; ezek: a kitűnő zsir, a jó kenyér s az asszonyok feltűnőleg csekély ára. Az utóbbin azonban épen nem csodálkozom, mert e tartomány szorgalmas lakói híresek arról, hogy először a születések két harmadát a nőnem teszi, másodsor hogy a sors rájuk a testi bajakat feltűnőleg mostohán osztogatta.

Sokan, mint például az említett Wellichanoff is, a Bai, Szeiram és Kutse tartományokat Akszúhoz számítják, miáltal a „Hatváros“ területét kikerekítik; nekem azonban úgy látszik, hogy ez inkább földirati fogalom, mintsem tényleg létező fölosztás. Keleti Turkesztán mai lakosai az Alti-Seher kifejezést nem akarják elismerni, mert állításaik szerint úgy az említett három helység, miként a még inkább keletre fekvő Karasehr, Turfán s Komul, egy szóval az égi birodalom azon egész része, melyet a khinaiak Thien-San-Nan-Lu névvel jelölnek, az ő hazájukhoz tarto-

zik s ha nem volna a szigorú rendőri fölügyelet által kelet felé a közlekedés megnehezítve, évenként ép annyi komulit, karasehrit s turfánit találnánk a Mekkába vezető zarándokúton, mint az először nevezett hat tartomány lakóit, mely tartományok szilárdan vannak nyugoti Turkesztán nagy iszlámi testéhez csatolva. A mint a dolog ma áll, vagy jobban mondva közép-ázsiai utazásom idejében állt, csak kevés turkesztáni merészelt és merészeltetett Komulig előnyomulni; de az én folyton nyughatatlan barátom Hadsi Bilal volt ott és azt beszélte nekem, hogy az egész földdarab sűrűn van népesítve és művelve; hogy a több mint egy hónapig tartó úton csak ritkán kell meeseten kívül elmondani a naponkénti ötszöri imát. Nagyon sajátságos azon körülmény, melyet a forrás említése után közlök, hogy a komuliák az izlámi nyugotba való zarándoklásuk alkalmával vagy Peking érintése nélkül Sen-Szi s Hu-Peh tartományokon át Kantonba, vagy Tibet s Indián át utaznak. Ily szigorúan van nekik megtiltva minden közlekedés nyugoti hitrokonaikkal.

Keleti Turkesztánról szóló ezen rövid vázlat még tökéletlenebb volna, ha azon utakat fel nem említenők, melyeken Közép-Ázsia ezen része a szomszéd országokkal közlekedik.

Ezen utak négy különböző irányban tartanak a négy világtáj felé. A Bokharába vagy általában nyugotra vezető út Kásgáron át a Terek hegyszoros fölött Ósba, illetőleg Khokandba megy. Ez egy igen régi, sőt talán a legrégebbi út, melyen a mennyei birodalom lakói nyugati Ázsiával és Európával szárazon közlekedtek. Ezen szállították ama selyemszövetek- s fényüzési czikkeket, melyek Rómáig jutottak s a Tiber partjain a moralisták haragját oly nagy mértékben felkeltették. Ezen út egyszersmind aránylag a legbiztosabb s a legkényelmesebb. 16 nap alatt teszik meg rendesen, s e határidő bizonyosan tetemesen rövidebb volna, ha a Terek hegyszoros meredek oldalalain néhány sikamlós, keskeny hegyi út a közlekedést nem nehezítené; bár a rabló Karakirgizek ama tájakon tanyáznak, mégis csak nagy ritkán lehet karavánokon elkövetett erőszakoskodásról hallani.

Ezen Tereküttől inkább délre visz egy út, mely Bedakhsan és Khulumon át a pámiri fennsík északi csúcsánál vonulván el, állítólag fél oly rövid Számárkándból Kásgárba, mint a Számárkándból Khokádon át keleti Turkesztánba vivő út. A mint nekem

szemtanúk beszélték, csak az előbb említett rabló nomádok akadályozzák a rövidebb út használatát; de ez előttem tévedésnek látszik. A Bedaksánon át az Oxushoz vezető út soha sem volt látogatott; nem a rabló nomádok, hanem inkább a Bolur hegység magas, meredek, hozzáférhetlen magaslatai miatt.

Északon két nagy út ismeretes; az egyik Akszún át az Isszikkől tótól keletre visz Kizil-Dsárba (Petropavlovsk) és ezt használják leginkább az Oroszországba menő karavánok; ugyancsak ez kedvez útja mindazon zarándokoknak, kik Konstantinápolyba menve a Nogai-tatóroknál szándékoznak késni.

Akszúból ezen úton kívül még egy vezet jobbra az Ili tartományba, illetőleg annak Kultsa nevű fővárosába, melyet azonban többnyire khinaiak s az ott lakó Tarandsi-k használnak. Egyik végpontja a másiktól körülbelül 417 angol mérföldre van; de az a Thien-San hegység leghegyesebb részén, a magas jéghegyei által híres Muzart hegyháton át visz el. Ez az egyik út éjszakon; a másik, melyet szintén csak khinaiak és mongolok látogatnak, Komulból Turfán és Urumtsi helységeken át Dzungáriába vezet.

A középkorban ezen Krumtsi, akkor Bisbalik (Ötszék hely)nek nevezve, nagy fontosságú helység s a Tsagatai-i khánság keleti székhelye volt, ma csak a nagy khinai őrőség, a nagy teakereskedés s a nagy lovásárok által híres. Ha délre fordulunk, két különböző pontból, t. i. Jarkend- és Khotenből juthatunk a Kuen-Lun hegység fölött a Karakorum hegyszoroson át Kashmir s Indiába. Az első, vagyis a jarkendi út a leglátogatottabb, bár az említett hegyszoros magaslatain a hidegség gyakran kiállhatatlan, sőt egy angol, Johnson, Khotenbe vivő útján novemberben aludni sem mert és azt beszéli, hogy a reggeli órákban még soká lovagolt jégcsapos szakállal, bár a nap sütött. A másik, t. i. a khoteni út az elsövel csak a Karakas folyó partjain egyesül a mindig meglehetősen biztos; innen kezdve a hegység aljáig van az ember rablók támadásának kitéve, ha nem csalódom, a karakirgizek ezen rablók, kik portyázásukat egész Turkesztán délkeleti csúcsáig terjesztik. A keleti turkesztániak, névszerint a zarándokok és kereskedők, többnyire a Jarkenden át Lebbe, Ladak vagy közép Tibet fő helységébe vezető utat választják, és bár az utast, a karavánokat mély hasadékokba vető mozgó síkok és hegyek, — dermesztő hideg és más effélékről való mesék ijesztgetik, mégis a Jar-

kend-Kilan- és Karakorum-út a leglátogatottabb és 25—30 napig tart, míg a Khotenbe vezető, bár sokkal rövidebb, aránylag kevésbé látogatott.

A keleti, Pekingbe vezető útról „Közép-ázsiai útazásomban“ 318. lapon van említés téve. A közlekedés rajta, leszámítva a theakaravánokat, melyek a mennyei birodalom közepéből keleti Turkesztánba mennek, s a katonákat, soha sem volt élénk, ma pedig, mióta a forradalom ama tájakon kitört, teljesen megszűnt.

A mi keleti Turkesztán mai lakosait vagy a kbinai tatárokat illeti, mielőtt őket jellemeznők, azon észrevételt kell előre boesátanunk, hogy ők kétség kívül a nagy Turk törzs azon részének utódai, mely legkorábban tünt ki többi a törzsek közül állami együttélés és tisztán turk társadalmi viszonyok által; rövidebben, hogy ők a földön a legöregebb turk törzs maradékai.

Ezen keleti Turkesztánt — azon részt, mely Kanzu khinai tartománytól, névszerint In Tsoutól, hol a khinai fal legnyugotibb poutja van, a pámiri fenssik keleti széléig nyulik — felszámíthatlan régi idők óta, legalább a mennyire történeti adatok nyomán indulhatunk, törökök lakták. Nyugoti Európa velők a nestorián térítők által ismerkedett meg először, a kik már a második században Kr. u. ide jöttek. Később, névszerint Rubruquis francia útazó idejében, uiguroknak kezdték őket nevezni, de nem épen helyesen; Nigurok voltak, mivel a törököknek még ma is létező uigur törzséhez tartoztak, de ők maguk Turkoknak nevezik magukat, nyelveket pedig a Turkok szójárásának, és az uigur név, mint a nemzet saját megnevezése, irataikban ép oly kevéssé található, miként az özbeghek bármely más törzság- vagy családneve ma előfordul ott, hol az egész özbegh vagy török népről van szó. Tudós elődeimnek, névleg a „Western China“ („Edinburgh Review, April 1868) nagy tehetségű szerzője e tárgyat illető állításainak vizsgálása nem tartozik jelen feladatomhoz; ezen említett író szerint például, az uigurok khinai nyelven beszélnek. Elég lesz kiemelnem, hogy az uigurok Közép-Ázsia művelődésének történetében nagyon sajátos szerepet játszottak és talán épen azért nem egészen méltatlanok azon figyelemre, melyben őket „Az uigurok és nyelvemlékeik“ czimű, nem sokára megjelenendő, művemben részesítem. Műveltségök befolyása akkoron — körülbelől évszámolásunk kezdetétől

Dsingisz-khán fellépéséig — magának egyfelől északra mélyen be a mongol vadonba, másfelől keletre a Zerefsán partjáig szerzett érvényt. Az első keresztyén térítők úgy találták őket mint a Buddha vallás buzgó követőit, mely vallást, a Tübettel, a Buddha-vallás ezen ős székhelyével való szomszédság folytán első kézből kapták. Később a keresztyénség is tetemes mérvben terjedt el, mert a tudós Colonel Yule tudósításai szerint, Kásingirben, mely valószínűleg a mai Kásgár-ral azonos, még a XIV. században is volt egy nestorián püspökség, a mi annál inkább csodásan hangzik, a mennyiben az arabok nem keveset tartanak arra, hogy e tájat Kutizbe kardjának egyetlen suhintásával terítették meg.

Az uigur műveltség befolyásának legtekintélyesebb nyomai a mongoloknál voltak észrevehetőek; ezek, mintán Dringisz-khán az elválasztott Olosz-okat (törzseket) egy nemzetté egyesítette, az uigurok írás jegyeit fogadták el. A gigási birodalom minden részeiben uigur irnokokat és számvivőket alkalmaztak; sőt még a XIV. és XV. században is, midőn az uigurok megszűntek nemzetet képezni, létezett nyelvek s írásuk, mint a hajdani műveltség beszélő emléke, nemcsak az ősi hazában, Turkesztánban, hanem az azowi tengerből partjaiig, a Krim bensejéig, sőt az oszmanlik s ázábeidsániak kivételével minden írástudó turk törzseknél is.

A mennyire történeti hagyományoknak hitelt adhatunk, úgy látszik, hogy önálló, nagy birodalmat soha sem képeztek; már Dringisz előtt is csak multjok káprázata tartotta őket tekintélyben, míg később ez is eltűnt; keleti Turkesztán ős lakói egyfelől nyugoti turkesztáni és a nomad törzsrokonok, mint kirgizek, kazakok soraiból eredt jövevények — másfelől pedig a persa- mohammedán szomszédok-, a szártokkal való házasodás által nyelv és arczkifejezésre nézve annyira vegyültek, hogy a régi, eredeti török vagy uigur jelleg helyébe azon közös turkesztáni ismérvek léptek, melyeket a mai Turkesztán összes lakóinál találunk.

Ma tehát a Hatváros lakói s a többi turkesztániak közötti különbség a következő pontokra vihető vissza. Saját arczkifejezési ismérvek hiányánál fogva a keleti turkesztániakat északiakra és déliekre akarjuk osztani. Az északiak, t. i. az Akszú és Ús-Turfan tartománybeliek alacsonyabb, de szélesebb termetűek, feltűnően kirgiz arczvonásokat tüntetnek fel, melyek különösen a kis, tützesen forgó szemben mutatkoznak, míg a déliek, névszerint

a járkendiek és khotenbeliek, bár a mongol typut tisztán árulják el, mégis a nyúlánk természetben, a feketébb arcszín s hajban a déli éghajlati vagy tán helyesebben a kashmír-mohammedán befolyást, mely ott minden időben létezik, engedik felismerni.

Ruházatuk a bokharai divat, de a régi divat szerint van készítve, minden darab feltünőleg otromba, bő felsőruhák, inkább bélelt női szoknyákhoz hasonlók, melyek vászon- s pamutból készülnek. Nagy, esetlen csizmákat viselnek, és keleti turkesztáni viseletök egyetlen ismérve egy felhajtott karimájú ködmönysapka, ahhoz meglehetősen hasonló, mely a magyar diszöltöny egy részét képezi, és melylyel a Schweiczban talált hűn főket diszítve találjuk. A kék színt nagyon gyűlölik, mint a melyet a kapirook (hitetlenek), t. i. a mandsu-kinai hivatalnokok és katonák, viselnek. Ételeik ugyanazok, mint Közép-Ázsia egyéb részeiben, hozzájárulván némely kinai étel. Italaikat kizárólag zöld és fekete tea képezi; a szeszes italokat, melyet Khokandból hoznak ugyan, itt csak is a khokandiak s a kashmírbeliek fogyasztják.

Jellemét illetőleg a keleti turkesztáni, értem a lakosság törökül beszélő részét, feltünőleg mesterkéletlen, sőt látszólag korlátolt eszü, és egy turfánit, kásgárit vagy akszüit látva aligha gondolná az ember, hogy ezek az ó-korban legműveltebb türk törzs utódai. Sőt a kinaiaknak őket századok óta nyomó igája által szellemileg jobban eltörpültek, mint a vadonban kóborló vad nomád.

A vallási érzelem sokkal erősebb és bizonyára mélyebb, mint Közép-Ázsia más részeiben. A khodsák (a prophéta utódai), ha a legrútabb bűnöket követik is el, mint szentek tiszteltetnek, sőt félig isteneknek tartatnak, mint azt látni később alkalmunk lesz; és megindító volt ama leírás, melyet akszui barátomtól az akszúba jutott első Mnymubarek (szentelt szálak a prophéta szakalából) elfogadásáról hallottam. A szegény igazhivők étlen-itlan órákig, sőt napokig akartak az ereklye előtt imádkozni, bár könnyen úgy járhattak, mint más turkesztániak, hogy t. i. őket valamely csaló, ki a nyugoti iszlámból hazatérve, egy szürke számár szőrét a prophéta hajának mondá, egyszerűen rászedte.*)

*) A valódi prophétahaj tulajdonképi ismérvei: Világosságra tartva nem vet árnyékot és ha előtte e szókat „Allah ekber“ háromszor elmondják, a legalázatosabban bókol.

Ezen vakbuzgóság társadalmi és házi életök minden mozzanatában észlelhető, és olvasóimnak csak akkor lesz a keleti turkesztániak mohammedán buzgóságáról fogalmuk, ha elmondom, hogy Kászgár mai szenteskedői nemcsak Konstantinápolyt, Mekkát, Damaskust stb. nem, de még Bokharát és Khokándot sem tartják az iszlám teljesen tiszta forrásának. A vallási buzgóság és az említett mesterkéletlenségen kívül a keleti turkesztániak jellemvonásaként még a példás gyávaságot kell fölemlítenem, ama gyávaságot, mely hosszan türt zsarnokságnak mindenkor következménye, de sehohsem tűnik fel oly kirívó színekben mint a Hatváros lakóinál.

Turkesztán bennszülöttei mellett a töngenek, vagy mint őket némelyek tévesen nevezik, tungánik, foglalják el a legkiválóbb helyet. Ezen töngenek eredet, nyelv és arczkifejezésre nézve khinaiak, vallást illetőleg pedig mohammedánok, és khinai törzsrakonaik ellen szintűgy, mint a mandzsú népség ellen a legkeserűbb gyűlöletet táplálják, a mi annak következménye, hogy Kon-fu-tsze vallásától való elpártolásuk miatt a khinai hatóságoktól mindenkor sokat kelle szenvedniök. Hazájuk a Kánzu tartomány és Dzungáriának némely helyei; az elsöben tömegesen laknak, az utóbiakban csak szétszórva, bár a Hatvárosban jelentékeny gyarmataik is vannak. Kászgári barátain állításai szerint ezen tönge-
nek *) Timur idejében terítették meg, mások a megtérés idejét előbbre tetszik, mig ismét mások azt hiszik, hogy az iszlám Yunan és Szetsuen tartományokból nyomult éjszakra.

Bár mint legyen a dolog, a töngenek az iszlámi testnek sajátos tagjai maradnak; többnyire a Sáfei-k felekezetéhez tartoznak, melynek a nyugati iszlámban csak kevés követői vannak, és bár a khinaiaktól csak az által különböznek, hogy bajszukat nem nyírják s különben is gyér szakálukat nőni hagyják, mégis nagyon sértve érzik magukat, ha őket a mennyei birodalom valódi fiainak tartják, mert a mint ők állítják, arczukon a Nul-u-Iszlámot (tulajdonképen Nurz-u-Iszlám, az iszlám világa) azon-

*) Innen van a „töngen“ (a megtérített) név töngek (megfordítani) igéből; így az oszmanliban „dömmé“ amyi mint „hitehagyott.“ Az újabb időben Európában használt „tungani“ az eredeti szónak elferdítése, melyet részint az oroszok, részint a tadsikok okoztak, kiknek nyelvében nincs „ö.“

nal fel kellene fedezni és arab eredetüket*) tompa orruk és ferde szemek daczára is azonnal el kellene találni.

Hogy a különben vallástűrő kormány, tekintetbe véve a khinaiak vallásos érzelmeinek szembeszökő lanyhaságát, mért üldözte a hite- hagyott testvéreket, a töngeket, az csak azon körülmény által magyarázható meg, hogy ezen a khinai nemzet nagy testétől elszakadt és különálló tagok erősen összetartanak és az opiumtól ittas khinaiak s lusta mandsúk ellenében szorgalom és józanság által jobb létnek örvendnek. A töngeket nemcsak a Hatvárosban, nemcsak a Sen-zi és Kán-zu tartományok egyes helyein hanem Mekkában és Medinában is jelentékeny összegeket fordítottak vallásos alapítványokra a nélkül, hogy az említett városok, hatóságai az adományozók khinai eredetéről valamit tudnának, mert Törökországban mind a töngeket feltűnőleg káshmirbelieknek tartják, míg Yunnan és Szetsuen mohammedánjai mint tulajdonképeni khinaiak hajtekeres nélkül, de mégis hosszú hajjal paradiroznak a prophéta sirjánál. Mindamellettt talányos, hogy a keleti turkesztániakkal nem mindig állnak a legbizalmasabb lábon, sőt össze is csak nagy ritkán házasodnak; ennek okai azonban maguk a töngeket, mivel mint a khinai helytartók zsoldosai hit- de nem törzsrokonai előtt magukat gyűlöletessé tették.

A mohammedán valláshoz való ragaszkodáson kívül a töngeket a kereskedésbeni becsületességük által ismeretesek az oroszok előtt, kik őket szeretik legjobban használni a benszülött mandsúk vagy khinaiakkal való közlekedésükben.

Keleti Turkesztán kereskedelmi, társadalmi és vallási viszonyaira nézve csekély számuk mellett is nagy fontosságúak a Szártok, egy néptörzs, melyet „Útazásom“ és „Közép-ázsiai vázlataim“ olvasói eléggé ismerhetnek. A mint újabb időben egy kéziratban felfedeztem, „szárt“ már az uigurok idejében annyit tett mint „kereskedő“; azért nevezték el így a kereskedéssel foglalkozó persákat Közép Ázsiában. Miként a messze ó korban persa a nyereszkedési vágy a keleti irániakat a had- és zsákmánykedvelő turkok közé üzte, úgy találjuk azt ma is. A tadsik vagy szárt nem ismer

*) Hasonlóan arab eredetre tartanak jogot a chinai mohammedánok a Yunnan és Szetsuen tartományokban, a tadsikok Közép-Ázsiában és végre a cserkeszek némely törzsei.

veszélyt, sem távolságot; Szálártól (a Kánszu tartomány fővárosa) kezdve a legtávolabb északig a mongolok és kalmükök közt keleti Turkesztánban található, a hol csak neki a kereskedés nyereségét ígér.

A káshmirbeliek jelentékenyen szaporítják Járkend lakosságát és Kásgár és Khotenben is nem csekély számban találhatók; a kábuliak, kik közül csak néhányat lehet a kásgári, jarkendi s khoteni kerván- szerailokban találni, már nem oly vállalkozók többé és csak ritkán érintik Akszüt és Turfánt.

Keleti Turkesztán történetét illetőleg nem hittem érdektelennek itt Wellichanoff, Kásgárból magával hozott, nagy fontosságú iratokból merített tudósításai nyomán némely adatot közölni.

Keleti Turkesztán természetes határai, melyek kelet felé, mint fentebb láttuk, nyitlak, nyugot felé pedig roppant hegyágazatok által vannak elzárva, lényeges befolyással voltak az események történeti menetére s a turkesztán nemzetiségnek kibélyezett jellemet adtak.

Régi idők óta, t. i. a Fán uralkodó családdal egyidejűleg mely Khinában Krisztus előtt kétszáz évvel virágzott, midőn Dsun-Tszián vagy Dsán-Kián a nyugoti tájat felfedezte, egész a jelen korig, keleti Turkesztán folytonosan alá volt vetve vagy Khinának vagy a vándorló hordák egyike vagy másikának, a mint t. i. bizonyos időben az egyik vagy másik uralkodott Mongoliában*). Másfelől azonban nyugoti szomszédai politikai befolyásának soha sem hódolt, nem még Ázsia híres hódítója Tamer-Lánnak sem, a ki bár győztesen vonúlt át az országon, azt meg nem hódíthatta.

Keleti Turkesztán a vallás első elemeit előbb délről, azután nyugotról kapta. A Buddha-vallás ez országba történt behozatalának idejét pontosan meghatározni nem lehet; khinai írók állításai szerint az már a Kán uralkodó család idejében létezett ott. Krisztus után 140-ben keleti Turkesztán városai független államokat képeztek s a Buddha-valláshoz ragaszkodtak. Huen-Tsan, a ki azokat a Tán dyastia idejében, Kr. u. 629, látogatta meg, ama

*) Vagy pedig belföldi uigur uralkodóknak, kik valamint Krisztus előtti, úgy a Krisztus utáni korszakban részint kisebb fejedelemségeknek, részint pedig összpontosított kormánynyal keleti Turkesztán északi részének urai voltak.

vallást általánosan túluralkodónak találta, s azt itt a templomokban papok s „aranok“ vagy szent remeték hirdették. Az magát egész a kilencedik századig tartotta fenn, midőn az iszlám által ki lön szorítva, mely ide a Bolur és Thien-Sán hegyseégeken át Maver-ul-Náhárból terjedt el.*) Keleti Turkesztán társadalmi intézményei természetesen az iszlámi törvények szellemét öltötték magukra, de ellenműködő okok hatásánál fogva ezen intézmények nem vettek fel kizárólagos vallási jellemet. Az iszlám mind a mellett jelentékeny befolyást gyakorolt az ország politikai állapotára. Csak behozatala és fejlődésének szorgos tanulmányozása által juthatunk el a jelen politikai pártok szellemének, szervezetének és jelentőségének méltánylásához, és találhatjuk meg a khodsák erkölcsi befolyásának igaz okát, kik még a számkivetésben is megtartották politikai fontosságukat.

Csak természetesnek mondható, hogy a Buddha-vallás oly hosszú túluralkodása után Mohammed tanai nem foghattak gyorsan gyökeret. Azok a nyolczadik század folyamában hatottak be keleti Turkesztánba, midőn arab kereskedők először kezdték e tájakat látogatni, hanem megjegyzésre méltó tény, ezen sajátosság vallási mozgalom történetében, az, hogy az arabok a városokban nagy ellenállásra találtak s az első általuk megtérítettek a nomádok soraiba tartoztak.

A khinaiak egy véres háborúról tesznek említést, melyet az arabok indítottak volna Turkesztán ellen a nyolczadik században. Muszalmán történetírók szintén bizonyítják, hogy Sámár, Maver-ul-Nahar első uralkodója egy a khinaiakkal folytatott háborúban esett el.

A IX. században különböző muszalmán hitszónokoknak, vagy térítőknak, kik közül a legnevezetesebbek közé tartoznak Seikh-Hászán- Bászri s Abunásszár-Számáni, sikerült az iszlámnak megnyerni a vándor hordák khánjait, a kik azután keleti Turkesztán városainak uraivá lettek és nem rég azelőtt a Számidák uralkodásának vetettek véget.

Ezen megtérítettek az új hívők egész lelkesedésével kezdték

*) Magát az akkoriban mindinkább elterjedő keresztyén hit magvaira elhelyezvén; e tant, mint mondók, nesztorian térítők hozták ide Kis-Ázsiából.

kivont karddal terjeszteni Mohammed tanait. Az ezen korbéli turkesztáni uralkodó sírjain még ma is láthatni a „Gázi“ feliratot, mi annyit jelent, mint „A hit harciosa.“ Egyike ezeknek, Szátuk-Bokhrakhán, a ki a Hidsre 429. évében Kr. u. 1051-ben halt meg, a gázatot vagy vallásháborút Turfan és Komulba vitte. A Khoten melletti kiterjedt mezők, melyek, szintűgy mint a Jarkend és Janisehr köztiek, kizárólag a régi valláshoz ragaszkodók sírjaitul használtattak és ott „Sehidán“ (a boldogult nyughelye) nevet viselnek szomorú bizonyítékot nyújtanak azon tényre nézve, hogy az iszlám behozatala itt is, miként mindenütt, a legkönyörtelenebb kegyetlenség által kísértetett. Uralkodása nem soká maradt a nyugati városokra szorítózkodó. Marco Polo állítása szerint a lakosok a VIII. században képimádók voltak. Ugyanazon időtájban keleti Turkesztánban független állam alapított a Dsagatai dynasziából való mongol khánok védelme alatt, kiknek idejében a pogány elem ismét fölemelte fejét.

Ámbár Tugluk-Timur-Khán, Dsingisz-Khán egyik utóda, a ki az országot Ilitől a Bolur és Kuen-Lun hegységekig birta, Szeid-Raseddin kezeiből 754-ben a Hidsre szerint, vagy 1376-ban Kr. u. az iszlámot fölvette és sok mongol és uigur emirt rábirt példájának követésére, mégis az egész következő század alatt mind a keleti városokban a Budha-vallás volt az uralkodó. A Tamer-Lan fia, Sah-Rok által 1420-ban Khinába küldött követség Khamilban egy pompás mecsettel határos pogány templomot talált. Csak a XVI. században sikerült az iszlámnak teljesen kiszorítani a Buddha-vallást keleti Turkesztánból.

Ezen tájék nyugati részében a XIV. század óta az iszlámot kell uralkodónak tekinteni. Tugluk-Timur-Khán utódai buzgó muszalmánok voltak, és Raseddin utódainak kiváló tiszteletet és kiváltságokat biztosítottak, rájuk hasonlóképen gazdag földeket átruházva.

A XIV. és XV. század nagyfontosságú volt a közép-ázsiai iszlám történetében sok oly hittanító föllépése által, kik szentek vagy csodatevők hírében állottak. Szamarkand és Bokhara voltak a keleti vallástudomány középpontjai s az innen eredt casuistica Kasgáron túl terjedt. A Szeidek, Mohammed utódainak egyike, Khodsa-Makhtum-Aazam, Bokharában nagy hittudós hírében állt. Kásgárba jöve nagy lelkesedéssel fogadtatott s a kásgári khánok-

tól gazdag adományokat nyert. Halála után fiai Junám-Kalian és Khodsa-Izák-Váli ugyanazon tiszteletnek örvendtek s a keleti turkesztáni mohammedánok vallási főnökei lőnek.

Ezen időtől fogva a Khodsák tisztelete a nép előtt mindinkább növekedett. A khánoktól mindennemű megtiszteltetésben részesültek, a bennszülöttek részéről kintintetés pedig amazzal lépést tartott. Khodsa Makhtumi-Aazám fiait számos tanítványok vették körül, úgyszintén súfik, divánok (dervisek) és árvák. Ily módon két párt állott elő fokozatosan, melyek nem annyira a tanpontjaira nézve, mint illető fejük jellemére és tulajdonaira nézve különbözök. Imam-Kalián követői Iskiáknak, Izak-Váliéi Izákiáknak nevezték magukat. Később az elsők Mont-Albanian — fehérhegyi, — az utóbbiak Montenegrin — fekete hegyi — nevet adtak maguknak, mely megkülönböztetések egész a mai napig fennmaradtak.

Jóval e pártok képződése után ellenséges érzelmek keletkeztek köztük, melyek kezdetben vallási jellemet öltöttek; midőn azonban mindkét párt tagjai számban növekedtek s az összes lakosság két szemközt álló táborra oszlott, a vallási egyenetlenkedésekhez csakhamar politikai hatalom utáni törekvés is járult. Nyíltan kitört ezen vetélkedés, midőn Khodsa-Appák, a fehérhegyi párt feje a Dzungáriabeliektől segítve a legfelsőbb világi hatalomra tett szert s ezáltal később keleti Turkesztánt függetlenségétől megfosztotta.

A Tzungárok és khinaiak a versenyző pártok egyenetlenkedését felhasználva az egyiket a másik ellen izgatták, mi által nekik végre sikerült az egész országot meghódítani.

Appak-Khodsa a nép előtt nagy tiszteletben állt; a tanító és szent nagy hire Kászárgába vonta a keleti mohammedán ifjúságot, a kik buzgón törekedtek nyomait követni a szentség pályáján; még Máver ul-Náhár uralkodói közül is sokan ezen tanítványok közé tartoztak. Kászárgában levő sírját még ma is sok zarándok látogatja a különböző mohammedán országokból; s a keleti turkesztániak, kik őt mint külön védőjüket tekintik, nevét kiáltják a vész perceiben.

Iszmail, a kászári khán, a ki buzgó tagja volt a feketehegyi pártnak, Appákot elűzte szülőföldjéről a khodsa Káshmirba menekült, a honnan Tibetbe menve, ez utóbbi helyen

annyira megkedveltette magát a Dalai-Lamával, hogy ez őt egy levéllel Dzungária Galdanjához küldé, melyben ez utóbbit fölszólítá hogy Appák tekintélyt Kásgár és Járkēndben helyreállítsa.

Galdan az alkalmat megragadva 1678-ben meghódítá kis Bokhárát és Járkēndben, mint fővárosban, Appákot nevezte ki alkirályyá. A kásgári khán családját az Ili tartományba fogságba hurcolta és Kuldsa mohammedán városában ütötte fel székhelyét.

A Dalai-Lama annyira meg volt elégedve Galdan engedelmességével, hogy őt B o s e k t u (áldott) czimmal ruházta fel.

Ezen időtől fogva, egész a khinaiak által történt meghódításaig, Kis-Bokhara a dzungáriak fennhatósága alatt állt, a kik nem sokat bajlódtak az ország belkormányzatával, hanem megelégedtek havonkénti 400,000 tenge adó felvételével. A kormányzás épen úgy régi időben, mint jelenleg is a hierarchia kezében volt; minden városnak meg volt H a k i m- vagy kormányzója, I s k a g a j a vagy tanácsnoka, azonkívül Sánbegik, Haznottsik stb. A beháborús a pártok egyenetlenkedése folyton tartott azon eredményre, hogy a feketehegyi khodsák, bár gazdagok és hatalmasok voltak, miudamellert kényszerítve lönek Járkēndet elhagyni és egy időre Káshmirban ütni fel lakhelyöket.

Igy folytak a dolgok egész a legújabb időkig, az egyes ideiglenes félbeszakításokat leszámítva, melyeket részint a khokándi vakbuzgó khodsák betörései, részint belzavarok idéztek elő. A lakosság egy része szerette a khinaiakat, a másik nem, s az elszakadás legújabbán történt katastróphája bizonyára eredménytelen lett volna, ha egyfelől Oroszország fellépése Khokāndban keletre nem szorítja a kalandos elemeket, másfelől a tunganik szerencsés forradalma a khinai tatároknak az elszakadásra a legjobb eszközt nem nyújtja.

Keleti Turkesztánban Kuspegi Jakub vezetése alatt nemzeti kormány alakult, mely belülről hatalmas levén a mindenünnen nagyon is erősen megingatott Khinának bizonyosan ellen fog állni tudni.

Khina részéről tehát csak keves vagy semmi fenyegető. A mi az új uralkodót birtokában nyugtalaníthatja, az egyedül és kizárólag Oroszország, s hogy e veszélyt már előre sejti, épen sokbajú, önvédelmi intézkedéseiből s azon szilárd hatalomból tűnik ki, melylyel az egységet fenntartani törekszik. Oroszország, a mint arra már e lapok folyamában czélzásokat tettünk, leselkedő szem-

mel áll a khinai birodalom nyugoti határán, különösen azon részen, mely az Irtis folyó forrásaitól a pámiri fennsík délkeleti csücsáig terjed. Ámbár a Semipalatinsk kormánykerületben már rég ura mindazon utak és szorosoknak, melyek az Ala-Tan hegységen át Dzungáriába vezetnek, a khinai bizalmatlanság mégis megtiltja neki, hogy kereskedőt Kultsa és Tsugutsákba küldhesse, sőt Radloff, a kitűnő német nyelvész szavai szerint, a ki mint orosz tiszt útazta be azon tájakat, a hosszú út minden nehézségei daczára sem volt neki megengedve, hogy Kultsában három napnál tovább késsék. Mivel északon a beteg, de mégis tekintélyes Khina ellen nyilvános lépést elkövetni nem mertek, később az ottani határ azon részéhez kelle' közeledniök, a hol a khinai tekintély gyengébb, a belső fejtelenség nagyobb; az Isszikköl partjai voltak ezek, melytől északra Verhoe, nyugatra Tokmák vára építettet, hogy a jövő eseményeit innen, mint biztos alaplól, lehessen várni. A világgal közölt hadászati tervekben általan csak az volt olvasható, hogy az előnyomulás ezen a tájon, nem más, mint oldaltámadás Khokandra, s hogy a két különböző foglaló sereg később a Jakszárteszen fogna találkozni. Egészen hamis azonban e tudósítás mégsem volt. Az Isszikköl melletti hadsereg megtette jó szolgálatait, lényeges eredménye azonban mégis csak az, hogy Oroszország beteg szomszédjához már ezen a tájon is közel nyomult; sőt nyitott kezekkel áll készen, hogy az önmaga által kijelölt örökséget még a jövőbeli hagyományozó halála előtt elfoglalja.

Könnyen kérdezheti valaki: de hát mit akarhatnak az oroszok a khinai tatárokkal? hát nem elég tatár van már is rajtuk?

E kérdésre határozott feleletet adni, maga Oroszország sem volna képes. Ámde nem szabad feledniük, hogy itt nem 100 négyszög mértföld és néhány millió lakos birtoka forog kérdésben, nem; —a hajdani, nagy kereskedelmi utat, mely Khina bennsejéből nyugotra vezet, s mely a középkor végeig a legvirágzóbb állapotban volt restaurálni, és belőle hatalmas, életteljes eret csinálni, mely termékenyítve és áldást hozva vonúljon át az orosz birodalom ropant testén: ez itt a feladat. És ez nem ábránd. Ha mi több századokon át Komul, Kasgár, Számárkánd, Belkh, Tebrisz és Konstantinápolyon, vagy Bokhára, Asztrákhán és Nisni-Novgorodon keresztül kaptuk Európában a khinai terményeket, miért ne volna az ma is lehetséges? Nem többre becsülendő-e a könnyített közle-

kedés szárazon, teljes biztosság mellett, a tenger csalárd hullámai-nál? Igaz ugyan, hogy Peking és Pétervár közt Oroszország már készített magának közlekedési utat, ámde az a zord, szibériai tél s a lakatlan Gobi pusztánál fogva soha sem valami nagyon látogatott és teljesen elvesztenié jelentőségét oly út mellett, mely keletről nyugotra Pekingből vagy a Jang-tsze-kiáng partjaitól Senzi Kánzu tartományokon és keleti Turkesztánon keresztül a szárazos úton vonúlna.

Minden jelenség után ítélve a pétervári udvar ugyancsak szíven is hordja e terv létesítését; meg akarja előzni az angolokat, a kik az ilyen, Khina belsejébe vezető szárazföldi út fontosságát szintén felismerve, a mostani indiai kormány aluszékonysága daczára, Asszámból Burmán át Junnába utat akartak építeni. Az angolok, miként mindenhol, természetesen, úgy itt is megverettek az oroszoktól. Az expeditio eredmény nélkül tért vissza, s az alkirály félhivatalos lapja azt hiszi hogy nem is kár, ha ezen erőszakolt lépés rosszul ütött ki.

Ha a Neva mellett ép oly lankadtak volnának, mint a Hooghly partjain, akkor Oroszország Vernoe várának bevétele után megállapodott volna; ámde a jeges égőv emberei szilárdabbak, mint az indiai nap által ellankasztott brittek, mert ők Vernoe váránál megállapodni nem fognak, és valószínűleg nem sokára hallani fogjuk, hogy az orosz kozákok a Terek szoroson át Jakub-Padisáht akarják meglátogatni. Hogy az oroszok részéről a támadás mely pontokon fog történni, hogy Dzungáriában-e, névszerint Kultsánál, avagy a Terek-szoroson át Kásgár földjén, az eddigelé el nem található. De hogy az oroszok komoly terveken törnek fejöket, azt mutatja ama 10 szotnia kozák — mindegyik 100 embert számlál — ama 8 zászlóalj gyalogság s a 20 ágyú, melyek az Iszszikköl keleti részén vanuak fellállitva, s a melyek valószínűleg nem az ott koborló Karakirgizek ellen vannak² rendelve; mutatja ezt továbbá az erős figyelő sereg, mely ugyanazon ponton csak hogy az Iszszikköltől nyugotra áll.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

CODIFICATIO.

Élt Angliában egy férfiú, ki egy évvel előbb születvén, mint a németeknél *G ö t h e*, ezzel egy évben múlt ki az élők sorából, s így csaknem egykorú tanúi voltak mindketten a legnagyobb mozgalmaknak és eseményeknek, melyeken a mi korunk közléte alapszik. E férfiú neve *B e n t h a m J e r e m i á s*, az elméleti jog terén valódi lángész, annyira, hogy már 13 éves korában fogott a jogtanuláshoz, s nyilvánosan vitatkozván bonyolódott jogkérdések fölött, magára voná, még egészen ifjoncz, a megélemedett legtekintélyesebb jogtudósok figyelmét. Már 20 éves korában *M a g i s t e r a r t i u m* lett és ügyvéd. Ezt a pályát azonban annyira ellentétesnek találta élénk és mély jogérzetével, hogy csakhamar felhagyott vele, s lánglelkének egész hevével a jog- és államtudományok elméletének búvárlására adta magát.

S t u a r t M i l l azon remek beszédben, melylyel 1867 ben rectori székét a s z. e n d r e i egyetemen (Skóceziában) elfoglalta, s melyben a tanuló ifjúságot apai indulattal a tanulandó tárgyak főnemeire figyelmeztetvén, előadja mindegyik tanulmány hivatását, módszerét és főforrásait, midőn a jogtudományra tér, ennek forrásai közt első helyre *B e n t h a m* munkáit teszi, s így szól róla: „A legújabbkori szakírók munkái rendkívül elősegítik a jogtanulót. Ezeknek élén azonban most is *B e n t h a m* áll, kétségkívül a legnagyobb mester, ki valaha jogi kérdések megfejtését tűzte ki élete föladataiúl, s a ki nem szakemberekre nézve is annál érthetőbb, minthogy tárgyát mindig a közéletből meríti, s a végczé-

lokat gondosan megvizsgálván, kimutatja, minőnek kellene a jognak lennie jelen szánandó állapotához képest.*)

Az „Edinburghi Szemle“ Mill beszédével egyidőben szintén szentelt néhány sort Bentham emlékének. „Épen fél-százada most,“ — úgymond, — „hogy a lapok a közönség figyelmét bizonyos ajánlatokra felhívták, melyeket a valaha élt elméleti jogtudósok alkalmasint legnagyobbbika egykor közzé tett, s melyek törvényeink tömkelegében világosságot és rendet, az igazságszolgáltatás e két főkellékét, valának eszközlendők. Szavaink akkor elhangzának. Bentham hazánkfia, saját hona kormányától nem remélvén támaszt és bátorítást, az éjszakamerikai Egyesült-Államoknak és az oroszok czárjának ajánlá fel törvényhozói képességét, és Louisiana állama csakugyan Bentham eszméit követve, az ő elveit fogadta törvényei alapjául; nem kevésbbé hallgatott rá Sándor czár, és bár egyenes közreműködését ő sem vette igénybe, útmutatásait mégis sokban követte.“

Angliában nagy volt ugyan a sürgés-forgás 1815 után a törvény reformja körül, de első és legszükségeseb lépésnek nem azt tartották, melyet e mezőn Bentham annyi átlátással kijelölt s annyi gonddal előkészített vala. Ennek főtürekvése t. i. oda czélzott, hogy lényegében a létező törvény változatlan maradjon ugyan, mert a lényeg megváltoztatása a törvényhozás dolga, de a lényeget megtartva, a törvények tudományos rendben állításának egybe és úgy fogalmaztassanak a mai nyelv kívánatai szerint, hogy minden kétértelműség, a mennyire csak telik, ki legyen zárva.

Az angol államférfiak akkori többsége azonban sürgetőbb szükségnek tartotta megjavítani a törvényt lényegében, s a mai műveltség eszméihez, a mai kor szükségeihez alkalmaztatni a magánjogok rendszerét, mely a hűbéri korszak viszonylagos nyereségével nőtt vala fel, s már nagyonis éreztette nyűgöző bilincseinek ép oly oktalan, mint káros és szegyenítő súlyát. Túl kellene adniok egy egész során a bünyfenítő törvénycikkelyeknek, melyek

*) Legyen szabad a közönséget e beszéd magyar fordítására figyelmeztetni, melyet a Prot. egyh. és iskolai lap 1868. elején közölt. A nagy reformer minden szava figyelemre méltó, a tanuló ifjuság elfogulatlan keble pedig a reformatori eszmék legháladatosb veteményes kertje.

nem válogató szigorral sújtván a bűnöst, részrehajlóvá tették az emberséges bírót, s gűny tárgyává e tekintetben Anglia nevét Európa szerte; el kelle takarítaniok legalább a főfő oktalanságokat a törvények azon részéből, melyek a földbirtok adásvevését terhelték; végre ki kelle bontaniok a törvénykezési eljárás rendtartását a scholasticus szórszálhasogatások hálózatából, mely egyenesen a végre látszott szövött-kötöttnek, hogy a peres ügyeket valódi érdemök alapján megvizsgálni szinte lehetetlen legyen.*)

Se téren Anglia nagy jogtudósai Romilly, Mackintosh Peel, Brougham és társaik emberül forgolódtak. Ma már Anglia törvényei, mi szellemök emberséges voltát és fogalmazásuk szabadoságát illeti, a nagytekintélyű angol nemzet műveltségéhez nem méltatlanok; de az a feladat, melynek éles és világos elméje legjobb tehetségeit szentelé vala Bentham, ma is megoldatlan. Az angol törvény külalakja az maradt, a mi volt, és alkalmasint rosszabb bármely más jogrendszer alakjánál az ó és új világban. E vád oly súlyos, hogy azonnal meg is kell állapitanom. Vádam alapja ez: mig majdnem minden más művelt ország bizonyos rendszert követett törvényei alkotásában, Anglia törvényhozása mindenkor az idő szükségait és szellemét tartotta szeméi előtt. Anglia törvénye tulajdonképen nem más, mint jogi állapotainak koronkénti jegyzőkönyve, törvénykezésének történetírása. A jogszabályok, melyek például, a férj és feleség, a földbirtokos és bérlő közti viszonyt illetik, rendetlenül szétszórva találhatók az egész téren, mely a százok uralkodása napjai és jelen korunk közt fekszik. A parlament naplói III. Henrik idejétől Victoria koráig; a döntvények, melyeket főtörvényszékeik bírái a lefolyt 6—7 század alatt napról napra; ejtettek; a jogtudomány böleseinek írásban hagyott nézetei, melyeket a bámuló utókor mintegyszentesített: ezekből áll Anglia törvényeinek nem csupán nyers anyaga, mint talán látszhatnék, hanem a törvény maga. Másforma törvénykönyve nincs. Az országos határozatokból mintegy ötven kötet telik; sok határozat van köztök, melyet később visszavontak, de megmondani, melyik vonatott vissza, melyik nem, vajmi nehéz. A följegyzett esetek mintegy ezerkétszáz (1200) kötetet foglalnak el; ezek között

*) L. erről May E. T. „Az angol alkotmány története“ című munkájának utolsó fejezetét.

is nem egy van, mely későbbben másképen dőlt el, de melyik az, azt külső jelekből nem lehet megismerni. Határozatok és döntvények gyűltek és gyűltek rétegenként egymás fölött halmokká csupán időrendben, úgy hogy valamely törvénykérdésre adott felelet inkább hasonlít valamely függőleges földtani átmetzés rajzához, mintsem élesen körülvonalzott sík mezőhöz.*) A legügyesebb jogtudós, ha felhivatik, adná elő valamely jogi kérdésnek törvény-szerű állását, vagyis a törvénynek ama kérdés eldöntésére szolgáló határozmányait, ezt csak akkor teheti, ha előbb a törvény minden rétegeit, melyekben a kérdéses tárgynak valami nyoma előfordul, nagy fáradsággal átkutatta, s akkor is öszszeillesztvén a talált töredékekből a mi összeillik, sok esetben csak valószínű nézetet nyilváníthat a kérdezett jog és a törvény közti viszonyról. Koszorús költőjök, T e n n y s o n A l f r é d, fölfogása szokott élével és tol-lának szokott szabatoságával írta le a jogbúvár csüggesztő fáradal-mait, ki azon van hogy

„Legyözze törvény s jog rendszertelen tanát,
Követve százezer esetnek gyér nyomát
Egymásba szőtt egymást szelő vadonban:
Min át szerenese s ész ha kit vezetnek,
Találhat tért, hol hírt s vagyont szerezhet.“ **)

A törvény ily rendezetlensége és halmozottsága mit szülhet-ne mást, mint bizonytalanságot, költséget és idővesztést a jog- és igazság-keresők részére. De a hajnak itt még nincs vége. Mivel rokon tárgyak ezer kötetnyi könyvhalmazban szét vannak szórva, merőben különböző tárgyak viszont tőzsomszédságban állnak egymással, teljes lehetetlen, hogy akár a bírónak tiszta fogalma legyen az elvekről, melyeket alkalmaznia kell, akár a törvény-hozónak szabatos nézete a rendelkezésről, melyet javítani vagy melyet megszüntetni kíván.

B e n t h a m iratai és derék követőjének, A u s t i n n a k, lankadatlan felolvasásai végre megérthetővé tették a nagyobb közönség előtt is a különbséget, mely van a törvény lényegének

*) Például szolgálhat e tekiutetben J u n i u s 68-ik levele, (kelt 1772 jan. 21 és szól lord főbíró M a n s f i e l d -hez), melyben angol ügyvédek módjára tárgyalja e kérdést, mikor lehet és mikor nem lehet „vádлотtat kezesség mellett szabad lábra ereszteni!“ angol törvény szerint.

**) „Aylmers Field“ 73. l-

és a törvény külalakjának változtatása közt, mely különbséget fölfogni nem is nehéz, sőt igen könnyű, csakhogy a „zavarosban halászni szeretők“ faját megtermi Anglia égalja is, kik semmit sem mulasztanak el soha, mi a tisztelni kezdő jogi nézetek megzavarásával kecsgetetheti őket. A törvény lényegén változtat a parlament, midőn például a régi esküminta helyett, melyet a mai jognézetekbe ütközőnek vél, újat fogalmaz és becikkelyez annak rende szerint. A törvény alakján változtat az erre fölhatalmazott jogtudós, vagy az erre kiküldött szakértők bizottsága, midőn minden határozmányt, melyek például „a családokról“ szólnak s az egész törvénykönyvben szétszórva fordulnak elő, egy fejezet alá vonva, s az intézkedések lényegét épségben tartva, csak azon van, hogy e lényegét minél világosabb és minél kevesebb szóval fejezhesse ki. A külalakra fordított ilyen lekiismeretes munka erősen visszahat a törvény lényegének javítására. A világosság minden téren előmozdítólag hat a társadalmi jóllét három előfeltételére, melyeket e három egyszerű szó „tisztaság, rend és pontosság“ jelez. S e szempontból tekintve a társas élet mindennapi szükségzeit, a világosság sehol sem oly jótékony mint a társas élet alapjában, a törvényben, minek főbizonyossága az, hogy a homályos törvény nemesak nem eszközli azt, a mit a törvénytől várunk, t. i. rendet és békét az egy városban, községben, megyében, országban vagy birodalomban lakó ezer meg ezer külön s néha ellentétes magánérdekű polgárok között, hanem ellenkezőleg pörökre és zavarokra, huzavonára és elégtelenségre, egymás ellen való gyűlöletre és torzsalkodásra szolgáltat okot és alkalmat, ezek által pedig gyakran pokollá válik az emberek élete saját hazájokban, melyet pedig szeretniök kellene a szeretet minden más tárgya fölött.

Innen van, hogy azon férfiak, kik bármely korban, bármely népnél a törvények világosabb szerkezetére és rendszeres összeállítására vagy ösztönt adtak, vagy közreműködtek, nem kisebb hállával említettnek az emberi nem kitünőbb jótéveői sorában, mint magok a nagy törvényhozók, kik elsők vetették meg a békés együttmegélhetés alapját s ezáltal alapját annak, a mit ma nemzetnek s annak is, a mit nagy nemzetnek szokás mondani. Justinian nevére nem fegyverei sikere, melylyel más császártársai is dicsekedhettek, hanem a törvénykönyv reformja, melyet eszközle, árasztotta

a halhatatlanság diésfényét, I. Napoleon pedig jól sejtette, miben állandó utóljára is a világ ítélőszéke előtt elvitázhatlan érdeme és nagysága, midőn mondá: „Törvénykönyvemmel kezemben megyek át az utókorra.“ Nálunk, magyaroknál, Verbőczy István tette meg nemzetének negyedfélszázaddal ezelőtt azt a szolgálatot, melynél nagyobbat egyes polgár alig tehet, hogy az ő koráig alkotott törvények és törvény erejére emelkedett nemzeti szokások „tömkeleges tömegét“ bármely korú és népű jogásznak is becsületére váló finom jogérzettel, a mellett ugyanannyi szabadsággal mint igazságszeretettel, alapos tudománnyal és fáradhatatlan szorgalommal „világos rendbe“ szedte.

Van-e, ki ne érezné, hogy az új nemzetségnek jelen, még meg nem szilárdult állapotában egy új Verbőczy megbecsülhetetlen „égadó mánya“ lenne? Ki ne ohajtana véget vetni annak a nagy zűrzavarnak, melyben codificálatlan anyagi és alaki jogunk van? —

Ily viszonyok közt minden szó felesleges, a codificatio szükségességét illetőleg.

Lássuk e helyett, az Edinb. Review nyomán mit tettek e téren más nemzetek!

A rövidség parancsolja figyelmen kívül hagynunk a mi Európán kívül e nemben történt. Ugyancsak a rövidség tiltja beboesátrozunk annak fejtegetésébe, hogy tulajdonképen már Dracon törvénytábláit Athénében és a „XII. tábla“ törvényének czimzett törvény-gyűjteményt Rómában nem alaptalanul tekintik a „codificatio“ őskori példáinak, melynek szükségét minden nép akkor kezdi érezni, mikor létének és hivatásának eredetileg homályos sejtelve világos öntudattá kezd válni; mert valamint a világos öntudatra jutott ember nem tűri önkényt maga fölött, úgy nem tűri azt az ily öntudatra jutott nép sem; már pedig az önkénynek fájóbb nemét képzelni sem lehet, mint mikor törvény alakjában jelenik meg, még pedig oly törvény alakjában, melyet nem értek, s melyet ennél fogva ügyvéd és bíró addig csavarbatnak, míg zsarolás eszközévé alacsonyítják le azt, a mi arra volt szánva, hogy védő istenség gyanánt léptesse életbe ember és ember közt a jog és igazság uralmát. Nem az írott törvények első nyomaival van itt dolgunk, habár természetesnek találjuk; hogy az első írott törvény minden népnél bizonyos tekintetben codificationalis munkát vagy

legalább codificációra való törekvést helyettesít, a mennyiben a törvény első megírója, a megelőzőtt korszak jogi nézeteit és szokásait legalább némileg rendbe szedve foglalta írásba. Feltett czélunkra a történelem fejlettebb korainak codificáló törekvései több világot fognak vetni s így bátran kezdetjük szemlénket azon népnél, mely sok századon át gyűlésileg szokta volt alkotni és változtatni törvényeit, s melyet szabadság- és igazságszeretete nevelt vala nagyra, míg utóbb az önkényt engedvén túlsúlyra kapni, lassan hanyatlott s végre kimúlt az élő népek sorából, a Justinian alatt rendbeszedett törvénykönyvet hagyva emlékül nyugaton, keleten pedig a Bölcse Leo alatt görög nyelven szerkesztett „Basilikát“, vagyis királyi könyveket, mely utóbbiakat a jelenkorunkban új életre támadt Görögország elfogadta polgári jogrendszere alapjául.

A római birodalom a császárok korában több oknál fogva lett nehezen kormányozhatóvá, de a nehézségek főforrását mégis az egy birodalomba s egy törvény alá összekényszerített különböző nyelvű, vallású és műveltségű népek roppant sokasága képezte. Ehhez járult a jogforrások, a törvényes határozmányok sokasága és rendezetlensége. Jogforrásokul már Cicero nevezi a köztörvényt, a tanács végzéseit, eldöntött eseteket vagyis döntvényeket, a jogtudósok tekintélyét, a hatóságok rendeleteit, a közszokást és a méltányosságot. Ehhez járultak a császárok korában ezeknek válasziratai (rescripta), és megállapítványai (constitutiones). Nem csoda, ha az „immensus aliarum super alias acervatarum legum cumulus“, melyet már Livius említ, néhány századdal később „több tévényi teherré“ nőtt. E zavart, mint Suetonius-ból látni, már Julius Caesar szándékozott rendezni, de épen ő, korának ura, s a naptár nagynevű rendezője, nem volt ura saját idejének, már pedig minden nagy szándék végrehajtásához sok más mellé főleg idő szükséges. Ez tehát abban maradt, és már nagyot könnyebbült a rendezetlen jogállapot súlya, midőn Adorján császár alatt a praetorok koronként kelt nyílt rendeletei (edicta) egységes közrendeletté szerkesztettek össze „edictum perpetuum“ neve alatt. Az első határozott lépést azonban az óhajtott czél felé a két codex megjelenése jelöli Constantin korában, melyek mint Codex Gregorianus és Hermogenianus ismeretesek. E két gyűjtemény, mely a

császárok megállapításait A dorjántól Diokletióig rendszeres összeállításban és helyesen választott címek szerint ügyesen szerkesztve foglalja magában, noha magántudósok munkája volt, rövid idő alatt mégis nagy tekintélyűvé lett, és mintegy kengyelfutója a második lépésnek e téren, melyet más császárok tettek, úgymint II. Theodosius egyetértve III. Valentinian-nal, megbízván Antiochust és néhány más tudós társát, szedjék rendbe a megállapítványokat, melyek a Hermogenes törvénykönyvének megjelenté után bocsáttattak közre a császárok által. Ez történt 429-ben. Azonban hat év eltelt eredmény nélkül, mit fájlatván a császár újra megbízta Antiochust és tizenöt más férfiút, mint társait, nagyobb hatalommal ruházván fel őket, mint előbb, s útasítván őket: elhagyni a fölösleget, hozzáadni a szükségeset, megváltoztatni a kétértelműt és megjavítani a helytelent.“

Ennek már volt eredménye s 438-ban Theodosius már kibocsáthatta az új törvénykönyvet, meghagyván, hogy a jövő évi január elsejétől fogva ne legyen szabad császári megállapítványt idézni, csak a három elfogadott gyűjteményből. A keleten uralkodó császárt nyomban követte a nyugati, s egyúttal intézkedtek arról is, hogy az ezentúl akár a keleten akár a nyugaton uralkodó császárok által kiadandó új megállapítványok (novellae constitutiones) egymással mindenkor közöltessenek s kölesönösen kihirdetessenek.

A császár előszavában, melylyel ezeket rendeli, virágos ugyan, de ennek daczára eléggé világos nyelven találjuk előadva a bajt, melyet orvosolni akart. „Gyakran csodálkozám“—ügymond,—„hogy tekintve a nagy jutalmakat, melyek a művészet és tudomány előmozdítására nyujtatnak, a teljes és érett jogismeret példányául vehető férfiak mégis alig találkoznak, s hogy ámbár annyi arczúlaton látszanak a gondos tanulmány aszaló és sápasztó nyomai, mégis oly gyéren találkozik, a kit alaposan és teljeseu kiképezettnek lehetne mondani. De megszűnünk ezen csodálkozni, ha eszünkbe jut a könyvek töméntelen bősége, a jogügyek változatossága, az esetek szövevényessége és végre a császári megállapítványok tömege, mely mintegy maga temette el magát az emberi ész és elme felfogása elől, a homály és sötétség egész hegysége alá.“

E mellett gondja volt, hogy minden megállapítvány mellett császári szerzőjének a nevét meglehessen látni, mondván: „meg-

marad e szerint s örökké maradand meg az alkotók dicsősége, s a mi igényünk egyedül a rövidség világossága.“

Azonban sem az eddig elősorolt codexek, sem a rómaiaktól maradt más törvénygyűjtemények, (kivéve némi mértékben az „Institutiones“ című jogtani munkát) nem felelnek meg a codex szó mai értelmének, melynek egyik lényeges kellékét a logikai berendezésben találjuk ugyan, de ezenkívül több is kell hozzá, mint csak berendezés, t. i. a rendbeszedett törvény anyagának új szerkezetbe öntése, egy szóval egygyé szerkesztése. A rómaiaktól az utókorra maradt codexekben az hiányzik, s e hiánynál fogva csak rendbeszedett törvényanyagot „dige sta“ (legis materialis) látunk bennök, ezt sem szoros logikai rendbe szedve, csak bizonyos rendbe, mely körülbelül ez: első helyen állnak az intézkedések, melyek magát a törvényt és a törvényszékeket állapítják meg; következnek a rendelkezések a szerződések- és örökösödésről; azután a közigazgatást és közjövédelmet illetők; erre a helyhatóságokról szóló rendeletek, továbbá a büntető törvénykezés és végre az egyházat illető törvények. — E rend, ámbár a logika követelményeinek nem felel meg, mégis, miután egyszer követték, későbbben is irányadóvá lett, és nemcsak a rómaiak tartották meg Theodosius korától kezdve Leo koráig, hanem a középkori törvénygyűjtemények rendbeszedésénél is ezt követték azon különbséggel, hogy az egyházat előbbre tették.

Egy századdal Theodosius után újra érezhetővé lett oly gyűjtemény szüksége, mely rendbeszedve nyujtaná a császárok intézményeit, melyek a codex Theodosianus megjelenésétől fogva keletkeztek és melyek közül egyik-másik beható változást tőn a codex nem egy rendelkezésében. S a codex oldala mellett még mindig rendbeszedetlenül nyitva állt a jognézetek nagytekintélyű forrása, az elismert jogtudósok nyilatkozatai és irományai. Ennél fogva Justinian császár megbizta 528-ban Leontium, Tribonianust és nyolcz más jogtudóst, szednék mind az eddig megjelent három codexben foglalt intézményeket, mind pedig az újabbakat egy codexbe, mely a császár nevét viselendi. Utasítása a többi közt így szól:

„Elhagyván minden előbeszédfélét, mint haszontalant, mert semmit sem tartozik a törvényhez, elhagyván minden ismétlést és egymással ellenkező tételeket, hacsak a törvény valamely más

szakasza által nem magyaráztatnak meg, s elhagyván mindent a mi elavult, szerkesztszen egybe határozott és szabatos rövidséggel kifejezett törvényekbe mindent, a mi a Gergely-, Hermogenes- és Theodosius-féle codexekben foglaltatik és a mit a császárok azóta törvény erejével kibocsátottak. Szedje ezeket megfelelő címek alá, megtoldván, megrövidítvén s ha jönnek látandja, meg is változtatván szavaikat; egy intézménybe gyűjtvén a mi netalán több intézményben szét van szórva, de egy dologra tartozik, s mindenütt a megérthetést könnyebbitvén; úgy mégis, hogy az intézmények időszerinti egymásutánja szembetűnjék, nemcsak hivatkozások által keltökre és az illető consulok neveire, de magából az elrendezésből is, a korábban kelt intézmények előbb adatván elő, a későbbiek utóbb.“

A munka elég hamar kész lett, s már a következő évben emeltetett törvénynyé. Azonban rövid idő múlva ismét visszavonták és csak öt évvel később, 534-ben látott újra világot azon alakban, melyben most is bírjuk. Törvényt ezentúl nem volt szabad más forrásból idézni. Berendezése lényegesen nem különbözik a Theodosius-féle codexétől, csakhogy az egyházat illető rendszabályok már itt is első helyen állnak.

Az első kiadás visszavonásával egy időben, t. i. 530-ban a császár jóval nehezebb munkával bízta meg Triboniant s tetszése szerint választandó társait. „Azt vettem észre“ — úgy mond, — „hogy a törvény ösvények ösvénye, mely a város kezdetével Romulussal és Romulus idejével veszi kezdetét, oly szövevényes, hogy szinte végehossza nincs is.“ És megemlítvén, hogy a császári intézményekre nézve megorvosolta ugyan a rendezetlenséget, de ezzel be nem érheti. Magasabb dicsvágy készíti őt:

„Egybegyűjteni és megjavítani a római jogtudományt egész terjedelmében, és egy kötetbe összeszorítva adni azt, a mi számtalan író munkáiban szét van szórva, mihez előtte senkinek sem volt reménye vagy kedve. A vállalat magunknak is valóban nehéznek, sőt lehetetlennek látszik, de ég felé emelvén kezeinket, s az örökkévalónak esedezve segítségeért, ezt a felelősséget is elvállaltuk. Meghagyjuk ennél fogva kegyédnek, olvassa el a régi törvénytudók értekezéseit, kiket a szentséges császárok a törvények rendbeszedésére és magyarázatára felhatalmazának, válogasson bennök és gyűjtse egybe valamennyiből a szükséges anyagot, ki-

hagyván, a mennyire lehet, mind az ismétléseket, mind pedig az összeférhetlent.“

Az egész anyag ötven könyvre volt tervezve, „az új codex és az edictum perpetuum rende szerint“, a könyvek pedig hét csoportba voltak gyűjtendők.

Igy keletkezett azon munka, mely a „Digesta“ vagy „Pandecta“ nevét kapta, és 533-ban bocsáttatván először közre, törvény erejével ruháztatott föl. Magában foglalja ez a nagy törvénytudók által írt s két ezernél többre menő értekezések lényegét és körülbelül annyi tárgyat ölel fel, a mennyire a codex első kilencz könyve terjed. E munkát megelőzőleg pedig, szintén még 530-ban a törvénytudók számára más könyvet rendelt vala kiadatni Justinian, „Institutiones“ czíme alatt, melynek szerzője Gajus commentárjait véve mintául, egymásután értekezik a személyekről, dolgokról és cselekvényekről, mely beosztás a későbbi jogtudományra is érezhető befolyással volt.

Bölcs Leo három századdal későbbben még tökéletesb törvénykönyvet szerkesztetett össze, melyet már említünk, a „Basiliika“ vagyis „királyi könyvek“ cziműt. Ez azonkívül, hogy Justinian codexének és digestáinak 60 könyvbe összeállított anyagát magában foglalja, mind Justinian mind a későbbi császárok novelláit is felöleli s mind ezt görög nyelvre fordítva. Előbeszédében Bölc Leo oly szavakkal él, melyekből más államférfiak is tanulhatnak. „Felségünknek úgy látszott, hogy a törvény szétszórt forrásai okozzák megtanulhatása nehézségeit, mihez hozzájárulnak még szabatos szerkezetének és összeállításának hiányai, minélfogva mi a jog- és törvénykezési ügyek összeségét egy testbe foglalva hatvan könyvben hat fejezet alatt állítottuk egybe.“ E törvénykönyv ezen időtől fogva Konstantinápoly elestéig maradt a birodalomban a jogok egyedüli forrása és a peres ügyek elintézésének szabályozója.

Még a barbárok is, kik az V. században megrohanták a birodalmat, észrevették, hogy az újonnan megtanult írás mesterségének jobb hasznát alig vehetik, mint betükbe foglalva saját nemzeti törvényeiket, melyeket addig élő szóval kelle örizniök. Ez annál szükségesebb volt, mert a különböző nemzetek, bár egymásba vegyülve ugyanazon birodalom határai közt éltek, mint például a római, a gót, a longobárd, mindenik mégis saját nemzeti törvénye

szerint követelt magának jogot és igazságot. Így keletkezett a Theodosius és Justinian közti időben az osztiogót Theodorik nyiltparancsa (500. Kr. u.), s hat évvel későbbben a visigót Alarik Breviariuma, e címmel: „E könyvben foglaltatnak a törvények vagyis jogelemek, Theodosius könyvéből és más törvényekből kiválasztva, és mint parancsolatunk volt, megmagyarázva.“*) „Ennek helyébe lépett 650-ben a „Lex romana Visigothorum“, s rendszerességre nézve ez tökéletesb minden elődénél. A burgundok, mihelyt Frankhonban megtelepültek, azaz 520 körül, azonnal kiadtak saját nemzetök részére irott törvényt, s néhány évvel későbbben egy másikat „római alattvalóik számára“, melyet jogbuváraink „Papiniani Responsa“ neve alatt ismernek. Ez merőben rendszerezetlen.

Nézzünk meg még néhányat a tisztán csak barbár törvénygyűjtemények közül, de csak a főbbeket. A longobardok királya Rothár 638 körül adott ki nyiltparancsot, mondván: „Apáink törvényeit, melyek még megírva nem valának, ime megállapítjuk.“**) Olasz földön a lombard törvény a barbárok rendszerei közül leginkább dívott, s a déli tartományok kedviért görögre is fordították.

A germán fajok törvénykönyveinek fő jellemvonása az, hogy csaknem kizárólag pénzbeli kártérítést és elégtételt rendelnek bármily vétségek eseteiben. Chlodovig (Lajos) Saliái törvényében 80 czim csak e tárgy körül forog: a 798-ban kiadott „Lex salica reformata“ ugyane jellemben készült, nemkülönb a Ripuari és Aleman germánok gyűjteményei is. A bajoroké tetemesen fölebb áll. Az angoloknál vagyis angolszászoknál Ethelbert törvénye közeli rokona a germánnak; 89 czime mind kártérítés általi békitésnek van szentelve, s nyoma sem látszik rajtok a római jogrendszer befolyásának.

A most említett gyűjteményeknél ismeretesebbek a frank királyok törvényczikkelyei, a „capitulariák“, melyek valamennyi alattvalójokra szóltak. Ezeket először Ansegisus szedte rendbe 827-ben. E rend eléggé egyszerű. Első könyve Nagy Károly egyházi rendeleteit adja, a második Lajoséit; a 3-ik

*) L. Canciani *Leges Barbarorum*.

**)Ebből és négy utóda törvényeiből alakult meg a XII. században a „Lex Lombarda.“

Nagy Károly világi rendeleteit; a 4-ik viszont Lajoséit. Le vita Benedek 845-ben három más könyvvel toldotta meg a capitulariákat. A germán fajok ezen legrégibb s némileg eredeti törvénykönyvei azonban csakhamar elavultak, részint a római jogtudomány újra föléledése, részint a hűbéri viszonyok elterjedése következtében.

Milyen volt olasz földön a középkor első felében a jogállapot, megítélhetni Agobard-nak egyik hirrekapott mondatából. „Többnyire úgy esik“, — mond ez, — „hogya öt ember együtt jár, vagy egymás mellett ül, egynek sincs a másikkal közös törvénye.“ Minden félbeszakítások daczára mégis az ős római törvény nyerte mindannyiszor vissza uralmát Italia lakosai fölött, valahányszor hosszabb nyugalom kedvezett a békés jogélet föléledésének. Csakhogy most más alakban merültek föl az eltérések a régi jogtól, az önállóságra törekvő „városok statutumaiban,“ s a XIV. században az ősi dicsőség emlékeinek elhalványulásán el-elmerengő Petrarca panaszképen említi, hogy „Senescunt paene jam romanae leges.“*)

Föléledt azonban a római codificáló jog francia földön is, de leginkább a Loire-től délre, mely részét a francia földnek egész az 1789-ik évi forradalomig az „írott törvény földének“ nevezték, ellentétben az országnak a Loire-től északra fekvő részével, vagyis „a szokás földével“ hol t. i. a hány város, annyi volt a törvénykezési szokás.

A pyrenaei félsziget királyságaiban a visigoth törvény egész a XIII. századig maradt meg hatályban.

Német földön a sok felé oszlott népesség részint helybeli szokásait követte, részint pedig római jognézetnek hódolt, melyeket a rómainak és szentnek nevezett birodalom császárai koronként hoztak Olaszföldről.

A jogalap és jogforrás ily sokfélesége mellett, hosszadalmas volna mindazon törekvéseket előszámlálni, melyeket a források egyesítésére és tisztítására, az alapok szilárdítására és ki-

*) Ezt azért idézem szerző saját szavaival, mert a latin mondat is mutatja, mily élénknek kelle lennie az olasz költő dallamérzékének, hogy még akkor is dallamosan ejti hangjait, mikor latinul ír. L. Kazinczy Fer. Epistoláját Berzsenyihez.

terjesztésére a középkor hosszú, de korántsem tétlen századaiban az egyes nemzetek vagy fejedelmeik, sok helyen egyes városok is újra és újra megindítottak. Az olasz helyhatóságok például igen gyakran, és nem mindenkor igazságszeretetből vizsgálták át újra, meg újra „Statutum aikat.“ Milano azt 1218-ban tette. Verona 1228-ban, Florencz 1285-ben, 1353-ban, 1408-ban és 1415-ben, Velence törvényeinek megrostálása szintén többször hajtott végre, de egyik sem lett oly híres, mint az, mely Tie polo Doga alatt 1242-ben ment végbe.

A legrégebb gyűjtemény, melybe a francia szokásos jog egyesítettett, előbb Coutumier név alatt látott világot és pedig csak a XVI. század közepe táján, tehát későbbben mint Verböczy tripartituma nálunk. A Coutumier utóbb átvizsgáltatva és bővítve mint „Grand Coutumier de France,“ s még 1794-ben is mint „Nouveau Coutumier général“ adatott ki; az egyes városok „Coutumes“jeit, mint Paris, Orleans Amiens stb. nem is említve.

Jogi szokásaik gyűjtésében a németek sem voltak hanyagok s ismerve e faj hajlamát a különködésre, meg nem lephet, ha egység helyett minél nagyobb változatosságot találunk e téren is náluk. A „Sachsenspiegel“, a „Schwabenspiegel“, a „Kaiserrecht“, s a „Richtstiege“, még a XIII. század gyűmölcei. Idővel egyes városok is kezdték egybegyűjtve kiadni helybeli szokásaikat, mit nyomban mások is követtek. A különféle tartományok szokásaiból állapított meg a „Landrechtek“ egész sora, a többi közt az „Oesterreichisches Landrecht.“ A XVI. század azonban, a római jognak most már nagyobb mérvű befolyása következtében, a nemzeti törvénykönyvek általános átvizsgálását indította meg, s e mozgalomban csakugyan Verböczyé az elsőség valamennyi közt, és pedig nemcsak időben, hanem a munka tökélyére nézve is.

Spanyolországban a helybeli szokásos jog egybegyűjtése, az úgynevezet „fueros“, szintén igen korán kezdődik. A „Fuero de Leon“ már 1020-ban, tehát első királyunk törvénykönyvével egyidőben bocsátott közre. Ezt követte oly törvényhozás kísérlete, mely az egyesült országokra közösen szóljon. Castilia királya X. Alfons már 1258-ban adta ki a „Siete Partidas“-t, melyet azonban a Cortes csak 1348-ban hagyott jóvá. Az első

rész itt is csaknem kizárólag egyházi ügyeknek van szentelve; a II. a királyról és a főtisztviselőkről szól; a III. a törvénykezést, a IV. és V. a szerződéseket stb. a VI. a végrendeleteket és örökösödést, végre a VII. a büntető joglátást fejtegeti és állapítja meg. II. Fülöp, kinek lelkében a positiv joghoz való vak ragaszkodás annyira ment, hogy az igazságérzetet teljesen elfojtotta benne, 1567-ben adta ki a törvények rendszerét oly formán, hogy minden egyes törvény mellett meg van említve keletkeztének éve és az illető uralkodó neve. „*Recopilacion*“ a neve e munkának, mely 1776-ban és 1804-ben átvizsgáltatván, új kiadásokban jelent meg.

Portugallia helybeli rendszabályai a XV. században egybe gyűjtetvén *Codex Alphonsinus* neve alatt boesáttattak közre; midőn pedig az ország a spanyol korona alatt volt, az „*Ordinatio Philippina*“ jutott érvényre ott is.

Az oroszok már a XII. században gyűjtötték egybe nemzeti szokásaikat „*Pravda*“ (igazság) ezime alatt.

Más nemzeteknél egyes fejedelmek léptek fel kisebb-nagyobb törvénykönyvekkel kezeikben. Igy hirdette ki 1231-ben II. Frigyes császár három könyvben „a Seciliai királyság törvényes intézményeit;“ 1395-ben Eleonora, Arborea bírája Sardinia szigetén kihirdette a híres „*Carta delogu*“-t; 1430-ban pedig VIII. Amadé a „*Végzések öt könyvét*“ Szavója számára.

Minél inkább engedett a nyers öklőjog és önbíráskodás a törvények szelidebb és a belbékét jobban biztosító uralmának, törvénykönyvekben sem volt hiány, annyira, hogy itt csak a legtöbb figyelmet keltett jelenségekre lehetünk tekintettel. A reformatio forrongásai közt 1532-ben V. Károly császár kiadta „*Caroliná*“-t, mely 219 cikkelyben adja elő a büntető törvényt, a mint vagy a honi gyakorlat szentesítette, vagy a római jogtudományból beszivárgott vala. 1610-ben tétetett közzé „*Des Herzogthums Württemberg erneuert gemeines Landrecht*.“ Norvégia törvényeit könyvbe szerkesztette Magnus Lagabæter, ki 1180-ban halt meg: újra kiadta IV. Keresztély 1604-ben. Daniában V. Keresztély 1683-ban boesáttott közre törvénykönyvet öt szakaszban, melyet Laing angol utazó Norvégiában járván, kised zsebkönyv alakú egy kötetkébe szorítva megtalált országoszerzte minden földműves házánál. Svédországban végre IX.

Károly nyomtatott 1608-ban törvénykönyvet, melyet azonban már 1442-ben megelőzött volt K r i s t ó f király törvénye.

Verbőczy munkájának dicséretes kivételével, Európa a XVII. század végéig csak utánozta, de semmivel sem bővítette vagy javította a törvényalkotás körül a rómaiaktól leszármazott eszméket. A három nagy javításon, melyeket a római codexek alkotói a jog külalakján eszközlének vala, az általunk itt röviden említett törvénykiadók semmiben sem mentek túl. Ők is beérték először azzal, hogy a különböző jogforrások helyébe bizonyos egységes gyűjteményt állítottak oda, azon túl egyedül érvényes forrásul; másodsor azzal, hogy a valamely jogtárgyról szóló s azelőtt szétszórva találtatott, mert különböző időben kelt intézkedéseket összeszedték és alkalmas czimek alá csoportosították; s harmadsor, hogy az így előállt czimeket vagy csoportokat egymás után elhelyezték, bizonyos szabály szerint ugyan, de nem a tudomány követelései szerint. Az így keletkezett római digestákat a jövevény népek, vagyis az úgynevezett barbárok, megtelepedésük elején természetesen csak durván utánozhatták, de már ez is nagy lépés volt a későbbi tökély felé. Közelebb léptek ehhez a középkor vége felé és az újkor hajnalán megjelent utánzások, melyek közül csak némelyeket, és csak nevek szerint érintettünk.

A magasabb tökély elérését csak két további feladat szerencsés megoldása után lehetett várni. Szükséges volt mindenekelőtt azt a törvényanyagot, mely valamennyi régibb és újabb codexben utolsó helyen, mintegy „V e g y e s i n t é z k e d é s e k” neve alatt, össze volt hányva, új és önálló rendelkezésben feldolgozni, azután pedig a törvénygyűjtemény összes szakaszait tudományos rendben állítani egymás után. A XVII. század bülesészeti mozgalmai törték meg a sok százados szokás jegét e téren is. Ennélfogva a XVIII. századot törvényhozó munkálataiban már valóban tudományos elvek vezérlik, és pedig, mint ilyenkor szokás, több elméleti hévvel, mint gyakorlati tapintattal, melynek ránk tartozó szomorú emlékét II. József uralkodásában máig van okunk fájlalni. Ez azonban csak mintegy árnyékoldalál szolgál a világosság azon meglepő áramlatának, melyet ama kor nagy jogtudósainak egész sora özönnel lövelt a viszonyra, mely egyfelől törvény és történelem közt létezik, másfelől pedig az erkölcsök és törvény kölcsönhatásában nyilatkozik. Mivel az ár végre a gyakorlatot is magával sodorta, ennek megfeneklése az élet szirtein és zátonyain végre

eszméletre térítette a diadalittas elmélet józanabb férfait, s ezeknek higgadt munkássága készítette azután elő a tért, tisztázta ki az elveket és állapította meg a rendszert az újabb kor számára, mely a jogélet egyre szélesbülő mezején már nagy eredményeket vivott ki, de törvényalkotó, törvényjavító s főleg törvényegyszerősítő munkáját még távolról sem fejezte be. Pedig „tout simplifier est une operation, sur laquelle on a besoin de s'entendre.“ — Egyszerősíteni mindent, a békés haladás egyik feltétele.

A mozgalom e téren is olasz földön vette kezdetét. II. Victor Amadé 1729-ben vonta össze hat rendszeres könyvbe az intézményeket, melyek a római törvény hozzájárultával Szabaudia jogéletét szabályozák vala. Nápolyban Bourbon Károly idejében egy híján tizenkét különböző jogrendszer küzdött egymással érvény- és hatályért. Új törvénykönyv elutasíthatatlanul szükséges lett.

Az e végre 1741-ben kiküldött codificáló bizottság azonban nem tudott nehéz feladatának s a köz várakozásnak eleget tenni. Toscana fejedelme, Ferencz, hasonló jó szándéka 1745-ben hasonlóképen eredmény nélkül maradt ugyan, de már fiának, (ki alatt mint II. Lipót királyunk alatt utóbb nálunk is kiküldettek a codificatio előkészítésére országos bizottságok,) sikerült tetemesen megjavítani, illetőleg szelidíteni a büntető törvényt. Modenában III. Ferencz 1771-ben kezdte kiadni „az estei codexet.“ Csaknem egy időben az itt említett savoyai codex megjelentével, t. i. 1734-ben látott világot Svédországban azon polgári törvénykönyv, mely ma is érvényes.

Azonban a XVIII-ik század törvényalkotási eszméinek első és teljesen érett gyümölcésül mégis a porosz „F r i g y e s f é l e c o d e x e t“ kell üdvözlennünk. Míg ott, hol a népek ősi szokásai mellett a római törvény is szabályozónak tekinteték, leginkább csak az ősi szokások rendbeszedése és könyvekbe foglalása tartott szükségesnek: II. Frigyes codexét magasabb cél utáni törekvés hozta létre, az t. i. hogy oly törvénykönyv lépjen mind a római codexek, mind a nemzeti törvénygyűjtemények helyébe, mely rendszeresen feldolgozva, mindent egyesítsen magában, a mi megtartásra méltót ama nagybecsű források nyújtanak. Első kiadása német és francia nyelven már a múlt század második felének első évében, 1751-ben jelent meg ugyan, de törvény erejére a nagynevű codex csak 1794-ben emeltetett. Tudományos elveken alapulván, felöleli e könyv a jogéletet egész terjedelmében.

A bajokat, melyeken általa segíteni akartak, említi az előszó, állítván, hogy „a német birodalomban a birodalom részéről törvény egyesítési és egyszerűsítési kísérlet nem tétetett, a mi törvénygyűjteményt a porosz királyság, a palatinatus és Würtemberg kiadtak, egyik sem alapult tudományos rendszeren, és mindegyik megszenvetde maga mellett a római törvény hasonjogú tekintélyét. Innen mint bő forrásból özönlének a törvénykezésben tapasztalt nehézségek. A római törvényt nehéz volt megérteni; magyarázóí épen a legkényesebb pontokra nézve tértek el legtávolabbra és a legellentétebb irányokban egymástól, s épen ily kényes pontokban tértek el a germán és római törvény-rendelkezések egymástól.“ — A czélt, melyet az új törvénykönyv által akartak érní, így határozza meg az előszó: „Általános, s az egész országra szóló törvényt hirdetni ki, mely a polgári élet minden oldalára kiterjedjen; minden külön tárgy előtt az oda tartozó általános vezérelveket kifejtse, minden következményt, mely azokból szükségképen folyik, levezessen, s ezáltal oly egyetemes jogrendszert állítson elő, melyet minden országra lehessen alkalmazni, hol az okszerűséget fogadják el szabályúl és törvényeik alapjáúl.“—Egyébiránt a rómaiak sorát követi ez is, mint a legtermészetesbet, szólván előbb a személyekről, azután a dolgokról és a kötelezettségekről. — Más német fejedelmek sem maradtak hátra e téren. Bajor földön szintén 1751-ben adtak ki, de csak büntető törvénykönyvet. Mária Terézia 1768-ban (tehát épen egy századdal ezelőtt),^f II. József pedig 1786-ban adtak ki az örökös tartományok számára büntető törvénykönyvet.

Akart ugyan M. Therézia kiadni polgári törvénykönyvet is, ez azonban csak 1811-ben hirdettetett ki. A jelen század legnagyobb haladását a törvényalkotás mezején mindamellétt tagadhatatlanul az 1789 ben kezdődött francia nagy forradalom s azon eszmék készítették elő, melyek e forradalom alkalmával részint szerepeltek, részint széles körökben elterjedtek.

Bonaparte már 1800 ban; tehát a XVIII. század utolsó évében bizottságokat küldött ki, azon meghagyással, hogy Franciaország törvényének új megállapítását vegyék meghányás alá. Ezeknek fáradaimaiból keletkezett azután az öt nagyhirű francia codex. A polgári törvénykönyv már 1804-ben lépett hatályba. Mint a Frigyes-féle codex, úgy ez is a Justinian Institutiói szerint van be-

rendezve. Ezt egymás után követték a polgári eljárás könyve, a kereskedelmi törvénykönyv, a büntető eljárás, és végre 1810-ben a büntető törvénykönyv. A győztes francia seregek bevitték e könyveket a meghódított és új uralkodók alá hajtott országokba, s midőn később a seregek visszaszorítottak, a bitörölők elköltöztek, a törvények nagy része ott maradt, hasonlóan a jóra való magvakhoz, melyek áradáskor a lerakódó iszap és kavics rétegek közt hátramaradnak s idővel kikelnek. A büntető törvénykönyv, például, bevitetett olasz földre egész Sziciliáig, Holland- és Belgiumba, a rajnai tartományokba, Lengyelországba és Helvétiaiba, s a hol egyszer gyökeret vert, ott meg is szilárdult. A latin eredetű népfajok legtöbbjénél Európaszerte vagy a francia „Code Pénal“, vagy ennek valamely közeljáró utánzása van elfogadva büntető törvénykönyvül; polgári ügyekben pedig Napoleon polgári törvénykönyvét vették igen sokan mintául.

Az első császárság megbuktával önként siettek a latin fajok törvénykezésök régebb rendszerét hasonlóvá tenni ahhoz, mely egy időre erőszakosan tolatott vala rájuk. A két Szicilia 1819-ben, az egyesült batavok 1822-ben, az elváltak 1837-ben, Haiti 1826-ban, Sardinia 1837-ben, az ion szigetek 1841-ben, a helvét cantonok 1819-től 1855-ig hozták létre törvénykönyveiket, melyek nagyon közel hasonlítanak a francziához. Ugyanílyent alkotott 1843-ban Bolivia, az egyetlen a délamerikai spanyol gyarmatok közül, de veszi is hasznát. Spanyolországban a „Comission de Codigos“ szerkesztett kereskedelmi törvénykönyvet, büntető és polgári eljárást, melyek 1829-ben 1848-ban és 1856-ban léptek hatályba, 1852-ben pedig polgári törvénykönyv terve tétetett közre, melyre nézve azonban a tárgyalások még folynak. Portugallia 1833-ban adott ki kereskedelmi törvénykönyvet, 1841-ben polgári eljárásról szólót, (novissima riforma judicial); büntető törvényt 1852-ben, polgári törvénykönyve máig sincs. A törvénykönyvek e csoportjában az utolsó példány aligha nem a Codice Italiano, vagy más néven a Codice pel regno d'Italia 1865-ből.

Míg a francia törvénykönyvek oly széles körben befolytak a rokon fajok codificáló munkálataira, a német fajok némileg eltérőleg jártak el ez ügyben. A bajor büntető törvénykönyv, a jeles Feuerbach munkája, 1803-ban lépett hatályba, s ezt nemcsak Szász Wajmár, Würtemberg és Oldenburg, nemcsak némely hel-

vét cantonok, mint Szentgál, Basel és Zürich fogadták el, hanem Svédország, és az illető uralkodó család befolyása következtében Görögország is. Maga Bajorország azonban 1862-ben új büntető törvénykönyvet adott ki. Ausztria örökös tartományaiban a büntető törvénykönyv 1806, 1813 és 1855-ben ment új vizsgálaton keresztül, s 1852-ben kiterjesztetett a magyar korona országaira is, hol ilyen törvénykönyv hiányát már a múlt század vége felé érezték, s a többi közt e tárgyban is intézkedtek, de ez érzet az 1824-ben kezdődött új korszak derekán általános és oly élénk lett, hogy a hiányon, a mennyire lehetett, ügykeztek is a nemzet jobbjai segíteni, ámde a jeles törvényjavaslat, mely 1842-ben elkészült, a nemzet helyrehozhatatlan kárára kéziratban maradt, intő emlékéül annak, hogy az akkori viszonyok közt a nemzet nem volt képes legszentebb akaratát sem valósítani. Mi a német föld egyes államait illeti, Hannovera már 1824-ken, Hessen Darmstadt 1831-ben, Baden 1836-ban, Poroszország 1851-ben szedte codexbe büntető törvényeit. Sokkal lassabban folyt a munka a polgári törvénykönyvek kiadása körül. Mint már említettük, Mária Therézia ebbeli szándékai és meghagyásai csak unokája idejében, 1811-ben valósultak meg. Magyarország ebben is már a múlt század végén intézkedett, de közjogi állásának akkori rendezetlenségénél fogva e téren sem dolgozhatott sikerrel, s így történt, hogy 1852-ben Ausztria még talán jót vélt tenni a magyar föld lakóival, midőn a többi közt rájuk is kiterjesztette az austriai polgári codex uralmát, melyet azután 1861-ben az úgynevezett országbirói értekezlet munkálata s ennek ideiglenes érvényre emelése váltott fel. Mily bonyodalmak közt senyved a polgárok jóléte általános érvényű polgári törvénykönyv hiánya miatt némely országban, erről ugyanaz a Bajorország tanuskodik, mely a büntető jog mezején, mint az imént láttuk, oly szép hirt vivott ki magának. Az aránylag nem nagy országban ugyanis 1811-ben hatvan kétféle törvényes rend vala foganathat. Már akkor meg bíztak egy közérvényű törvénykönyv kidolgozásával egy küldöttséget, de az eredmény ma is ott késik valahol „az éji homályban.“ Egyben mégis jutottak a nem rég feloszlott német szövetség valamennyi államai, Ausztriát s Borussziát is beletudva, egységre, s ez a közös német kereskedelmi törvénykönyv, az „Allgemeine deutsche Handelsgesetzbuch.“

Görögország számára Maurer készített büntető és a tör-

vénykezési eljárást szabályozó törvénykönyveket, melyek 1833-ban léptek hatályba; a polgári törvénykönyvből csak egyes fejezetek jelentek meg, s míg az egész elkészülend, 1835-ben kelt kir. rendelet által a Harmenopulos-féle hat könyvben foglalt byzanci törvény maradandott érvényben.

Érdekes fejezetet kapna a „Codificatio története“, ha valaki az orosz birodalomban végbement törvénygyűjtési és rendbeszedési munkálatokat venné részletesb tárgyalás alá. Az orosz törvények alapja ma is azon törvénygyűjtemény, melyet „Ulozszenje“ (meghagyások) czime alatt Mihaelovics Elek czár még 1649-ben hocsátott vala közre. Nagy Péter azután a XVII. század utolsó évében rendelt ki egy bizottságot a feladattal, öntse új alakba az Ulozszenjét és olvaszsa bele a megjelenése után kiadott ukazokat is. E bizottság azonban, bár tagjaiban megújulván, névleg 130 évig fennállt, érezhető eredményt nem hozott létre. II. Katalin 1767-ben miután Pufendorf, Montesquieu és Beccaria munkáival személyesen is megismerkedett, saját kezével írt útmutatásokat az általa is megújított bizottság számára, s II. Frigyes nem győzte e kéziratot csodálni. I. Miklós czár a jeles jogtudóst Speranskit állította a nevezett bizottság élére, s e férfiú sürgetéseire végre elkészült és megjelent a „Sobranje Perove“, vagyis az „Első gyűjtemény“ mely magában foglalja a törvényeket, melyek az Ulozszenje megjelente után, azaz 1649 óta kiadattak, egészen le I. Miklós czár trónraléptéig, vagyis 1825-ig. Az ezen év után 1832-ig megjelent törvényeket a Sobranje Utoroe“ vagyis a „II. Gyűjtemény“ foglalta össze. Mind a két gyűjtemény időszerint van berendezve és alkalmas tárgymutatókkal kiegészítve. Ezek szolgáltak anyagul a „Svod Zakonow rossuskkii imperii“ vagyis az Oroszbirodalom törvénytárához, mely 1832-ben megjelenvén, 1835-ben lett az orosz jogélet kizárólagos forrásává. A Svod Zakonow nyolcz törvénykönyvet foglal magában, a következő tartalommal: 1) A birodalom és az uralkodó család; 2) közszolgálat; 3) pénzügy; 4) lakosok osztályozása; 5) polgári törvény; 6) közigazgatás; 7) rendőrség; 8) büntető jog. E változatos anyag közel 38,000 czikk közt oszlik föl, s mindenik mellett meg van jelölve a rendelet, melyből vétetett. Gondoskodva van egyúttal egy külön czikk által arról, hogy évenként egy arra hivatott bizottság ál-

tal kiadassanak a lefolyt év rendeletei a nyolcz könyv tartalmához képest berendezve egyegy toldalék vagy kiegészítő kötetben. E bizottság 1843-ban adta ki az egész törvénytárt újra. *)

E körütekintés a nemzetek és századok törvény-ügyi törekvései és e törekvések eredményei történelmében, visszatérünk hű kalauzunkkal együtt oda, a honnan kiindultunk, t. i. Anglia törvényügyi állapotára.

A törvény már az egész európai continensen, kevés kivétellel, tudományos alapot vagy legalább tudományos alakot nyert vala, midőn az angol fajnak az Atlanti tengeren úgy innen, mint túl létező államai végre szintén érezni kezdték a törvény egységesebb forrásának szükségét. Elsők e téren azon angol nyelvek voltak, kik nem angol törvény alatt éltek. Ezeket egyik-másik angol gyarmat követte; csak az anyaország, a nem mondván csinált, hanem az idővel megtermett törvények ezen egyik-ös hazája és véd bástyája, nem sietett Benthamja intéseit követni és e férfiu kiváló tehetségeit népe javára fordítani. Az is igaz, hogy az egykori gyarmatok közül a francia ajku *Louisiana* volt az amerikai continensen az első állam, mely a rendszeres törvénykönyvek becsét teljes mérvben felfogván, már 1820-ban megbízta *Livingstone*-t egy rendszeres büntető codex szerkesztésével, melyhez négy évvel utóbb polgári törvénykönyv is járult. 1836-ban *Massachusetts* statutumai foglaltattak négy czím alatt rendszeres könyvbe. Az I. szól az állam kormányáról; a II. a birtokról; a III. a törvényszékek- és törvénykezésről; a IV. a bűnök és büntető eljárásról. *Maine* állam 1841-ben szerkesztette össze 12 czím alatt statutumait. *Maryland* 1853-ban küldött ki bizottságot, melynek munkálata 1860-ban lett törvénytényé. Ez eredeti alakban van szerkesztve, t. i. szótárilag, kezdve az „*Abotement*“ szónál s végezve a „*Wildfotol*“ szónál. Ily módon sikerült neki negyven kötetnyi tartalmat két kötetbe szorítani s amazt érvényen kívül helyezni, ezt meg könnyen megszerezhető s még könnyebben kezelhető közbirtokká tenni. *Uj-York* állama többrendü kísérlet után, végre szintén szert tön egyöntetű

*) L. „*Études historiques sour la législation Russe*“ *Zevas Spiridion*-tól, 1862. és „*Précis de notions historiques stb.*“ *Speranskitól* 1833. Az orosz polgári törvénykönyvet kiadta francziául *Foucher V.* Párisban 1841-ben.

törvénykönyvre, mely jelességre nézve az új kor legjelesbjeivel vetekedik. Három megbízottja nyolcz évig (1857-től 1865-ig) dolgozott rajta. Magába foglalja mind a közjogi törvényt, mind a statutumokat. Berendezése ez: I) politikai törvénykönyv; II) polgári t.könyv; III) polgári törvénykezés rendtartása; IV) büntető t.könyv; V) büntető eljárás; VI) alakok könyve (the book of forms). A polgári törvénykönyv a Justinian Institutiói, a Frigyes-féle törvénykönyv és a Code Napoléon közös nyomdokait követve, egymásután intézkedik a személyekről, vagyonról és kötelezettségekről. Toldalékul vegyes tárgyú törvényes intézkedéseket külön külön szakaszban. Mondtuk, hogy e tk. az új kor legjobb ilyen munkáival vetekedik, de hibátlannak ezt sem mondhatjuk. Itt-ott a tárgyak sora helytelen, másutt a kifejezés nem felel meg a szabatos élnek, mely a „c l a r a p a c t a“ egyik alap követelménye. Így például a testületekről a II. szakaszban szól és pedig ennek III. része harmadik fejezetében, mely az ingó birtokról rendelkezik; a jogsérelmek törvényét négy lapon meríti ki; a polgári perekről mondja, hogy azok keletkeznek először kötelezettségekből, s másodsor bántalmakból.

Canada törvényei is nagy változáson, illetőleg javításon mentek keresztül az újabb időben. Először három csoportba szedettek, t. i. közösekre, melyek alsó és felső Canadára egyaránt szóltak, és azután alsó, meg felső Canada törvényeire külön. Alsó Canadában azonkívül az egész polgári törvénykönyv új codificatiót tett szükségessé, a mi nem volt könnyű. Mert a hagyományos jogok, melyeket a gyarmat egykori hazájából Franciaországból hozott volt, s melyeket otthon előbb a forradalom eltörlött, azután a codex új rendszabályokkal helyettesített vala, alsó Canadában még érvényben voltak, de már keverve az angol kormány újabbkori intézkedéseivel. Mindazonáltal a munkát egy háromtagú bizottság négy év alatt 1860—1864-ig szerencsésen befejezte. Az új törvénykönyv mely ekkép létesült, négy könyvre oszlik, s a személyekről, a birtokról, a birtok és kötelezettségek szerzésének módjairól és a kereskedelemről intézkedik. Itt már a testületek helyesen a személyek fejezete alatt vetettek elő; de viszont a kötelezettségek fejezete alatt helytelenül és soványan tárgyaltatnak a jogok, melyeknek megsértése vétséget (d é l i t) képez.

Brit-India számára szintén több ideig folyt többrendbeli tör-

vénykönyvek közrebocsátása. Egy bizottság, melynek egyik tagja Macaulay volt, kidolgozott egy büntető codexet, melyet már 1837-ben nyújtottak át a főkormányzónak, de az anyaországi parlament csak 1860-ban ismerte el törvénynek. (1860: XLV.) Ez kétségkívül a törvényalkotás legtudományosabb példánya, mely valaha angol nyelven íratott. Fogalom-meghatározásai elvontak ugyan, de szabatosak, a hol pedig ilyen nyelvezet a közönséges olvasót megzavarhatná, példákkal világosítják fel az értelmet. A polgári eljárást szabályozó törvénykönyv 1859-ben lett törvénynyé (1859: VIII.); ezt 1861-ben (1861: XXV.) követte a büntető eljárás könyve.

A polgári alaptörvénykönyv készítése még folyamatban van. Az e munkával foglalkozó bizottság tagjai még 1840-ban tettek az ügy akkori állásáról jelentést, mely szerint „Indiában a három kormányzék (presidency) fővárosain és ezeknek határán kívül sehol sem volt semmiféle „lex loci“ érvényben, de a népesség azon különböző osztályai számára, melyeknek saját törvényök nincsen, valamely általános érvényű polgári törvénygyűjtemény sem létezett, a fő néposztályok (kasztok) törvényei pedig mindig csak az illető osztályt illetik, s az angol törvényszékek ezek szerint tartoztak ítélni, és ezeknek hatályát fenntartani.“ E jelentés nyomán egy angol bizottság, melynek tagjai közt volt Romilly, az ország főbírája Jervis és mások, 1855-ben oda nyilatkozott, hogy „Indiának mindenek fölött polgári alaptörvénykönyvre van szüksége, melynek alkotásában Anglia törvényét kellene elfogadni alapul, s ha elkészült s a parlament által elfogadtatott, ez fogna lenni India törvénye mindazok számára, kik alóla ki nem vétetnek és mindazon tárgyakra nézve, melyekre kiterjed;“ s hozzá teszik: „de nemcsak széles mérvű kivételek lesznek szükségesek az ezen törvény alá nem vonható néposztályok részére, hanem vannak elég fontos és számos olyan tárgyai a polgári törvényhozásnak, melyekre nem volna tanácsos kiterjeszkedni.“ Ezen értelemben kiküldetett 1861-ben a bizottság, melynek tagjai voltak: Romilly, Erle, Ryan, Lowe, Willes és Macleod, (Erle és Willes helyébe 1864-ben James és Henderson léptek) kik 1863-ik évi júniusban jelentették ő felségének, hogy feladatuk egy részével készen vannak. Ez csak az „örökös üdésről“ szól, s 1865-ben a X. t. cikkely által lett törvénynyé. Kivétetnek alóla a hindük, akár mahommedánok legyenek, akár Buddha hitűek, akár pedig

más felekezethez tartozzanak, melyet a főkormányzó jónak látand tanács-ülésben kelt rendelete által e törvény hatálya alól kivonni. Egy további részlet, mely a szerződések különböző neveit szabályozza, s melynek tervszerint, brit India egész népességére kell kiterjednie, 1866-ban júliusban jelent meg.

E részletek készítői ugyanazon elvek és mód szerint jártak el, melyeket már a büntető törvénykönyvnél érintettünk. Minden tétel mondattanilag a legnagyobb szabatossággal van fogalmazva, s példákban nagyobb világosság okáért nem fukarkodtak, melyekről a bizottság kijelenti, hogy e megvilágítás nemcsak arra való, hogy megmutassa, mimódon hat a törvény, hanem a példák magok már a törvény megtestesült alakjai.“*)

E törvényalkotási munkálatok, nagyon hihető, nemcsak India népeire lesznek jótékony hatással, hanem jótékonyan fognak visszahatni az anyaországra is; mert e törvénykönyvek egyfelől az angol köztörvény alapjára vannak fektetve, s ettől csak abban különböznek, hogy minden hűbér-izű különösség kihagyatott belőlök, és oly szabadelvű változtatások fogadtattak el, melyeket a mai kor előhaladott nézetei javaslanak. Nem tarthat soká, midőn úton útfélen kérdeni fogják: miért legyen még tilos Angliában, a mi már Indiában sem az, s miért ne legyen Angliában szabad, a mit India törvénykönyve sem tilt már senkinek?

A mi az India számára megjelent törvénykönyvek használatát nehezíti, s a mi ellen ennél fogva több oldalról alapos kifogások tétettek, az inkább a külső szervezetre vonatkozik, a mennyiben a cikkelyek elejétől végig félbe szakadás és újrakezdés nélkül egy folytában számoztattak, s nincsenek könyvekre, czimekre s fejezetekre beosztva. Ezeken azonban újabb kiadás alkalmával könnyű lesz segíteni.

Miután az eddigiekből világos lett, hogy, — mint mondani szokás, — az egész világ már is rendbehozta törvénytárát, Anglia sem vonhatóndja ki magát e munka alól, s a mit némely távolfekvő birtokán megtett, vagy legalább már megindított,

*) Ettől némileg eltérő értelmet adtak a példákknak a büntető törvénykönyv alkotói, mondván: „a megvilágítások által semmi sem válik tulajdonképen törvényté, a mi náluk nélkül is nem volna az.“ A bizottság levelében a főkormányzóhoz 1837. oct. 14-én.

ahhoz kezdenie kell mielőbb itthon is. Az emberek ma sokkal inkább el vannak foglalva szükséges teendőkkel, hogysen türelmök legyen szükségtelennek megtételére csupán csak az elmeél nagyobb élesbitése végett. „Még az angol ember sem fogja elhinni többé, — ügymond a cikk írója, melyből értekezésünk anyagát merítök, — hogy valamely törvényes rendszabálynak, melyről fölteszik, hogy azt minden polgárnak ismernie kell, megismerhetéseére jobb mód nincs, mint az, melyet eddig követtek, midőn minden embernek szabadságában állott egy-egy kérdéses esetben vagy ötven szétszórt törvénycikkelynek és vagy husz előzményes esetnek összehasonlításából hozzávetőleg találgatni, mi szabad, mi nem, mi tilos, mi nem az.“ S hozzá teszi: „A dolgok jelen állásának észellenes voltát rég elismerték ugyan, de a reformok e téren nem mentek tovább, mint hogy némely ugyanazt mondó statutumot egybe vonta, s némely rég elavúltat elavúltak jelentettek ki. A köztörvényhez a legbátrabb theoretikus sem mert nyulni. Pedig régen megírta VI. Ede király: „Ohajtanám, hogy, ha idejét látjuk, a főlösleges és az unalomig ismételt statutumok egybe vonatnának össze, világosabban és rövidebben fejeztetvén ki, a végre, hogy az emberek jobban megérthessék.“ Bacon észrevételei e tárgyra nézve is bámulatra méltók. De, ámbár az ő korától fogva a mai napig nem egy bizottság foglalkozott ez ügygyel, s ámbár az újabb időben némely előzetes lépések tétettek is a kívánatosnak elismert czél felé: igaz mégis, és betüszierinti értelemben igaz, hogy az angol törvény alakján mindez ideig lényeges változás nem történt. Sőt a parlament mind a két házának egy ünnepélyes értekezlete 1816-ban azon végeredményre jutott, hogy még a statutumok egybeöntése is kivihetetlen.“ B e n t h a m J e r e m i á s korában, mint már megjegyztük, a törvény javítói sokkal inkább el voltak foglalva a törvény anyagi részének javításával, hogysen alaki részének újraöntéséhez is hozzáláthattak volna.

Sir Robert Peel büntető törvényhozása, melyet 1826-tól 1832-ig folytatott, a törvény alakjára nézve alig tett valamit. A büntető codex vázlata, melyet H a m m o n d A n t a l a most nevezett államférfiu jóváhagyásával 1825—1829-ig közrebocsátott, s melynek szerkesztésénél az akkor fenállott büntető statutumok vétettek volt tekintetbe, rendszeres munka vázlatául készült ugyan, de ma már vázlatnak is elavúlt.

Büntető törvénykönyvet előkészítő bizottságok, lord Brougham sürgetéseire kiküldve, ülészetek ugyan 1833—1849-ig, de munkálataik eredménye mindössze azon irományból áll, melynek ezime: „A bűnök és büntések meghatározásaira vonatkozó írott és íratlan törvények rendbeszedett foglalatja.“ Ezt 1848-ban benyújtották a felső háznak, de azután abbanmaradt. Öt évvel rá lord Cranworth intézett egy körlevelet a bírákhoz, felkérve nézeteiket némely törvényjavaslatokról, melyek a büntető törvény tökélesbítésére czélzának. A bírák egyhangúlag ellene nyilatkoztak a tervnek. Válaszaik csinos gyűjteményét képezik a codificatio ellen felhordatni szokott nehézségeknek. Törvényszéki elnök, Talfourd például mondja: „A statutarius törvényt rövid könyvbe összevonni, kifogás nélküli feladat, s ha gondosan megoldatik, csak jót eredményezhet; de az íratlan törvényből statutumot csinálni annyi, mint lemondani egyik legnagyobb áldásról, melynek hajlékony, alkalmazásra képes rendszabályokban századokon át örültünk.“

Ugyancsak lord Cranworthé az érdem, hogy 1854-ben új bizottság neveztetett ki, a „Statutarius törvény bizottsága“, mely számos jelentéstételek után 1859-ben fejezte be munkáját. Ez készítette elő a törvényjavaslatokat, melyek azután 1861-ben mint *Criminal Law Consolidation Acts* törvénynyé váltak, s Peel Robert törvényeit megszüntették. Mily kevés tekintettel volt ezen bizottság is a tudományos rendszer követelésére, mutatja az általa kidolgozott törvényjavaslatok tárgysorozata, mely ez: 1. Bűnrészesek és segédek; 2. Tolvajlás; 3. Gonosz szándékú vagyonsértések; 4. Okmány-hamisítás; 5. Pénzhamisítás; 6. Személybántalmazás. — Tett azonban más hasznos szolgálatot is a bizottság az által, hogy a megszüntetett statutumok pontos jegyzékét készítette, s ez által kiegyengette az utat a nyomban utána következett munkálatok számára.

Ugyanis 1860-ban lord Westbury, még akkor csak országos főügyész, bejelentette a kormány szándékát, intézkednie, hogy minden elavult törvény, mely a törvénytárnak még mindig terhére van, világos törvény által eltöröltessék. A kiküszöbölés e nagy munkáját csak minapában végzé el Wood és Reilly urak ügyessége és szorgalma, s egész ijesztő sora a merőben haszontalanná vált törvényzikkelyeknek töröltetett el világos szavakkal

e két férfiú ajánlatára.*) A lelépett lord-cancellár, Chelmsford ugyanakkor kijelentette a kormány szándokát, e munkálatok gyümölcsét a törvénykönyv javított kiadása által közhasznúvá tennie, mely kiadás, egyfelől csak a tetteleg érvényes törvénycikkelyeket foglalandja magában, másfelől meg gondosan készített tárgymutatókat is hozand, s remélhetőleg hat vagy hét kötetben elférend.

1863-ban ugyanesak lord Westbury, de már mint lord-cancellár, a felső házban mondott egy tüzetes beszédében, az egész ügyet boncsolás alá vette s indítványozá, hogy a folyamatban lévő munkálat toldassék meg egy másikkal, mely a döntvényeket hasonló módon szedje előbb össze, azután pedig rendbe, azon végcélzt tartva szem előtt, hogy utóbb az így rendbeszedett törvénycikkelyek és döntvények összeegyeztetvén, az egész angol törvényt felölelendő codexnek szolgálhassanak alapjául és anyagául.

1866-ban ősszel három lord, úgymint Cranworth, Westbury és Cairns, továbbá alcancellár Wood és öt sir, úgymint Bowyer, Wilde, Palmer, Leferre és May, végre három mr., névszerint Lowe, Thring és Reilly, királyi megbizással kiküldettek, meghagyatván nekik: „vegyék vizsgálat alá a törvény rendbeszedésének szükségét, és e munka végrehajtásának legjobb módját, valamint azt is, hogyan lehetne rövidebb és hozzáférhetőbb alakban előállítani a törvényt, mely birói döntvényekben nyert kifejezést.“ E nevek nagy részével már jelen értekezésünk folyamában találkoztunk, némelyiket más munkálatainkban volt alkalmunk részint követni, részint megemlíteni; valamennyit nagy megelégedéssel látta az angol közvélemény oly munkával megbizva, melyet jól is, de hamar is szeretne bevégezttnek látni. Első jelentéstételök már 1867. máj. 3-án jelent meg, mely azonban csak az alapot egyengeti, melyen a bizottság működni fog, a rendbeszedés hasznos voltát kiemelve és felhatalmazást kérve, hogy a munka egy része az ő felügyeletök alatt készittessék el, s e rész elég terjedelmes legyen a végre, hogy az egésznek szolgálhasson követendő mintául. A módról, melyet követni fognak, kétségkívül későbbi jelentéseikben fognak nyilatkozni. Addig is legyen szabad néhány elméleti észrevételt koczkáztatni a codificatio végcéljáról, mely mintegy újjmutatásul szolgálhasson az e bokros téren teendő lépések körül.

*) L. 24 és 25. Vict. C. 101; 26 és 27. Vict. C. 125; és 30 meg 31. Vict. c. 59.

Mindenekelőtt szükségesnek látszik, hogy mindenki, ki a törvények javításával és rendbeszedésével foglalkozik, egy egész rendszeres és teljes *törvénytárnak* előállítását tűzze ki magának munkálkodásai végcéljául. Ezen eszme, tartsuk bár azt közvetlenül elérhetőnek vagy nem, megbecsülhetetlen szolgálatot teend, mint törekvéseink irányozója s lépéseinknek részint szabályozója, részint megjutalmazója. Van helyzet nem egyszer, mikor „et voluisse sat est“, és nem egyszer, bár elismerjük, hogy „finis coronat opus“, nagy megnyugvásunkra szolgál tudnunk, hogy, „Dimidium facti, qui bene cepit, habet.“

Törvénytár többet jelent a codex szónál e szó mai értelmében; de a codex szónak régi értelme a mainál szélesebb volt, mikor a törvény minden más forrásának megszüntetésével, csakugyan törvénytárnak volt szánva Justinián által. Mig nyelvünk e részben megállapodásra jutand, nevezzük a codexet mai értelmében törvénykönyvnek, a törvénykönyveket együtt pedig a codex régi értelmében törvénytárnak. Ezen értelemben véve a szavakat, csak a közérzetet fejezzük ki, midőn mondjuk: egész, rendszeres és teljes törvénytár előállítása kell, hogy minden nemzetnek egyik fő törekvése legyen. E törekvés azonban két ágra oszlik. Egyik a jelennek feladata és a multból ránk maradt mindennemű törvényes intézkedések rendbeszedését és megannyi törvénykönyvbe foglalását kívánja; a másik a jövőnek feladata, és annak eszközlését tartja szemé előtt, hogy a többféle törvénykönyvekből álló nemzeti törvénytár az élet fejlődésével fejlődven, rendszeres és tudományos alakját, minden változások daczára melyeken egyes részeiben a jogélet szükségei szerint netalán keresztül menend, mindenkor megtarthassa. Lássuk némi tájékozás kedvéért az e két ág létesítése körül előforduló munkálatokat egyenként.

A jelenkor főadata: az apák összes törvényhozási és törvénykezési munkálkodásának maradandó értékű eredményeit, a jogélet mai szükségei szerint, megannyi törvénykönyvben összefoglalni. Értjük pedig itt a törvénykönyv szó alatt a jogélet valamely mezijén szükségeseknek talált törvényes intézkedések összegét, logikailag taglalt, szabatosan fogalmazott, egyöntetű és összhangzó előadásban. A törvénykönyv így értelmezve, lényegesen különbözik a törvénygyűjteménytől, akár a törvénygyűjtemények rendbeszedett kivonataitól; mert a törvénygyűjtemény nem egyéb, mint

a koronként előállott törvényes intézkedések külsőleges egymásmellé állítása, a rendbeszedett kivonatok (digesták) pedig még szintén nélkülözik azt a művészeti egységet, logikai rendet és benső összhangzást, mely csak eredetileg egynek tervezett művek sajátja. A digesták a legjobb esetben is legfőlebb remek mozaikhoz hasonlóak, míg a valódi törvénykönyv remek öntvényhez. Valamely nemzet törvénykönyvei együttvéve képezik azután a nemzeti törvénytárat. Ilyent tartott szeme előtt Magyarország koronás fejedelme, midőn írta: „quis enim latinis graecis aut graecos latinis regeret legibus;“ de ilyent szükségképen csak hosszú és fárasztó munka után lehet várni, melynek sora és részletei körülbelül ezek. Első az illető törvénykönyvhöz tartozó anyagnak teljes összegyűjtése és gondos elkülönítése mindentől, a mi oda nem tartozik. A munka ezen része az írott törvényekre nézve aránylag könnyű, mert a törvénygyűjteményekben az anyag ezen része együtt van, csak ki kell szemelni. Sokkal nehezebb a szokás-jogot és a bírói döntvényekben lerakott törvény-anyagot gyűjteni és tisztába hozni. De elvégre ez sem lehetetlen. Labor improbus omnia vincit. . . . A második teendő az elsőnek folytatása. Mikor t. i. az összes együvé tartozó anyag már együtt van, akkor következik annak rostálása. Ennek is több részei vannak. Először át kell hullatni a rostán az anyagkészletből mindent, a mi úgyszólván már léha, vagyis ki kell küszöbölni mindent, a mi egykor törvény volt, de vagy újabb törvények által világos szavakkal eltöröltetett, vagy elavulván, *per non usum* vesztette el érvényét. Ezen érvényvesztett anyag, hogy itt s egyszerre végezzünk vele, a törvénykönyv fogalmazásakor végkép lesz megöleendő az által, hogy egyik cikkében világos szavakkal kijelentetik, miszerint minden régibb törvény, melynek az új törvénykönyvben nyoma nincs, ezennel megszűnik érvényes lenni, mihez természetesen, mint az új törvénykönyv minden egyéb cikkeinek érvényéhez, multhatlanul szükséges a törvényhozás hozzájárulása. A munka ezen része Angliában már vége felé közeledik; gondosan dolgozott mutatók készültek el minden törvénycikelyről, mely már előbb valamikor világos szavakkal meg volt szüntetve, és háromezernél többre megy a törvénycikelyek vagy egyes pontjaik száma, melyeket a törvényhozás az illető rostáló bizottság jelentésére semmisenek jelentett ki. Ezáltal az angol törvénykönyv tetemesen vesztett ijesztő vaskosságából, mely-

ből azonban, hogy valóban törvénykönyvnek lehessen mondani, még sokat kell kivetni, a mi csak esetleg van benne, és a kivetés e munkája mintegy folytatását képezné a rostálásnak. Az angol törvényhozás ugyanis az élet szükségzeit tartva szemé előtt, sok mindenféle ügyben határoz, sok mindenfélét szabályoz, a nélkül, hogy ilyen határozatait vagy szabványait törvénynek lehetne mondani. Dönt például egy-egy skót, ír vagy indiai kérdésben, mely az angol közéletben elő sem fordul; máskor angol ügyet szabályoz ugyan, de annyira helyhez vagy egyes családhoz, egyes személyhez kötöttet, hogy ahhoz más helynek vagy más személynek semmi köze. Vannak végzései, melyek egy-egy évre szólnak. Ezeknek az év elteltével jogi érvényök is lejárt, s már csak történelmi becsök van meg. Sokszor meg a kormányt ruházza fel mulékony hatalommal, vagy idemnyiben részesíti a multban tett oly intézkedésekért, melyekre elutasíthatatlan országos szükség kényszerítette. A közszokás a törvényhozás minden cselekvényeit, melyek az itt példaképpen felhozottak egyik-másik rovata alá sorozhatók, különbség nélkül megannyi „Act“-nak nevezi, vagyis a törvényhozás cselekvényének, és fel is veszi őket a Statute Law egyre vastagodó gyűjteményébe, de szoros értelemben vett törvénykönyvben, melynek fő kelléke az, hogy parancsol vagy tilt, s hogy parancsai vagy tilalmai az egész nemzetre szólnak és örök időkre (azaz mindaddig, míg törvényes úton ismét el nem töröltetnek), érvényesek, ilyen értelemben vett törvénykönyvben ilyeneknek helyök nincs, s e szerint ezeket is át kell hullatni a rostán. Mily sokat kell így áthullatni és aránylag mily kevés marad hátra, azt meg lehet itélni, ha az angol parlamentnek bár egy évi munkásságát vesszük vizsgálat alá. 1866-ban például 122 ügynevezett „act“-keletkezett, mely 1007 nyomtatott lapot tölt be. Ebből csak 55 acta, mely 356 lapon elfér, felel meg annak, a mit szoros értelemben angol törvénynek lehet mondani. A többi 67 acta közül 33 nem tartozik a szorosan vett Angliára; 18-nak tárgya Angliában van ugyan, de csak helyhez vagy személyhez kötött jelentőséggel bír; 8-nak érvénye csak egy éves, az utolsó nyolcz végre csak a törvényhozás-adta felhatalmazás egyes esetekre.

Miután az alkotandó törvénykönyvhöz tartozó anyag ekképen meg is van rostálva, következik annak rendbeszedése és sorozása. E munkánál már mindenekeelőtt tisztába kell hozni az alkotandó mű terjedelmét és beszerkezetének nemcsak fővonalait, hanem

ezeknek elágazásait is. A könyvek, címek és fejezetek szigorúan elválasztatván egymástól az anyag követelményei szerint, az egyes fejezetek anyagát viszont a logika követelményei szerint kell berendezni.*) Ha egyszer a mű esontváza kész, az egyes cikkek vagy a cikkelyek egyes pontjait kellő helyökbe illeszteni már nem lesz nehéz.

Ha pedig ezzel is készen vagyunk és az anyag ki van merítve, hátra van a munka művészi része, t. i. az ekképen külsőleg egybeállított törvényanyagnak törvénykönyvvé mintegy öntése. Ha eddig több kéz nyújthatott segítséget, az utolsó munkának az egyöntetőség kedviért, mely a tökélynek nem utolsó kelléke, egy arra különösen hivatott elme munkájának kell lennie. E munkának szerencsés végrehajtása biztosít végrehajtójának helyet a törvényalkotók minél kisebb számu, annál nagyobb dícsőségű csoportjában, mert, mint Austin, kinek felolvasásai a codificatio-ról a mély és helyes gondolatok egész kincsányját nyújtják, egyik helyen mondja: „A mit közönségesen a törvényalkotás művészi föladatának neveznek (némelyek ezt épen technikus munkának tartják), hasonlithatatlanul nehezebben hajtható végre mint az, a mit erkölcs-tani részének lehet nevezni, vagy más szóval: sokkal könnyebb felérni észszel, milyen törvény volna hasznos és igazságos, mint azt úgy fogalmazni és megalkotni, hogy céljának valóban és tökéletesen megfeleljen.“ Talán még világosabb lesz az itt fenforgó nehézség, ha meggondoljuk, hogy a parancsok- és tilalmaknak, tehát olyan szabályoknak, melyek, míg szabadságunk biztosítására czéloznak, azt egyenesen megszorítani látszanak, s ennél fogva a felületes emberben előre is ellenszenvet gerjesztenek, egész szövevényes rendszerét, tehát a lehető legridegebb tárgyat oly művészi alakba kell önteni, mely képes legyen ne csak a most élő annyiféle elméket kielégíteni, s az ellenszenves kedélyeket is ne csak ma megnyugtani, hanem alaki tökélyénél fogva a törvény egyik főkellékének is minél jobban megfelelni, t. i. számithasson örök életre, hogy ne csak anyagilag örök

*) A mily természetes az, hogy az anyag határozza el a mű terjedelmét és főbeosztásait, épen oly természetes az is, hogy végre a czélszerűség dönt úgy a külső, mint a belső szerkezet fölött. Törvénykönyv-nél a világosság és az idézés könnyűsége képezik a czélszerűség egyik fő kellékét.

érvényű igazságot foglaljon magában, hanem alakilag is úgy fejezze ki azt, hogy késő századok se találjanak okot változtatni rajta, annak daczára, hogy az élő nemzetek élő nyelve nem szokott minden részeiben változatlanul szállni nemzedékről-nemzedékre.

A codificatio itt vázolt munkáját mindaddig kell folytatni, míg a jogélet valamennyi ágában az illető törvénykönyv el nem készül. E törvénykönyvek rendszeres és teljes gyűjteményéből áll azután elő önként a nemzeti törvénytár, mint olyan kincs, mely a nemzetet még akkor is képes összetartani, ha netalán valamely elháríthatatlan ádáz végzetnél fogva kényszerülne ősi honából kibujdosni, sőt tudunk több esetet, hol az elenyészett nemzet hátrahagyott törvénytárában bírja halhatatlan emléke egyik legbecsesebb zálogát.

Nem hallgatunk el semmit, legalább szándékosan nem, a mi ily nagy kincs előállításának nehézségei me gértésére tartozhatik, s ezt nem azért tettük, hogy a nemzetet a munkától elriaszszuk, sőt ellenkezőleg azért, hogy megmutatván a munka szükségét, jelentőségét és nehézségeit, és röviden elősorolván, mit tettek e téren a történelmi korszak kezdetétől fogva más nemzetek, azt a meggyőződést gyökereztessek meg, hogy minél előbb szükséges az erre hivatott erőket munkára szólítani és ernyedetlenül dolgoztatni, míg a jelenkor teendőjét be nem végzik.

Van ugyan a codificationak más, talán rövidebb, talán könnyebb, és ez által a napi szükségnek jobban megfelelni látszó módja is, mely abból áll, hogy más nemzetek jeleseknek elismert törvénykönyveit véve az alkotandó törvénykönyveknél nemcsak mintául, hanem anyagúl is, és nem kérdezve: van-e az így összehordott anyag valamely részének saját nemzeti multunkban gyökere vagy nincs, megalkotjuk a codexet s benyújtjuk jóváhagyásul a törvényhozásnak. Ilyen törvénykönyvek lehetnek igen tökéletesek, az ilyen könyvekből aránylag rövid idő alatt gyűlt törvénytár lehet egyébiránt czélszerű és kifogástalan, de egy lényeges hibáját nem lehet elhallgatnunk, azt, hogy az ilyen törvénytár nem lesz alapjában is nemzeti, nem lesz, hogy úgy mondjuk, a nemzet geniusának szüleménye, hanem csak fogadott gyermeke.

A törvénytár bevezésével a mai nappak eleget tett a mai

nemzedék törvényhozása, de munkáját ezzel nemcsak általában nem végezte be, de nem végezte be azt a törvénytárra nézve sem. Minden élő nemzet törvénytára évről-évre új munkát kíván, melyet talán leghelyesebben átvizsgálásnak nevezhetünk, ámbár az átvizsgálást többféle művelet kíséri. A törvényhozás például valamely törvénycikkelyen változtat, itt egy pontot töröl, ott egyet betold, egy rendelkezésnek értelmét szűkebbre vonja, a másikat tágitja stb. A törvénykezés hasonlóképen minduntalan új esetekkel találkozik, melyekről a törvény szelleme rendelkezik ugyan, de betűje hallgat, mert „mindent előrelátni csaknem lehetetlen.“ Hogy a még élő nem fordúlt esetről a törvényben szó szerint gondoskodva nincs, az e szerint meg nem lephet senkit; de ha az eset egyszer törvényszékileg a törvények szellemében el van döntve, helyet kell neki adni a törvénytárban is, mi szintén az átvizsgálás egyik főadata.

Minthogy az, a mit itten rövidség okáért átvizsgálásnak mondunk, véget soha sem érő föladat, ennek megoldása az államtanácsban és törvényhozásban külön és állandó törvényszerekesztési és törvénytár-átvizsgálási osztály- vagy bizottságra volna bízandó. Az átvizsgálási szaknak első teendője volna folytonosan szemmel tartani mind a törvényhozást, mind a törvénykezést a végre, hogy minden változást, melyet a nemzeti közélet ama két főszabályozója a törvénytár bármely részében tett, följegyezhesse s arra is ügyelhesse, hogy a törvényhozás akár új törvényt alkot akár pedig a már létezőn változtat, ezt a kellő alakban egye és mindenkor hivatkozással az illető törvénykönyv címére, fejezetére vagy pontjára. Ugyanennek gondja volna a törvénykezés útján kifejtett jogi eszméket törvényjavaslatok alakjában benyújtani koronként a törvényhozásnak, hogy ezek is mielőbb helyet foglaljanak az írott törvények sorában. Ezek alkalmilag új szakaszt tehetnek szükségesé az illető törvénykönyvben, mi által ismét nagyobb világosság áradhat el a jogviszonyok egyre bokrosodó tömkelegén. Ezen osztály végre a szükséghez képest gondoskodnék az egyes törvénykönyvek újabb kiadásáról, természetesen a törvényhozás felügyelete és tekintélye alatt. Ilyen kiadás alkalmával az illető törvénykönyv szövegében is minden változást meg kellene tenni, melyet a törvényhozás a régebb kiadástól kezdve az új kiadás megindításáig tett.

Ilyen átvizsgálást ajánlottak a többi közt az indiai codifica-

ló bizottság tagjai, midőn mondják: „nehány esztendőnyi időközönkint a törvényhozás által alkotott új vagy megváltoztatott régiebb törvényeket be kell olvasztani a kész törvénykönyvbe, s ezt úgy kijavítani, hogy határozmányok, értelmezések, szabályok vagy megvilágító példák alakjában teljesen meg legyen benne mind, a mi kell, és semmi se hagyassék meg birói döntvények czime alatt érvényben, ha volt idő azt irott törvénynyé emelni.“

Angliát nagy példák és ékesen szóló buzditások nem fogják hagyni ellankadni a codificatio terhes feladatai közt, míg czéljokat el nem érik és be nem telik néhai lord Brougham jövedölése a dícső fejedelemről, ki élete végén mondhatandja: „Mikor trónra léptem, a törvények oltalma költséges volt, én olcsónak hagyom az utókorra; én bepecsételt könyvnek találtam a törvényt, nyitott könyvben élő betűvel irottnak hagyom hátra; átvettem mint a gazdagok örökségét, mint a szegények örökjét adom át utódaimnak; mikor kezembe vettem, láttam, hogy nem egyéb, mint a családság és elnyomás kétélü kardja, leteszem most, mint a becsületesség istápját és az ártatlanság pajzsát.“ S ha van fejedelem, ki remélheti, hogy e büszke szavakat joggal ejthedendi, Victoriának teljes joga van e reményre.

Nálunk is meg van kezdve a dícső munka, melyről az angol államférfiú szólott. Nem kétkedünk, hogy a jövő törvényhozás egész lélekkel s a nagy feladathoz méltó buzgalommal és kitartással folytatja azt.

Az „Edinb. Rew.“ nyomán.

BARSI JÓZSEF.

JAPAN ÉS NÉPE.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

E közleményben Japan némely városait és vidékeit részletebben akarom megismertetni. Ha Sinából utazunk Japanba s Gotto szigetkéit elérjük, csakhamar Kiusziu partjai merülnek fel. A sziget dombos és hegyes, s partjai gyakran függőlegesen emelkednek ki a tengerből. E meredek szirtes és sziklás partok s az ezektől elszakasztott apró sziklaszigetkék, melyek köröskörül felnyulakodnak, csodálatos látványt nyújtanak. Némelyek e sziklaszigetkék közül tökéletesen olyanok, mint a sinai és japani kertek mesterséges sziklaművei, melyek kétségkívül azok mintájára készültek. Más sziklaszirtok messziről tekintve, hajókhoz hasonlítanak, melyeken a vitorlák kifeszítvék. Kiusziu nyugati részében a legmagasb hegyek körülbelül 1500 lábnyira emelkednek a tenger fölé, de a mint Nangaszaki öble felé közeledünk, mindenféle alakú dombok és hegyek mutatkoznak, melyek magassága 300 és 1500 láb között változik. E magaslatoakat mindig zöld erdők fűdik, de hol a föld megmívelhető, a hegyek oldalai fokozatokban egyengéttvék fel a tetőig.

Nangaszaki öble Kiusziu nyugati oldalán mélyen vágódik be a földbe, s belsejében mindkét oldalán sok szűkebb mellék-öbölke nyílik festői fokhegyek közt. Az öböl bejárásánál azon szigetke van, melyet a hollandiak P a p e n b e r g-nek neveztek el. Ez igen szép szigetke; de meredek sziklapartjait szomorú emlékezetek lengik körül. Papenberg a japani keresztyének Golgothája, magas partjairól dobták le a vértanúkat, kiket

előbb kegyetlenül megkínoztak vala. Itt 1640-ben a spanyol követés is kivégeztették. Papenberg, ugy az öböl partjai is ágyutelepekkel megrakvák. Az egyik magaslaton lobogó leng s ott egy táviró is van ; mihelyt valami hajó közeledik, legott jelt adnak s Nangaszakiban jelentik a dolgot. Papenberg két oldalán egy-egy tengerág viszen az öbölbe ; az éjszaki ág szélesebb, de szirtekkel van elboritva, a déli keskenyebb, de mélyebb s hajózásra biztosabb. Ez ágon elhajóvzván, az öböl belsejébe jutunk, mely egy csendes elzárt medence s Nangaszaki biztos kikötője. Ez körülbelöl $\frac{1}{4}$ mfd széles s 1 mfd hosszú, kisebb-nagyobb dombokkal és hegyekkel van szegélyezve, melyek hosszúra nyúló gerinczek s mély szurdokok által egymástól elválasztvák. A gerinczek és szurdokok sűrű erdővel fedvék, a termékenyebb föld meg van egyengetve és művelve. Az öböl legbensőbb szegletében N a n g a s z a k i város, közvetlenül előtte D e s z i m a terjed el, mely az öböl felől tekintve, nem látszik szigetnek ; közel hozzá s déli oldalán az idegenek szállásai vannak, átellenben s az éjszaki oldalon az orosz telep s Fidszen fejedelmének gőzgépgyára látszik, köröskörül a magaslatok gyönyörű körszint képeznek, oldalaikon sok díszes templom és fokozatosan egyengetett temetők látszanak, környezve gyönyörű facsoportokkal. Száz meg száz sajka szeldeli a csendes tengermedenczét, a part hosszában a japáni dzsunkok sokaşága nyúlik el, kiebb a hollandiai, amerikai, angol, francia stb. hajók horgonyoznak.

Az idegenek kikötőhelye Deszima keskeny éjszaki oldalán van ; széles kőlépcső visz a partra. A kapu, mely hajdan a szigetkét tenger felé elrekesztette volt, immár eltűnt, valamint a szárazföld felé nyíló kapu is. Általában Deszima régi épületei a sok tűz s nevezetesen az 1858-diki tűzveszély következtében teljesen eltűntek, s most csak új építmények, raktárak és lakóházak láthatók. Az utóbbiak homlokai nyugatra, a tenger felé fordítvák, előttük széles köpart terjed el. Földszint az üzleti helyiségek vannak, fent a lakószobák, melyek előtt a kiugró fedél által fedett erkélyek terjednek az egész homlokfalon végig. Ezekről gyönyörű kilátás esik a zöldelő partok között elkanyarodó öbölre s a bejárásánál emelkedő fokhegyek közötti résen át a nagy tengerre. Balra a parton zöld magaslat nyúlik el az előtérben, melynek aljában festői épületek láthatók ; mögötte azon térség tűnik elő, melyet az idegen telepítvényesek számára a tengerfenék feltöltése által készítettek,

s túl rajta kúphegy emelkedik, melynek lejtőin templomok és falusi lakások szép facsoportok közé rejtőznek.

A hollandiai házak fehérre meszelvek és zöld ablakernyőkkel ékesítvék; hátulsó részeik raktárakul szolgálnak s az egész telep hosszában elnyúló utca nyugati oldalát képezik. Az utca tulsó oldalán tűzmentes épületek sorakoznak egymáshoz, melyek többnyire a hollandi kereskedők raktárai. De van köztük egy terjedelmes japani bazar is. E második ház sor hátulsó oldala azon esatornát szegélyezi, mely Deszimát a várostól elválasztja. Az előbbi még most is a hollandiak birtokában van, a házakat tulajdoni joggal birják s érték nem fizetnek többé bért, de a telkekért a szerződésileg kikötött évi haszonbért még most is fizetik. A kereskedelmi társaság egyedárúsága megszűnt. A hollandiak most igen kedélyesen élnek Deszimán, szeretik a kényelmet, s társas és vendégszerető emberek. A mi fényűzési tárgyakat, csemegéket és nyálánságokat Japan, Sina, Java és India felmutathatnak, mindazokat házaikban és asztalaikon találhatni.

Nangaszaki város az öböl éjszaki partján egy völgy torkolatában terjed el, mely erdős hegyek között nyugatra nyílik. Dél felől keskenyebb szurdok szakad beléje, közte s a tenger közt magaslat emelkedik, mely lakóházakkal és templomokkal van meg rakva, s melynek egyik oldala Deszima, másik oldala a szurdok felé van fordítva, melyből hegyi patak rohan ki; más folyócska a nagyobb völgyben foly le s több ágra oszolván, a városon fut keresztül. A folyó-ágakon fa- és kő-hidak visznek át, az utóbbiak faragott kövekből építvék s többnyire egyetlenegy, merészen boltozott ívből állnak.

Nangaszaki utczái elég tiszták, házai többnyire kétemeletűek, lakosainak száma mintegy 80,000. Az épületek többnyire kicsinyek, jelentéktelenek, de kisebb-nagyobb kertceskékkal ékesítvék. A városi kormányzó háza kívül legterjedelmesebb s legcsinosabb épületek a thea- és mulatóházak. K a e m p f e r idejében is azon két utca volt legszebb, melyekben a kéjhölgyek laktak. A kereskedések számosak, de nem oly nagyszerűek, mint Jeddóban. Bennök mindenféle japani termények és készítmények kaphatók, most már európai gyártmányok is, nevezetesen pamutszövetek, gyújtófák, üvegárúk stb. Legjelentősebbek azon kereskedések, melyekben bronz- és porcellánárúk vannak; az állatkereskedések is neveze-

tesek, hol többi közt apró kutyákat, azután kitünő tyúkfajokat, óriási szalamandrát*) stb. árúlnak.

Nangaszaki környékének szépségeit alig lehet leírni; bármerre fordulunk, mindenütt legbájosabb, legdúsabb tájéket találunk. Dél felé meredek hegyoldal emelkedik, melyen a tövén elvonuló úttól kezdve fölfelé számos templom, udvar és kapu van, építésök és elrendezésök azt tanúsítja, hogy a japaniak a föld természeti szépségeit és változatosságait jól tudják alkalmazni és fokozni. A templomok mögött nagy kiterjedésű temető van, mely a hegyen körszerűleg vonul fölfelé. Minden dombterü és fokozat külön-külön részletet képez, mely alacsony kőfállal van bekerítve. A különböző nagyságú és alakú sírkövek sokaságából lámpaoszlopok és buddha-szobrok nyulakodnak föl; helyenkint diszes emlék is látható. A temető alantabbi és régibb részei mohhal, repkénynyel, bőrvénynyel és csinos harasztokkal benővék. Fenyvek, kryptomeriák, felséges kámforafák, tölgyek, babérfák, cipresszusok, thuják, jávorfák, podocarpusok gyönyörű tömbeket képezve, nyulakodnak a cseplesz fölé, mely narancsfákból, kaméliákból, bambusz és mirtusz, téli magyal, aralia, fagyal, bangita, ezüstfa és más bokrokból áll. Itt-ott egy házikó mutatkozik, melyben sirásó lakik, vagy kész sírkövek és bálványképek vannak. Keskeny lépcsők és ösvények kapcsolják össze a temetőnek egyes részeit; a sírokat verőfényes napokon sűrűn látogatják. Sokszor látni egy hófehér ruhába öltözött gyászoló nőt egyik-másik síron térdepelve imádkozni, s nemcsak az új, hanem gyakran a mohosült sírok is fris virágbokréttakkal és áldozati gyertyákkal behintvék, a lámpatünnepen pedig az egész temetőt kivilágítják.

Hasonló temetők és templomok a völgy túlsó oldalán is vannak, s onnan is gyönyörű kilátás esik a városra és tengeröblre. Ennek éjszaknyugati oldalán, a várossal szemben, az orosz telep van, mely számos raktárból, szénrakhelyből és lakóházból áll. Az oroszok 1859-ben telepedtek le ottan. Mindjárt közelében Fidszen fejedelmének gőzgépgyára van, melyben most a japaniak már mindenféle gőzgépeket készítenek. Eleintén nemcsak a gyár igazgatója, hanem a munkások is hollandiak voltak, de csakha-

*. Ez csak Japanban találtatik, és csak 4000—5000 láb magas tűzhányók tavaiban él. Első példányát Siebold hozá Európába 1829-ben.

mar japaniak végeztek minden munkát, s oly ügyesek, hogy egyedül leírások szerint hajómozgató gépet is készítettek, mielőtt még gőzhajót láttak.

Nangaszaki környékei mindentütt érdekesek és szépek, a dombok és hegyek erdők, a völgyekben vetések és ültetvények diszlenek; nevezetesen rizst, búzát, árpát, kukoriczát, sokféle gyökérvényt, theát, többféle gyümölcsöt természetnek. A gyümölcsfák közül legnevezetesebbek a kakifa (*Diospyros kaki*), többféle körtefa, narancsfa, diófa, salisburia dió. Sok helyütt látni a viaszfát is (*Rhus succedaneum*), mely a Sinában termő fagygyü-fához (*Stillingia sebifera*) hasonlít, és a kiviteli czikkül szolgáló növényi viaszt adja. A dombokat különösen a sokféle diszes fenyűfélék ékesítik, melyenek: a thuják, *Thujopsis dolobrata*, *Sciadopitys verticillata*, *Retinospora pisfera* és *obtusa*, tiszafa stb. Igen gyakori a *Rhapis flabelliformis*, a kámforafa (*Laurus Camphora* és *Podocarpus*) is. A külföldiek különösen a dombok között fekvő s a várostól egy mértföldnyire eső *E p u n g a* nevű mulatóhelyet szokták meglátogatni, hol nevezetes kereskedelmi kert is van. Az *E p u n g a* közelében emelkedő magaslatokról gyönyörű kilátás esik délkelet felé Nangaszakira s a bel- és külföldi hajóktól ellepert tengeröbölre; éjszaknyugat felé pedig a kúpalakú magaslatokkal megrakott dombvidékre s az ezen túl emelkedő magasabb hegyekre, melyek mögött ismét egy tengeröböl tükre csillámlik fel.

Ha Nangaszaki felől a Nippon szigetén levő jeddői öbölbe akarunk hajózni, vagy a belföldi tengeren éjszaknak tarthatunk s azután a Kiusziu és Nippon között elkanyarodó esaternán mehetünk tovább, vagy pedig Kiusziu nyugati oldalán délre fordulhatunk s Van-Diemen szorosán át a Csendes világtengerre kerülhetünk. Ha az utóbbi utat választjuk, csakhamar az említett szoros elején néhány alacsony szigetet és szirtet érünk el, melyek sötét vagy szeles időben igen veszélyeztetik a hajózást. Bal felé Kiusziu partjai kanyarodnak el s délszakra *C s i e s a k o f f*, vagyis *S z a t a n o m i - S z a k i* fokhegyével végződnek. Vele átellenben *K a i m o n* fokhegy mered fel, melyet az angolok „*Horner Peak*“-nek neveznek; magassága 2345 lábnyi. A két fokhegy között egy szép hegysorokkal szegélyezett mély tengeröböl vágódik be Kiusziu földébe, mintegy 6—7 mértföldnyire. Ez öböl végiben *K a p o s z i m a* város fekszik, mely Szatszuma fejedelmének fővárosa. A tengeröböl déli

oldalán számos sziget van, melyek közül az egyik Ivoszimának, azaz kénszigetnek nevezetik. Ezt egy, a tengerből egészen magánosan feltornyosuló kitörési kúp képezi, mely vagy 2000 lábnyi, töböréből és oldalvásti hasadékaiból folyvást füstfellegek gomolyognak ki, éjjel az egész hegy lángba szokott borulni. Nem messze Ivoszimától J a k u n o s z i m a sziget van, melyen a még magasabb Motorijama nevű tűzhányó emelkedik. Még odább az erdős J a n e g a s z i m a mutatkozik.

A kagoszimai öblöt elhagyván, nemsokára az A k a m a d s z u fokhegy irányába jutunk. Az is még Kiusziu partjain emelkedik. Odább éjszakra a Bungo-csatorna nyílik, mely Kiusziut Szikoktól választja el. Ennek kinyulakodó fokhegyét I z a s z a k i nak és M u r a t o - s z a k i nak nevezik; belseje igen hegyes, de még csaknem egészen ismeretlen. Délkeleti oldalán S z a i d s z o város van, éjszakkéleti oldalán pedig a K i n o - csatorna nyílik el, mely a S z u v o n a d a tengerrel kapcsolatban, azt Nippontól választja el. A Kino-csatorna éjszaki oldalán U s z i m a fokhegy mered fel, s ezen túl éjszak felé még számos más fokhegy szegélyezi Nippon szaggatott s többnyire meredek partjait. Azon fokhegyek közül legnevezetesebb az, melyet I d s z u, azaz V i h a r o s fokhegynek neveznek, mert környékén a hirtelen felkerekedő szélviharok (tájfúnok), melyek a Japant környező tengereken a hajózást veszélyeztetik, leggyakrabban állnak be.*) Az Idszu fokhegyet megkerülvén, egy szigetesorhoz jutunk, melyhez V r i e s szigete, v a g y i s O h o s z i m a tartozik. Ezen egy 2530 láb magas tűzhányó emelkedik, melynek csücsa folyvást füstölög, s így a hajósoknak messzire látható határjelül szolgál.

Nippon e vidéke a tengerről tekintve nagyon szép. Erdős dombok és hegyek termékeny völgyekkel váltakoznak, s a partoktól befelé 10 vagy 12 mértföldnyi távolságban Japan legmagasb hegye, a gyönyörű szabású F u s z i n y a m a, vagyis F u s z i - J a m a mutatkozik.

„Szept. 4-dikén, írják a poroszok, az egész legénység a félzeten volt. A Fuszinyama rózsás fényben emelkedett ki a fehér

* Csaknem minden hajó, mely Japan mellett elhajózik, többé-kevésbé veszélyes, örvénylő szélvihart tapasztal. A porosz expedíció egyik hajója „Frauenlob“ ily szélviharban már a jeddói kikötő közelében nyom nélkül odaveszett.

fellegrétegből, míg a mélyebben fekvő földet még setét árnyékok boríták. A nap ragyogva kelt ki a tengerből gyenge permetezés közben, s a hegyeken felséges szivárvány izeződött. Nemsokára Szangami fokhegyét értük el, mely a jeddói tengeröböl keskenyebb részének elején áll. Azután Uraga város mellett hajózánk el, hol a partokon sok ágyútelep mutatkozott. A sok melléköbölkéből a halászsajkáknak egész raja özönlött ki az öbölbe. Nemsokára Kanajava városhoz értünk, innen tova az öbölnek csekély mélysége van, s a nagy európai hajók csak nagy óvatossággal mehetnek tovább s Jeddo révét csak ügyyel-bajjal érhetik el.“

K a n a g a v a az öböl éjszaki oldalán fekszik ; hosszan nyúlik el a partok mentén, különösen sok vendéglő és theaház van benne, mert főútczája a T o k a j d o, vagyis Nippon főútja Jeddohá. A külföldi konzuloknak és kereskedőknek a kötött szerződések szerint Kanagavában kellett volna letelepedniök, a konzulok csakugyan ott szállásolák be magokat, még pedig többnyire a szép kertekkel környezett templomokban, de a kereskedők az öböl déli oldalán általellenben fekvő Jokuhamában telepedtek le többnyire.

J o k u h a m á 1854-ben csak nyomorult halászfalu volt, most pedig terjedelmes s igen élénk kereskedést üzö város, melynek lakosságát már 1861-ben 20,000-re tették. A tengeröböl partján elterjedő lapos térségen épült, melyet félkörben egymáshoz sorakozó dombozatok vesznek körül. A japáni kormány nem igen vonakodott a külföldieknek Jokuhamában mutatni ki telkeket, melyeken házaikat és raktáraikat építhessék, mert a keletkező új várost csekély bajjal körül lehetett árkolni, s a kormánynak talán szándéka volt, a külföldieket Jokuhamában ekkép elrekeszteni, mint ezt hajdan a hollandiakkal Deszimán tették vala. A konzulok talán épen azért nem látták szívesen, hogy a kereskedők, saját szeszélyöket követve, tanyájokat Jokuhamában ütték fel. A város közepe táján egy terjedelmes vámház építteték, külföldiek házai és raktárai attól keletre, a belföldiekéi pedig nyugatra esnek leginkább. Tehát a mély és széles árokkal körülvevett város két főrészre, a külföldiek és belföldiek városára oszlik. A külföldiek városában a lakóházak többnyire egy emeletre s nagyobb részét fából voltak építve, de a raktárak s különösen azok, melyekben a becsesebb árukat, pénzt és értékeket tartják, tűzmentes épületek. A belföldiek városában legnevezetesebb a főútcza, melyben igen sok

kereskedésben az ország mindenféle terményei és készítményei kaphatók, nevezetesen a sokféle lakkozott és bronz árúk, az elefántesont faragványok, porcellánárúk, holmi apróságok, játékszer-ek és csecsebecsék; egy nagy könyvkereskedés is van a főútczában, hol japani könyvek, térképek és festmények kaphatók. Vele átellenben állatkereskedés van.

Jokuhama 1866-ban novemb. havában majdnem egészen a lángok martaléka lett, e nagy tűzveszély után sokkal szebben épült fel. Most széles terek és utak választják el az európaiak telepeit a belföldiek városától; a két városrész között a közigazgatási és vámhatóságok nagy házak, továbbá terjedelmes raktárak is építettek; a kikötő mellett nagy színek emeltettek az árúk számára s a fel- és lerakodást közvetítő sajkákat hosszú kötöttések biztosítják a tenger hullámai ellen. Az európai városrészben néhány új úteza és út nyitattott, melyek a forgalmat előmozdítják s a tűzveszély ellen is oltalmaznak.

A város mögött a *G a n k e r o* van, ez nagy mulatóház, melyet a kormány az idegenek számára építtetett.

A földbe mélyen bekanyarodó tengeröböl két oldalán levő Jokuhama és Kanagava hidak és töltések által vannak összekötve. A tengeröblöt többnyire meredek dombok környezik félkörben, e dombokon túl éjszak felé 6—7 német mértföldnyi távolságban magasabb hegység, az *O-Jama* emelkedik, dél felé pedig nagyobb távolságban a szép alkotású *Fuszi-Jama* nyulakodik fel.

Jokuhamától délre néhány mértföldre két csinos város fekszik, t. i. *K a m a s z a v a* és *K a m a k u r a*. Környékek igen szép. Kisérjük el oda *F o r t u n e*-t. Jokuhamát elhagyván, egy szép völgybe jutunk, melyet mindkét oldalán erdős domborok szegélyeznek. A völgy szélein számos tanya és falusi ház van s itt-ott kies szurdokok nyílnak. Lassanként magasabb vidékre viszen fel az út, s végre a dombok legmagasabb tetejére érünk fel, honnan gyönyörű kilátás esik a tájékra. Azután a hegyek gerinczén haladunk tovább s jobbra és balra a szép völgyekre, szurdokokra és kerek dombokra tekintünk alá, melyek mind a leggazdagabb növényzettel fedvék. Kelet felé nagy távolságban a tenger mutatkozik, számos szigetkéivel. Egy darabig a magaslatokon haladván, ismét lassanként leereszkedünk a dombozat oldalán s estve felé *Kanaszavába* érkezünk, mely szorosán a tenger partján nyúlik el.

Kis városka, egyetlen útezája hosszan terjed el, mindazáltal számos vendégfogadó és theaház van benne. A tenger, a part mellett, egy benföldi tóhoz hasonlít, apró szigetek által levén elrekesztve. Köröskörül kis dombok emelkednek, melyek templomokkal és szép fákkal ékesítvék, s melyekről bájos kilátás esik a tengerre és szárazra. Felmenvén az egyik dombra, az ott levő templomot látogatjuk meg, papjai nyájasan fogadnak bennünket, fris gyümölcs-essel és theával vendégelnek s azután fölkérnek, írjuk be nevünket a látogatók könyvébe. Ebben számos előkelő japani embernek találjuk sajátkezüleg írt nevét, némely név mellett rajzok és versek is vannak, melyekben a látogatók a tájék szépségeit magasztalják. A könyvet oly érdekesnek találjuk, hogy azt a papoktól megveszszük s emlékül magunkkal viszzszük.

Szállásunkra visszatérvén, az útezőn összegyűlt sokasággal mulatunk, mely kíváncsian mindenféle kérdést intéz hozzánk, de udvarias és jóindulatú. Azután hálószobáinkba megyünk; a padlót tiszta gyékény borítja, a szoba közepén egy fa vánkos s egy vatta takaró van, a padlás deszkáiról nagy szűnyogfüggönyök egészen a padlóig érnek.

Más nap reggel Kamakura felé folytatjuk útunkat. E város több mint egy német földirati mértföldre esik Kanaszavához. Két út visz oda, egyik a völgyet követi, másik a dombozatok hátán kanyarodik el. Mi az utóbbi választjuk, hogy a környező vidéket láthassuk. Miután a magaslatokra felértünk, mindenfelé igen szép és terjedelmes kilátás nyílik előttünk. Jobbra és balra a mindenféle alakú és nagyságú domboknak egész tengere látszik, melyek tetejüktől le a völgyekig magas fákkal és alacsony bokrokkal fedvök. Némelyek az erdők közöl mivelvök, mások természetes állapotukban hagyvák. Odább a völgyekben imitt-amott vetőföldek mutatkoztak. Tovább haladván a vidék legmagasabb dombjára kapaszkodunk fel, s ott bájos kilátás nyílik előttünk. Dél felé a tenger csillámlik, a gyönyörű Insszima szigettel; nyugatra egy magasabb hegysor vonúl, s ebből a felséges Fuszi-Jama nyulakodik fel; keletre nagy távolságban Jeddónak némely részei ködlenek. Előttünk pedig Kamakura házai és templomai látszanak.

Lefelé haladván, egy mély szurdokba jutunk, melyen tiszta patak rohan le, magas fák árnyékában. Azután csakhamar Kamakurába érkezünk, mely hajdan a birodalom fővárosa volt, de most

csak kis, vidéki város, melyben néhány jó vendégfogadó és apró kereskedő bolt van. De templomai és szép környéke miatt igen érdekes. Egy völgynek tövében fekszik, melyet két oldalán s a háttérben dombok rekesztenek be s mely a tenger felé nyílik. A templomok felől szép fenyőfákkal szegélyezett út egész a tenger partjáig vezet. Csinos és széles utak szegik egymást s a fenyőfa sort derék szöglet alatt, s azon utak szélein is szép facsoportok és sorok vannak. A nép Kamakurában is nyájasan és udvariasan fogad, a fogadós szolgáló lányai nem igen szépek, de vetekedve teljesítik kívánságainkat. Fris tengeri hallal, szép fehér rizsszel izletes tojáslepénnyel, aszalt és fris gyümölcessel, süteménnyel és édességekkel meg theával vendégelnek meg, úgy hogy csakugyan jól lakhatunk, csakhogy az evőbotocskákkal nem igen tudunk bánni, kanalat, kést, villát pedig nem ismernek.

Kamakura környékén sok templom van, egyik templom kertjében egy híres bronz szobor látható; az ábrázolt isten köből rakott talapzaton guggol, átmérője a talapzatnál 30, magassága pedig 40 láb. A szobor arányai valóban szépek. Azonban nincsen egyszerűen öntve, hanem több darabból van összeillesztve. Mondják, hogy e képszobor mintegy 600 év előtt állítottatott fel. Egyik oldalán ajtóforma nyílás van, melyen annak belsejébe juthatni. Ebben néhány aranyozott apró bálványkép van, falazatáról pedig papirszeletek függnék. Itt szekrények is vannak felállítva, melyekbe a hivek áldozó filléreiket vetik.

Nem messze a bálványszobortól egy más templom van, melyben szintén néhány nagy bálványszobor látható. De a leghíresebb kamakurai templomok az említett völgy elején vannak, s hozzájuk egy szép fasor és egy széles kölépcsőzet vezet. Ott nyolcz templom van együtt; ezek rendszeren bezárvák, s úgy mondják, csak egyszer vagy kétszer nyílnak meg évenként. Nem buddhaféle, hanem szinto templomok. Az ajtó résein át benézhetünk a templomok belsejébe, csak faképeket látunk bennök, melyekről hiszik, hogy a Japanban gyakori szembetegségeket csodálatos módon gyógyítják. E templomok közelében egy különös alakú kő is van, mely szintén csodálatos hatású, t. i. a terméketlen nöket, kik azt meglátogatják s a mellette levő szekrénybe áldozó filléreiket vetik, termékenynyé teszi.

Kamakura közelében a japani történelemből híres Juritomo*)

*) Juritomo a japaniak nemzeti hőse, kit regékben és mondákban

sirját is találjuk. Ez egy domb aljában szép helyen fekszik, árnyékos fák és bokrok között. Egy lépesőzet a kőből rakott lapos tejű toronyhoz vezet, mely alacsony fallal van bekerítve.

Jokuhama és Kanagava környékei szintén érdekesek, az egész vidék alacsony dombokkal és hegyekkel van megrakva, melyeken szép fák és bokrok díszlenek, míg a völgyek gondosan megmívelvék és egyes tanyákkal, meg kisebb-nagyobb falvakkal népesítvék. A legszebb díszfák itt is a templomok kertjeiben láthatók, nevezetesen az ernyős fenyű (*Seiadopitys verticillata*, japanul: *koja maki*). Ez igen szép fa; széles sötétzöld levelei pereszlenkép vannak elrendezve, úgy hogy ernyőket képeznek. A fa rendszeren szabályos kúpot képez, gallyai és levelei oly sűrűk, hogy a törzsököt teljesen eltakarják.

Kanagavából az említett tokajdón, vagyis birodalmi főúton Jeddóba kísérik *Fortune-t*, az angol utazót, kinek könyvében sok érdekes leírást találunk. A külföldit ily alkalommal mindig egy-két lovas *jakuszin* kíséri, kik iránt, noha csak közönséges csendőrök, a nép nagy tisztelettel visottetik, mert ők is nemes emberek s két kardot viselnek.

A mint az udvarból kilovagoltunk, írja *Fortune*, kénytelen valék mosolyogni, ha furesa külsejű kíséremre tekintettem. Mind-egyiknek kerek, széles karimájú szalmakalapja s bő esőköpenye volt. Két kardjok úgy volt bedugva öveikbe, hogy 45 foknyi szegletet képezett s ruhájokat hátrafelé tolta.

Útunk, a már említett tokajdo, kelet felé vitt, a jeddői öböl mentén. Mindkét oldalán kis színek, ernyős helyek, theaházak

dicsőitenek. A XII-ik század elején a dairi vagyis mikado gyengesége mellett különösen két család versengett egymással a főhatalom felett: a Gengi és Héké család. Végre Esztó, a Gengi-k feje, véres harez után legyőzték, neje és fia *Juritomo* fogságba került s *Idszu* tartományba száműzeték, mely csak akkor osztatott területekre s kezdett jobban megnépesedni. *Juritomo* felsérdülvén, már 14 éves korában fegyverre kelt s oly szerencsésen harezolt, hogy nemsokára a főhatalmat magához ragadá s *Japan* tetteges uralkodójává lón. Ő az első, ki a *szio gun* czímet felvéve s mint ilyen a mikado nevében uralkodott. Székhelyét *Kamakurába* tévé át, hol fényes udvarral környezé magát. Halála után három fia kormányozta a birodalmat *Kamakurából*, harmadik fiának meggyilkoltatása után *Is-nét* polgári háború ütött ki, mignem *Aszikaga szio gun* a békét helyreállítá.

és kertek voltak, itt-ott nyílt téreket értünk, melyek fasorokkal vannak befűltetve. E fasorokon keresztül s a kerteken át néha hájos kilátás esett. A baloldalon a láthatárt szabálytalan alakú dombok rekeszték el, melyek hátán szép fák és bokrok diszlenek, a jobboldalon pedig a tengeröböl csendes medencéje terült el, melyet itt-ott fehérvitorlájú halászsajkák borítanak el. A nép, melyel az úton találkoztunk, mindenütt nyájasan és udvariasan köszöntött. „Anata ohio!“ azaz „jó reggelt“, így hangzott mindenfelől. Gyakran koldúsokkal találkoztunk, kik földre borulván alamizsnát kértek. Az út legnevezetesebb jelenségeit a theaházak képezik, melyek csak néhány száz lábnyi távolságra vannak egymástól. Ezek elöl egészen nyílt épületek, talajok kissé fel van emelve és igen tisztán tartott gyékényekkel beborítva, melyeken a vendégek letelepednek. Mikor ily theaházhoz közeledtünk, néhány csinos fiatal lányka sietett elénk s az út közepén kínálgatott a theával, vagy behivogata a házba, hogy pihenjünk meg s vegyünk erősítő italt és ételt.

Kanagava és Jeddo között az egész út épületekkel van szegélyezve, néhány száz ölnyi közöket kivéve. Helyenként a házsor kiszélesedik s egész faluvá vagy várossá alakul. Az egyik e helységek közül K a v a s z a k inak neveztetik, mely $1\frac{1}{2}$ vagy 2 német földirati mértföldre van Kanagavától keletre menve. Ez élénk kereskedő város. Főutcájára, mely egyszersmind a főút, szegélyezve van árusboltokkal és theaházakkal, s meg van telve jövő és menő néppel, vevő és áruló vagy csak bámuló emberekkel. Sok útas is volt, kik a fővárosba mentek vagy onnan jöttek. Olykor nagy csapat szolgálva és fegyverrel találkoztunk, kik kólyában ülő valamely földesúrat vagy tisztviselőt kísérték; Kavaszaki tulsó végén a „Tizezer század“ szálloda gazdája és nyájas szolgáló lányai állítottak meg s a legudvariasabban hivogattak, szálljunk le s erősítsük meg magunkat és derék paripáinkat az ő szállodájokban. De lovainkat már Kavaszaki előtt itattuk volt meg, s magunk sem éreztünk szükségét, tehát elég udvariatlanok voltunk elütasítani a meghívást.

E helyen Loga folyó szegi az országútat. Az előbbi szerződések szerint a külföldiek csak idáig mehettek szabadon, hanemha a követségek tagjai vagy pedig külön engedélyért folyomdta a főváros meglátogatására. Leszállván lovainkról, lapos

sajkákön keltünk át a folyón, melynek szélessége csak 100 láb, mélysége is csekély. E folyón átkelvén, tovább lovaglánk a főváros felé. Nemsokára az *O m o r a* nevű helyet értük el, hol *M a c - j a s z k i*, azaz „Szilvafák szállása“ nevű theaház van, mely az egész környéken ismeretes. Ugy van berendezve, mint a többi theaházak, félretolható közfalak által több külön helyiségre vagyis szobára van osztva, a szobák pallói nagyon tisztán tartott gyékényekkel borítvák. A bejárással szemben gyékényezett és befedett lapos emelvény van, melyre a *n o r i m o n b a n* (kólyában) vagy *k a n g ó b a n* (hordószékben) érkező hölgyek kiszállnak; tulajdonkép nem ők szállnak ki, hanem a hordárok a kólyát vagy széket az emelvény oldalához viszik s azután kifordítják, úgy hogy a bennülő asszony-ság belőle kipottyans az emelvényre gurúl, hol oly kecesesen, a mint lehet, összeszedi magát s azután odább tipeg.

A szilvafák szállásának gazdája és kisasszonyai oly nyájasan kínálgatták ételeiket és italaikat, hogy lovainkról leszállánk s bemenünk. A mosolygó csinos lányok csakhamar theával és szakival szolgáltak, s a házi asszony is megjelent, kit feketített fogai és kitépett szemölcde tüntettek ki, míg a lányoknak ragyogó fehér fogaik és vörösre festett ajkaik voltak.

A japáni nők nagyon különböznek a sinai hölgyektől. Ezek azonnal elszőknek, mihelyt idegen embert megpillantanak, ellenben a japáni hölgyek legkisebb bizalmatlanságot vagy félelmet sem árulnak el az európai emberek előtt. A theaházakban mosolygó arczal közelednek, körülfognak, megvizsgálják öltözetünket s már a kézszorítást is megtanulták. Magokviselete tehát sokkal nyiltabb, szabadabb és bizalmasabb, mint a sinai nőké, mindazáltal nem mondhatom, hogy csak egy cseppel erkölestelenebbek volnának, mint sinai testvéreik.

A theán kívül a lányok kalácsot, különböző édességeket s néhány keményre főtt tojást is tettek élém, s azután körém telepedtek le. Egyikök a tojásokat tördelte és fejtette ki, a többi mosolygott és csevegett. Kisérőim, a jakuninok, más szobában laktak jól. Elvégezvén az ivást és evést a theaház előtt elterülő kertben tettem egy sétát, azután folytattuk útunkat.

Az országút a tengeröböltől jobbra tért vala el, most ismét annak partjaira fordúlt. Mind több néppel találkoztunk s az út szélein a házak és színek mind szebbek és nagyobbak lettek. Nem-

sokára Szinagavába érkezénk, mely Jeddo egyik külvárosa. Balfelé számos csinos ház és templom s néhány felséges fa csoport mutatkozott, jobb felé pedig a tengeröböl felső része terült el. Előtünk a nagy város terjedt el, mely az öböl tövét félhold alakjában környezi s a messze láthatárig terjed. Az öbölben néhány európai hajó és számos apró kereskedő bárka és halászsajka mutatkozott, a kikötő felett ágyútelepek uralkodtak.

A tokajdo Japannak talán legélénkebb útja. Egész nap el van lepve a sok jövő-menő emberekkel. Szekeret és kocsit Japánban nem használnak, az emberek tehát többnyire gyalog járnak, az előkelők lovagolnak, vagy kólyában (norimon) és székben (kango) vitetik magokat. Így utaznak a daimiók is. A mállhák és podgyász szállítására a lovakat használják. De gyakran a lovak oldalain lecsüngő kosarakban nem podgyász, hanem nők és gyermekek vannak. A tokajdon tehát a paripák s a teherszállító lovak hosszú sorait is láthatni. Az élénk sürgés-forgás a tokajdon azonnal félbeszakad, mihelyt valamely daimio közeledik, ki vagy Jeddóba megyen, vagy onnan falusi jószágára vonul. A daimiókat kísérő esatlósok, fegyveresek és szolgák hosszú sora gyakran fél mértföldnyire lepi el az országútat, s két-három óráig tart, míg valamely hely mellett elvonul. Elöl mennek a hírnökök, kik a népet felhívják, hogy álljon meg és borúljon térdre. S a nép csakugyan kitér s az út két szélén letérdel, s így várakozik, míg nem a kólya elment, miben a daimio ül. Ez rendesen mindjárt a futárok után következik, utána paripája vezettetik s ezt a esatlósok követik kardokkal, dárdaikkal és puskákkal fegyverezve, azután a szolgák következnek, mindegyik két lakkozott ládát visz, melyek a vállára vetett póznán csüngnek le. Ezek után más kólya következik, melyben a daimio valamely főtisztviselője ül, ezt ismét podgyászt vivő szolgák és fegyveres esatlósok követik. Minél előkelőbb és gazdagabb a daimio, annál nagyobb kísérete és több podgyásza, vagy legalább üres ládája van. Hogy két daimio egyazon időben ugyanazon úton ne utazzék s egymással ne találkozzék, mi a közlekedést egészen félbeszakasztaná vagy meggátolná, néhány héttel előre hirdetik ki, hogy melyik daimio merre fog járni a kitűzött időben.

Jeddo vagyis O-Jeddo (Nagy-Jeddo) a japani birodalom legnagyobb s a tajkum szék-városa külvárosaival együtt nagyobb területet foglal el, mint Európa legnagyobb városa, t. i. London.

Egy széles folyó, az O-Gava (Nagy folyó) két egyenlőtlen részre osztja a várost. Éjszaki, kisebbik része egészen lapályos s az O-Gavával majdnem egyenközüleg futó folyócska által határoltatik meg; déli, sokkal nagyobb része csak éjszakkéleti, az O-Gava partján elterjedő oldalán lapályos, különben mindenütt dombos és völgyes. Az O-Gavától éjszakkéletre eső s H o n d z s ó -nak nevezett városrészt számos csatorna szeldeli, melyek a két folyót egymással összekapcsolják. Jeddo délkeleti részében is sok természetes és mesterséges vízfolyás ágadzik el, melyek részint a különböző völgyeken lefolynak, részint az O-Gavából szakadnak ki. E folyó körülbelől oly széles mint a Maros Szegednél, s a főváros területén négy hatalmas fahiddal van áthidalva.

Azon folyótól körülbelől egy negyed mértföldnyi távolságban az első dombsor emelkedik, mely a folyóval csaknem egyenközüleg nyugatról keletre csap. Azon dombsor legmagasabb tetején a tajkun és trónörökös palotái vannak, környezve terjedelmes kertekkel. A paloták és kertek egy kőfállal és széles mély vízárkokkal vannak bekerítve; nyolez híd és töltés s megerősített kapuk szolgálhatnak bejárásul. A kerítőfal nagy, sokszegletű kövekből van rakva vakolat nélkül, és szabálytalan esigavonalban tovább nyúlván a sziró-t (várat) s a szoto-sziró-t (váralját) is bekeríti, s végre az O-Gaváig terjed, melyet a második hídnál (felülről számítva) ér el. A kerítőfalat mindenütt széles vízárkok kísérik, melyek a magasabban fekvő tajkuni palotákat övező várárokkal s az O-Gava folyóval zsiliprendszer által vannak összekapcsolva. Az alacsonyabban fekvő városrészeket szeldelő árkokban és csatornáknakban a víz a tenger dagálya és apálya szerint dagad és apad, sőt az árkok apály idején többnyire egészen kiapadnak.

A sziro vagyis vár a tajkun ezimzetes testvéreinek, a városi kormányzónak s más fő tisztviselőknek palotáit foglalja magában, a szoto-sziro pedig két külön részből áll: éjszaknyugati és déli részét majdnem egészen a daimiók és főrangú tisztviselők kastélyai (janaszke) képezik, és csak egy-két útezájában laknak kalnárók és kézmivesek, éjszakkéleti része pedig azon városnegyeddal olvad össze, melyben a kereskedők laknak, s mely a várhegy és O-Gava között elterülő lapályt csaknem egészen elfoglalja. A belső várat vagyis a tajkun palotáját bekerítő bástya délkeleti oldalán a sziroval, többi oldalán pedig a szoto-sziróval határos; az utóbbi

éjszakketel felé nincs bekerítve. A sziro kerítőfala által teljesen el van választva a szoto-szirótól; ha tehát délről vagy éjszokról a szoto-szirón és szirón át a tajkun palotájába akarunk jutni, hármás kerítőfalon kell átmennünk. És csak ennyiben mondhatjuk, hogy a tajkun palotája hármás kerítéssel van a várostól elválasztva.

A vár és folyó közötti városrész igen népes s a forgalom, ipar és kereskedés nagy központja. Több csatorna által van szel-delve. Egyik csatornán azon híd van, mely N i p p o n-B a s z i-nak (Nippon hidjának) neveztetik, s melytől az egész országban a távol-ságokat számítják. E híd a tokajdo kiindulási és végpontja; azon nagy országút a birodalom nyugati és déli részéből viszen Jeddóba, más országút Jeddóból Nippon éjszaki részébe szolgál. A tokajdo egyszersmind az említett kereskedelmi városrészben az egyetlen széles útca, többi utcái mind nagyon keskenyek. A házak e vá-rosrészben többnyire kétemeletűek, de felső emeletök rendesen nagyon alacsony és csak az árúk és gyártmányok elhelyezésére szolgál. Az utcára minden házban kereskedő bolt van. Az O-Gava és a beléje szakadó csatornák mellett tűzmentes rakházak vannak, itt-ott az utcákban is látni tűzmentes épületeket.

A kereskedelmi negyed a várral és környékével együtt a fő-város tulajdonképi magvát képezi; itt minden tér sűrűn van beépít-ve. Az ezen központhoz köröskörül csatlakozó városrészekben sűrűn beépített és népesített utcák és negyedek terjedelmes templomi ültetvényekkel és egyes daimiók telkeivel váltakoznak. A templo-mok rendesen magaslatokon vannak építve s nagy kertekkel és temetőkkel környezvék. A daimiók szállásait is nagy és felséges kertek veszik körül. Ezen városrészekben tehát a különböző épít-mények, a zöldellő kertek s a vizerek és csatornák nagy változa-tosságot okoznak. A külvárosok minden irányban messzire ter-jednek: a közlekedes fő útjait több mértföldre szakadatlan házso-rok szegélyezik, ellenben ha a mellékutakat követjük, csakha-már a mezőkre érünk ki, hol szántók és kertek váltakoznak. A mezők és kertek itt-ott a legnépesebb városnegyedek közé is benyúl-nak, úgy hogy általán véve bajos a város területének határait szabatosan kijelölni.

A tengeröböl partvonala Jeddónál szabálytalan félkörben fut el. A partnál a víz oly sekély, hogy a nagy hajók legalább öt tengeri mértföldre a partról kénytelenek horgonyra szállni. Két

tengeri mértföldnyi távolságra a parttól a víz még csak 2 — 3 láb mély, úgy hogy a csónakok is alig találnak járható utat, s apálykor nagy iszapterületek látszanak. A dagály és apály okozta hullámzás felkavarja az iszapot, s azért a víz a partok közelében mindig zavaros. E zavaros vízben igen sok hal tartózkodik, s az itt-ott kiálló fakarókon sok kormorán leselkedik zsákmányra. Az öböl ezen részében csak néhány halászesónakot látni, odább a partoktól már néhány japani hajó is van. A legtöbb japani hajó (dzsunk) az O-Gava széles torkolatában horgonyoz, oda a tenger-öböl éjszaki oldalának mentén egy keskeny és nem mély csatorna visz. A folyó torkolatán fölfelé csak az első hidig mehetnek a nagyobb japani hajók, a hidon túl feljebb már csak csónakok járhatnak az O-Gaván.

Az öböl sekélysege miatt Jeddót nem lehet nagy hajókkal tenger felől megtámadni. De a város tengermelléki oldala azonfelül még öt nagy erőd által van védve; ezek a város déli végén kezdődnek s homlokukkal görbe vonalban kelet felé nyúlnak. Bevert karókon nagy négyszög kövekből rakvák, s felső zöld sánczaikon számos ágyú látható. Ezen ágyútelepek az öbölnek csak nyugati oldalát védik, s keletről könnyen megkerülhetők. De ezen keleti oldalon az öböl mentén számos parti ágyútelep van, melyeket az öbölben horgonyzó hadi hajók ágyúi el nem érhetnének. Az erődöket és parti telepeket tehát nagy hajókkal nem lehetne megközelíteni és elfoglalni.

Ha a rév felől közeledünk Jeddóhoz, alig sejdíthetjük a város nagyságát. Az öböl partjain elterjedő házsorok jelentéktelenek és sok helyütt kertek meg gyepterületek által megszakasztvák, az itt-ott emelkedő zöld dombokon csak kevés épületet látni. Szóval a város tengermelléki részének falusi jellege van. Jeddó lakosai magok keveset közlekednek a révvel, dzsunkjaik az O-Gavában kötnek ki. A külföldiek számára külön kikötő és kirakó helyet építettek, nagy karfalakkal és kőlépcsőkkel s egy terjedelmes udvarral, hol podgyászuakat kirakhatják s a lovakra vagy kólyákra egész kényelemmel felülhetnek. Az egész kikötőhely igen kényelmesen van elrendezve. Mellette egy őrház van, hol tolmácsok s az idegenek kíséretére rendelt jakuminok folyvást találhatók. A kikötő udvaráról egy széles kapun át a tokajdóra juthatunk, mely itt a tenger partját érinti s balra egy darabig a partot

követi, azután Szinagava és Omagava külvárosokon át viszen tovább. Az említett kapuval szemben azon út kezdődik, mely Akabamébe visz, jobbra pedig a tokajdo éjszaki irányban a város élénk középpontja felé húzódik, mint egyenes, széles és elláthatlan hosszúságú úteza. Ebben minden nyoleczszáz lépésre egy-egy kapu van, melyek zenebona vagy tűzveszély esetében becsukatnak. Minden kapunál egy őrház van, hol a kaszirák őrködnek; az őrház fedeléből magas állvány nyulik ki, melyről kivált éjjel a tűzveszélyt lesik s harangütéssel legott jelt adnak. Az ütések minősége és száma által a tűz nagyságát és közel vagy távol voltát jelentik.

E városrészben a legvagyonosabb kereskedők laknak, és sok tűzmentes ház van. Ezek sem kőből épített házak, hanem vastag bambuszoszlopok közé illesztett agyagfalakból állnak, melyek finom stukko-borítékkal bevonják. Rendesen fekete színűek, néha fehérek is; a stukko oly fényes felületű, a szegletek és élek oly hegyesek, mintha márványból volnának. Az ablaktáblák igen vastagok, szintén tűzmentes stukkóval vannak borítva s úgy szólván légmentesen zárják az ablakokat. A hajazat jól összeillesztett, nehéz cserepekkel van fedve, s többnyire igen ékes. A cserepek gondosan készítvék és égetvék, sötétszürkek, különböző alakúak és nagyságúak. A tulajdonképi fedéllapok hengeralakú, homorú és domború, csereppel fedvék, melyek soronként egymással váltakoznak, mint némely középkori európai épületeken az ugynevezett barátok és apácák. A fedél gerinczét egy magas nehéz gerenda képezi, s gazdagon ékesített széles homloktéglákban végződik, melyek felől két vastag duzzadék húzódik le a fedél lapjain. A cserepek egyszínű ragaszszal folytonos tömeggé vannak összeragasztva. A tűzmentes házak részint egyesek kirekesztő tulajdonát, részint több gazdának közös birtokát teszik. Tűzveszély alkalmával a fából és papirból épített s tehát könnyen eléghető házakból a legértékesebb vagyont azon tűzmentes házakba viszik, azután bezárják, s a tűz ellen még nedves szalmagyékényekkel biztosítják kívülről.

E városrész házai ugyan szabályosan állnak egy sorban, de majd keskeny homlokfalukkal, majd hosszoldalaikkal szolgálnak az útezára, hol magasabbak, hol alacsonyabbak. A lakóházak mindig csak egy családnak szolgálnak lakásul, s általában véve kicsinyek. Többnyire csereppel, de az egyemeletűek gyakran

zsindelyvel fedvék. A zsindelyek nagyon vékonyak, s több rendben úgy illesztvék egymás fölé, mint a pikkelyek, általában a zsindelyfedelek is nagyon gondosan és csinosan vannak készítve.

A japáni városok útezáinak színezete egyhangú, az ember főbnyire csak fekete-szürke fedeleket lát, melyek imitt-amott fehér csipkézettel ékesítvék, a tűzmentes házak fekete vagy fehér stukkóval bevonvák, a többi házak csak fából állanak, melynek természetes színei különböző, sárga, vörös, barna, szürke stb. árnyalatokat mutatnak.

A kereskedelmi városnegyed a Nippon-hídján túl is messzire terjed, útezái mindig népesek, kivált pedig estve, mikor a munkások a különböző külvárosok felé haza mennek, oly néptolongság van, mint nálunk vásárkor. Ünnepezen is nagy sokaság lép el az útezákat, álarozosok, alakosok, tréfálók, énekesek, kolduló barátok és apácák, kuruzsolók stb. járnak fel s alá, a szélesebb téreken állat- és játékbódékat, sátrakat és színeket látni, hol viaskodnak, másznak stb.

A vár és váralj vagyis sziro és szoto-sziro útezái nem oly élénkek és érdekesek. Egyenes vonalban húzódnak el s derékszöglet alatt szegik egymást. Többnyire macadamizálvák mint Párisban, helyenként kavicssal borítvák, míg a nép által lakott városrészekben az útezában a föld csak esümöszölve van, mint nálunk a szérüket készílik, s tehát esős időben könnyen felázik és sárossá válik. Tulajdonképi burkolatot és kövel rakott járdát Japanban nem találunk. Csak a templomok és paloták udvarait és parkjait szegik széles utak, melyek lapos négyszeg kövekkel kirakvák. A vár és váralj palotái csak nagy kiterjedésű egyemeletes épületek. Az útezára szolgáló oldaluk csak nagy hossza által tűnik ki, mely gyakran 600 és több lépésnyi. De azon hosszú falazat tulajdonkép csak a telek külső kerítése, s az istállók, mülhelyek és eselédlakások külső falát teszi. Ebben az úteza felé csak kis rostélyos ablakok vannak, melyek többnyire táblákkal bezárvák. Az urasági lakások a telek belsejében vannak, s terjedelmes udvarok és kertek által környezvék. Az urak ezen belső lakásaiba az idegent nem igen bocsátják be.

A hosszú külső épületek homlokfala az útezára alulról fölfelé mintegy két ölnyire vagy egyszerű deszkázattal vagy fehér és szürke stukkóval van borítva, feljebb 4—5 széles szalag fehérre

van meszelve; a fedél sziurke cserépből áll, a cserepek első sora gyakran a háziúr czímerét mutatja. Az alapfal nagy kövekből van rakva s igen szép polygón mű. De többnyire el van takarva a földdel, és csak ott látszik, hol a telek felszine egyenetlen. E homloképületek legnevezetesebb részét a kapuk teszik. Ezek nagyon szélesek s oly magasak, mint az épület egész fala. Beljebb vannak építve, úgy hogy csarnokforma mélyedés támad, melynek két oldalán erkélyalakú s rácsos ablakú páholyok vannak, hol a kapus és őr tartózkodnak. Ezen páholyok mellett gyakran széles fülke is van a falban, s ebben vastag, csinosan simított karrók vannak, bronz gömbökkel és karikákkal, melyekhez a lovakat szokták kötni. Maga a kapu nagy és szép fa gerendákból van ácsolva, melyek gondosan csiszolva vagy lakkozva, s bronzból való gombokkal és más díszítményekkel ékesítvék. Bejárásul egy széles közékapu szolgál, mely csak előkelő személyek számára nyitattik meg, s ennek két oldalán két vagy három kisebb ajtó, melyeken a közönséges személyek járnak be és ki. A külsőb mindenütt majdnem két láb magas; a homlokgerenda egészen a fedél párkányáig nyúlik ki, s rajta a háziúr czímere látható, mely vagy bronzból vagy fekete stukkóból van készítve. E kapuzatok szép arányossággal vannak építve s a japani építészet legjobb mutatóványai.

Az európaiak az egész várost akadály nélkül járhatják meg, csak a tajkun palotáit elrekesztő legbelső kerítésbe nem bocsátatnak be. A sziro és szoto-sziro különböző magaslatairól szép kilátás esik a mélyebben fekvő városrészekre; legterjedelmesebb kilátás azonban az *A t a n g o - J a m a* nevű hegy csúcsáról esik; ez a város déli részében levő Akabane negyedet a Sziro- és Szoto-szirótól s a fő kereskedelmi negyedtől elválasztó dombsornak északi nyulványa, s róla kivált Jeddó délnyugati részeit láthatjuk. Egy szédítő lépcsőzet, mely több mint száz meredek kölépcsőből áll, viszen fel a hegy tetejére, itt több templom és theaház van, s a hegy hosszú párkányán nyílt és szalmával fedett színek vagy csarnokok húzódnak el, hol számos pad és asztal van a vendégek számára. Itt theát, mindenféle süteményt és csemegét kap az ember s e mellett valóban meglepő érdekes kilátást élvez. Délnyugat felé a kertekben és ligetekben bővelkedő, de rossz hírben álló Szinagava nevű külváros terjed el; melyhez más külváros Oma-

gava csatlakozik, ha onnan dél és kelet felé fordítjuk szemünket, látjuk, mint terjed el a város a tengeröböl partjain félhold alakjában, látjuk az öböl csendes tükrét a halászesónakok fehér vitorláival, a parti erődöket és ágyútelepeket, s ezeken túl a part túlsó oldalán a nagy távolságban ködlő dombokat. Ha keletről éjszakra fordítjuk tekintetünket, a nagy völgyet látjuk, mely egészen el van lepve házakkal, templomokkal és kertekkel s messzire a láthatárig terjed. E városrészt egy széles patak övezi, mely a tengeröbölbe szakad. A völgy ellenkező oldalán a nagy falakkal és árkokkal övezett városrészeket látjuk. Nyugat felé a város más nagy része terjed el, melynek háttérben erdős hegység emelkedik, ennek menedékes oldalát szintén házak, templomok, ligetek foglalják el. A hegysoron túl még messzire terjed a város, de azon részét az említett állásontról nem láthatni.

Az Atajago-Jamán állva s köröskörül a roppant háztengert látva, hihetőnek találjuk, hogy Jeddo népessége 2 millió lélekre rug. Kaempfer idejében a város hossza 16, szélessége 12, körülete 50 angol mértföld volt. Fortune szerint a tulajdonképi város kiterjedése délről éjszakkeletre 12 s keletről nyugatra 8 angol mértföldet tesz. De hozzá nagy külvárosok csatlakoznak, melyek ismét a szomszéd helységekkel olvadnak össze majdnem szakadatlan házsorok által.

Jeddo egyik legnépesebb külvárosa A s z a k s z a, hol híres és látogatott búcsúhely van. Az ottani templom Buddha anyjának van szentelve, neve O- K u a n n o n-Szama. Igen széles s kölapokkal kirakott út egy roppant toori-n át (így neveztetnek a fent egymás felé hajló oszlopokból álló kapuk) a főkapuhoz visz, mely kétemeletes nagy s kikanyarított és messzire kiugró hajazattal fedett épület. Átjárásának két oldalán elrácsozott csarnokokban a tűz és víz ábrándos s vörösre festett torzképei láthatók. Mindezen kapuépületnek mind a főtemplomnak fából való részei finom sötétvörös lakkal borítvák. Az említett kőút egyenes vonalban a főtemplomig ér, két oldalán szakadatlan sorban sátrak és bódék vannak, melyekben mindenféle ételmi és játékszereket, csecsebeseket és áldozati tárgyakat árúlnak. A templom egy nagy lapos területen magában áll, nagyszerű faépitmény, nehézkes cserépfedele sötét színű. Hármaskapujához egy széles kölépcsőzet szolgál. Belseje egy ablak nélküli magas és vörös lakkal bevont oszlopokon

nyugvó csarnok, melynek mennyezetéről óriási papir lámpák függnek alá. A főkapuval átellenben egy aranyos rácszat rekeszti el a templom szentélyét, melyben az oltár és bálványképek vannak. A rácszat előtt s a templom csarnokának közepén roppant kiterjedésű, tén 30 láb hosszú és 15 láb széles fa-szekerény látható, melynek felső oldalán bőnyilású rácszat van. A liyek minden felől e szekerénybe dobálják filléreiket, a nagy tolongás miatt kevesen juthatnak közelébe s azért többnyire messziről dobálják. A csarnok oszlopainál és falainál papok guggolnak, kik szent képeket, imádságos könyveket és búcsúleveleket árúlnak. A templom mellékhelyiségeiben sokféle fogadalmi tárgyakat, képeket, (nevezetesen híres kéjhölgyek képeit is) láthatni. Azon épületeket szép facsoportok s mindenféle mulatóhelyek környezik. A mulatóhelyeken viaskodási, bűvészeti stb. mutatványokban, bábjátékokban, állatseregletekben lehet gyönyörködni; vannak ott nyilazó színek, viaszból való alakok, festmények és más képek gyűjteményei is. Egy szóval ott minden kor és nem megtalálja azt, mi neki testi és lelki élvezetet és mulatást szerezhet. Azért Aszaksza ezen temploma és környéke a főváros népének egyik legkedvesebb kirándulási és mulatóhelye, s azért ott folytonos vásár is van.

Jeddo legnagyobb s legérdekesb kereskedelmi kertjei az éjszakkéleti külvárosokban, Dango-Szakában és Odzsi-ban vannak. Azon kertek gyakran több holdnyi területet foglalnak el.

A főváros környéke mindenütt kies és változatos; a völgyek szorgalmasan megmívelvők, a dombok, hegyek aiján és oldalain gyakran szép falusi lakások, mulatóhelyek, templomok és szép ligetek vannak. Az utakat többnyire szép fasorok szegélyzik. Jeddo környékén a tájkép legszebb ékessége majdnem mindenütt a messzire látható Fuszi-Jama.

E hegyet Alcock 1860-ban látogatá meg néhány európai tiszttel és japán hivatalnok kíséretében. Szeptember 3-kán indult el Jeddóból. Elsőben a tengerpart mentén elvonuló és Nangaszakiba tartó útát követé, mely széles, jól van burkolva, ezédrusfákkal és óriási szőlőtőkékkel szegélyezve. Mindenütt szép, termékeny és jól művelt vidéket talált. Az erdei fák közül kivált a magas kryptomeriák tűnek ki. Az úton a távolság kerek halmok által van megjelölve, melyek tetején egy fenyű áll. Az állomásokon postaházak vannak, hol a lovakat etetni s a teherhordó embereket fel-

váltani lehet. Ezeknek fizetése a teher nagysága s az út minősége szerint van meghatározva. Mindenütt térképeket, útzási könyveket, fogadókat és theaházakat is találni. Az útzási könyvekben a vidékek nevezetességei vannak leírva s egyszersmind tudósítások az időjárásról, a díjakról, súlyokról és mértékekről is találatnak bennek. — A nép mindenütt szívesen fogadta az útasokat, még a dai-miók is tisztelgő öröket küldtek eléjük. Miután Alcock és kísérei 45 angol mértföldet haladtak vala, Odavara falunál letértek az országútról s befelé fordulván a N a h o n i hegységnek tartának, mely a Fuszi Jama és tenger között nyúlik el. Nyolcz órai lovaglás után azon hegység gerinczére jutának fel, s ott egy szép hegyi tavat találtak, melynek hossza több mint fél, szélessége alig $\frac{1}{4}$ német mértföld. E tő körülbelöl 6000 lábnyi magasságban van a tenger felett, a japaniak szerint mélysége megmérhetlen, s gonosz szellem lakik benne. A parti lakosok teljességgel nem akartak az idegeneknek egy csónakot adni, hogy a tő mélységét megmérhesék. A tavon túl az út lejjebb ereszkedik, s a társaság kirándulása 6-dik napján estve a hegy tövében épült M u r i - J a m a nevü faluba érkezék. Itt két pap csatlakozék a társasághoz, mert innen tova a terület a papok birtokában és hatósága alatt van. Muri-Jamát elhagyván, két órai lovaglás után H a s i - M o n d o falut érték el. Itt hátrahagyák a lovakat s gyalog másztak tovább, támaszkodva a papoktól vett zarándok-botokra. A hegy oldalán felvonuló meredek úton minden félmérföldre egy kis gunyhót találtak, hol a zarándokok megpihenhetnek s theával erősíthetik magokat. Több mint 6 óráig tartott a mászás, mignem a 9-dik állomást és gunyhót érték el. Itt megháltak. A sziklás út egészen idáig tartott. Azon túl a kapaszkodás sokkal bajosabb volt, kisebb-nagyobb láva, salak és hamu-tömegeken keresztül kellett mászni, s a gyér levegő miatt többen a társaságból roszul érezték magokat. Eleintén csak kevés havat láttak, de feljebb mind nagyobb hómezőkre találtak. Négy óráig tartott az igen fárasztó kapaszkodás, mignem a hegy csúcsát elérték. Ott egy templomot találtak, mely igen egyszerű, de holmi bálványképekkel és érezcifraságokkal van ékesítve. Itt a zarándokok átadják áldozataikat, s a papok a templomi bálványok képeit akgatják rubáikra. E képekröl azt hiszik, hogy különösen holmi bőrbetegségeket csodálatos módon gyógyíthatni velök. A templom körül a mélyedések nagy hó- és jégtömegekkel voltak ki-

töltve. A társaság azután leszállt a hegy kráterébe, melynek körülete 2000 öl, mélysége pedig 1800 (más tudósítás szerint csak 350) láb. Több mint 150 éve annak, hogy a hegy okádott. T. i. utolsó kitörése 1707-ben volt. Magasságát a japaniak 17,000 lábra teszik, Robinson kapitány mérései szerint 14,177 angol lábnyi.

Ez elhamvadt és majdnem egészen szabályos kúphoz hasonlító tűzhányó tetejéről elragadó kilátás esik. Onnan látjuk, hogy egész Nippont kisebb-nagyobb hegységek borítják, melyek helyenként a tengerbe is kiszöknek; a buja növényzetű völgyeken szép folyóvizek kigyódzanak. A japaniak méltán büszkék azon szent hegyökre. A japani hagyomány szerint a Fuszi-Jama 286-ban Kr. u. egy éjszaka emelkedett ki a földből, s ugyanakkor Nippon közepén nagy földdarab lesüllyedt s az O o m i nevű nagy tó támadt.

HUNFALVY JÁNOS.

FERENCZ OSZTRÁK CSÁSZÁR

MAGYAR KIRÁLY ÉS ERDÉLY FEJEDELMÉNEK

ERDÉLYI ÚTJA.*)

A mult évtizedben egy fejedelmi útazásnak voltunk tanúi. Az út czélja kettős volt: benn az országban a fejedelmi hatalom közel fényével hatni; a külfölddel pedig elhíttetni, miszerint az új államrendszer a birodalom két legdaczosabb országában is annyira haladott, miszerint már elérkezett az idő, hogy a fejedelem személyes tudomást vegyen az eszközölt eredményről, a kormány-közegek pedig önérzettel terjeszszék buzgó fáradozásuk gyümöleseit a hatalmas uralkodó elé.

Czél és eszközök egyaránt tévesek voltak és a szemfényvesztés műve benn és künn keveseknél érte el czélját.

Mi, kik az események hasonlatai és különbségeiben kutatjuk az idők tanulságát, kívánesian fordítók figyelmünket egy másik fejedelmi útazásra, mely az említetthez legközelebb állott, ámbár négy évtized választá el attól.

*) Kutforrások: A „Magyar Kurir“ első félévi folyamából 396 szám. a második féléviből a 79, 81, 96, 159, 168, 182, 194, 196, 200, 215, 226, 251, 257, 271, 305, 313, 326, 329, 342, 349, számai. Továbbá a Bécsi Hirlap 1816. évi folyamából az október 28 és november 2-ki, s az 1817-dik évi folyama, junius 21, 23, 27; julius 2, 8, 12, 16, 17, 18, 21, 23, 28, 31; augusztus 5, 25; september 4, 10, 12, 19, 22, 29; október 7, 11, 27; november 7, 11, 12, 17, 20 és 21-iki számai.

E kíváncsiságnak köszönik létüket a következő igénytelen sorok. Nagyobb fontosságot, különös érdekességet nem tulajdonítunk azoknak, de a középszerűség korszakaiban e jelentéktelen események ép e tulajdonuknál fogva válnak olykor jellemzőkké.

Jánus temploma Európa szerte már két év óta zárva állott, a háború legnagyobb mesterének, kit a világ eddig látott, az átlanti szirt-szigetre történt leláncoltatása után a béke huzamosabb időre birtosítottnak látszék. Az uralkodók egyik legzáklatottabbja Ferencz császár is szórakozással foglalkozhaték, mely annál időszerűbb volt, minthogy a kedélyes fejedelem a múlt ősön nőül vett bajor királyi hercegasszonyval osztozhaték annak örömeiben.

A birodalom legtávolabb országainak megtekintése volt tervben. E terv a közelebbi két évben akadályra talált volna. Gácsországban és Erdélyben, valamint Magyarország több vidékein a két éven át tartó rossz időjárás, szűk termés és ehhez járult még más körülmények következtében előbb inség s azután különösen Erdélyben 1816 utolsó és 1817 első felében iszonyú éhhalál dühöngött, s az ország alakját szomorúbbra változtatta, sem hogy az egy fejedelmi utazásnak, melynek célja szórakozás és időöltés volt, színhelyéül szolgálhatott volna. Az 1817-ben beállott különös bő termés következtében azonban, mindjárt nyár elején az ország kinézése kelemesbbé s az uralkodó pár elfogadására alkalmassá változott.

1817 június 20-án hagyták el ő felségeik Bécsset, hogy hosszú útjokra keljenek, melynek közelebbi célja Morva, Szilézia és Gácsország volt.

A császár kíséretében voltak főkamrás gróf Wrba altábornagy, b. Kutsera állam és conferenciái tanácsos, s ő felsége házi orvosa, báró Stift, valamint titkos kabineti igazgató Nauberg lovag. A császárnét főudvarmesterc gr. Wurmband és főudvarmesternője Lázánky grófné kísérte.

A gácsországi legelső rendigyűlés, melyet ő felsége a rendi választmány megválasztására hivatott össze, június 16-án nyílt meg, s miután elébeszabott kötelességének eleget tett, öt nap múlva ismét széteszlott.

A rendi gyűlés küldöttsége Teschenig ment ő felségeik elibe, kik Holits- és Olmützen át érkeztek oda. A találkozás június 30-án, habár csekély, de nem minden politikai zamat nélkül történt.

Ennyit viszhangul a bécsi békekötés folytán felállított lengyel királtsággal szemben, Bécsben sem tartottak soknak.

A gácsországi kormányzók és rendi gyűlés, valamint a küldöttség elnöke b. Hauer, a rendi gyűlés nevében hálás köszönetét fejezte ki ő felségének az iránt, hogy az országot a többi tartományok hasonlatára rendi gyűléssel látta el, valamint azért is, miszerint oly czélből, hogy Gácsországgal megösmerkedjék, magát egy hosszú út fáradalmainak tette ki; végül kérte, kegyeskednék megengedni, hogy a gácsországi rendek ő felsége szerencsés házassága üdvözetére a székvárosba küldöttséget küldhessenek.

Erre ő felsége válaszul adta, miszerint örömezzelmezek közt közeledett az ország széléhez, melyet még előbb óhajtott meglátogatni. Hogy megjelenése a mostoha sors által igényelt nagy áldozatok és egy terméketlen év után történik: ez indokok nem tartóztatták el a megjelenéstől, mert ép ily körülmények közt használhat legtöbbet az atya jelenléte. Czélszerűnek tartotta, hogy megjelenését a rendi alkotmány megelőzze, melyet az ország viszonyainak és a birodalom többi részével való közösségének tekintetbe vétele mellett hozott létre. Czéljával ugyanis semmi sem egyezik meg inkább, minthogy a nemzet nemesebbjei közt találja magát. Útjának egyik főfeladata fog létesülni, ha az ország alkatrészeivel s azon teendőkkel megösmerkedik, melyek jóléte előmozdítására szükségesek. A Bécsben kegyesen elvárando küldöttség határidejét későbben ígérte meghatározni.

Az elnöknek a császárnéhoz intézett beszéde és az erre adott válasz a császárnénak az uralkodó és a birodalomhoz való viszonyaira vonatkozott, ki mindenekelőtt felséges férje foglalkozás és gondteljes életének megkönnyebbitését tűzte feladatául, egyzersmind pedig mint a birodalom anyja szerencsét és üdvöt áraszt a császári házra és minden alattvalóira.

Lembergben ő felségeik a leglelkesebb fogadtatásra találtak, s folytonosan abban részesültek huzamosb ott mulatásuk alatt. Megérkezésük Bialán, Potgoriczán, Wieliczka és Bochnián át 10-én történt.

Úgy útközben mint a fővárosban szokás szerint az államvagyonnak, a hivatalok, közintézetek és templomok megtekintésére főgond fordítottatott, s ez utóbbiak megszemlélése körül a császárné is élénk figyelmet és buzgalmat tanusított. Lembergben részt

vettek ő felségeik a Potocka Cordula által adott bálban, s 18-án a nemzeti színházat szerencsétették jelenlétökkel. A fogadtatás itt nagyon lelkesült volt. Kaminszky sikerült művének minden vonatkozásai, különösen pedig a befejező költemény élénk örömjajra adott alkalmat.

Ő felségeik július 28-áig mulattak Lembergben és környékén. Onnan Dolinán, Stanislawon és Lovoczynon át augusztus 1-sőjén Czernoviczba érkeztek, hol 5 napi időzés alatt kiesinyben ugyanazon jelenetek ismétlődtek, mint a többi tartományi fővárosokban.

Ő felségeik augusztus 6-án hagyták el Czernoviczot, s 14-én lépték át Erdély határát Iluczánál, hol őket kormányászéki tanácsos és tartományi főbiztos b. Jósika János üdvözölte.

Erdély az osztrák ház uralkodása alatt most másodszor látta fejedelmét. József császár 1783-ban volt az országban. Ezenkívül ugy II József mint Ferencz, koronaörökös korokban meglátogatták az országot. Az előbbi látogatások azonban, tudtunk szerint, egyedül Szebenre, mint az ország kormánya székhelyére és annak környékére terjedtek.

A fejedelemnek, ki egyszersmind a világ egyik leghatalmasabb uralkodója volt, Erdélyben megjelenése a fényes, a ritka esemény jelentőségével birt. Az ország, mely daczára alkotmányos sokképeni megnyirbáltatásának, önállása némi érzetét még megtartotta; — a főváros, mely egyszersmind a nem épen vagyontalan nemesség központjául szolgált: alkalmas volt e benyomás elfogadására és nem hatástalan visszatükrözésére.

Hogy az általános, e minden mást túlszárnyaló benyomás mellett még más érzelmek, vágyak és remények foglaltak helyet, természetes.

A nagyszámu hivatalnokok a várt fejedelemben élvezett javadalmaik főkútfejét szemlélték, s megjelenését a legkedvezőbb alkalmúl vették, hogy figyelmét, kegyelmét magukra vonják. A vagyonosabb, a valamivel függetlenebb nemesség, mely a főnnebbi igényekre számot nem tartott, semmire sem volt készebb, mint hagyományos ragaszkodását tanusítani oly tények által, melyek legnagyobb részt önfittogatásban állottak, s legközelebről hiúságukat elégitették ki.

Ez érzelmekkel és készületekkel ellentétben álltak, de azért

ép oly természetesek voltak a több esetekben jogos, néha jog- és alap nélküli, legtöbbször pedig túlhajtott panaszok és folyamodások özöne, melylyel a legalsóbb és szegény néposztály a fejedelmet útazása közben clárasztotta. Legdivatosabb nemét ezeknek a földesurak és tisztviselők elleni panaszok tették, s sajátságuk abban állott, hogy a mennyi buzgalommal és gazdag remények közt tétettek, ép oly kevés eredményre tarthattak számot. Végül azt is természetesnek találandja mindenki, hogy bármily számmal voltak is a tények és események: mégis túlszárnyalták azokat a hírek, a mendemondák, a sürgés-forgás. A császár útját az ország egyik határától a másikig tisztelgő küldöttségek, kísérő kocsik és lovasok, az országúttakra tódult és fölállított népség környezte. A városok és falvak, hol ő felségeik megjelentek vagy keresztülvonultak, ünnepélyes szint öltöttek magukra, a diadalkapuk és kivilágítások napirenden voltak. A lovas kíséretet az ország legelőkelőbb családaiból való nemes ifjak képezték, kikkel a magyar öltözet szépsége s az erdélyi lovak elismert jelessége együtt szerepelt s nem keveset tön az ünnepélyek fénye emelésére. Wesselényi Miklós, kit nemsokára egy más téren lesz alkalmunk megismerni, egy volt a legfáradhatlanabb kísérők közül.

Ő felségeik augusztus 15-ét Beszterczén töltötték. Innen 16-án, a császárné hátrahagyásával, ő felsége az oláh 2-ik határőrségi czred törzshelyének megtekintésére Naszódra rándult. 17-én Szamosujvárra érkeztek ő felségeik, s e város által a legmagyarosb jellegű ünnepélyességgel fogadtatván, miután az ottani országos fogház helyiségeit és más középületeket megtekintettek volna: 18-kán Kolozsvár felé indultak.

Ujfalvi B. Szolnok megyének a megyei hivatalokban megöszült főbirája, a maga és a közigazgatás érdekében egyaránt fáradhatlan hivatalnok — ki közelebről a dornai országút csináltatása körül tanúsította lankadatlan erélyét — az ország határszélétől Kolozsvárig lovagolt a fejedelem kocsija mellett. Ott, miként a közlír mondá, a fejedelem visszatetszésének jeléül mentették föl a további kísérestől, azon számos feladások következtében, melyek hivatalos erőszakoskodásai ellen útközt beadattak. Jóllehet ő felsége a kormányzóval tudatta, miként ünnepélyes fogadtatást nem óhajt, mindemellett semmi sem lön elmulasztva az ország fővárosába való bevonulási ünnepély fényének emelésére. Kir. kincstár-

nok gróf Haller Gábor vezetése alatt a főkormányzék és királyi tábla tagjaiból, valamint a törvényhatósági tiszttekből álló 12 számú küldöttség, diszes hatlovú fogatokon ment Szamosfalvára ő felségeik elibe, őket ott a kormányzék nevében üdvözlendő. Innen délután 5 órakor vonult be a diszmenet Kolozsvárra, az ország első úri házaiból való hat fiatal lovastól környezve, ékes nemzeti öltözetben s diszes régi nyereg-szerszámokkal tündöklő szép lovakon. A kül-és belközép utcán, egész a főkormányzó gr. Bánffy házáig, a polgárság s a kir. lyceum tanuló ifjúsága sorfalat képzett, a harangok zúgása és mozsarak durrogásai közé vegyítvén éljenkiálltásait.

A város kapujánál a tanács élén a város főbirája üdvözölte ő felségeiket, alkalmoszerű rövid beszéd folytán nyújtván át a város kulcsait.

A főkormányzói lak kapuja alatt a papság s a különböző főhivatalok, a lépesözet alján a főkormányzó, az erdélyi püspök Rudnai Sándor, erdélyi katonai kormányzó b. Kienmayer, az országos rendek elnöke gr. Kemény Sámuel s a királyi kormányzék és kir. tábla több tagjai fogadták ő felségeiket; a lépesözetben előkelő városi leánykák csinos öltözetben koszorúkkal, a Magyar Kurir szavai szerint „virágokat hintve áldoztak“; ugyanez órában a kegyes szerzet vezénylete alatt álló iskolák „érzékeny áldozatokat“ mutattak be ő felségének latin, a császárnénak német nyelven.

A közönség előtt nem maradt észrevétlenül azon kegyteljes figyelem sem, miként ő felsége a nékie is szállásul szolgáló főkormányzói lak lépesözetén fölmentét akként mérséklé, hogy az agg kormányzó véle lépést tarthasson.

Ő felségeik fölérkezésök után csakhamar az erkélyen megjelenvén, a ragaszkodás ily élénk nyilvánításaért köszönetet fejeztek ki.

E napon a rossz időjárás miatt a kivilágítás nem történhetvén meg, a város a következő két estén volt kivilágítva.

19-én délelőtt katonai főkormányzó Kienmayer a katonatiszteket mutatta be ő felségének; ezt a főkormányzék tagjainak a főkormányzó, — a királyi tábla tagjainak a rendi elnök gróf Kemény Sámuel általi bemutatása követte; mire ismét a főkormányzó a Kolozsvárt lévő főispánokat és főtiszteket mutatta be; a császárnénál délután mentek véghez a fönnnebbi bemutatások. Ezután az

előkelő úrhölgyek bemutatása következett, egyszerre a császár- és császárnénál; az elsőnél özvegy gr. Vasné gr. Bethlen Rozália, az utóbbinál gr. Eszterházy Jánosné gr. Bánffy Ágnes által. Valamint a bemutatottak, úgy a császár és császárné is nemzeti magyar öltözetben voltak. Megható volt ő felsége a császár azon gyöngéd figyelme, miként az asszonyságok közül mindenikkel szólt, s a meghalt hivatalnokok özvegyeit vigasztalta, férjeikről való érzékeny megemlékezéssel. — A császárné eszélyes ötle teivel tüntette ki magát.

Midőn az úri asszonyok közül egyik az adandó felelettel késvén, a bemutató gróf Eszterházy né azon megjegyzést tenné, hogy talán a német nyelvben járatlanság miatt felel későbbben, egy más mindjárt mellette álló grófné szégyennek mondá fejedelme nyelvét nem tudni. „Sőt inkább — megjegyzé a császárné — más nyelvét nem tudni épen nem szégyen, a maga nemzetét jól tudni kötelesség.“ Gróf Eszterházy né a főkormányzó nővére, s a hon egyik leglelkesebb hölgye, egy másik éltesebb asszonyságot ezen szavak kíséretében mutatván be, hogy ez a szegényeknek jöltevéje és az árváknak anyja, de nem tud németül annyira, hogy felségedhez szólani bátorkodjék. — „Semmi sem, azért mi mégis értjük egymást“ felele a szellemdús fejedelemasszony.

20-án ú. m. szent István király napján a nemzeti ünnepélyes isteni tisztelet a Zeigmond császár és magyar király által épített nagy piaczi templomban ment véghez, melynek fényét ő felségeik is megjelenésökkel emelték; mikor is ő felsége a nevén lévő huszárezred egyenruháját viselte. „Mint valamely sűrű ködből — így jellemzi a tárgy valódi értékén s a styl szabályosságán egyaránt túláradó ömlengéssel ez ünnepélyt, a Magyar Kurir kolozvári levelezője — fejlődött ki a szívekben nemzetünk régi nagyságának emlékezete, midőn monarchiánk alkotójának örököse itt Erdélyben, hol még ez a szerencsénk nem volt és egy régi magyar király által épített templomban, ezt a nemzeti ünnepünket, mintegy a dicső András király decretumának I-ső czikkelye szerint magyar öltözetben és a királynéval együtt megünnepelní láttuk.“

Délután a császárné azon szegényeket látogatta meg, kik számára néhány főrangú ifjú, a múlt tavaszon korán elhalt gróf Teleky József példájára tápintézetet állított, nevezetesen a falukról a városba vonult szegények számára rumford levest főzve;

hasonlóan tett a város is a maga szegényeivel, s ő felségeik megjelenése előtt mindkét rendbeli szegényeket a város majorjába szállította. A császárné a szegényeknek 6000 frtot rendelt s köztök ruhákat osztatott ki.

22-én a fejedelem a főkormányshék ülésében elnökölt magyar öltözetben.

E közben, valamint a következő 3 napon a hivatalok, országos intézetek és köz- épületeknek megtekintése nem annyira futtában, mint némi figyelemmel folyt. Az újonnan építtetni kezdett lyceumot megtekintvén, ő felsége annak kevés külesinnal készült tervét helybenhagyta. A templomok látogatásában ő felségeik figyelme a különböző hitfelekezetekre kiterjedt. A császárné az unitariusok, a császár pedig a reformáltak templomát is meglátogatta.

26-án a császárnénál búcsu-kihallgatás volt, s hét napi mulatás után augusztus 27-én hagyták el ő felségeik Kolozsvárt, gr. Bethlen Gergelynek e célra hosszasan begyakorolt hat fakója, a nemes vér tartós tüzével sebes trappban segítvén ő felségeiket a tetőre, a feleknek akkor még más karban lévő útján, hol most jó borralaló mellett a meglehetősen szekeres is hasonló gyorsasággal roboghat fel. A Magyar Kurir kolozsvári tudósítója az elválás érzelmeit sajtószerű modorában következőleg tolmácsolta: „Ő felségöktől való megválásunk bennünk, igen hathatós, de egymással tusakodó indulatot gerjesztett: az örömet és fájdalmat, örömet midőn szeretett uralkodónkat és benne kegyes atyánkat vala szerencsénk tisztelni; fájdalmat, midőn oly rövid ideig lehetett városunknak legkedvesebb fejedelmét közelebb üdvözölni.“ A Kolozsvárra összegyűlve volt kamarások és más nemesurak Tordáig kísérték ő felségöket. Mielőtt a diszmenet oda érkezett volna, Bányabükknél, Tordamegye szélén felállított diadal iv alatt gr. Toroczky Pál tordamegyei főispán szónoklattal üdvözölte az érkezőket, hol egyszersmind a lovasokhoz Petrichevich Horváth Dániel az erdélyi volt fölkelő seregnél főstrázsamester, e csapat egyenruháját viselő egy századdal csatlakozott. Az őrnagy úr e korszakban több évtizeden át a közönnepélyeknél mindenütt egyik főszereplő volt, az ebédek és tánczvigalmaknál rendszeren és ékes pohárköszöntéseken kezdve föl az ünnepélyes küldöttségek és banderiumok vezényletéig; — s mily vonzalommal, sőt szenvedélylyel visel-

tetek ő a békés úton gyűjtött babérok iránt : megtetszik abból, miként önértetét mindvégig az erdélyi fölkelő seregnél egykor viselt örnagyi hivatal talapatára fekteté.

Tordán nehány órai mulatás alatt a sóbányákat és kinestári épületeket nézték meg ő felségeik, mindenütt, hol a városból kiementek és visszatértek, diszkapuk ékitvén annak határát.

Ebéd után útját a magas pár Maros-Ujvárig folytatta. Itt más nap a sóaknák és sószállító intézetek megtekintése foglalkoztatta ő felségeiket. A sóaknában 4000 lámpa csillogott, a világítványok között legszebb látványt nyújtott a birodalom 8 országának tündöklő fényben uszó egyesített czimere.

Az akna kápolnája diszesen ki volt világítva, s a több mint 1000 sóvágó s megaunyi idegenek ajkairól hangzó harsány éljen meghatólag rázkodtatta meg a földalatti tág boltozatot.

A Maros partján 120 sóshajó és 840 hajóslegény volt látható. Itt a sóshajók rakodását, valamint az aranymosást tekintették meg.

Estve Aranyosszék főkirálybírája gr. Kemény Miklós egy székely lakodalmat rendezett ő felségeik mulatságára, kik a nép szokásai és annak jellemét, a nyílt és könnyed vidámságot sajátosságosan visszatükröző ünnepély iránt különös érdekeltséget tanúsítottak. A császár maga is részt vett a lakodalom költségeiben, egy hordó 1811-beli bort adatván, mire a még inkább felvillanyozott tánczosok negédesen hangoztatták e szavakat: „Bort iszom én, nem vizet; mert Ferencz császár fizet.“ A császárnak e tréfa annyira megtetszett, hogy a házaspárnak 500 frtot, egy 20 aranyat nyomó emlékpénzt ajándékozott, őket a közadó alól fölmentette, s mi több tőlük e szavakkal „éljetez boldogul“ búcsuzott el.

Másnap midőn Aranyosszéken utaztak át ő felségeik 1000 sóval rakott hatos fogatú csinos ökör szekeret találtak felállítva, melyeknek vezetőjük csak azért könyörgött ő felségeiknek, hogy e szolgálatjokat elfogadni méltóztassanak.

29-én reggel 8 óraker a magas útazók Enyeden az eddigiekhez hasonló ünnepélyességgel fogadtatván, az napi ott mulatásuk alatt, a kihallgatáson és a középületek megtekintésén kívül, a reformált főiskola pénz- és ásványgyűjteményének vizsgálatára több órai figyelmet fordítottak; jóllehet az irt iskolának szütnideje volt, a tanuló ifjuság mégis nagy számmal gyülekezett össze az ünnepélyre.

Károlyfehérvár, Erdély egyetlen erődítvénye, s az egyetlen erdélyi r. katolikus püspökség székhelye sem maradt természet szerint hátra Erdély többi városai megett az ünnepélyes fogadásban és öröm-nyilvánításokban.

Innen másfél napi mulatás után szeptember 1-én folytatá tovább útját a magas pár Szeben felé, egy kitéréssel Zalatnának természetileg bájos s bányászatilag fontos környékére.

A bevonulás az ország 2 ik városába Szebenbe szeptember 6 án történt. A város határán a külső és belső város határán a külső és belső tanács fogadta ő felségeiket. A menetet azon helyiségekből való lovasok, melyeken keresztülmentek, környezték. Ezekhez a város közelében több főrangú lovasok is csatlakoztak, mialatt a szomszéd vidékről összesereglett népség az úthoszszában sorfalat képezett.

A császár 1788-ban koronaörökös korában már látta e várost. Jóllehet ő felségeik lassubb útazásában és útközi hosszas megállapodásában, a mostaninál sokkal tökélytelenebb közlekedési eszközöknek is része volt: mindamellett Szebenben is jelét adták annak, útazásuk ezéjja nem annyira a gyors megjelenés s futólagos szétfekintés utáni rögtönös eltávozás villámszerű hatása volt; hanem óhajtottak látni, vizsgálni, s a nemzetnek nemesak előbbkelőivel, de tömegével is ösmerkedni.

Hat napi Szebenben mulatásuk alatt meglátogatták a törvényszékeket, hivatalokat, közintézeteket és középületeket. Kirándulás történt a szomszéd vidékre, nevezetesen Orlátra az első oláh ezredtörzs állomására; megnézték a verestoronyi szorost vesztgintézetjeivel együtt; Zódon a gyapjufonó gyárt, Diszúdon a gyapjuszövő mőhelyeket.

Azon látogatásokban, melyek nem tisztán hivatalosak voltak, a császárné is rendesen részt vett, vagy pedig külön megtekintésekben elégitette ki tudvágját. Az oláhországi fejedelem vője, bán Argylopulo is megjelent, 11-én volt kihallgatáson, s ez alkalommal a császárnének keleti ajándékokkal kedveskedett.

A tovább útazás Brassó felé 12-én reggel történt, mely irányban, miután Szebentől nem messze Fenyőfalvánál egy e végre különösen készített hajóval az Olton át keltek volna, útjokat a szokott jelenetek közt folytatták, s másnap érkeztek meg Brassóba, hol a másutt előfordult ünnepélyek, kihallgatások, hivataloknak,

közintézeteknek és templomoknak vallás-különbség nélküli megtekintése újból napirenden volt.

15-én reggel 7 órakor, mely ugy látszik a reggeli indulás rendes órája volt, már a székcly határörvidék megtekintésére indultak ő felségeik.

Az irt napot Kézdi-Vásárhelytt, 16-át Csik-Szeredán töltötték. 17-én Kézdi-Vásárhelyre jöttek vissza, s még az nap Sepsi Sztgyörgyre indultak. 18-án Brassóba, 20-án Szebenbe érkeztek, hogy innen 22-én visszatérő útjokat a birodalmi székvárosba megkezdjék. E vэгett Szász-Sebesen, Déván át, hol egy napot mulattak, 24-én Nagy-Ágra, s az ottani bányák megtekintése után 25-én Vajda-Hunyadra érkeztek; a Hunyadiak történelmi fontosságú lakában egy napot töltvén, 27-én Hátszegre jöttek. 28-án Erdélytől búcsut vevén, még az nap Karánsebesre értek.

Ő felségeik eltávozásakor azon kósza hír terjeđt el, hogy a fejedelemhez beadott tömérdek folyamodás az ország határánál véletlenül meggyúlván, elégett. Hogy e hír különbözö politikai ezélatoknak felelt meg, világos; de azt bővebben taglalni azért sem tartjuk szükségesnek, mert az említett hír valósulást tudunkra soha sem nyert.

Erdélyen túl a fejedelmi útazás főczélja a magyar katonai határörvidék megtekintése volt, s a következő irányban vezetett: Mehádián, Orsován, Boroviczán, Német-Szászkán, Oraviczán, Verseczen, Pancsován, Titelen, Péterváradon, Zimonyon, Mitroviczán, Bródon, Új-Gradiskán, Bellováron és Varasdon át Stajersországba, melynek fővárosába október 31-én érkeztek meg. Az orsovai basát Mehádián fogadták ő felségeik. Nagyobb pompával ment véghez Zimonyban október 18-án a belgradi basa fogadtatása a császár által, ki a császárnak lovakkal, a császárnénak pedig drága shawlokkal és egyéb gyártmányokkal kedveskedett.

Gráczból nov. 19-én érkeztek ő felségeik vissza rendes székvárosukba Bécsbe, miután a birodalom különbözö országaiban 5 hónapot töltöttek.

Tekintve azon országok terjedelmét, melyeket a fejedelmi pár meglátogatott, öt hónap habár nem volt sok, mindamelllett alkalmas volt arra, hogy a magas útazók hasznos ismeretekkel térjenek vissza.

Azon korszak kiválólag főúri és tiszturalmi (burea ueraticus) szelleménél fogva ő felségeik utazásuk közben még inkább el voltak szigetelve a közép- és alsóbb néposztályokkal való érintkezéstől, mint az a jelen fejedelmi utazásoknál történni szokott, mindazáltal el kell ősmernünk, miszerint a magas utazók nem egyszer óhajtották figyelmüket és ősmernkedésüket a nép alsóbb osztályaira is kiterjeszteni.

A fejedelmi pár fogadtatásánál továbbá föltaláljuk azon patriarehalis szívélyességet, mely habár távol van a nyilatkozás teljes őszinteségétől, de ép oly idegen a hátsó gondolatoktól.

E tekintetben amaz utazásnál, melyre igénytelen soraink elején hivatkozánk, Ferencz császár útja jóval magasabban áll, de egy fejedelmi utazás fontosságát és jelentőségét hiában keressük itt is. A kornak egyéb középszerűségeivel mily őszhangzó az, a nélkül, hogy bármí kiváló, bármí meglepő volna benne.

Egy fejedelmi utazásnál alig találhatnánk valami helytele-
nebbet, mint a közvélemény hajhászását. De a nélkül, hogy e hibába essék, mily magasztos hatást lehetett volna eszközölni a fejedelem megjelenésének egy oly alkotmányos országban, mely jóllehet a harcztértől távol volt, mindazáltal legfejletlenebb iparánál fogva a háború terheit súlyosan érezte s közelebről szenvedett inségének is egyik forrását méltán onnan származtathatta. Erdély továbbá daczára majdnem évezredes alkotmányának és világos törvényeinek, melyek minden évben hongyülés tartását rendelték, már hat év óta — melyek közül kettő teljes békében tölt el, nem látott országos gyűlést, holott ez utóbbi szenvedései enyhítésére is hatásos eszközül szolgálhatott volna.

A fejedelmi utazás, a helyett, hogy hatása emelésére az említett körülményeket figyelembe vegye és felhasználja, a felebaráti jótékonyásznak és nemzeti őnércetnek hozott csekély elégtételen kívül, mily kevésbé lépte át a fényesebb ünnepélyek szokásos határát.

Ős mégis e fejedelmi út közel állott ahhoz, hogy történelmi fontosságra emelkedjék.

A kormány 1819-ben ismét szőnyegre hozta és tényleges intézkedéseket tett, hogy a Magyarországon félszázad óta fennálló úrbéri szabályozást Erdélyben is létesítse. E fellépésnél része volt azon benyomásnak is, melyet Erdélyben a legalsóbb néposztály sajnálatos állapota a fejedelemre út közt gyakorolt.

A leghelyesebb szándék azonban az eszközök helytelen megválasztásában s a kitartás hiányában csakhamar hajótörést szenvedett.

Ila országgyűlést hívnak össze, annak vonakodása könnyen ékezhető lesz vala s az ügy minden gyűlöletessége mellett is alkotmányos úton czélszerűen lett volna eszközölhető. De míg ettől a kormányt az alkotmányos érzet hiánya tartóztatta el, az alatt másfelől a szükséges erély és kitartás hiányzott a választott alkotmány-ellenes eszközök és módok végrehajtására. Az urbéri rendezés két éven túl tartott irogatások, törvényhatósági viták és tusák után hosszú időre, úgy szólván örökre elnapoltatott s ebben azon politikának, melyet Bécsben a francia háború után egész 1848-ig követtek, egyik fő jellemvonását találjuk fel, mely szerint igen kevés jó mozdítottatott meg s a mi jót mozgásba hoztak, azt is a legcsekélyebb akadályok közbejöttére ismét nyugodni engedték.

Jelenleg az uralkodás meggyorsult menete, megszáporodott gondjai miatt bármely terjedelmesb állam uralkodója nehezen lehetne az uralkodás központjától távol öt hónapig, mit Ferencz császár a közügyek érezhető hiánya nélkül tehetett. Úgyde jelenleg a sokkal tökélyesb közlekedési eszközök miatt csekélyebb idő is elégséges, hogy uralkodók és az uralkodó ház tagjai, valamint a jeles államférfiak tanulságos utazásokat tegyenek, a népek tulajdonságaival, jellemével, viszonyaival és szükségzeivel személyesen megismerkedjenek; e tulajdonságok, e viszonyok, e szükségletek helyes megítélésében, a néppel való érintkezésben maguknak egyéni és gyakorlati tapasztalatot szerezzenek, hogy egyéniségüket, jó tulajdonaikat a néppel megismertessék, magok iránt bizalmat keltsenek. Az ezen úton szerzett ismeret több oldalú és gyakorlatibb, az ekként nyert bizalom élénkebb lenne, mint minő a hivatalos fölterjesztések és felsőbb rendeletek által szerzetethetik. Az uralkodó ház több tagjai továbbá, kik az uralkodás gondjaival elfoglalva nincsenek, mily hasznos ismereteket szerzhetnének az állam különböző részeiben tett utazásaik által. Az ekként nyert tapasztalati kincsek kétségtelenül becsesebbek lennének és erősebb istápot alkotnának, mint a ragaszkodás traditionalis támaszai. Különösen mi volna képesebb a koronaörökösöket az uralkodás oly annyira nehéz földatára előre elkészíteni, mint az egykoron országlandó államoknak minél pontosabb közvetlen

megismerése. Ily utazások következtében lehetnének végül a korona-örökösök trónra jutása után az uralkodói utazások olyanok a minőknek lenniük kell; hogy föladatuknak megfelelőjenek, hogy ne csupán a ritkaságnak és pompának a miveletlen tömegekre számított fényével hassanak, hanem mindig és mindenütt a jelentékeny események fontosságával birjanak, hogy politikai tájékozásul szolgáljanak, hogy a kornak szellemi színvonalán s még inkább azon felül álljanak.

Ferencz császár erdélyi utazása sokkal fontosabb esemény volt, semhogy azzal együtt a legközelebb érdekeltekben a gondolat nem ébredt volna, megörökíteni emlékét a szokott emberi módon.

Már az utazás évében nov. 26-án kolozsvári főbíró Pál András a városi esküdt közönség gyűlésében azon jelentést tette, miszerint ő felségeik a császár és császárné ottlétök alkalmával ígéret tétetett, miszerint annak, hogy a várost személyes jelenlétökkel szerencsélítették, emlékezetére a piacon emlékoszlop (mint a városi jegyzőkönyv mondja: emlékeztető oszlop) fog emeltetni, mely iránt ő felségét meg is kérte írásban. Továbbá ugy vélekedett, miszerint ezen emlékoszlopnak jövő év augusztus 17-kére, mint ő felségök e városba érkezése évfordulati napjára készen kellene lenni.

Az indítvány, melynek formulázása egy kissé tapintatosabb is lehetett volna, közakarattal elfogadtatott. A következő azonban megmutatta, miszerint a mű elkészülése idejére nézve tetemesen esalódott a buzgólkodó főbíró.

A tárgy úgy ezen, mint a következő két évben több versen foglalkoztatta a városi esküdt közönséget és tanácsot, mindazonáltal nem elébb, mint 1820 végén történt, hogy a készített öt terv közül az esküdt közönség megbízása következtében a tanács által választott, a kormányzék által helybenhagyott és a felség által megerősített tervet a kormányzék a városi esküdt közönséghez visszaküldötte s ennek útásítása következtében a mű munkába vétele s a megkívántató költségnek önkéntes adomány útján begyűjtése iránt intézkedett.

Mindjárt kezdetben ugyanis elvül mondatott ki, hogy a mű önkéntes adományból készüljön. S e végett úgy a főuraságoknál, mint a polgároknál városnegyedenként kéregetés történjék.

Az emlék alapköve következő évben tétetett le s az alája

helyzett óntábla deák nyelven s magyar fordításban a következő sorokat viseli :

Tudd meg késő világ,
 Ha valaha ezen fundamentomot kihányod,
 Mert mit nem forgat fel a késő idő,
 Hogy e tartotta útazásának emlékoszlopát
 Első Ferencz
 Felséges ausztriai császárnak,
 Magyar, Csehországok királyának, és
 Erdély nagy fejedelmének.
 Ki a keresztyén számlálásnak 1817. esztendejében,
 Ezen erdélyi kedves fejedelemségét felséges társával
 Carolina Augustával
 együtt

Atyai boldogító indulattal feljárván,
 E tartományi fővárosában, Kolozsvárban
 Fejedelmi kegyességét gyakorolva,
 Augustus hónapjának 20—28 napjaiban mulatott.
 E nagy történet kedves emlékezetének örökítésére
 A kolozsvári nemes tanács és az egész polgári
 Közönség a maga önkéntes adakozásából háladatosan

Emelte vala, az 1822-ik esztendőben. Erdélyi királyi főkor-
 mányzója levén nagyméltóságú és méltóságos gróf és L. báró Lo-
 sonczy Bánffy György.

Fő és királyi városbírák : Pataki Mihály és Ágoston István.
 — Senatorok : Pataki János, Ferenczi Mózes, Jánosi György, Pa-
 taki Dániel, Szentkirályi Mihály, Gyergyai László, Lukács György,
 Veszprémi Elek, Szatmári János, Schuster János. — Jegyzők :
 Mátéfi József; Verestói Mihály, Nagy István, — Közönség orátorai :
 Topler Imre, Forrai György.

Az emlék alapjának lerakása után kezdődtek még igazában
 azon gyakori és hosszadalmas tárgyalások, melyek csak annyiban
 érdekesek, mennyiben világosan láthatni belőlök, mily akadálylyal,
 mily nyomorral kelle azon időben megküzdeni egy oly műnek is,
 mint az emlékoszlop, mely művészeti jelentőségre számot legke-
 vésebbé sem tarthat.

A mű felépítésére szükséges, mindössze is nem nagy összeg felette későn gyűlt össze, a mű némely alkatrésze a megkészítés után disztelennek, használhatatlannak találtatott, s a nehezebb munkák megtételére Bécsből kellett egyéneket hozni.

Már 1828-ban a városi tanács azon kéréssel járult a királyi kormányzékhez, engedné meg, hogy mi még a mű építésére szükséges költségekből hiányzik, az a majorság pénztára által hordoztassék, minthogy a nép a kéregetésből már kifáradt.

Végre 1830. július 12-én községi szószólló (orator) Topler Imre a városi esküdt közönség előtt azon nyilatkozatot tette, miszerint az emlékoszlopot, mely félbehagyatott, sem hogy tovább is felépítetlen maradjon, kész azon summán felül, melyet eddig ígértek, a magaéból felépíttetni és e végett a felséges kormányzékot megkéretni kívánja.

A felterjesztés megtörtént s miután egy az emlékoszloppal összekötendő szökőkút terve, mely időközben felmerült, mellőztett, a kormányzék az engedelmet megadta.

Következő 1831-ik év sept. 9-én Topler Imre a városi tanácshoz azon jelentést tette, hogy az oszlop már annyira készen áll, miszerint folyó hó 15-én különböző jelvények arra feltétethetnek s azok őrzésére katona őrt kért eszközöltetni.

Végre fenn irt év oct. 4-én, úgymint az uralkodó névnapján fejeztetett be az emlékoszlop a felséges fejedelmi pár képeinek felillesztésével és történt meg az ünnepélyes felavatás a kir. fő kormányzék, a városi tanács és esküdt közönség, valamint nagyszámu résztvevő sokaság jelenlétében a fő és királybírószónoklataik mellett, a városon szállásoló sorkatonaság és a fellegrárban levő hadi ágyuk üdvlővései között.

Tantae molis erat.

Topler Imrét, ki a mű végrehajtására a magaéból 16,000 forintot költött, a közhiedelem szerint azon remény vezérllette, hogy buzgalmas fáradozása nemesség-levéll elnyerésével fog jutalmaztatni. Reménye azonban megghiúsult, s ő mint egyszerű városi polgár megrongált vagyoni állásban hunyt el.

Mi az emlékoszlop alakját illeti, az szabályos obeliszk a talpazat négy szögletén négy sas áll, csőrükben négy füzért tartva. A talpazat keleti oldalán egy 5 lábnyi magasságú, 3½ lábnyi szélességű közlapon azon jelenet van domborműben ábrázolva, midőn az

uralkodó pár az egykori középkapu bolt-íve alól a középütczára beérkezik a hat lótól vont udvari kocsiban. Ugyancsak a keleti oldalon egy szárnyas nemtő aranyozott koszorúban tartja a fejedelem és nője camée alakban faragott, szintén megaranyozott mellképeit, melyek a természetes nagyságnál csak valamivel kisebbek, az északi oldalon hasonló kőlapra erősített ércbetűkkel következő emléksorok illesztvék :

Francisco I-o
 Austriae Imperatori
 Hungariae Bohemiae Regi
 Magno principi Transilvaniae
 Pio Felici Augusto
 Et
 Carolinae Augustae
 Imperatrici Serenissimae
 Charum Hunc Suum
 Transilvaniae Principatum
 Eiusque Metropolim
 A. D. MDCCCXVII.
 Clementissime invisentibus :
 Libera Regia Civitas
 Claudiopolis
 Devotissime
 Posuit.

Első Ferencznek
 Austriai császárnak
 Magyar és Csehország királyának
 Erdély Nagyfejedelemének
 A Kegyesnek Szerencésnek Dicsőnek
 és
 Carolina Augustának
 Legfenségesebb császárnénak, kik
 E kedvelt
 Erdélyi Fejedelemségöket
 És annak Fővárosát
 Urunk 1817. Évében
 Kegyesen meglátogatták,

Szabad Királyi
Kolozsvár Városa
Legalázatosabban
Állította.

A nyugati oldalt képező kőlapon ismét domborműben a császárnének a szegények intézetében tett látogatása van kidolgozva; és a déli oldal Kolozsvár városának domborúan faragott czimerét mutatja.

Nemkülönben a császári pár kolozsvári mulatását örökíti egy emléklap is, mely a következő sorokkal a gróf Bánffy ház erkélyén áll:

PERENNI MEMORIAE
FELICIS IN HAC CIVITATE ADVENTUS
ET IN HIS AEDIBUS
DIEBUS MENSIS AUGUSTI
ANNO MDCCCXVII
COMMORATIONIS
FRANCISCI PRIMI
IMPERATORIS
PATRIS PATRIAE
et
CAROLINAE AUGUSTAE
IMPERATRICIS
CHARAM HANC PATRIAM
VISENTIUM
posuit
COMES GEORGIUS BÁNFFY
L. B. DE LOSONCZ
TRANSYLVANIAE GUBERNATOR
ANNO AETATIS SVAE LXX.

Első Ferencz
Császár
Haza Atyja
és
Carolina Augusta
Császárné

E kedvelt hazát meglátogatván
E városban lett szerencsés megérkeztöknek
És ez épületben
Augustus hó napjain
1817. esztendőben történt
Mulatásuknak
Örök emlékére
Állította
Gróf és L. B.
Losonczy Bánffy György
Erdély kormányzója
Életének hetvenedik évében.

Ezen két emléken kívül állott még egy harmadik is a hajdani Haller vagyis népkertben, ennek azon pontján, hol a császárné pihenőleg leült. Ezt a kert tulajdonosa özv. gr. Hallerné állíttatta. Kísszerű mű volt, magyar fölrírással, mely a grófné kegyeletes örömének adott kifejezést. Köztudomás szerint az emléket feldolgozták a Haller kertben ezelőtt több évvel állított városi szegények háza megépítésénél, s ha csak valamely csekélységek-re is gondos kéz fel nem jegyezte, a rajta volt emlékirat el van vesztve.

GRÓF TELEKI DOMOKOS.

IRODALMI SZEMLE.

Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek. Kiadja a magyar tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Második osztály: Írók. XIX. köt. E különczím alatt is: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közlök Szalay László és Wenzel Gusztáv, m. akad. r. tagok. VIII. köt. Vegyes levelek. 1559.—1562. Pest, 1868 n. 8. r. XIV. és 399. l.

Négy, 1559. — 1562, évről hozott Verancsictól vegyes leveleket, a magy. tud. Akadémia által kiadott „Összes munkái“-nak e nyolczadik kötete, több oldalról mutatva fel e nagy befolyású államférfi tevékenységét.

Lássuk öt kir. t a n á c s o s i minőségében Ferdinánd a portával 1559 elején békét akart kötni s mivel Szoliman fiai, Szelim és Bajazed közt a török birodalmat veszélylyel fenyegető viszály tört ki, a porta békére hajlandó is volt. Busbek, konstantinápolyi követ, megküldötte Ferdinándnak tudósítását a békepontokról, melyeket Miksa, cseh király, véleményadás végett Verancsicsesal is közlött. E békepontok egyike szerint szabad leendett a szerződő feleknek birtokaikban erődöket építeni vagy a meglevőket kitatarozni. Verancsics ez ügyben óvatosságot ajánlott, attól félve, hogy ha megadatik e szabadság a töröknek, annyi erődöt épített majd, a mennyi nekie tetszik: Verancsics véleménye tehát az volt, a már meglevő erődöket, várakat és városokat szabad legyen mind a két félnek kitatarozni és megerősíteni, de újakat építeni nem, kivált behódolt helyeken, melyek mind a két félnek adóznak, és szolgálnak, különben a törökök azonnal magokéinak vitatnák az országnak azon részeit, hol behódolt községeik vannak s Gyula, Eger, Sziget ellenében és máshol is nyomban várakat építenének.

A békepontokban meg volt határozva a véghelyek közt kitört viszályok elintézésének módja is. Ahhoz Verancsics szükségesnek tartotta világosan hozzáadni, hogy olyan viszályok kiegyenlítésekor a török biztosok olyan hitelt adjanak keresztyén tanúknak, minőt Ferdinánd biztosai adandnak a törököknek. E nélkül, miként több ízben történt már, eredménytelenül fáradoznának a biztosok.

Más tanácsosai Ferdinándnak békekötés helyett támadást ajánlottak a török ellen, miután a francziák és spanyolok közt meglőn a béke. Verancsics ellenben úgy vélte, hogy a hadüzenettel nem kell addig sietni, míg Ferdinánd, ki akkor is Ágostában volt, Németország ügyeit rendbe hozza, a német fejedelmeket kibékitve, magához hajlítja s mindenek fölött pénzt szerez. — A támadást továbbá azért is elh拉斯ztandónak vélte, mert bizonytalan volt még, őszinte és tartós lesz-e a francia-spanyol béke s a francziák felhagynak-e a török barátsággal egészen. Emezek ha íziben felhivatnak a török ellen, ez nemcsak a francziákkal fentartja szövetségét, hanem belviszályait is kiegyenliti, azután, félni lehet, sokkal ádázabbúl, mint eddig, támadja meg az országot. A francia királyt e szerint meg kellene nyerni, mert ő, jóllehet baráttá és rokonná lőn, Ausztria emelkedését nem tűri egykönnyen el. Azonban ha a mondottak nem akadályok s lesz mód háborúskodni, Verancsics is a belviszályaival elfoglalt törököt megtámadandónak vélte.

Busbek határozatlan időre javasolta megkötni a békét. Verancsics ellenkezően vélekedett, kivált szemben a törökkel, a ki békét nem kérne, ha másfelől nem nyomtatnék, mit azonban titkol. A béke tehát határozott időre, vagy ha ez nem szabatnék meg, úgy köttessék, hogy a török Ferdinándot meg ne csalhassa s akkor tüssön rá, midőn neki legnagyobb kárt tehet, mitől akkor félhetni, ha valamelyik fiát kivégezteti s birodalmát lecsendesíti. Jóllehet pedig a béke, Busbek jelentése szerint, meg van állapítva és pecsételve, azt Verancsics akkor vélte végleg befejezendőnek s kihirdetendőnek, midőn annak czikkei a szultán okmányába is beigtattatnak, azokat ő is aláírja és esküvel megerősíti, mert ha az oláhok-, velenceziek-, Szapolyaynak s másoknak megesküdtek azelőtt a szultánok, a mostani miért nem esküdhetnék Ferdinándnak?

Busbek visszahívását kérte. Ezt Verancsics méltányosnak találta, mert a török követség, kivált ha hosszabb ideig tart, sok oknál fogva terhes; helyesli tehát, hogy más követ küldessék Busbek helyébe, de a ki némi időt töltsön mellette s vele a basáknál, vagy szultánánál

leendő néhány fogadtatáskor jelenjék meg, hogy az eljárásba bele okúljon s barátokat szerezzen, a kik besúgják neki, mit mivel az ellenfél. — A javaslatba hozott követek ellen Verancsicsnak nem volt kifogása, csak azt vélte, papok ne küldessenek; küldessék azonban olyan, a ki Magyarország ügyeit jól ismeri és horvátul is tud, emez utóbbit azért, mivel a törökök, nehogy megcsalják őket a tolmácsok, a nálok megjelenőkkel magok ohajtanak beszélni.

Előkelő török raboknak előkelő keresztyénekért kicszerelését Verancsics nem ellenezte, de hozzá tette, hogy olyanokat, a kik ügyeinkkel jól megismerkedtek, elbocsátani kárunkra válik.

Helyeslé Verancsics, hogy a véghelyekre biztosok küldessenek, fölügyelendők, hogy a kapitányok számosabb hajdúkat ne tartsanak, mert ezek falukon szétszórtan lakva, rájuk kellően fölügyelni nem lehet: azonban meggondolandónak véli, hogy a magyar harezi dicsőséget a „hajdú“ név képviseli, mert a török csak a hajdúktól látszik félni, Verancsics e szerint nem látja át, miért akarja őket Ferdinánd nélkülözni, hacsak azért nem, hogy a török is bocsássa el martalóczait, mit az sohasem teend meg. Ha az ellenség megtartja martalóczait, a hajdúk pedig elbocsáttatnak és, bizva a békében vagy fegyvernyugvásban, a lovas végörök száma leszállittatik: a legcsekélyebb okból is nagy veszélybe döntheti végvárainkat a rablás- és zsákmánylásra mindig kész török, a ki különben is sokkal több kárt tesz a végeken, mint háborúidőben. E szerint ha a béke vagy fegyvernyugvás pontjaiban a hajdúknak a végektől eltávolítását követelné a porta, ez szintén parancsolja el onnan martalóczait, kiknek tolvajlása és rablása megtorlásra hiba fel a hajdúkat. Ha pedig meghagyja martalóczait a török, Ferdinánd se nélkülözze a hajdúkat, hanem féken tartassa s rablástól tiltsa el őket.

Tatát és Füleket hogy a porta visszaadná, Verancsics nem reménylte, azok helyett tehát legalább a Tata körüli községek visszaadását s a Gyula és Világos körül épített erősségek lerontását vélte követelendőnek. — Hamzabeg ellen panaszokat emelni, Verancsics eredménytelennek látta, mert a törököket leginkább rablás teszi kedvesekké a szultán előtt; azt azonban követelhetőnek tartotta, hogy vég helyi tiszteit minden rablástól nagyobb büntetés alatt tiltsa el a porta.

Fontosabbak az alattvalók sérelmei. Verancsics maga tanú, hogy úgy a basáknak, mint a szultánnak ellenére vannak a túlságos zsarolások s a behódoltaktól szokottnál nagyobb adót szedetni nem akar-

nak. Kívánatos e szerint, hogy néhány ilyen zsarolás, minő nemrég Tállya községben történt, hol 400 frt rendes adó helyett a török tiszt ezeret csikart ki, névszerint tudatnék a basákkal.

A határszabályozást Verancsics nehéz föladatnak találta, mert a keresztyének törökökkel összevegyülve, majdnem ugyanazon házakban laknak már; legzélszerűbbnek látta e szerint, hogy mind a két fél végőrei állomásaikon tartózkodjanak s azok határain túl ne lépjenek, a behódolt községek fizetését pedig és adóját az illető bírák és lakosok szolgáltassák be mind a két félnek.

Ezek voltak Verancsics nézetei a kötetendő béke iránt, mely azonban elintézetlenül maradt.

Említém, hogy Ferdinánd 1559 elején Ágostában volt. Márczius 29-én oda hívta Verancsicsot is, hogy őt Franciaországba vagy Angliába avagy Rómába követül küldje. Junius 24-én már Ágostában volt, de mivel a francia követséggel utóbb felhagytak, Verancsics pedig visszásnak találta, hogy a lutheránus Angliába katolikus, avagy Rómába egy, még meg nem erősített püspök *) küldessék, úgy az egyik, mint a másik követségtől megszabadúlt. Így augusztus 16-án már Bécsből irt Nádasdy Tamás nádornak. Ágostával, leróva, hogy többekkel új ismeretséget kötött, nagyon elégületlen vala. Ő sok országot járt be, de drágább városban nem fordult meg Ágostánál, hol nem költeni, hanem szórni kellett a pénzt. Dicséri is ám a győri és csanádi püspököket, hogy nem hagyták magokat ez örvénybe sodortatni. „Csak én vagyok olyan együgyű“, így ir többeknek, „hogy bárhova parancsoljanak, megyek és nem tudom sem vénségemet, sem beteges voltomat mentségül fölhasználni.“ Némi kárpótlást a nekkár- és rajnavidéki borokban lelt, melyek gyomrának annyira jót tettek, hogy hitte, tíz évvel tovább élne, ha azokkal folyvást élhetne. „Ámde azért“, írja Liszti Jánosnak, „mind a nekkár-, mind a rajnavidéki borok mégis csak maradjanak Ágostával és Rajnával együtt magoknak. Én inkább lagnám Egerben, ha tovább is kellene ott remegnem s a katonákkal vesződnöm.“

Tanácsosi tisztjénél nagyobb gondot okozott Verancsicsnak egri v á r p a r a n e s n o k s á g a. Egerben 300 gyalog, 400 lovas katonának kellett volna lennie s közülök 200 lovasnak a király által, a töb-

*) Verancsicsot a pápa 1561-ben erősítette meg, s oct. 14-én Oláh Miklós szentelte föl Bécsben.

binek a püspöki jövedelem harmadából fizettetnie. A 300 gyalog megvolt ugyan, hanem e szám kisebb vala a Dobó István és Zarkandy Pál korabelinél, midőn a várban 300, és a csak sánczczal körülvelt városban 200 gyalog tartatott, Verancsics pedig amott 200, emitt csak 100 gyalogot tarthatott, s az egész őrségből sokszor kellett részint a vár szükségleteinek beszerzésére, részint a mezei hadak támogatására, részint a tized oltalmára s beszédésére többeket elbocsátania. Nem csekély volt e szerint a vár és város megőrizhetése iránti gondja és aggodalma, szemben a folytonos török mozgalmak, a határokon be-betörések-, rablások- és zsarolásokkal. Így péld. 1559-ben Hasszánbeg, hatvani szandzsák, Molnár Albert maklári lakost magánál letartóztatva, tőle 400 frtot csikart ki, melyeket az csak mások segélyével fizethetett meg. — Ali aga a tályaiakat 1000 frtra büntette. — Apáthiba 10 török betörve, Verancsics egy katonáját megölték s azután is mintegy 40 lovas az erdőben, zsákmányt lesve, kóborolt. — A füleki velibeg letartóztatva a szikszói birót, tőle 5000 frtot követelt. — A szolnoki velibeg meg nem elégedve a szegény nép szokott ajándékaival, megaranyozott ezüst kupákat s más efféle edényeket zsarolt. — Ruszán budai beglerbég a jászberényiek közül kettőt megölve, 7500 frt sarczot vetett a városra. — Jánosházától a törökök Gyuláig portyáztak, feles marhát elhajtottak s mintegy 20 katonát rabságba vittek. — Fülekből majdnem 500 lovas Bebek birtokaira ütött. — 1560-ban a törökök Verancsics katonái közül négy hónap alatt 75-töt fogtak el. — A fülekiek megtudva kémeek által, hogy a gedei gyalog várőrség egy része a faluban boroz, mintegy ötszázan ráütöttek s ötöt belőle megöltek. A gedeiek heves csata után a tulnyomó erő elől a várkapu sorompói mögé vonultak, a törökök pedig utánok nyomultak; emezek a sorompót benyitni, amazok bezárva tartani buzogtak; végre mégis sikerült az ellenséget visszaverni. Nehány nap mulva megint a fülekiek Gedén és Putnokon át egészen Kazavölgyig mentek s Verancsicsnak egy, Bebeknek két falvát felprédálva tértek vissza, nem égetve ugyan, de embereket és barmokat magokkal vive. — Az egi katonák közül is vagy tized elfogtak, azután őket török kereskedőknek eladták, e rabok azonban a kereskedőket egy éjjel Bajánál megölték s Egerbe szerencsésen visszatértek. — 1561-ben hat szándzsák népe akként volt kétfelé osztva, hogy az egyik rész Fülekből kiindulva Murány vidékét, a másik rész Szolnokból útnak eredve, a tiszántúli földet pusztítja. A szolnokiak ravaszkodtak; át készültek kelni a Tiszán, hogy azután rögtön visszafordulva, Ónod,

Mohi, Csáth, Csaba és Görömböly védtelen vidékét egész Miskolcig felprédálják. Ki is indult mind a két rész, de a fülekieket záporok, hóolvadás és nagy sár szándékukban meggátolták; a szolnokiak Várkony- és Szolnoknál megkísérlék ugyan az átkelést, de az előcsapat alatt beszakadván a jég, a többi szándékával felhagyott. Azonban még azon hónapban a szolnokiak Szoboszlóig, melyet kiraboltak, a fülekiek pedig a Dédes várához tartozott Tapolcsányig pusztítottak. — 1562-ben a füleki szandzsák feles lovassággal Szendrőtől nem messze Prekopa, Zalanna és Jablanca falvakat fölperzselte, lakosaikat rabságba vitte. — Egy hatvani török csapat Papiból négy fűt s egy lovat vitt el s úgy Papit, mint Ostorost behódolásra kényszerítette. — Árokszállásra útvén a ráczok, a lakosok közül némelyeket gerendára felkötöttek s három négyen hozzájuk állván, szekerezéssel verték; másokat gyertyával csepegtettek; némelyekre tüzet teknővel hordtak s ketten hárman tartották; a bíró anyjának lábait késsel felhasogatták, tüzet hordtak rá, úgy kinozták, vallatták; másokat szeméremtestöknél fogva gerendára felkötöttek; Kántor Jánost előbb tüzzel megkinozták, végre fejét anynyira verték, hogy a veleje kiesett; sokan a megkinozottak közül orvosi ápolás daczára meghaltak. — A törökök Egertől csak másfél mértföldnyire távolban is mutatkoztak.

Halvány vonásai ezek az akkori szenvedéseknek, de elegendők bebizonyítására annak, Verancsicsnak mily ébernek és gondosnak kellett lennie, hogy Egert és vidékét megoltalmazhassa. Ez pedig nem csekély feladat vala. Emlitém már, hogy a várórség száma nem felelt meg a hely fontosságának. Megrohanástól kelle félni untalan. Ferdinánd megparancsolta ugyan 1560-ban a felvidéki főurak-, megyék- és kir. városoknak, szaporítanák meg az egri őrséget s ez ügyben biztoskúl Verancsicsot és Pető Jánost ki is küldötte, a kik kisasszonynapra Eperjesre meg is hívták az illetőket, de csekély eredménnyel. „Tizen négy nap óta vagyunk itt“ irták sept. 18-án Ferdinándnak, „s mégsem irhatjuk fölségednek bizonyosan, hogy e szükséges ügyben kívánt eredményt nyeriünk. A főurak közül csak Perényi s Bebek urak és néhai Balassa Zsigmond özvegye ajánlkoztak mindenre, a mint fölséged kívánta. A többi határozottan mitsem tesz, mutatják ugyan, hogy mindent megadnak és megtesznek, de ezekről akkor irandok fölségednek bővebben, midőn mindent elvégeztünk és átláttunk; most csak kérünk és intünk. Azt irhatom a megyékről is, melyek közül csak Sáros engedelmeskedett készségesen; a többi halogat. A váro-

sok 200 gyalogon s két tüzéren kívül, azokat is csak egy hónapra, mitsem ajánlanak; megtagadták a kötelezvényt is, mit mindegyikétől kértünk, nehogy, mit isten távoztasson, beállván a szükség, segélyöket igénybe vennünk, bizalmunkat elvesztve, az említett Rendek ígéreteit is nélkülöznünk kelljen.“ — Eperjesen és Kassán mintegy 20 eltöltött nap után, oct. 3-án, Verancsics emtyg irt Ferdinándnak: „A segélyadás ügyében mit végeztünk a főurak, megyék- és városokkal, méltóztatik fölséged az eddig nyerhetett kötelezvények másolataiból kegyelmesen megérteni. A fölséged által meghatározott összeget nem mindnyájan adták meg, mert a nagyobb rész különféle nyomatással, melyek miatt lehetetlen többet adniok és teljesíteniök, mentegetőzött. Perényi és Bebek urak kötelezvényt nem adtak, de rólok nem kell kételkednünk. Sárosmegyéről biztosak vagyunk, mely némi vonakodás után késznek ajánkozott s kötelezvényét várjuk, valamint más urak- s megyékéit is. Csak a városok makacsokdtak, a rájuk vetett mintegy 470 gyalog és 5 tüzér helyett csak 200 gyalogot és két tüzért ajánlván, a kötelezvényt is megtagadván. Tekintve a makacszkodást, Pető úrral szükségesnek véljük, ha fölségednek is úgy tetszik, hogy intessenek meg, mert e rosz példával másoknak is hasonlót tenni s magokat elvonni alkalmat és tanulságot szolgáltattak. A kézmárkiaktól egyetlen gyalogot sem kaphattunk Lasky úr bolondoskodása (intemperiis) miatt. Szepesmegyének is hozzánk irt levelét fölségednek ide csatolva küldöm, méltóztatassék látni a gyalázatot, hogy e megye jobbadán máris lengyel hatóság alatt állónak vallja magát, mit fölséged, nézetünk szerint, nem türhet. Lasky ur pedig, magyar földbirtokos létre, külföldieket igen, de magyarokat nem segít.“

Azonban e segélyre, azon évben legalább, sürgető szükség nem lön, de midőn Verancsicsnak több oldalról jelenték, hogy a budai basa 1562-ben tetemes haddal kiindult s utóbb ágyúit és nehezebb podgyászát hátrahagyott, csak könnyű fegyverzetű katonasággal azon szándékban haladott tova, hogy vagy az Egerhez közel fekvő Csáth erősség, vagy Fülek felé forduljon és pusztítson: Verancsics Kassát a többi várossal együtt az ígért segély megadására szólította föl. A fenyegető veszély az említett vidékektől ezúttal elmúlt, mert a basa az erdélyi fejedelmet segíteni Tiszántúlra ment, de Verancsics egyik leveléből látjuk, hogy Kassa, így bizonyosan a többi város is, kielégítő okból ugyan, mert Zay Ferenczet kelle megsegítenie, segélyt nem küldött.

Nemcsak ilyen hadi, hanem másnemű török mozgalmak is agdódtatták Verancsics hazafiúi lelkét, névszerint pedig az, hogy a törökök több helyen erősségeket készültek építeni. Igy 1559-ben Verancsics pesti és hatvani kémei jelentették, hogy a törökök sokat beszélnek a jászberényi monostornak erősséggé változtatásáról és több helyre épületi fát össze is hordtak, a szandzsákok pedig hadra fölkészülve Budán összegyűltek már. — 1562-ben Szolnoknál is aggasztó építési készülétek történtek, ezek azonban a Tiszán hidverésre fordítottak.

Nehezítette Verancsics egri parancsnokságát a bár kevés számú őrség fizetése is, melynek egy részét püspöki jövedelméből neki magának, más részét a kamarának kellett volna fedeznie. Ámde püspöki tizedét Telekesy, s kivált Bebek, tiltakozása s a király parancsai daczára, lefoglalták, a kamara pedig zsoldot két évig sem küldött, igy Verancsics, maga sokat nélkülözve, nagy nehezen tudta az elszéledéstől visszatartóztatni a sajátjából, ha nem is mindig pontosan, fizetett őrséget. Ehhez járult még, hogy a tisztekkel is nem egy kellemetlensége volt.

Nehezére esett az is, hogy a vár kitatarozásán ohajtása szerint nem dolgoztathatott. Kerecseny László, gyulai kapitány ugyanis az egri várterülethez tartozott tiszántuli részeket, Hevesmegyének tiszántuli járásait, a kúnokat, Szegedet Gyula erődítési munkáira hajtotta, emigy pedig Verancsics a jászokon kívül az egri vár munkáira csak az egrieket használhatta, Kecskemétet, Köröst, Ózeglédet s más községeket Ferdinánd magánosoknak visszaadatni rendelvén. Ennek még az a következménye is lön, hogy az egri vár azon önkéntesei, kiknek birtokai a Kerecseny által igényelt gyulai várterületbe estek, inkább Gyulán kívántak szolgálni. Verancsics a gyulai kapitány eljárásában sérelmét látván, nemcsak Kerecsenynek irt, hanem orvoslásért a királyhoz is folyamodott, ki az ügyet akként dönté el, hogy az egri vártól elvont munkaerő egy évig csakugyan Gyulára fordíttassék.

Nem kis boszúságot okozott Verancsicsnak, mint várparancsnoknak, a vallásügy is; de erről alább.

Mindezt tekintetbe véve, nem csudálkozhatunk, hogy Verancsics, már 1559-ki nov. 5-kén arra kérte Oláh Miklós esztergomi érseket, eszközölné ki fölmentetését a várparancsnokság alól, „melytől“ ugymond, „ha főtisztelendőséged segélyével meg nem szabadúlok, rövid idő mulva végem lesz. Esküvel mondom, hogy képtelen levén e hivatalra, testileg lelkileg hanyatlom. Két évig próbáltam, elviselhetném-e ezen

terhet; de eröm napról napra fogy, mit legközelebbi fejfájásom- és szédülésemkor is észrevettem.“ -- Nem csodálkozhatunk továbbá, hogy Verancsics 1562-ki május 25-én Miksa cseh királyhoz irt levelében, előrebocsátva Egernek nem eléggé biztosított voltát, ekként szól: „Ezen, részint hadi, részint helyi s oly nagy és súlyos terhekkel összekötött hivatalnak én bizony meg nem felelhetek, mit fölségteknek annakelőtte is említettem s e részben méltóságom, tekintélyem és harmadom épségben tartásával, új intézkedést kértem. Mert Egernek, hol annyi katonát kell tartani, jelen állapota valóban egész embert, még pedig olyat kíván, a kit sok másféle hivatal ne foglalkoztasson, és a ki sem pap, sem püspök, hanem katona is, gazda is legyen, tudjon keményebben parancsolni, e féktelen, szilaj, kicsapongó embereket megzabolázni, kötelességeikre sokszor erővel is szorítani, mi püspökhöz nem illik. Ennek ugyanis jámbornak, mindenki iránt szelidnek kell lennie, szent, nem pedig világi dolgokkal foglalkoznia. Ohajtanám, legkegyelmes király, hogy most, midőn fegyvert fogtunk az ellenség ellen, ez pedig szándékát szemünk láttára végrehajtani akarni látszik, e hely megtartásáról akként legyen előre gondoskodva, hogy katonai tekintetben semmi hiányt ne szenvedjen; s hogy sem fölségtek, sem a főurak, sem bárki más reám legkisebbet se vethessenek, ha váratlan veszély ér bennünket azon sok fogyatkozás miatt, melyekre fölségedet majdnem két év óta folyvást alázatosan emlékeztetem, s melyeknek okozója valóban nem én vagyok, hanem (szükség kényszerít rá, hogy a' legroszabbat is kimondjam, mert hanyagsággal megbélyegeztetni nem akarok) fölségtek miniszterei, a kik Egert nyúzzák, jövedelmeit máshova fordítják s nekünk annyi év óta nem fizetnek.“ — És valamivel alább: „Alázatosan esedezem, ne botránkozzanak meg fölségtek azon, hogy a katonákról, jövedelemről gondoskodni, a várra felügyelni magamat föntebb képtelennek állítottam. Mert azon kívül, hogy hatvan éves korom s közelebbi betegségem, mely annyi gond alatt inkább súlyosbúl, hogyesem mulnék, megerőtelenített, a gazdászathoz sem értek, a miből következik, hogy sem fölségteknek, sem e helynek, sem magamnak nem használhatok. S midőn sem a jövedelemre, sem a kiadásra, mással levén elfoglalva, kellően fel nem ügyelhetek, minderről, alázatos véleményem szerint, eleve kellene intézkedni, mert szemem láttára annyi sikkasztás, sőt tolvajlás történik, hogy ki sem mondhatom s bármint haragudjam, felindüljak s a tiszteket koronként változtassam, szánnom kell ezen püspökség és hely állapotát, mely azonnal megjavúl egészen a megmu-

tattam intézkedések megtörténtével. E miatt azon ügyekről, melyeknek megfelelhettek, nem mondok úgy le, hogy henye életet éljek; csak azt kérem, hogy legalább azon terhek alól mentessem föl, melyeket hordozni képtelen vagyok és így nem használhatok.“

Verancsicsnak nem kis bosszúságot okozott a r e f o r m a t i o i s.

Rokonát, Domitius Jeromost, Verancsics Bártfán a híres Stöckel Lénárt által taníttatta, miből azt következtethetnők, hogy ő a reformatio és annak terjesztői iránt több mint kiméletes volt, tettei azonban ellenkezőről tanúskodnak, melyek közül előbb az apróbbakat s mivel eddig kevésbé ismert adatok, szerk. ur engedelmével, részletebben is, írom le.

A jászberényiek György Deák, Hölgyes András, Kothon Ambrús és Végházi Simon lakostársaikat Miksa cseh királyhoz akarták küldeni s Verancsictól út- és ajánló levelet kértek. A küldöttek feladata állítólag az volt, hogy hódolatukat bemutassák: Verancsics azonban azt sejté, vagy reá, vagy tiszteikre panaszkodni, mennek. Megvallja, hogy reá panaszkodhatnak, de csak azért, mivel őket a lutheranismustól eltiltotta és szigorú némelyek iránt, a kik nemrég a pap által beteghez vitt szentség ellen dühöngtek s a kath. kegyesség ösvényére most sém hagyják magokat visszavezettetni.

1560-ki február 21-én Ferdinándnak emigy írt: „Tudja meg fölséged kegyelmesen, hogy e helyütt s a szomszédságban a köznép, a nemesi és katonai rend nagyobb része lutheranus. Maklár, Nagy- és Kis-Tálya, a püspökséghez tartozó s Egertől egy mértföldnyire fekvő három falu pedig három papot és egy tanítót tartott, kik oda a püspökségbe jövelelem előtt költöztenek be. A püspöki szék elfoglalása után legfőbb gondom levén a vallás, az említett lutheranusokat magamhoz hívtam, őket atyailag s kegyesen intettem, hogy elállva tévelygésüktől, térnének a római s egyetemes anyaszentegyházba, tanítanának kath. módon s értenének az orthodox atyákkal egyet és ezekhez hasonlókkal egész erőmből azon voltam, térnének ismét a jözan észre vissza. Meghiúsulva törekvésem, midőn végre kérdém tőlök: ,papok volnának-e és ki szentelte föl őket?’ egy rész azt felelé, ,hogy azok s Melanchton Fülöp szentelte őket fel, más rész pedig: ,püspökeink’ úgymond, de azután megismerve az evangyéliomból az igazságot, e jelleget megvetették s egyházuk atyáinak kézfültevése által a sz. lélektől mást kaptak, megboszankodtam s megparancsoltam nekik, hogy ha holtiglan tömlőzbe vettetni s más rozszabbat

szenvedni nem akarnak: püspökmegyéből minélelőbb takarodjanak ki. E közben fölséged udvarába hivatam, kiutasíttatásuk e szerint elmaradt, mert azt a katonák a nemességgel együtt ellenezték. Visszatérésem után a dolgot sürgetni kezdém, de meggondolván a veszélyt, mely a katonák és nemesek zavargásából érhetné háborúidőben e helyet: legnagyobb tettetéssel mérsékeltem magamat, hanem azért beszélgetés közben fenyegetőttem s megmondám, hogy őket jószágaimban nem tűröm; ezt pedig csupán azon szándékból tevém, hogy sorsuk fölől bizonytalanok levén, önként máshova költözzenek; e városba pedig kath. papot és szónokot helyeztem be, ráijesztve jobbágyaimra, ha keményen lakolni nem akarnak, csábítókra ne hallgasanak.“

„Most már fegyvernyugvásunk levén a törökkel s a katonák zavargásától és elszéledésétől nem kellvén annyira félnünk, mert egy helyett a sok elbocsátott közül tizenegyet kaphatunk: e hó 5-én magamhoz hivatva a káptalant, szónokomat, csaknem valamennyi előbbkelő katonát és nemeset, mind a két tisztemet és városi jegyzőt, e négy lutheranust is megidézttetem s előrebocsátva, mit tettem eddig e lutheranusokkal, mily kegyesen és atyailag intettem őket, hogy vagy térjenek eszökre és a kath. egyházba vissza, vagy költözzenek ki püspökmegyéből s ők se az egyiket, se a másikat nem tették, parancsaimat föl sem vették, most is szemeim előtt járnak-kelnek s a reám bizott nép közt eretnek tanokat hintegetni meg nem szűnnek: fölségednek két, hozzám és az Egerben időző nemesekhez és katonákhoz intézett parancsát fölmutattam és magyarul nyilvánosan megmagyaráztattam. Rám volt parancsolva, hogy ilyen eretnekeket megfenyítsek s tanaiktól a katonákat és nemességet elijeszszem s visszatartsam, ha mind ők, mind én, fölséged által keményen megbüntettetni nem akarnánk. Így megmagyarásván fölséged akaratát, a lutheranusoknak hármat terjesztettem elő: vagy térjenek a kath. vallásra s papi rendünkbe álljanak, megadatván nekik az egyházi javadalmak; vagy egész püspökmegyéből költözzenek ki s esküvel vagy kötelezvénynyel kössék le magokat, hogy abban sehol le nem telepednek; vagy ha sem az egyiket, sem a másikat tenni nem akarnák, békókra- és börtönbe vettetnek. Ezekre ők azt válaszolták röviden, el vannak tükélve továbbá is azon községben élni s kívánataim teljesítésére semmikép sem kötik le magokat; ők mást nem tehetnek, hanem mennek oda, a hova hivatnak, tanítani pedig és prédikálni a lélek küldé

öket. Én véget vetve a beszélgetésnek, a jelenlevőkhöz emígy szóltam: „Az eretnekek ereje hitetlenségben és konokságban áll; velük se vitázni, se ellenük írni többé nem kell, mert eleget vitáztunk már és írtunk: e szerint nincs egyéb hátra, mint bélyegvassal (cauterio) és békókkal elbánni velök, azután börtönbe vettetem őket.“

„Történt pedig, hogy midőn egyenként kérdém tőlök: „ki hozta őket e falvakba?’ egyikök, a ki Kis-Tályán hivatalkodott, mely község egyházam kisprépostságaé, azt felelte: „Heyczey (Héczey?) Mihály úr, a mostani prépost, e helynek az aggkoron majdnem túl álló régi embere.“ Megörülvén e válaszon, melyet ohajtottam is, mert tudtam, hogy a jó öreg e lutheranus hibában leledzik: fölkeltem, a jelenvoltak előtt tiltakoztam s e méltatlan dolgot följegyeztettem, mivel azelőtt már megintette őt a káptalan, tiltaná ki a lutheranus papot egyház községéből, de ő azt mind e mai napig megveti s testvéreinek engedelmeskedni vonakodik.“

„A lutheranusok bebörtönöztetésén a nemesek és katonák nagyon megütköztek és csapatonként jöttek engem kérni s most is kérnek, ha nem akarom itt a lutheranusokat türni, legalább bocsássam őket szabadon. Eddig azonban nem kérleltek meg, mert sem én nem akarom őket erős kezesség nélkül elbocsátani, se ők nem adják meg a kívánom kezességet. Végre is abban állapodtunk meg, hogy Eger körül 20 magyar mértöldnyire sehoh, se főuraknál, se nemeseknél, se a köznép közt le ne telepedjenek s fölséged világos kegyelmes akarata és kegyelme nélkül ne tanítsanak; ha pedig e határok közt valaha észrevétnének, szabadjon őket megbüntetnem; értük pedig a katonák és nemesek előbbkelő része kezeskedjék, mert én lutheranusoknak, nem levén hitök, nem hiszek. Most ezekkel töltöm napjaimat s várom a kegyelmes parancsot, mit kelljen velük tennem.“

„A katonák fel vannak bár háborodva s eleinte, miént műveletlen nép, eltávozással ijesztgettek s mindenfélét kiabáltak: én mindazáltal fölséged parancsainak akaratával védekezve, azon fogással éltem, hogy erőszakhoz nem nyúltam, hanem majd azzal mentegőtöztem, én is kényszerítetem; majd nyájasan mondám nekik, téves hitágazatokban ne higgyenek; „a lutheranizmus igaz tanokon nem alapúl; egy a kath. egyház, ebben kell valamennyi keresztyénnek maradnia; tőle kell igaz tanokat kérniök és a szentségekkel annak szer-tartása szerint élniök; én fölötte csudálkozom, hogyan mernek úrvacsorát laicusoktól elfogadni. Egyébiránt fölséged soha nem fogja meg-

engedni, hogy országa a lutheranizmus által megrendüljön s e dögvesz kiirtásához már is hozzáfogott. Ne háborogjanak tehát, hanem fölséged akaratához nyugodtan alkalmazkodjanak, mert azt meg nem szegem, habár darabokra aprítanának is, de a mitől azon hűségnél fogva, melylyel fölséged után irántam lekötvék, nem tartok, szilárd nemeseznek és becsületüket őrző férfiaknak tartván őket.“ „A többit mellőzöm; de úgy látszik, higgadtabban és csendesen veszik a dolgot, követeket és folyamodványt készítve, fölségedhez, méltóztatnék nekik az említett lutheranusokat kegyelmesen visszaadni. S mivel bizonyosan tudom, hogy azt fölséged meg nem teszi, én is alázatosan esedezem, hogy azt, miután idáig vittem a dolgot, ne engedje meg s reménylhető, hogy az eretnokség ezen legveszélyesebb veteménykertje e vidéken szét lesz robbantható, ha fölséged más hatályosb eszközzel ruházand föl kegyelmesen engemet. Mert jobbágyaimnak is megparancsoltam, keressenek miséző papokat és katolikusok legyenek, a katonáknak pedig megmondám, velem csak mint kath. keresztyének maradhatnak, mert e hitű fölséged is. Most már, mint fönnebb érintém, nyugodtan vagyunk s úgy látszik, hogy valamennyien eljárnak kötelességükben, mert tiszteim jó, érett eszű és nekem engedelmeskedő férfiak.“

Valamivel alább pedig: „A kath. vallásnak e helyütt visszaállítására s fentartására körül bármi legyen fölséged nézete, a katonáknak, sőt jobbágyaimnak is, kiknek szintén megengedtem követeket küldeni fölségedhez, nyugodtan felelhet. Különben az egész kath. vallásnak mind neve, mind tisztelete itt kivesz, ha legkisebbet is enged nekik. Engedelmeivel azonban azt vélem alázatosan, hogy a katonák s e végvár iránti tekintetből kedvökért azon lutheranusokat szabadon lehetne, de úgy bocsátani, hogy innen 20 mértföldnyire eltávolíttassanak, mit érettek magok a katonák és nemesek kérnek, itt pedig kath. papok és szónokok türessenek; kezdetben nem kellene velök keményen bánni, mert a baj nagy s már szélesen és mély gyökereket vert. S ha fölséged azt is megparancsolná, hogy a többi főpap és báró urak s nagyobb birtokosok 20 mértföldnyire távolítsák el lakhelyöktől a dögvesz e nemét: reményleném, hogy a kath. vallás rövid idő alatt megerősödnék és elpusztúlván ilyen veteménykertek, a gyökerek a jobbágyokból is könnyebben volnának kiirthatók.“

1560 ki október 14-én írja Ferdinándnak, hogy Jászberény kisebb, de vagyonosabb része eretnek, a parochialis templomot elfoglalva

s a számosabb katolikusokat a kápolnára szorította. Ezen eretnekekre hárul a gyanú, hogy a helybeli klostromot, melyet már három ízben próbáltak fölgújítani, október 11-én, a templomon kívül, csakugyan elhamvasztották. A gyanút azzal indokolja, vannak tanúk, a kik hallották az eretnekektől, hogy készebbek a klostromot törökök, mint szerzetesek kezében látni; az épület égtekor sokan örömben ugrándoztak, az oltásra hívó katolikusokat kinevették, a szerzeteseket szidták, a misét, oltárokat s az egész istentiszteletet gúnyolták. Verancsics mind a két felekezetből az előbbkelőket s bírákat Egerbe idéztette, kitudandó tőlök a gyűjtogatókat s megbüntetésökről Ferdinándtól felhatalmazást kért. Mert ha nem lesz vagy nem lesznek, kik a kath. vallást Ferdinándon kívül erősebben támogassák — a baj ugyan is annyira el van már terjedve, hogy az eretnekek zsinattartásról (concilium) gondolkodnak — e vidéken valóban, vége lesz a püspöki tekintélynek és kath. vallásnak. Hiszen már Kassán is az eretnek Huszár Pál (kiről még alább) paposkodik s még kettővel gyűlt meg Verancsicsnak a baja, kik közül az egyiket lehetőleg messze készült eltávolítani, a másikat, a ki Egertől egy mértföldnyire a szintén eretnek Fügedy Jánosnál tartózkodik, pártfogója miatt sem el nem űzheti, sem hatalmába nem keritheti. Verancsics ennél fogva parancsot kért Fügedy ellen Ferdinándtól, mert miután más eretnek papokat nemrég elkergetett, jobbagyai már csak Fügedyhez járnak s ha mindnyáját büntetni akarná, büntetlenül nagyon kevés maradna s talán más urakhoz szöknének el.

Decz. 7-kén, ugyanazon évben, Piopius Dénes modrusi püspök s egri prépostnak írja, egyéb ujsága nincs annál, hogy őt a lutheranusok s ő viszont őket zaklatja, házánál négyet tart fogva, köztök egyik pap, a többi paraszt, mindnyája nyakas, Fáraónál is makacsabb; künn kettőt ostromol, kiket ha meg nem kaparíthat, kiűzi őket egyházmegyéjéből. — 1561-ki jun. 4-kén Ferdinándnak irt levelében említi, hogy Ungvárt is van luth. pap.

Mindennél több keserűséget okozott Verancsicsnak a buzgó reformator s kassai magyar pap, Huszár Pál, ügye, kit Ferdinánd bebörtönöztetett, a katonák pedig és polgárok kezesség mellett szatadon bocsáttatását kívánták s e végett Verancsicshoz követeket küldöttek, a ki 1560-ki nov. 21-kén a történt megállapodásról Zay Ferencz felvidéki főkapitánynak egyebek közt írta, miként azt, hogy Huszár a kapitányok, katonák és polgárok kezessége mellett börtönéből kibocsát-

tatnék, akármelyik püspök megengedheti, de hogy az egyház s kath. vallás olyan háborgatója kánonszerű vizsga nélkül szónoki s papi hivatalt viselhessen, megengedni lehetetlen. Verancsics tudja, hogy Huszár nincs orthodox főpap által kath. egyházi szertartás szerint föl szentelve, ekkép meg sem engedheti, hogy szakadárok szent egyházi cselekvényeket végezhessenek, sőt sokszor borzadva csudálkozik rajta, hogy annyian nemcsak Kassán, hanem országszerte minő lélek-, hittel és bizalommal fogadhatják el ilyen álpapoktól a szentségeket. Kérte e szerint a követeket, eszközölnék ki a kapitányok-, katonák- és polgároktól, hogy Huszár a fölség parancsa szerint vizsga végett Egerbe szállíttassék, de a követek megmondák végre magyarán, ők semmiféle hóhérvadásnak, ha maga az uralkodó parancsolná is, nem lesznek végrehajtói s készebbek bármit, vérengző zavargást is, eltűrni, mint megengedni, hogy Huszár Egerbe szállíttassék, vagy Kassáról kiutasíttassék. E nyilatkozat után Verancsics megengedé, hogy a fogoly Ferdinánd további rendelkezéseig a kapitányok, katonák és polgárok kezesége mellett szabadon bocsáttassék, de azon föltétel alatt, hogy a városból ki ne menjen, szentségeket ki ne szolgáltatson, ne predikáljon. Végre Verancsics arra kéri Zayt, legyen gondja, hogy kezeseit Huszár meg ne csalja s mivel a követek mind magokat, mind a katonákat és polgárokat kezét adva jótállásra lekötötték, Zay mindannyiától kérjen róla kötelezvényt.

Ezokról Verancsics Ferdinándnak nov. 30-kán tett jelentést. Leveléből azt látjuk, hogy Zayt arra kérte, szállíttatná Huszárt Egerbe titkon, de azt bizony a polgárok, kapitányok és katonák megtudták és az elszállításnak ellenszegülve, Verancsicshez követeket küldöttek. Jelenti azután a püspök, hogy a kívánt kötelezvény nem lön kiadva, ennek folytán tehát a kassaiakat a kezeskedés alól feloldotta s Huszárt Ferdinánd további intézkedéseig börtönben tartatja. Nehogy pedig azzal dicsekedhessenek a polgárok és katonák, hogy kifogtak a fölségen, mi az egri katonákat is hasonlóra ragadhatná (alább látandjuk, hogy el is ragadta): arra kérte Ferdinándot, parancsolná meg újból, hogy a polgárok és katonák engedjék meg Huszárnak Egerbe szállíttatását. — Írt Verancsics dec. 1-jén Kassának is, hogy semmikép sem engedi meg úgy magyar, mint német eretnek papot tartania; sőt irt másnap magának Huszárnak is, bírná rá a katonákat és polgárokat, bocsátának el Egerbe, a hol ő atyailag, keresztyéni szelidséggel, melyet a hozzá hasonlók iránt annyiszor tanúsított már, fog vele bánni.

Emigy függőben levén Huszár ügye, a kassai tanács folyamodott dec. 14-kén Miksa cseh királyhoz, járna közbe Ferdinándnál engedné meg ő fölsége, hogy Huszár Kassán maradhasson s a gyülekezetnek isten igéjével szolgálhatás végett szabadon bocsáttassék, mert ha e pap, mitől isten óvjon, a püspök kezébe jutna s Egerbe szállíttatnék, Kassára egy tudós, egy pap, egy tanító sem jőne, ebből pedig minő kár hárulna a városra s más szomszéd városokra és községekre: ítélje meg ő fölsége.

Zay azonban Huszárt Kassáról titkon eltávolítani akarván, azt a polgárság meggátolta, mire világot derít a Kassán volt hadnépnek dec. 28-kán szintén Miksához irt levele, melyben cgyebek közt ez olvasható: „Midőn a mostani kassai főkapitány e papot elfogatta, nekünk ez ügyben ő fölségétől parancsunk vagy útasításunk nem volt, maga a kapitány sem szólított fel bennünket s úgy kezdetben, mint az ügy folyama alatt, velünk mitsem közölt. Midőn tehát kapitány úr mult este, sz. János evangy. ünnepén, azon papot Kassa városából kivetzettetni s máshova küldeni akarta*), ezt nekünk nem jelentette, hanem mindent tndtunk nélkül tett, holott néhányunk eléggé intette s tanácsolta a kapitány úrnak, estéről halasztaná el más napra, mivel ünnep is, est is van, a városi nép pedig részeg, így nagy baj könnyen történhetik. Megtudván a nép, hogy a fogoly pap el fog szállíttatni, összeszöndül s mintegy csatára kel, mit látván mi is mindnyájan fölfegyverkezve a kapitány úrhoz szaladtunk s mellette valánk. Iszonyú zavargás és zaj keletkezett, az egész nép és község kiabálva a pap pártját fogta s részeg fővel a házba betörve őt kezébe kerítette s csak a mindenható isten őrizte, hogy a legnagyobb vérontás nem történt.—A kapitány úr más nap reggel valamennyi községet s a város minden utcáját be akarta járni és a papot keresni, tőlünk pedig kérdé, akarunk-e vele menni s a pap fölkeresésében részt venni: de azt feleltük, hogy ez ügyben nekünk ő fölségétől soha parancsunk vagy utasításunk nem volt s maga kapitány úr is: a dolog kezdetét vagy valamely részét velünk előbb nem közölte, e részben tehát hozzá nem csatlakozhatunk.“ Kérik azután

*) Téves e szerint, a mit Torda Zsigmond egykorú főjegyzéseiben állít (Kovachich: *Scriptores rerum hung. minores* I. köt. 115. l.), hogy Zay Huszárt Egerbe küldeni nem akarta (noluit), holott az ellenkező történt. Lehet azonban, hogy Kovachichnál a „noluit“ sajtóhiba „voluit“ helyett.

Miksát, hogy annak, a ki ez eseményt máskép adná elő, ne higgyen, mert ők ő fölsége iránt mindig h i v e k v o l t a k és maradnak.

Még nagyobb világot derít ez ügyre a kassai tanácsnak szintén Miksához dec. 30-kán írt levele. „Dolgok történtek“ ugymond, „nálunk, melyekért minket Zay Ferencz kapitány úr, miként halljuk, ő római csász. fölségénél bevádolt, mintha a fogoly magyar pap miatt mi lázítottuk volna föl ellene a köznépet. De mivel ebben egészen ártatlanoknak tudjuk magunkat, a dolgot alaposan s igazán akarjuk fölségednek előadni s fölségedet alázatosan kérni, kegyeskednék üdvös tanácsával s keresztyéni közbenjárásával ő cs. fölségénél kieszközölni, hogy nemcsak említett kapitány úr vádjának hitelt ne adjon, hanem Thurzó Ferencz és Thorda Zsigmond biztos uraktól, kik e dolog okát tudják s itt vannak, bővebb tudósítást kegyelmesen kérjen. Mert a dolog úgy történt, hogy Huszár Pál letartóztatott magyar pap, miután azt a magyar nemesség és hadi nép kívánta, Zay Ferencz kapitány úrtól pedig megnyerte, e karácsoni ünnepeken azon házban, a hol fogva tartatott, néhányszor predikált. Azután sz. János apostol és evangyélista napján, késő este, midőn azt lehete vélni, hogy a kapu be van zárva, Zay Ferencz kapitány úr az annál örködött magyar drabantokat magához hivatá s midőn ezek az útczán mennének, hire futamodott a nép közt, hogy az említett papot továbbküldik. Erre a magyar hadnép a piacra szaladt, zavarogni és zajogni kezdett, e zajgásra az ifjúság, mesterlegények s néhányan a köznépből szintén odafutottak s némelyiknél fegyver volt, mások, puszta ingben álltak ott. E zavargás közben, éji időben, a kapitány úr egy szekeret küldött azon ház elé, melyben az említett pap volt, hogy őt azon Egerbe szállíttassa. Midőn ezt az összesődült városi és szolganép, mely ilyen napokon, kivált este és éjjel, nem szok eszén és józan lenni, észrevette és látta s ott orditozva állt, a kocsist a lóról lelétkték, a lovak pedig a szekérrel elszaladtak. E zenebona, tolongás, zajgás alatt az említett magyar pap kiszabadult és elmenekült. Midőn pedig mi, bíró és tanács, e zenebona- és zajnak híret vettük, azonnal a néphez mentünk, azt mindenkép intettük, kértük s hogy mindenki haza menjen és békén maradjon, komolyan parancsoltuk, de a részeg, eszevesztett néppel eleinte nem boldogulhatánk. Azonban mert nem tágitottunk és hire futamodott, hogy a pap nem szállítatott ki a városból, hanem szabaddá lön, a zavargást isten segélyével lecsillapítottuk és sérelem vagy kár, istennek hála, senkin, halál sem történt. Azt pedig esküvel, melyet a mindenható istennek s cs. és

kir. fölségteknek esküvénk, isten és világ előtt vallhatjuk, hogy e zavargás- és zenebonának mi okai nem vagyunk, az tudtunk- és akaratunkon kívül történt, miként azt Thurzó Ferencz és Thorda Zsigmond uraknak s másoknak azonnal jelentettük is. A kapitány úr arról, hogy olyan alkalmatlan időben akarja a papot tovaszállíttatni, nekünk mitsem szólt; mert ha akaratát velünk tudatja, mi egész szorgalommal azon leendettünk, hogy ne történjék e zenebona, melynek oka s kezdői nem mi vagyunk s hova lett vagy kinél van a pap, nem is tudhatjuk, mert valamennyi házi urat eskü alatt megkérdeztünk és mindenkinek megparancsoltuk, hogy a ki őt magánál tartja avagy hollétét tudja, azt nekünk jelentse föl, eddig azonban mitsem puhatolhatánk ki. De nem szűnünk meg szorgalmasan mindaddig nyomozni, míg a dolog okára rájövünk s megbüntetjük azt, a ki a zenebonának oka és kezdője volt, miként néhányat be is fogattunk már. Mert a kapitány úr keményen parancsolja, hogy a papot keressük s oda állítsuk, a hol fogva volt, a mi reánk nézve fölöttebb terhes, mivel a pap a kapitány úr hatalmában volt s őt katonáival éjjel nappal strázsáltatta, mi pedig nem tudhatjuk, ki szabadította őt ki s adott alkalmat menekülnie. Mi hű és engedelmes alattvalókhöz illően viseltük magunkat és semmi zenebonát nem kezdettünk. — Törvényesen tekintve a dolgot, ki fog, ha isten is úgy akarja, sülni, hogy az eszevesztett és részeg népnek a kapitány úr adott zajgás- és zavargásra okot, mert a dologhoz tudtunkon kívül éji időben fogott s a város kapuját éjjel majl három óráig nyitva tartotta, városi embereinket pedig időnek előtte onnan elparancsolta.“—Kéri azután Miksát, vegye őket, ártatlanokat, pártfogása alá. Hasonló értelemben irtak még neki 1561 kezdetén is. E folyamodványból a részletek közül azt látjuk még, mikép Zay megígérte, hogy Huszárnak Egerbe szállíttatását két vagy három nappal előbb tudatja a tanácsos; látjuk még azt is, hogy ez ügy megvizsgálása végett biztosok valának kiküldve, kéri tehát a tanács, hogy ezek Pozsonyból, a hol időznek, annál inkább hivassanak vissza, mivel a zenebona folyama- és végéről ő cs. fölségét már tudósították, hivatkozva Thurzó Ferencz, Magóchy Gáspár, Thordai Zsigmond biztosok s mások bizonyítványaira, a kik akkoron Kassán voltak s mi és hogyan történt látták.

A kérelem nem lön meghallgatva. Bizonyítja ezt Verancsicsnak Liszti János veszprémi püspökhöz, a biztosok egyikéhez, 1561-ki márczius 12-én irt levele, melyből az ellenfél nézetét is ez ügyről meg-

ismerhetjük. „Jól történt“ így ír, „hogya a kassai katonák és polgárok közelebbi, igaz és hű alattvalókhöz több mint illetlen zenebonáját, vakmerőségét és engedetlenségét ő cs. fölsége hallgatással nem mellőzte. Ők semmikép sem menthetik magokat, mert a dolog nem esetleg, nem hirtelen, hanem jól meggondolva történt. Sőt, a mi még iszonyúbb és kárhuzatosabb, követeik által engem is ijesztettek, hogy a dolog fegyver nélkül el nem intézhető s nagy lesz a vérontás, mielőtt amaz eretnek Kassáról Egerbe vagy bárhova szállíttatnék. Szabadalmi volnának a városnak, melyek erejénél fogva azokat, a kiket nem akar, az uralkodó kívánatára sem adja ki. Ő cs. fölségének hozzájok küldöttem parancsait tekintetbe sem akarták venni, tanú reá a kapitány úr, a kihez azokat intéztem. E szerint ám lássa főtisztelendőséged, hogyan higgyen ez ügyben úgy a katonáknak, mint a polgároknak. Ezek úgy, mint amazok fegyveresen törtek a kapitány úr szállására és több mint szomorú és ellenséges zavargást indítva, őt magát sem irtóztak megtámadni s oly kegyetlenül böszültek fel, hogy dühök elől, hallomásom szerint, szállására menekült. E gonosz tett ha nem fölségsértés, úgy nem tudom, mi lehet az; ő cs. fölségének e vidéken főkapitánya és saját főnökük ellen így dühöngni és zajogni. — A miket ellenem tettek, nem is említem, megverve s majdnem megölve szolgálmat. De az én sérelmeim se vetessenek oly csekélybe, hogy azokat főtisztelendőséged és társa ne vizsgálják meg. Hiszen engem pásztoruknak sem akarnak elismerni, nem hogy engedelmeskénének a kath. valláshoz tartozó dolgokban; annyira elbizvák, hogy ő cs. fölsége ellen sem kételkedtek vétkezni egy eretnekért, a kit a kapitány ur hatalmából emigy kiragadtak és azonnal szabadon bocsátottak s ha e vakmerőségük büntetlen marad, meglátja mind ön, mind én, az átkozott eretnekség által mily sok elesábitottnak fog, pedig nemsokára, szabadosságra adni alkalom, mert mi e vidéken ily vitákkal naponként zaklattatunk. — A mivel pedig a polgár urak, a kapitány urat okolva, mentegetőznek, hogy a dolgot, az ő tudtok nélkül, éjjel akarta végrehajtani, az mese, hiszen tudva van a főntebbiekből, mind ott a kapitány úrral, mind itt velem szemben követeik által mivel fenyegetöztek. S mivel ez így van és ők készebbek voltak meghalni, hogysesem az eretnek elszállítását megengedni, köteles volt-e a kapitány úr velök tanácskozni, ítélje meg főtisztelendőséged s e részben rájok és a katonákra ne hallgasson, mert e gyalázatos büntényt, ő cs. fölségének és a kath. vallásnak nagy sérelmével, szándékosan és hozzá sokáig készülve,

kezdték s hajtották végre. — Tudom ugyan, hogy főtisztelendőségnek, kivált miután ott lesz a kapitány úr és mások, kik a fejedelemnek s kath. vallásnak e sérelmén megbotránkoztak, tanácsra szüksége nincs: úgy vélném mégis, hogy előbb azok volnának mind a két rendből kérdőre vonandók, a kik fölfegyverkezve törtek a kapitány úr szállására s tőlök volnának kipuhatolandók a büntény tanácsolói és eszközlői. Így lesz az egész vizsgálatnak eredménye. Ide is küldhet főtisztelendőség emberei közül néhányat, kik a tett elkövetésekor Kassán jelen volt testvéreim- és szolgálóimtól némi tudomást szerezzenek. A dolgot komolyan kell fogni, ő fölsége pedig tudósíttassék róla, úgy, a mint történt s némelyek büntetessenek meg, mi méltán történendik, nehogy büntetlenségüket mások is például felhasználják, miután pártoskodni nálunk már a köznép sem fél. Követelendő végre az is, hogy az eretneket hozzák vissza és szolgáltatassák át a kapitány úrnak azok, a kik őt kiszabadították és elszöktették s kiutasítván Kassáról a német papokat, vagy magok a polgárok állítsák vissza a katolikusokat, miután előbb vizsga végett nekem bemutatatták őket, vagy ha e gondot reám, pásztorukra, bizzák, őket ellátni nem késendem, mit eddig is serényen megtevék vala, ha tanácsomban megnyugodtak volna.“

Huszár ügyéről ennyit tartalmaznak Verancsics jelen levelei; történetíróinkból tudjuk; hogy ő Kassáról Debreczenbe menekült*).

A kassaihoz hasonló, ha nem nagyobb keserőséget okozott Verancsicsnak, mit már fentebb is jeleztem, az egri várórség, mely, ha nem is egészben, de nagyobb része a reformatio hive, saját hitű papot és tanítót tartott, ezt pedig Verancsics ellenzette, minek szintén zenebona lön a vége. — Ennek megvizsgálása végett Ferdinánd Verancsicson kívül Thurzó Ferenczet, Dersffy Istvánt és Zay Ferenczet küldötte ki biztosokul, de az utóbbi másfelé levén elfoglalva, rész a vizsgálatban nem vett. E biztosok, hivatalos jelentésök szerint, mely 1561. végén kelt, előbb a katonatisztekkel egyenként beszéltek s tőlök az ügy mivoltát tudakozták; azután az összehítt előbbkelő katonákat és nemeseket a modrusi püspök s más kanonokok jelenlétében is a fölség nevében komolyan intették, saját nevökben pedig buzgóan kérték, hogy azon luth. papot, a kit úgy a fölség, mint püspökük és főnökük tudta nélkül és akarata ellenére Egerbe hoztak s őt a fölség annyiszor ismételt pa-

*: Századok. 1867. 149. l.

rancsa és Verancsics ellenzése daczára, összebeszélésök és összeesküvésök folytán, magok közt tartják, vagy minélelőbb bocsássák el, vagy vizsga végett Verancsicsnak adják át, ha mint makacsok és engedetlenek bünhödni nem akarnak. — Ezekre, hoszabb s ismételt szóváltás, után, azt viszonzák a vádlottak, ők sem a fölség méltósága, sem Verancsics tekintélye, sem a haza vagy esküjök ellen nem hogy elkövetek volna, de soha nem is gondoltak olyat, a mit összeesküvésnek, a miről vádolvák, bárki is tekinthetne; hiszen ők a fölség és Verancsics iránti hűségök kötelességeit, valamint eddig mindenkor, ezentúl is teljesíteni készek, azt azonban kivéve, hogy sem ezen papot, a kit megtartani magok közt szoros esküvel elhatároztak, nélkülözni, sem hitöket, melyet nyugodt lelkiismerettel fogadtak el, megtagadni nem akarják. s e tekintetben sem a fölség, sem bármely uralkodó vagy földesúr kedvéért nem tágitanak, mint a kiknek, világi dolgokon kívül, a lelkiekhez semmi joguk s ha e fölség vagy Verancsics nem akarná őket papostúl tűrni, készebbek, a mint össze is beszéltek, összeszedett holmijok- és papjokkal máshova költözni s Egert őrizet nélkül hagyni.

A biztosok emigy nem boldogúlva, Ferdinánd levelét mutatták elő s mindenkit egyenként intettek, állnának el szándékuktól s felhagyva a zenebonáskodással térnének vissza azokra, a miket tőlök a fölség parancsa, saját esküjök, becsületök és a köteles engedelmeség követel, nehogy pórul járjanak, mit azután saját konokságuknak tulajdonítsanak. Gondolnák meg továbbá, minő szívvvel fogadnák ők magok, ha szolgálk erkölesökben és vallásban eltérő, gyűlölt vendéget tudtokon s akaratukon kívül házaikba befogadnának; annál rosszabb néven veheti tehát nekik ő fölsége, kinél az egész keresztyén világban nincs nagyobb fejedelem, midőn e papot a fölség és földesúr akarata ellenére tartják. — Ez sem használt; a katonák, mint azelőtt, szándékukhoz szilárdul ragaszkodtak, okúl adva, nem illenék közmegegyezéssel letett esküjököt megszegniök s hogyses ezt tegyék, készebbek bármit szenvedni és Egert odahagyni.

A biztosok azután ajánlatot tettek a katonáknak, hogy más papot szereznek számukra, a kit már azelőtt is tanításra alkalmasnak, kifogástalannak tapasztaltak s mindnyájoknak tetszett és a kit elfogadva nemcsak szent beszédek nem nélkülöznének, hanem esküjököt sem szegnék meg, ő fölsége akaratának is eleget tennének, hűségöket is megőriznék. Ha pedig e méltányos ajánlatban megnyugodni vonakodnak, bebizonyítják, hogy nem a pap miatt, hanem más fontosabb és

gyanús okból esküdtek össze és támasztották e zenebonát. Gondolják meg e szerint, mi lesz konokságuknak a vége s minő dicséretet és becsületet szereznek magoknak az emberek előtt. — Minderre megint ugyanazon válaszuk volt, melyre felelni a biztosok más órát határoztak, azalatt pedig módokról tanakodtak, miként lehetne az őrség nyakasságát megtörniök s azt kötelességéhez visszatéríteniök. De a katonák intésnek, okoknak azután sem engedve, váltig ismételték, hogy szándékuktól, elhatározásuktól soha el nem állnak és ha papjokat megtartaniok nem lesz szabad, azonnal elköltöznek. — Azonban a biztosok is fontolóra vették, minő veszélynek tétetnék ki a vidék s Ferdinánd más birtoka, ha Eger őrség nélkül maradna: Thurzó tehát a káptalan s valamennyi jelen volt előtt a katonák szándéka ellen tiltakozott s örök hűtlenség büntetése alatt megtiltá, hogy bárki is Egerből emigy elköltözni merészeljen, e helyett mindnyája, a főltség újabb intézkedéseig, kötelességét teljesítse. Inté őket, gondolnák meg, hogy ha Eger így rendetlenül elhagyni s világos veszélynek kitenni magokban eltökélték, mennyire megbélyegzik magokat, mily gyalázat- és nyomorba döntik ivadéukukat, holott tudják, hogy azokra, a kik ilyen végvárat a fejedelem parancsa nélkül elhagynak, a törvény nemcsak hűtlenségi vétket, hanem gyalázatos halált is szab, és tudják azt is, mily hosszúk a királyok kezei, hogy az ily nyilvános bünösöket bárhol is utólérjék. — Ezekre szintén tiltakozva viszonzá az őrség, hogy Ferdinánd további intézkedéseig kész mindenki Egerben megmaradni, de úgy, hogy papjokat el nem bocsátják, ellen esetben tudják meg a biztosok, hogy kétségtelen elköltözésük lesz a válasz.

A biztosok ezután sem szüntek meg inteni a katonákat, hagynának föl engedetlenségökkel, de kéréseik-, intéseikkel csak elbizottabbakká s mintegy dühösbekké tevék őket, míg végre követeik által kijelenték, hogy készek Egerből kivinni a papot, ha szabad lesz őt Egerhez közel fekvő valamely faluba, hol beszédeit hallgathassák, szállítaniok. Látván a biztosok, hogy annyi vitával mitsem végezhettek, elvégre Egerből egy magyar mértföldnél távolabb helyet jelöltek ki a pap számára: de a katonák ellenveték, hogy, félve a törököktől, nők- és gyermekeikkel Egerből oly meszsze menni nem mernek, mivel az ellenség Egerből elvághatná és elfoghatná őket, e szerint a vártól két olasz mértföldnyire fekvő Tihámér falut, az egri káptalan birtokát, kérték, mely ha tőlök szintén megtagadtatik, ők más ajánlatot el nem fogadnak, hanem papjokat Egerben tartják.

A biztosoknak nem volt ugyan inyök szerint, hogy a katonáknak valamit engedjenek: de megfontolván, mily veszély fenyegetné az öröszég eltávozta után a várat, eszélyes eljárásnak vélték a két rosz közül a kisebbiket választani, így megengedték, hogy a pap, Ferdinánd további intézkedéseig, Tihamérban letelepedhessék, egyszersmind kérték a királyt, rendelkezniék ez ügyben jó eleve, nehogy e példát más alattvalói is a r. kath. vallástól elpártolásra felhasználják.

Midőn azt vélték a biztosok, hogy így mindent jó rendbe hoztak, ime, más nehézséget támasztottak a katonák azon kérelmökkel, szabadjon a püspök jobbágyainak is papjok tanításait hallgatniok s részvétőkért a mostanizenebonában Verancsics öket ne büntesse, hanem kegyében tartsa meg. E kérelem nem csekély gondba ejté a biztosokat, mert másnak jogaiba avatkozni nem akartak s Verancsics is kimondá, püspöki hivatalával ellenkezniék, ha jobbágyainak ilyen szabadságot adna, mely öket még nagyobb tévelygésbe sodorná, példájok pedig másokat is maga után ragadna. Verancsics végre megígérte, hogy jobbágyait sem most, sem azután, míg neki, földesuroknak, engedelmeskednek, büntetni és zaklatni nem fogja, így a katonák is kívánatuktól nagy nehezen elálltak s a biztosoktól záradékul szabályokat, mihez kelljen magokat ez egyezmény folytán tartaniok, kérték és kaptak.

De a biztosok ezen egész eljárása tartós eredmény nélkül maradt, mert Verancsics 1562-ki mart. 2-kán azt írja Ferdinándnak, hogy az eretnek pap bizony Egerben van s a katonák zenebonáskodása sem szünt meg; ő azonban úgy viseli magát, hogy sem tekintélye ne csorbúljon, sem a katonák ne lépjenek kötelességök határain túl; ök nem fogadják el a kath. vallást, de Verancsics sem fogja megengedni az övékét, így kölcsönös köztök a tettetés, mivel pedig annyira romlott e nép, hogy nem lesz könnyü munkával észére téríthető: kéri Ferdinándot, gondoskodjék az egyházzól minélelőbb.

Megemlítem még, a mit Verancsics Forgách Ferencz váradi püspöknek ujságkép ír, de történetiróink tudják már, hogy Ilosvay Péter, a vittembergi egyetem növendéke, a praedestinatio tanán el nem igazodhatva, Csaholyban, Ecsed mellett, felakasztotta magát s ez már negyedik eset volna, mióta Verancsics egri püspökké lett.

GARÁDY.

KISFALUDY-TÁRSASÁG.

(1869 márczius — június).

A márcziusi ülésen V a d n a y Károly tartott felolvasást; egy beszélyt olvasott föl, egy oly fiatal leány történetét, kit szatócs szüléi úgy növeltek, hogy kivágyják saját köréből. Magasb körökbe jutván, ott a nagyravagyás és hiúság neveltséges áldozata lesz, s midőn kényzszerűségből visszatér a szatócs boltba, ott egy unott és keserű életjarmát viseli vígasz és kilátás nélkül. A beszély czíme: „Ah azok a bárók.“

T o l d y Ferencz indítványozta, hogy S z a b ó István „Görög Anthológiá“-ját, mely a görög költészet legremekebb epigrammjait foglalja magában s mely a kiadásra már rég elfogadtatott, mielőbb ki kellene adni. Elyben az indítvány elfogadtatott, de végrehajtása a jövő évi költségvetés körülményeitől fog függeni. E kiadás azonban nem a pártolói könyvilletménybe jut, hanem a „Hellen könyvtár“-VII-ik kötetét képezné. Bajosan hiszszük, hogy a társaság „Hellen könyvtára“ újra meginduljon. A társaság bár tükéje lassanként növekszik, még most is oly szegény, hogy csak tengődik s föladatát e miatt csak távolról is alig bírja megközelíteni. Mindaddig, míg évenként nem rendelkezik legalább is 3—4 ezer forinttal, nem kezdhet semmibe rendszeresbben. Mostani jövedelme alig megy ezer forintra s ezt a jutalmak, az évkönyvek kiadása s a folyó költségek emésztik föl. Hatvan íves vállalata kifizeti ugyan magát, de nem hoz jövedelmet a pénztárba. A görög és római klasszikusok magyar kiadásával kénytelen volt felhagyni, az újabbkori klasszikusok közül Shakespeare kiadását Tomory bőkezűsége segítette elő. „Moliere“-ből egypár művet, Tegnér „Frithiof-mondá“-ját, a „Nibelungenlied“-det, csak úgy adhatja

ki, ha a hatvan ives vállalatba mintegy becsempészi. Aesthetikai és irodalomtörténeti művek kiadásáról szó sem lehet. Pedig egy-egy száz forintos alapítvány nem oly nagy összeg, hogy nagy áldozatnak tekinthessék vagyonos hazánkfiai, kivált akkor, midőn kamatját könyvekben fizeti vissza a társaság. Azonban, úgy látszik, hogy a magyar hazafiság, miután a politikai téren szabadon mozog, kevésbe veszi az irodalmat. Az elnyomatás éveiben inkább érdeklődött iránta, mert pártolása nemzetiségi és politikai demonstratio színében tűnhetett föl, s erre most nincs szükség. Demonstratióra igaz nincs szükség, de arra mindig szükség lesz, hogy a nemzetiséget műveltség szilárdítsa s nemzetünk súlya öregbedjék mindabban, mit a tudomány, irodalom és művészet emelkedésétől nyerhet.

Az aprili ülésben Gyulai Pál olvasta föl Györy Vilmostól Tegnér Ezsaiás svéd költő „Axel” című költői beszélyének sikerült fordítását, mely e folyóirat harmadik és negyedik füzetében egész terjedelmében megjelent.

Axel mind kiterjedésre, mind hirnév tekintetében második helyen álló költői beszélye Tegnérnek, a „Frithiof-monda” nagy nevű költőjének. Azonban irodalmi becs tekintetében minden esetre mögötte áll a Frithiof-mondának. A két mű mind alapeszme, mind compositio tekintetében teljesen különbözik egymástól. A Frithiof-monda egészen naiv, majdnem a népiességig; Axel föllengző, emelkedett, néha majdnem a dagályig. S mégis amaz elsőnek meséje sokkal szövevényesebb, lehet mondani két forduló ponttal, kétszer végződő cselekvénnyel; emez utóbbi egészen egyszerű, alig van egyáltalában cselekvénye is.

Két ifjú szív, a kik szeretik egymást, aztán elválnak, aztán meghalnak. A bátor ifjú harcza megy, a szerető leány követi őt férfi ruhában s csak a harctéren találkoznak, midőn a leány már halálosan meg van sebesítve.

A svéd kritika sokat bajlódott e művel. Leírásának szépségeit mindnyájan elismerve, részleteinek egy csekély részét dagályosnak, keresettnek mondták. S valóban a keresettség nem alap nélküli vád Axel irányában, sőt a Frithiof-monda sem mondható ettől teljesen mentnek. Tegnér nagy gondnal, sok tanulmánynyal, minden művén rendszeren tümerdek esiszolgatással dolgozott s az alkotó kéz mesterkedésének nyomait nem tudta oly művészi ügyességgel láthatlanná tenni, mint Goethe, az egybe illesztésnek és kisimitásnak óriás mestere. Azonban Tegnérnél nem találunk soha oly mesterkéeltséget, mely szemet

szúrna. Axel, bár néhol érinti a dagályt s bár egyes hiányai vannak, irodalmunknak minden esetre nyeresége, kivált Győry szép és szabatos fordításában.

A május havi ülést Gyulai Pál nyitotta meg „Őszi délután“ című költeményével. Íme itt következik:

Ő S Z I D É L U T Á N.

(1865.)

Óh mi kedves őszi napfény!
Jőj a kertbe, jőj velem!
Kies ősszel, délutánként
A sétát úgy kedvelem.

Halld a hulló lomb sohajját,
Bús és mégis oly szelid;
Nézd a napfény ragyogását,
Bágyadt, mégis melegít.

Halványul a kert viránya,
Mégis benne mennyi zöld;
Nyílik még egy-két virága,
S mily mosolygó arcot ölt.

Nem halljuk már a pacsirtát,
Mégis cseng-bong még a lég;
Meglobbentí a köd fátylát,
Mégis tiszta kék az ég.

Látszik, hallik az enyészet,
Mégis itt-ott mennyi báj,
Álmodozik a természet,
S elálmodja a mi fáj.

Ülj le, kedves, itt az aljban,
Hadd mélázzunk egy kicsit,
A hol vígan szedtük hajdan
A tavasz virágait.

Elhanyaglik ifjuságunk,
Itt van öszünk nem soká,
Bár nem érzi boldogságunk,
Szívünk nem gondol reá.

Óh de eljő észrevétlen,
Lopva lépve, csendesen;
Már fehérlik egy-egy fürtem,
Tied is fog, kedvesem.

De ne búsulj; akkor is lesz
A virányon enyhe zöld,
Meg-meg csendül egy édes nesz,
Fel-felvidul ég s a föld.

Nyílik akkor is virágunk,
S a hervadó levelen
Ott ragyog meleg sugárunk,
Örök fényed, szerelem!

Ez után Toldy F. elnök rövid szavakkal üdvözölte Szűcs Dánielt, 1848-ban megválasztott tagot, ki „Özvegy“ című tankölteményi modorban írt költői beszélyével foglalta el székét.

Végül Greguss Ágost tartott felolvasást a „Torzkép“-ről. Értekezését már három éve írta, midőn torzképirodalmunk még nem volt annyira kifejlődve, de érdekességéből mindamellett nem vesztett semmit. Álljon itt belőle egypár eszmetöredék,

A torzkép hasonmása azon képnek, melyet ábrázol. Hasonmás, ferditve, a jellemző tulajdonok túlzó elferdítésével. Idegen neve is „carricatura“, azt jelenti: „túlhalmozott“. A ferdtetés tekintetében eszményített, tehát bár ellenmondásnak látszik, a torzkép valódi eszmény, a rutság szépsége; önmagának ironiája. Tárnya minden gyarlóság, de azért fölötte átalakul korok és nemzetek szerint. Az angol nyers, ostorozó, a francia ledér, könnyű; a német kedélyes. Magyarban alig talál az értekező más alakot (három évvel ez-előtt) mint Tallérosy Zebulont. De ez sem egy önálló, objectiv alak. Mennyivel egyénibbek csak a német Eisele és Beisele is.

A torzkép tére leginkább a festészet. De lehet a művészet valamennyi többi ága is, az irodalom, a színészet egyaránt. A torzképet sok német kritikus kiutasítja a művészet teréről, mert a torzkép nem a szépet, hanem a rútát állítván elő, szerintük ez által nem szolgálhat a művészetnek. De ily elv alapján a komikum valamennyi termékét ki kellene onnan utasítanunk! Csak azon fajtát kell kiutasítanunk, mely csak pusztán rút, nem élezes vagy oly valamit támad meg, a mi önként tiszteletre gerjeszt, vagy a mely nem akart torzkép lenni, de az lett ügyetlenségéből, mint az ó-kori hermaphrodita szobrok.

JAPAN ÉS NÉPE.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Miután az előbbi szakaszokban Japant és népét megismertettük, most még azon körülményeket fogjuk röviden elbeszélni, melyek között a japani kormány a birodalom némely kikötőit az amerikaiak és európaiak előtt megnyitotta. E mellett azon belső eseményeket is meg kell érintenünk, melyek a külföldiek megjelenségével kapcsolatban vannak, s egész forradalmat idéztek elő.

A XVIII. század végén az angolok Kelet-Indiát szállták meg; az oroszok a prémes állatok üldözése s az amerikaiak a bálnahalászat végett mind gyakrabban kezdék a Csendes világ-tenger éjszaki részeit meglátogatni. Ekkor tehát az angolok, oroszok és éjszakamerikaiak Japanra is veték sovárgó tekintetöket. 1791-ben egy angol hajó Amerikából Sinába vitorlázván, Japan partjait is meglátogató, de elutasították. 1803-ban egy angol és egy amerikai hajó Bengalországból vitorlázék Nangaszakiba, de a tengeröblbe sem bocsáttaték, 1792-ben az orosz kormány L a x m a n n hajós hadnagyot küldé Japanba. Tíz év előtt t. i. néhány japani ember hajótörést szenvedvén, Ochoczkba menekült s onnan Szibéria belsejébe vitetett vala. Katalin egyet közölök Sz. Pétervárra vitetett, hol öt gazdagon megajándékozá s azután tolmácsul Laxmann mellé rendelé. Laxmann Ochoczkból kiindulván, Jeszo éjszaki oldalán Aktiszban kötött ki azon ürügy alatt, hogy a japaniakat, kik hajótörést szenvedtek vala, hazájokba akarja vinni. Nyájasan fogadtatott, s az trást, melyet Szibéria főkormányzójától kapott vala, átvették és Jeddóba küldék. De a Jeddóból kapott válasz nem volt biztató, s Laxmann eredmény nélkül tért

vissza. 1803-ban I. Sándor császár Rezanoffot küldé Japanba; Kruzenstern kapitány szállitá őt Nangaszakiba, de az ottani hatóság nem ereszté Jeddóba, hanem elsöben saját hajóján, azután egy raktárban örizteté mindaddig, mígnem a hivatalos válasz Jeddóból megérkezett. A japani kormány minden ajánlatot a barátságos közlekedésre határozottan elutasitá s az orosz császár ajándékait sem fogadá el. Rezanoff bosszusan hagyá el Japant, s Chvosztov hadnagy hihetöleg az ö ösztönzésére támadá meg az orosz prémkereskedési társaság egyik hajójával a Japanhoz tartozó Kurili szigeteket 1807-ben.

A japani kormány a Chvosztov által elkövetett rablások, és pusztítások hírért bevén, 1808-ban 1000 fegyverest küldé a Kurili szigetek megvédésére. 1811-ben Golovnin hajós kapitány jelenék meg azon szigeteknél, a japaniak öt néhány ütítársával együtt Kunaszir szigetre csalogaták, s ott elfogák. Két évig tarták fogságban s Rikord orosz hajós hadnagy eszközlésére csak akkor bocsáták el, midön az orosz kormány kijelenté, hogy az alattvalói által elkövetett ellenségeskedéseket kárhoztatja.

1808-tól 1814-ig az angolok ismételve esel által törekedtek Japanba betolakodni s a hollandiaiak ottani telepjét hatalmukba keríteni.*) Az angolok t. i. a franczia háborúk alatt a hollandiak kelet-indiai birtokait is megszállták vala, s Batávia felöl tették kirándulásaikat Japanba. Azonban a deszimai telep elöljárójának ügyessége s a japaniak ébersége meghiúsitá az angolok kísérleteit.

*) 1808-ban október havában egy angol hajó hollandiai lobogóval közeledék Nangaszakihoz. A japani kormányzó semmi roszt sem gyanítva szokás szerint, néhány tisztviselőjét két telepbeli hollandiai emberrel együtt egy sajkán a hajó elé küldé, hogy kapitányától az irományokat átvegyek. A mint a japani sajka közeledék, az idegen hajó egyik csónaka mene eléje s közelebb jöven, legényei hirtelen a japani sajkába veték magokat s a rajta levő két hollandiai embert a japani tisztviselök nagy rémületére megragadván, magokkal a hajóra hurczolák. Most kisült, hogy ez egy angol hadi hajó. A japani kormányzó e galád tetten nagyon felindült, meg akará támadtatni az idegen hajót, de a japani örségből csak néhány ember volt jelen; az angol hajó kapitánya eleséget és vizet követelt, különben felakasztatja a kezébe került hollandiakat. A kormányzó kénytelen volt követeléseit teljesíteni, hogy a hollandiakat megszabadítsa, de intézkedett, hogy másnap az angol hajót elegendő erővel megtámadhassa. Ez azonban korán reggel odébb állott. A kormányzó tehát nem bosszúlhatta meg a gyalázatos

1818 óta az angolok, éjszakamerikaiak és francziák mind gyakrabban mutatkoztak a japáni tengereken; mind sűrűbben történt az, hogy oly európaiak, kik hajótörést szenvedtek vala Japan partjaira menekültek. Ezek a japáni kormány rendeletére mindig Nangaszakiba a hollandiakhoz kísértettek, hogy a belföldiekkel ne érintkezhessenek. Az ország elzárkozottságát a kormány minden áron fenn akarta tartani, s e szándékában még inkább megerősítettet azáltal, mit az európaiak Sinában s a szomszéd szigeteken műveltek. Hiában igyekezék II. Vilmos hollandiai király 1844 ben a japáni kormányhoz intézett levelében megmutatni, hogy magának Japannak jól fölfogott érdeke megkívánja, miszerint az ország az európaiak előtt megnyittassék. E levélnek legkisebb hatása sem volt.

Ily előzmények után megjelenék az éjszakamerikai hajóraj Perry commodor vezénylete mellett. Perry hajórajának egy részével 1853 július 9-én köte ki Uragánál. A japáni hatóságok felhívását, hogy Nangaszakiba menjen, kereken visszaütasítván, az Egyesület elnökének irását a sziogunhoz Uragában adá át a japáni meghatalmazottnak. A tiszteletet parancsoló hajóraj, a japániak által azelőtt sohasem látott gőzhajók s Perry bátor elszánt föllépése nagy benyomást tőnek a japániakra. Perry csak öt napig maradt s azután eltávozék, kijelentvén, hogy jövő tavasszal ismét meg fog jelenni, még pedig egész hajórajával, s akkor majd személyesen veszi át a sziogun válaszát.

Alig hogy Perry eltávozott, egy orosz hajóraj jelenék meg Nangaszaki előtt Putiatine tengernagy alatt, ki az orosz császári államkancellártól hoza egy levelet a japáni birodalmi tanácsához. Az orosz meghatalmazott nyájas magaviselete, azon körülmény, hogy ő a japáni törvényekhez alkalmazkodva, Nangaszakiba hajózott, s az általa átadott levél tartalma is nagyon el-

tettet s azért mind ő maga mind az őrség négy parancsnoka felhasítá hasát. Ezt követelte a japániak becsületérzete. Fidszen fejedelme katonasága képezte akkor Nangaszaki őrségét, s minthogy ez nem volt együtt, mikor kellett, a fejedelem száznapi tartó házi fogságra ítelteték el, s azonkívül az üngyilkossá lett kormányzó fiának tetemes évdíjt kényszerült fizetni.

ütött az amerikaiak fenyegető föllépésétől s levelök keresett esikornyás tartalmától. A japani kormány tehát azonnal alkudozásba bocsátkozék Putiatinével s kijelenté, hogy Japan kikötőit az idegenek előtt megnyitni szándékozik, mihelyt az erre megkivántató intézkedések meg leendnek téve; hogy már most is mindazon idegen hajók, melyek tatarozást igényelnek, vagy fát és vizet szükségelnek, bemehetnek a japani kikötőkbe, csak legénységök nem mehet a szárazra, nehogy bajba keveredjék; a kormány az oroszoknak a kereskedést is meg fogja engedni, de az erre szükséges előkészítő intézkedések miatt egy év előtt nem lehet kereskedelmi szerződést kötni és foganatosítani. — A japani kormány tehát az oroszoknak önkényt ígéré meg azt, mit Perry fenyegetései következtén az amerikaiaktól nem remélt megtagadhatni.

Perry azalatt a Liu-Kiu vagyis Liu-Csiu szigetesoportot látogatá meg. Ez fekvésénél és termékenységénél fogva igen alkalmas állomásul szolgálhat Amerika és Ázsia között. Fejedelme Japan felsőségét ismeri el s egyszersmind a sinai császárnak is fizet némi adót. Tehát kettős felügyelet alatt áll, s alattvalóit éber rendőrség kíséri minden léptennyomon. Perrynek sikerült a fejedelem és alattvalói bizalmatlanságát és félelmét eloszlatni s velök barátságos közlekedést megindítani. Megvizsgálván a Boniu szigeteket is, Perry megint Japannak fordúlt, noha ennek kormánya által arról értesítettett vala, hogy időközben a szioGUN meghalt s ennél fogva most nem lehet vele alkudozni és szerződést kötni.

Miként a XVI. század közepén, midőn az első európai hit-hirdetők és kalandorok Japanba érkeztek, a szioGUNOK hatalma meg volt rendítve s polgári háború emésztette a nemzet erejét, ugy most a XIX. század közepén is, midőn az amerikaiak jelenének meg, a tajkun tekintélye és hatalma már hanyatlóban volt. Az Aszikaga nemzetségéből származó tizenhárom szioGUN századokig tartott harcok által sem volt képes hatalmát és uralkodását egész Japanra kiterjeszteni, s a XVI. században a belviszályok az egész birodalmat megrázkódtaták, mignem Taikoszama, ki 1590-ben lett szioGUNNA, a fejtelenségnek véget vetett. Utódja Ijejasz 1599 óta teljesen kifejté s megállapítá azon országlati rendszert, melyet Taikoszama kezdett vala foganatosítani. Ijejasz a Gengi nemzetségből származott s így azon öt osztálynak egyikéhez tartozott, melyekre az isteni eredetű mikadóktól származó kokszi

daimiók szakadnak. Ijejasz, kit Gongenszama neve alatt tisztelnek, fegyveres kézzel foglalta el a nagy daimiók területeinek egy részét, s az elvett jószágokat fegyvertársainak adományozá, kik az új nemességet, a gonfudai daimiókat képezték. Most mintegy 150 ily gonfudai daimio család van, s ezek a tajkun hűbérnökei, kik neki a béke és háború idején szolgálni kötelesek. A tajkuni nemzetség saját birtokain, hová Jeddo s a környező Kuantó tartományok, Oszaka, Kioto, Szimoda, Nangaszaki, Hakodate városok tartoznak, mintegy 80,000 hatmotto van letelepítve, kik, mint nálunk a hajdani várjobbágyok és kisenemesek, személyesen tartoznak a tajkun felhívására hadi szolgálatot teljesíteni. A tajkun vagyis szio-gun tehát a gonfudai daimiókra és hatmottókra támaszkodott s azok segítségével tartotta engedelmeségben a kokszidaimiókat s az ezek utószülött fiaiból alakult toszamadaimiókat, kik közvetlenül csak a mikadótól függtek.

Gongenszama azt rendelte volt, hogy a tajkuni méltóság a három első fiától származó családokban legyen örökös, úgy hogy ha valamelyik tajkunnak nincsen fia, örökül csak a három család valamely tagját fogadhassa. Gongenszama három fiától Mito, Kii-sziu és Ovari családok származnak, s „gozangké“ czímet viselnek.*) Rendesen mind a három családot Tokunga va nemzetségének nevezik. Joszimumé, ki 1719-ben lett tajkunná, némileg módosítá az örökösödési rendet; Kii-sziu családjából való volt s ennek némi elsőbbséget akart biztosítani a többi két uralkodó ág felett. Tehát három fiát három külön családnak t. i. Taia szu, Szimidszu és Sztotszhasi családjainak fejeivé tette s azt rendelé, hogy e három, „gozangkió“-nak czimzett, család tagjai külön oly joggal igényelhessék az örökül fogadtatást, mint a többi Kii-sziúk, Mitók és Ovarik. Azon három, illetőleg hat család tagjai gyakran versenytettek egymással, s versenyesők sietteté a tajkuni hatalom hanyatlását. Különösen az öreg mitói fejedelem, Nari-Akira, azon fondorkodott, hogy a tajkuni

*) Ijejasznak vagyis Gongenszamának tizenegy gyermeke volt; nemcsak három fiának hagyott nagy örökséget, hanem többi nyolcz gyermekének is örökös hűbért adományozott. Az ezektől származó családokat „gonkamaongaké“-knak nevezik, azaz egyenlő osztályú atyafiaknak.

székre családjának egyik ivadékát juttassa. 1847-ben ifjabbik fiát Sztotszbasi fejedelme, Sziumarú által, minthogy ennek fia nem volt, gyermekül és örökösül fogadtatta el. E szerint Mito fejedelmének két fia két külön nagy hercegségnek lett örökösévé: idősik fiára t. i. Mito hercegsége, ifjabbik fiára pedig Sztotszbasi hercegsége nézett. Az utóbbi akkor mégcsak 11 éves fiú volt, de máris úgy viselte magát, hogy atyja legszebb reményeit benne helyezé s neki készíté elő az utat a tajkuni méltóságra.

Midőn Perry 1853-ban Japanba érkezék, a Kii-sziu fejedelmi családból való Ij e-J o s z i uralkodott. Ez, úgy látszott, hajlandó a külföldiekkel alkudozni. Mito büszke és nagyravágyó fejedelme, úgy mint általában a függetlenségre törekvő daimiók s a nemes-ség legnagyobb része, ellenséges indulattal viseltettek az idegenek iránt; legalább úgy tettették magukat, hogy az alkalmat a tajkuni kormány megbuktatására felhasználhassák. Ije-Joszi tajkun egyik udvaritiszte által megmérgeztették, állítólag Jetszisen-kami daimio ösztönzésére. Annyi bizonyos, hogy a tajkun halála után azon daimio és a vádolt udvari tiszt önkezőkkel hasiták fel hasukat. Ije-Joszinak egyetlen kiskorú fia volt, kinek neve Ij e-S z a d a. Ezt Mito fejedelme elmozdítani igyekezett, hogy saját fiát ültesse a tajkuni székbe. De I k a m o-n o-k a m i megghiúsítá a vén csel-szövő ármányait s a kiskorú gyermeket kiáltatá ki tajkunnak. Ikamo-no-kami most mint g o t a i r o, azaz országló uralkodott a kiskorú tajkun nevében, s ő köté meg az első szerződéseket a külföldiekkel.

Perry 1854 febr. havában három gőzfregattal, négy korvettel és két szállító hajóval jelenék meg a jeddói tengeröbölben; a kormány biztosai tiltakozásai ellenére a főváros közelében vetett horgonyt. Kanagavában találkozott az alkudozásra kiküldött biztosokkal. Ezek lassanként mind nyájasabbak lettek, de lényeges engedményekre egyáltalában nem voltak birhatók. A hosszas alkudozásnak eredménye az volt: S z i m o d a réve a jeddói tengeröböl külső szélén, s a Jesszo szigeten levő H a k o d a d e megnyitattik azon amerikai hajók számára, melyek fát, szenet, vizet és eleséget szükségelnek; azon amerikaiak, kik Japan vizein netalán hajótörést szenvednek, barátságos bánásban és minden lehető segítségben fognak részesülni; az említett két kikötőben ideiglenesen tartózkodó hajók legénysége kiszállhat a partra s a kitűzött határokon

belől szabadon járhat-kelhet, cserekereskedést is üzhet, de bizonyos megszorításokkal; Szimodában amerikaiügynök tartózkodhatik. Végre az amerikaiak arról biztosítottak, hogy mindazon kedvezményekben fognak részesítettetni, melyeket a japáni kormány jövőben netalán más nemzetnek adni fogna.

E szerződés 1854 marc. 31-kén iraték alá Kanagavában s azután 1855. febr. 21-kén Szimodában kicserélteték. Magában véve csekély engedményeket adott az amerikaiaknak, különösen a kereskedelemre nézve, de azon tény, hogy a japáni kormány általában valamely idegen nemzet forgalmát megengedte, nagy jelentőségű volt. Most a többi nemzeteket sem lehetett többé kizárni. Még 1854 szept. havában egy angol hajóraj is megjelenék Nangaszaki előtt. Stirling tengernagynak néhány hétig kellett ott várakoznia, mignem a Jeddóból küldött biztosok megérkezének, de azután csakhamar megkésült a barátságos szerződés, melynek tartalma lényegesen ugyanaz, mi az amerikai szerződésé. Nehány hónappal később az oroszok Szimodában hasonló szerződést kötének, mely szerint az orosz hajók előtt Nangaszaki, Hakodate és Szimoda szükség esetében minden más kikötő is megnyitattik, s egyszersmind a japáni és orosz birodalom közötti határ is szabályoztaték, úgy hogy Urup s az ettől éjszakra eső Kuriti szigetek az orosz birodalomba kebeleztettek be véglegesen. Az oroszokat a francziák követték.

De mindezen kötések csak barátsági és hajózási szerződések voltak, a külföldi kereskedelem még most is a hollandiaiak és sinaiak kirekesztő birtokában maradt. S ezt világosan kifejezte a válasz, melyet Stirling Jeddóból kapott; benne t. i. az mondatik, hogy az angolok mindazon kedvezményekben fognak részesítettetni, melyek más nemzeteknek adattak vagy adatni fognak, kivéve az on kereskedelmi kedvezményeket, melyekben a hollandiaiak és sinaiak részesülnek. A hollandiakkal 1855 nov. 5-én kötött szerződés eltörlé azon megszorításokat, melyeknek eddigelé a hollandiak Deszimán alá voltak vetve, teljes személyi szabadságot biztosít nekik, miszerint a szigetet tetszés szerint elhagyhassák, Nangaszakiban és környékén szabadon mozoghassanak s Hakodadét és Szimodát is meglátogathassák. Az 1856 január 30-án kötött szerződés újabb kedvezményeket biztosít a hollandiaknak, nevezetesen, hogy a megnyitott kikötőkben az ő felelőseik és gyer-

mekeik is tartózkodhassanak, hogy istentiszteletöket szabadon gyakorolhassák, s hogy a japani kereskedőkkel a hatóságok közbenjárása nélkül üzhessenek kereskedést. E szerződés 1857. okt. 16-án újabban megtoldaték, s néhány nappal később Putiatine is új szerződést eszközle ki, mely az oroszoknak Nangaszakiban és Hakodadéban meglehetősen szabad kereskedést biztosított.

A Perryvel kötött szerződés kölesönös jóváhagyása és kicserélése után csakhamar számos amerikai kereskedő jelent meg, kik a megnyitott kikötőkben letelepedni akartak. De a japani hatóságok ezt nem engedték meg, mert a szerződés csak ideiglenes (temporary) tartózkodásról szól. Mint amerikai konzul J o w n s e n d H a r r i s érkezek meg Szimodában, melynek kikötője azonban egy földrengés következtében csaknem egészen elrontatott, úgy hogy a kereskedők azt csak gyéren látogták meg. Ezért Harris és titkára meg tolmácsa Heusken az első időben nem sokat hallottak a kereskedők által okozott izetlenségekről.

Az első szerződések Japannal tehát Ije-Szada tajkun kiskörüsága s Ikamo-no-Kami országlása idejében köttetének. Az országló külföldi háborútól félt s meg volt győződve, hogy a készületlen ország a külföldiek netaláni fegyveres megtámadásait nem képes sikerrel visszaverni. Azért czélszerűnek vélte a külföldiek sürgetéseinek ideiglenesen engedni, de azon feltett szándékkal, hogy a különben sem igen lényeges engedményeket alkalmas időben visszavegye. Ámde Mito fejedelme, ki születésénél és tulajdonságainál fogva a nemesség tettleges feje volt, elejétől fogva kárhoytatá az országló kétszinü politikáját; nyiltan kifejezé gyűlölségét a külföldiek iránt s indítványozá, hogy azok fegyveres kézzel útasittassanak vissza. Az országló győzött, s megköté az első szerződéseket, de utóbb mind nagyobb engedményeket kényszerült a külföldieknek adni.

Az amerikaiak és európaiak sokáig nem tudtak magoknak biztos és helyes tudomást szerezni Japan belső viszonyairól, állami szerkezetéről és kormányrendszeréről. Eszökbe sem jutott, hogy a Kiotóban székelő mikadónak, kit csak vallási főnöknek, pápának tartottak, valami hatalma és befolyása lehetne a köztigyekre. Követeléseikkel mindig a Jeddóban székelő sziogunhoz fordultak.

Ezt tevé az amerikai főkonzul Harris 1858-ban is. Az éj-

szakamerikai Egyesület elnöke t. i. 1857-ben egy sajátkezü levelet küldte neki, hogy azt a sziogunnak személyesen átadja. Harris legott értesíté arról a szimodai hatóságokat. Ezek eleintén nem akarák megengedni, hogy Harris személyesen vigye a levelet Jeddóba, a konzul nem tágitott s 1857 végén csakugyan elmene Jeddóba Heusken kíséretében. Nemsokára a hollandiai kormány ügyvivője, az ügyes *Donker Curtius* is megérkezék Nangaszakiból. Harris és Curtius hosszas értekezésekben meggyőzték a sziogun minisztereit arról, hogy az országot elvégre meg kell nyitni a nyugati nemzetek előtt; hogy Japan becsülete és előnye megkívánja, miszerint békés úton köttessenek meg a szerződések melyeket különben a nyugati nemzetek fegyveres erővel fognak kicsikarni. Azon időben az angolok és francziák tetemes hadi erőt egyesítettek vala az éjszaksinai tengeren, Sinát akarván egyesült erővel megfenyíteni. Harris és Curtius tehát arra figyelmezteték a sziogun kormányát, hogy az angolok és francziák Japan ellen is fordulhatnak. Szavaik és intéseik hatottak; az alkudozások néhány hónapig tartottak s végre az új szerződés pontjai megállapítatának 1858 april havában. De a szerződés aláírását nem eszközölte ki Harris: a japani biztosok folyvást erősítgeték, hogy a tajkun és miniszterei a legjobb indulattal viseltetnek a külföldiek iránt, de bizonyos körülmények miatt most nem irhatják alá a szerződést, mert forradalom támadhatna, melynek kimenetele bizonytalan. A tajkun reméli, hogy a nehézségeket a jövő őszig legyőzi s azután aláírja a szerződést. Harris és Curtius tehát odahagyák Jeddót.

Alig hogy Harris Szimodába érkezett vala, egy amerikai fregatt által arról értesült, hogy az angolok és francziák Sinában néhány erősséget leromboltak s *Tien-tszin*ben békét kötöttek, mely szerint jogot nyertek Pekingbe diplomatiiai képviselőket küldeni. Harris e hírt vevén, azonnal Kanagavába utazék. Most a sziogun kormánya attól tartván, hogy a Sinában győzött angolok és francziák Japant is megtámadhatnák, megerősíté s aláírá az említett szerződést. Nemsokára, aug. 10-kén, lord *Elgin* angol hajórajjal érkezék a szimodai kikötőbe, s onnan a kormányzó ellenzése daczára Jeddó alá szálla. A japani hatóságok az angolokat előzékenyen fogadják, az alkudozások Heusken közbenjárásával gyorsan haladának előre s már aug. 26-kán az angol szerződés is meg-

kötteték, mely csaknem egészen úgy szólt, mint a Harris által létrehozott szerződés. Ez új szerződések szerint Nangaszaki, Kanagava*) és Hakodate**) kikötői 1859 július elsejétől fogva, Neagata 1842 jan. 1-jén, s Fioo (Hiogo) 1863 jan. 1-jén nyitandók meg a külföldiek forgalmának. A megnyitott kikötőkbe konzulokat, Jeddóba diplomatai képviselőket küldhetnek az angolok; képviselőjöknek joga lesz az országban szabadon utazni. 1862 jan. 1-jétől fogva Jeddóban s 1863 jan. 1-jétől fogva Oszakában is tartózkodhatnak az angolok kereskedés végett. Mindazon helyeken telkeket vehetnek haszonbérbe, rajtuk házakat építhetnek vagy vehetnek; vallásukat szabadon gyakorolhatják, stb.

Ugyanakkor, midőn Elgin Jeddónál kötött ki, az orosz Putiatine Kanagavában jelent meg hajórajával, és az angolhoz hasonló szerződést eszközölt ki. Csakhamar báró Grosa francia, s Donker Cursius a hollandiai kormány nevében is szerződének Japannal. 1860 ban a portugál szerződés létesült a hollandiai ügyvivő közbenjárására.

A külföldiekkel kötött szerződések nagy zavart és forrongást okoztak az országban. Alig hogy Harris 1858 tavaszán az általa megállapított szerződés aláírását kieszközlé, Ije-Szada sziogun megöleték. A kézrekerült gyilkosok vallatáskor a gonosztett szerzőjéül Mito fejedelmét jelölték meg, ki ennek következtén a régens által az udvarból kiutasították s jószágaira száműzeték. Ikamono-kami országló Kii fejedelmének kiskorú fiát Ije-Mocsiit nevezteté ki tajkunná s Midszuo-Tsziszungóval, a külföldiek iránt ellenséges indulatú pártnak egyik fejével szövetkezék. Az új kormány eleintén kevesebb engedékenységet mutatott a külföldiek iránt de Midszuo-Tsziszungo csakhamar mérsékeltebb embereknek volt kénytelen helyet engedni.

A sziogun meghatalmazott biztosai a szerződő külföldi kormányokat kérték vala, hogy 1863 előtt ne küldjenek Jeddóba képviselőket, mert korábbi megjelenésök kellemetlen összettközésekre

*) Szimoda, mint a kereskedésre alkalmatlan kikötő, elejtették.

**) Ez már igen zord vidéken fekszik és csekély kereskedése van, de az oroszokra nézve alkalmas állomás. Legújabbán környékén gazdag széntelepeket fedeztek fel s bányákat nyitottak, melyeket európaiak igazgatása mellett művelnek.

szolgáltathatna alkalmat: mindazáltal az angol követ Alcock már 1859 júniusban érkezék Jeddóba, azután csakhamar Harris és Durhene is megjelenének ott, amaz mint az amerikai Egyesület miniszter-residense, emez pedig mint a francia császár képviselője.

Az említett kikötők 1859 június havában nyitlak meg az európaiak előtt. Kanagava helyett a japani hatóságok Jokuhamában tüztek ki telkeket a külföldiek számára. Ezek mind nagyobb számmal jelentek meg Japanban, s nem úgy viselték magokat, mint az alázatossághoz szokott japani kereskedők, nagy urat játszottak, nemcsak kereskedni, hanem élvezni és mulatni is akartak, lóháton kisebb-nagyobb kirándulásokat tettek, vadászgattak, a tokajdót is ellepték, nem gondolva a japani törvényekkel és szokásokkal, s a tisztviselők és daimiók iránt sem mutattak nagy tiszteletet. Mindezekből számos surlódás és izetlenség támadt az európaiak és belföldiek között. A japani hatóságok azon voltak, hogy az európaiak szabad mozgását megkorlátozzák, a hazai szokások és intézmények tiszteletére szorítsák. Minden követséghez egy csapat jakunint rendeltek, s azon kétkardú jakuninok kísérete és felügyelete nélkül a külföldiek ki sem mozdúlhattak szállásaikból. A jakuninok felügyelete és közbenjárása nélkül az európaiak nem közlekedhettek s nem üzhettek kereskedést a belföldiekkel. A külföldi hatalmasságok képviselői, a szerződésekre hivatkozva, minden korlátozás és megszorítás ellen tiltakoztak. 1860 jan. 29-kén az angol követség szállása előtt az angol követ tolmácsa, ki született japani volt, meggyilkoltaték. Alcock ezért elégtételt kívánt. A meggyilkolt tolmács, ki a tengeren szerencsétlenséget szenvedett s amerikai hajón Amerikába került vala, a japaniak szemében megvetett, törvényen kívül való személy volt, mégis a jokuhamai kormányzó Alcock sürgetése folytán kényszerült temetésén megjeleni, s ekkép a bámuló japaniak előtt nyilvánosan kifejezni sajnálatát az elkövetett gyilkosságon.

Igen sok bajt okozott a japani és külföldi pénzek különbsége is. Az 1858-ban kötött szerződésben megállapítottak, hogy az idegen pénznemek is fognak Japanban keringetni súlyuk és értékök szerint, s hogy egy évig a kikötők megnyitásától számítva, a kormány fogja az idegen pénzeket hazai pénzekért beváltatni, mígnem a japani alattvalók az idegen pénzekkel megismerkednek,

Már pedig Japanban akkor az arany az ezüsthöz úgy aránylott mint 1 : 5, holott Európában és Amerikában úgy áll, mint 1 : 15, tehát Japanban az aranynak az ezüsthöz képest háromszor kisebb értéke volt, mint Európában vagy Amerikában. A forgásban volt japani pénznek ezek: *kobang* tiszta aranyból, valóságos értéke több mint 9 forint; *nibu*, aranyozott ezüsthöz annyit ért mint $\frac{1}{2}$ kobang; *itszibu* tisztán ezüsthöz, annyit ért mint $\frac{1}{4}$ kobang, de súlya szerint valóságos értéke csak mintegy 70 krajczár; ezeken kívül voltak még: *nizsu*, aranyozott ezüsthöz, annyi mint $\frac{1}{8}$ kobang, az *izsu* tisztán ezüsthöz, annyi mint $\frac{1}{16}$ kobang; továbbá többféle váltó pénzek bronzból, rézből és vasból.

A japani kormány az idegen pénzek beváltására új ezüst pénzdarabokat veretett, melyek értéke súlyuk szerint annyi volt, mint egy fél mexikói dollár, vagyis 2 frt 20 kr., de veretők szerint egy nizsúval vagyis egy fél itszibúval értek fel. Az idegenek tehát egy dollárért egy épen annyit nyomó itszibút kaptak, holott az országban keringett itszibúkból három darab számított egy dollárra. E szerint a japani árúk értéke a külföldi vásárlókra nézve 200 százalékkal emelkedett. Tehát a külföldi képviselők az új pénz ellen tiltakoztak, s a tajkuni kormány csakugyan visszavevé az új pénzt s az idegenek dollárait az országban keringő itszibúkkal váltotta be. De most az idegen kereskedők a japaniak kivert aranypénzeit valóságos értékök egy harmadával vásárolhatták; mert a 9 frtot érő kobang 4 itszibúért, azaz körülbelül 2 frt 80 krért volt kapható. A Jokuhamában letelepedett kereskedők nagy mohósággal kaptak az alkalmon. Sinában a mexikói dollárokat nagy mennyiségben vásárolták össze, azután Jokuhamában itszibukért váltották be. Igy roppant nyereségre tettek szert, a nyereség őket szédítő lázba ejtő, s a jokuhamai vámház, hol a pénzváltás történt, a hajhászó pénzkalmároktól annyira ostromoltattott, hogy a japani hatóságok már nem tudták, mit csináljanak. A kormány tehát meghagyá a hatóságoknak, hogy naponként csak bizonyos meghatározott összeget váltsanak fel, s hogy ezt a kérők száma s a kívánt összegek szerint aránylag osszák meg. Most ugyanazon kereskedő sok koholt név alatt nyújtotta be kérelmét s oly roppant összegek beváltását kívánta, melyenek sohasem léteztek. Egy német kereskedő pl. 250 millió dollárt, némely angol és amerikai kereskedők húsz és több száznyi összeget

kivántak beváltatni. Gyakran a beváltást fenyegetésekkel is követelték. Pedig a japáni törvények szerint az arany kivitele egyáltalában meg volt tiltva és csak a hatóságok tudtával és engedelmével történhetett. Az idegen kereskedők ritkán jelentették be az általok kivitt aranyok összegét. Az egész üzlet tehát tilos is, csalárd is volt. A japániak méltán rablásnak s a szerződésben kikötött engedményekkel való gyalázatos visszaélésnek tekintették ezt. Végre a japáni kormány a kereskedőkre nézve általában megszüntette az idegen pénzek beváltását. Az idegen kereskedők ezt a szerződések megszegésének tekintették s a diplomatai képviselőket sürgették, hogy a japáni kormányt a beváltás folytatására szorítsák. De a képviselők magok is átláták a kereskedők követelésének igazságtalanságát, s noha a Kanagavában letelepedett konzulok — mert magok is részesek voltak a piszkos üzletben — a kereskedők igényeit gyámolíták, a követek elejték a dolgot. — 1859 november havában a tajkun palotája Jeddóban elégett, ezt használta ürügyül a japáni kormány az idegen pénzek beváltásának megszüntetésére, mert a tűz által okozott nagy költség lehetlenné teszi a beváltást. Ugyanakkor a réz kivitele megtiltaték s a többi termények vásárlása és kivitele is megszorították. Utóbb a japáni kormány a régi kobangókat kivevé a forgalomból s új kobangókat bocsáta ki, melyek belső értéke háromszor kisebb, mint a régieké. Most tehát az idegen és belföldi pénzek között bizonyos árfolyam támadt, mely az idegenekre nézve nem nagyon kedvező.

Ámde ezzel a surlódások nem szüntek meg. Az európai és amerikai kereskedők és matrózok otromba, féktelen és dölyfös magaviselete a japániak minden osztályait megsérté. Nekik egészen más nézeteik vannak mivelte és erkölcsös emberekről, az illedelemről és udvariasságról, mint a nyugatiaknak; nyers barbároknek tekintették az európaiakat, és csak ügyességüket, eszközeiket és gépeiket, hajóikat és vállalkozási szellemöket bámulták.

A japániak megbántott közérzelme csakhamar gyűlölségben és boszúban nyilatkozott. 1859 aug. havában gr. Muravieff érkezék egy orosz hajórajjal Japanba, hajói Jokuhamában horgonyoztak, ő maga Jeddóba ment. Az orosz hajósok holni kicsapongást követtek el; azért az orosz tiszteket az utcán sértegetni kezdék a japániak. Egy este egy orosz tiszt és matróz az utcán összevagdaltatott. Muravieff elégtételt kért és kapott, a kanagavai

kormányzó elveszté hivatalát. Nemsokára ezután a Kanagavában székelő francia konzulnak sinai születésű inasa, 1860 jan. havában pedig Jeddóban az angol követ japáni születésű tolmácsa öleték meg. Úgyancsak 1860 febr. havában Jokuhama főútezájában két hollandiai hajóskapitány véletlenül megtámadtatott és felkoncizoltaték. Ekkép egyik gyilkosság a másikat követte, sőt a Jeddóban székelő külföldi követek oly fenyegetőzésekről is értesültek, melyek szerint a Japanban tartózkodó összes idegenek megöletése szándékoltatik.

E tények meggyőzhették a külföldieket arról, hogy Japanban erős párt van, mely őket gyűlöli s a külföldi hatalmasságokkal kötött szerződések megsemmisítésére törekszik. Ezt a következő tény még inkább bizonyítja. 1860 marez. 24 kén Ikamo-no kami országló s a kiskorú tajkun örökös gyámja, szokása szerint, a második kerítő falon belül fekvő házából a tajkun palotájába viteté magát. Háza csak néhány száz lépésnyire volt a tajkun palotáját bekerítő fal kapujától, az út kissé leereszkedik a kapu hídja felé. A hídon a tajkun édes atyjának, Kii fejedelmének kísérete ment el, midőn Ikamo a kólyában ülve és számos fegyveresekkel kísérve oda közeledék. Az eső erősen szakadt, az útcza népetlen volt, csak néhány, esőköpenyébe burkolódzó ember mutatkozott, kik a nagy úr előtt illő tisztelettel látszottak a házak mentén félrevonulni. Egyszerre egyik azon elburkolt emberek közül a régens kísérete közé rohan, s egyenest a nagy úr kólyájának tart, mi a japaniak szemében halálos véték, — a poroszlók körülfogják, hogy megöljék, azáltal a kíséretben rés támad, melyet az elburkolt emberek elfoglalnak, kik köpenyeiket levetik s tetőtől talpig fel vannak fegyverezve. Összecsapnak, egyik a megtámadók közül hirtelen kezében véres emberfejet tartva elszalad, a legközelebbi útczaka-pu őrségétől meg nem bántva tovább szalad, mignem az utána rohanó poroszlóktól utóléretik s levágitik, — de a véres fej, melyet kezében tart, ismeretlen embernek feje; a poroszlók visszatérnek a fejedelem morimonjához, ott egy halmaz megölt ember hever, köztük számosan vannak a megtámadók közül, két megsebesült nem bírván elszökni, épen hasát metszi fel; a kólyában a fejedelem véres teste van, de fejét elvitték a megtámadók.

A bunyók utóbbi bizalmas közlései szerint a régens gyilkosai közül többen kézrekerültek s a kímpadon megvallák, hogy a gyil-

kosság szerzője Mito fejedelme, ki boszút akart állani a régensen. Részleteseb felvilágosítást nem nyerhettek a külföldi követségek, a tajkuni kormány folyvást titkolódzott, és csak a követségek őrségeit szaporította. E gyilkosság hírére egész Jeddo nagy izgalomba jutott, az őrségeket mindenütt megkettőztették, általános fel- és megtámadástól féltek. Ez volt Mito öreg fejedelmének utolsó műve. Innentova nincs róla szó, helyébe fia, a nagyratörő Szotszabasi lép.

Ily körülmények között érkezék meg a porosz expeditio 1860 szept. elején. A tajkuni kormánynak már is elég alkalmatlansága és baja volt a külföldiek miatt, és sokáig vonakodott új szerződést kötni. Végre nagyon hosszas alkudozások után a porosz kormány képviselője gróf Eulenburg kivitte, hogy a tajkun kormánya új, az eddigieknél még kedvezőbb szerződést kötött, mely 1861 jan. 24-kén iraték alá.

Mielőtt a porosz szerződés aláíratott vala, Heusken az amerikai követ tolmácsa, 1861 jan. 19-kén, midőn a porosz követség szállásából saját szállására akart menni, Jeddo egyik utcájában megtámadtatott s annyira megsebesíteték, hogy nemsokára meghalt. Heusken nemcsak az amerikai követnek, hanem az összes európai képviselőknek s különösen a poroszoknak is sok jó szolgálatot tett vala, halála általános részvétet és sajnálatot gerjesztett.

1861 júniusban az angol követ Alcock Sinába tett kirándulásából visszatért s július 4-kén Jeddóba érkezék. Nangaszakiból Oszakába ment vala, s onnan Nippon szigeten keresztül utazék Jeddóba. A mikado székhelyét is meg akarta látogatni, de a tajkun biztosa nem engedte. Alig hogy Alcock megérkezék, az angol követség szállását egy fegyveres csapat támadá meg: az éjjeli sötétségben a folyosókon és szobákon keresztül előrenyomult dühösen vagdalva éles kardjaival, a belföldi őrségből néhányat megölt, másokat megsebesített, a követség személyzetéből is, s Alcock élete is a legnagyobb veszedelemben forgott. E vakmerő megtámadás nagy rémülést okozott. Alcock erélyesen intézkedett, hogy szükség esetében elegendő európai haderővel rendelkezhesék. A tajkun kormánya is új meg új védelemről gondoskodott, de saját tagjait sem volt képes a gyilkos megtámadások ellen megoltalmazni. Mindinkább kivilágosodott az, hogy a tajkun és kormánya elvesztette hatalmát és tekintélyét, hogy a daimiók a kül-

földiekkel kötött szerződések ürügye alatt belső forradalmat készítenek elő, a fegyveres nemességet lázítják s a népnek elégtelenségét szítják. A külföldi forgalom s a japani termények kivitele mindinkább növekedett, e miatt a legszükségesebb élelmi szerek ára felszökkent. A drágaság miatt a vagyontalan száma-k vagyis nemes szolgák s a csekély jövedelmű tisztviselők szenvedtek legtöbbit. Ugy látszik, Mito fejedelme s a többi elégtellen daimió a tajkuni kormányt háborúba igyekeztek keverni a külföldi hatalmasságokkal, hogy ekkép annál biztosabban megbuktathassák; azért, vagy közvetve, vagy közvetlenül a külföldiek ellen bujtogatták a fegyveres osztályt. A loninok csapatai mind nagyobb vakmerőséget tanúsítottak, falragaszokban és elzárt levelekben halállal fenyegették az idegeneket és az ezeket pártoló minisztereket, s fenyegetéseiket gyakran végre is hajták. A kormány ritkán volt képes a bűnösöket kézrekeríteni; sokan a gyilkosok közül magok végezték ki magokat, mikor menekülniök nem lehetett. A tajkun a mikadóval is alkudozott, testvérjét feleségül akarta venni, hogy magát az uralkodásban megerősítse. De a daimiók a mikadót ösztönözték, hogy hajdani hatalmát ragadja ismét magához s nyilatkozzék a tajkun ellen, mivel a hazát az idegeneknek eladta. A tajkuni kormány nem merte a külföldiekkel kötött szerződéseket felbontani, hogy külföldi háborúba ne keveredjék, de azokat teljesen érvényesíteni sem merte, a belső forradalomtól félvén. Ily szorult és kétes helyzetében arra kérte a külföldi hatalmasságok képviselőit, hogy Neagata és Fiogo kikötők s Jeddo és Oszaka városok megnyitása halasztassék el. Ezen s más kívánságai kieszközlésére követséget küldte az európai udvarokhoz. A japani követség 1862 január 23-kán indult el Európába, még pedig Odin angol hajón; a francia, angol, hollandiai, porosz, orosz és portugál udvarokat látogató meg, s miként az amerikai kormány már azelőtt tette volt, úgy azon európai kormányok is ráállottak, hogy az említett kikötők és városok megnyitása öt évvel halasztassék el, de azon feltétel mellett, hogy a már tetteleg megnyitott kikötőkben a forgalom és kereskedés minden megszorítás nélkül teljesen szabad legyen. Mindazáltal az európaiak kereskedése Jokuhamában mind inkább megkorlátoltatott, a belső forrongás nöttön nőtt, a kormány jugadozása és gyengesége mind nyilvánosabbá lett, a daimiók poroszlónak gyűlölsége és boszúvágya új meg új merényletekben

tört ki. 1862 jun. 28-án éjjel egy vakbuzgó japán poroszló megtámadá az angol követség szállásában az angol öröket s két embert levágott; utóbb szeptember havában Szatszuma fejedelme atyjának poroszlói Jokuhama közelében a főúton fényes nappal támadtak meg három angol kereskedőt, kik egy hölgy kíséretében kilovagoltak vala. Az egyiket, R i c h a r d s o n t megölték, a másik kettőt súlyosan megsebesíték. E merényletek következtében a külföldiek nagy aggodalomban voltak, alig mertek Jokuhamából ki-mozdulni. Aggodalmukat mindenféle hírek és nyílt fenyegetések követték. Hallották, hogy a tajkun csakugyan egybekelt a mikado nővérével, de hogy e házasság mellett is a két udvar között nagy meghasonlás van. Jokuhamában lázító röpiratok keringtek, melyekben a nép felhivatott, hogy a külföldi barbárokat végkép kiűzze és kipusztítsa. Majd a külföldiek tudomására egy rendelet is jutott, melyet állítólag a mikado a tajkunhoz intézett vala, s mely által ennek meghagyatott, hogy a külföldieket minél előbb űzze ki az országból és szüntessen meg velök minden közlekedést. Együttal egy óvásról is értesültek, melyet N a n g a t o és S z a t s z u m a fejedelmei s néhány más daimio a tajkun helytelen kormányzása ellen intéztek, s melyben követelték, hogy a daimiók eddigi zaklatatásai töröltessenek el, az idegenekkel való kereskedésből származó jövedelem az ország javára, ne pedig a daimiók újabb lenyűgözésére és elnyomására fordíttassék, hogy a külföldiek Nangaszakira szoríttassanak, ha előttük az egész országot nem meri megnyitni a kormány.

A külföldi képviselők az említett merényletek következtében kiköltöztek Jeddóból, csak az amerikai maradván ott, a többiek Jokuhamában telepedtek le. Itt 1863 január havában arról értesültek, hogy a mikado komolyan meghagyá a tajkunak, hogy az idegeneket űzze ki az országból, s hogy azért a tajkun a mikadót személyesen látogató meg. Mondják, hogy akkor Nagybritannia és Franciaország képviselői segítséget ajánlottak fel a tajkun kormányának a mikado nevében fondorkodó daimiók ellen; de azt udvariasan visszaütasíták. Azonban a tajkun kormánya erélyes készüléket tett, fegyvergyárat állított fel, melyekben ágyúkat, puskákat, revolvereket készítettek, fiatal embereket Hollandiába küldte, hogy magokat kiképezzék s hadi mérnöktest szervezésére alkalmasakká tegyék, a partokat megerősíté, gya-

log katonaságát európai módra kezdé szervezni és számos gőzhajót vásárolt. Némely daimionak is megengedte, hogy magoknak gőzösöket vásároljanak. Már 1862 végén mintegy 30 gőzös volt a japaniak birtokában. Fidszen és Szatszuma fejedelmei gőzöseiket kereskedésre használták.

A tajkun kormánya felhívta volt a külföldi képviselőket, hogy mindnyájan Jeddo egyik külvárosában, Szinagavában telepedjenek le, s ott számukra a Goten-Jama nevű területet mutatta ki, hol tetszésük szerint építhetnék föl házaikat. E területet a kormány bekerítettette, s az angol követ csakugyan építtetett magának egy palotát. De mikor az elkészült, a kormány ismét arra kérte a követet, hogy ne telepedjék le ott, s kijelenté, hogy Goten-Jamát nem engedheti át a külföldieknek. Az angol követ nem akart tágítani, de mielőtt új palotáját megszállhatta, arról értesült, hogy 1863 február 1-jén az egész épület fölgyújtott s löpor által is leromboltatott. — Az angol követ, kormánya nevében, a megölt Richardsonért s két angol örért, valamint a megsebesített angolokért pénzbeli elégtételt követelt, még pedig 125,000 font sterlinget, s kijelenté, hogy ha a tajkuni kormány azon pénzbírságot a gyilkosságok szerzőitől 20 nap alatt be nem hajtja, ő maga fogja azt Szatszuma fejedelmétől behajtani. A tajkuni kormány azt felelé, hogy ily fontos ügyben a tajkun távollétében nem végezhet semmit. Az angol követ, hogy követeléseit foganatosíthassa, a japáni tengereken czirkáló angol hadi hajókat a jokuhamai révbe rendelte, hozzájuk francia és hollandiai hajók is csatlakoztak. Úgy látszott, az ellenségeskedések csakugyan nemsokára elkezdődnek. Az európaiak már nagy aggodalomban voltak; aggodalmukat növelték azon hírek, hogy a környéken számos loninok és katonacsapatok mutatkoznak, hogy a mikado megparancsolta a tajkunnak, hogy a külföldieket haladék nélkül üzze ki. 1863 május 4-én a Jokuhamában letelepedett japáni kereskedők és mesteremberek mindenestől elköltözni kezdének, a japáni munkások és szolgák fenyegetésekkel követelték, hogy az európaiak hátralevő béreiket rögtön fizessék ki, holmi kihágásokat és rablásokat is követtek el. Végre az angol követ kijelenté, hogy követeléseinek teljesítését május 21-ére elhalasztja, ha a kiköltözött kereskedők, mesteremberek, munkások és

szolgák ismét visszatérnek Jokuhamába. Ez részben meg is történt, s most ismét a békés alkudozások indultak meg.

Midőn Jokuhamában a japaniak és európaiak egyaránt a háborúra készültek, Nangaszaki helytartója kijelenté az ott letelepedett európaiaknak, hogy bátorságukról nem kezeskedhetik, hogy készüljenek a kikötő elhagyására. Egyszersmind nagy katonamozgalmak mutatkoztak Nangaszaki környékén, az ottani ágyútelepek megerősítették, a fegyvergyárakban éjjel-nappal dolgoztak.

Jokuhamában a külföldi képviselők egyetértve gondoskodtak a külföldiek védelméről, csak az amerikai követ nem vett részt az ő intézkedéseikben, sőt épen egy éjszakamerikai társaság szállíttatá a tajkuni kormány számára a kívánt fegyvereket, hadi hajókat stb. A többi követek és konzulok már Jokuhamában székeltek, csak az amerikai követ maradt Jeddóban, egy amerikai konzul pedig néhány hithirdetővel Kanagavában volt. A tajkun kormánya most az amerikai követet is fölkérte, hogy hagyja el Jeddót, de ő megmaradt eddigi szállásán. Erre 1863 május 23-án éjjel rögtön lángba borult szállása, úgy hogy életét és levéltárát is alig menthette meg. Még akkor is Jeddóban maradt s más templomban telepedett le. De június 1-jén éjjel azon ürügy alatt, hogy élete veszélyben forog, egy japáni gőzösre viték, mely őt Jokuhamába szállítá. Ugyanakkor Kanagavából is kiutasíták a konzult és missionáriusokat.

Az alkudozások még néhány hétig tartottak, végre június 23-án az angol tengernagy két hajót Jeddo alá küldé s egy japáni gőzöst foglaltatott el. Ekkor a japaniak csakugyan megfizették a követelt pénzbírságot s az állami tanács a kívánt mentegéti iratot is elküldé. Ekkép a már-már elkezdődött ellenségeskedések ismét elmaradtak, noha ugyanakkor, midőn a pénzbírságot lefizették, a tajkun által aláírt rendeletet is közölték, mely a külföldieket az országból kiutasítja.

A tajkun még mindig Miakóban a mikadónál volt, s a japán tisztviselők homályos nyilatkozataiból azt lehetett következtetni, hogy az ellenséges indulatú daimiók miatt nem térhet vissza. A külföldi képviselők ismét segélyöket ajánlák fel a daimiók ellen, de azt a tajkun kormánya most is visszaútasítá, s részben, európai hajókon, tetemes hadesapatokat küldé Oszakába. Azalatt Sz i m o

n o s z e k i város mellett egy amerikai, egy francia és egy hollandiai hajó N a n g a t o fejedelmének két hajója által megtámadtattott, s a város környékén felállított ágyútelepekből is ágyúztatott. Midőn ennek híre Jokuhamába jutott, J a u n francia tenger-nagy azonnal két hadi hajóval Szimonoszeki alá ment, hogy az elkövetett merényletért bosszút álljon. Most három hajót talált ott, kettőt közülök megsemmisített s azután néhány száz emberét a partra szállítván, néhány ágyútelepet is elfoglala. A föld-népe csendesen nézte a harezot és semmi ellenségeskedést sem követett el. A japáni katonák közül állítólag 150 esett el, a francziák csak négy embert vesztettek el. Még előbb egy amerikai hajó is visszatörölte volt Nangato fejedelme ellenségeskedéseit.

1863 aug. elején a tajkun visszatért Jeddóba, hogy mit végzett vala a mikadóval, arról biztos tudomást nem szerezhettek magoknak az európaiak. Az angol tengernagy most kijelenté a tajkun kormányának, hogy maga fog Szatszuma fejedelmétől elégtételt követelni, mintán a kormány nem képes őt megfenyíteni. A japáni biztosok ugyan vissza akarták tartóztatni, mindazáltal K u p e r angol tengernagy 6 hajóval elindult Jokuhamából s aug. 11-kén a k a g o s z i m a i öbölbe érkezék. Két napig Szatszuma fejedelme különböző tisztviselői alkudoztak az angolokkal, végre ezek megtámadták Kagoszima várost s a parti ágyútelepeket, de a harez kimenetele kétes volt; a várost ugyan lángba boriták az angolok, de saját hajóik is tetemesen megsérültek, s kénytelenek voltak visszatérni, a nélkül hogy követeléseiket foganatosíthatták volna. Utóbb azonban Szatszuma fejedelme a tajkuni kormány engedelméből megfizette az angoloknak a követelt bírságot, s megígérte, hogy Richardson gyilkosait is meg fogja fenyíteni. Sőt Szatszuma fejedelme azután igen bizalmas viszonyba lépett az angolokkal, Liukiu szigeteken, melyek közvetlenül az ő hatósága alatt vannak, angolok által ezukorgyarakat állíttatott fel, Angliában gőzösöket készíttetett magának s néhány fiatal embert is oda küldé, hogy magokat kiképezzék.

A mikado parancsára Kiotóban megjelent tajkun hiában útalt azon veszélyekre, melyekkel a külföldiek kiütasítása járna; kénytelen volt a mikado által aláírt kiüzési rendeletet elfogadni s azt a külföldi képviselőknek tudomására juttatni. Ugyanazon időben kénytelen volt az Ijjasz által megállapított kormányrendszer

egyik sarkkövét is kiforgatni, t. i. a daimiókat azon kötelezettségök alól fölmenteni, mely szerint az évnök bizonyos részét Jeddóban tartoztak vala tölteni s családjaik egy részét folyvást mintegy kezesül Jeddóban hagyni. E rendszabályt a gorodzsio különösen Jetszitszen fejedelme indítványára csikarta ki a tajkuntól.

A külföldiek kiűzését czélzó rendelet végrehajtása a mikado által Sztotszbasi fejedelmére, Mito fejedelmének fiára bízott. Ez uralkodott most egy ideig Jeddóban mint alsziogun. Meghagyták a külföldieknek, hogy Kanagavából és Jokuhamából is kiköltözzenek s egyelőre Nangaszakira és Hakodadéra szorítkozzanak. De a külföldi képviselők tiltakoztak. 1864 febr. havában a tajkun ismét Miakóba utazék, de ott roszul fogadtatott s nemsokára megint visszatért Jeddóba. Sztotszbasi még nagyobb hatalommal ruháztatott fel s meghagyatott neki, hogy a kiűzési rendeletet fogantossítsa s kövesse Nangato fejedelme példáját, ki azonnal, mihelyt a rendelet aláíratott, üldözni kezdé a külföldieket. Azonban Sztotszbasi nem volt képes a külföldieket nyílt erővel megtámadni. A tajkun kormánya tehát folyvást habozott és ingadozott, majd nyájas, majd fenyegető szavakkal kívánta, hogy a külföldiek Jokuhamát elhagyják, s azalatt folyvást hadi készüléteket tett. A belső zavarok nőttön nőttek. Lonin esapatok nyugtalaníták Jeddo és Jokuhama környékét, s a tajkuni kormány nem akarta, vagy nem tudta a mozgalmakat lecsillapítani. A külföldi képviselők tehát tekintélyes hajóhadat és szárazföldi katonaságot gyűjtöttek össze, s Jokuhama védelmét angol és francia katonaságra bízták. Végre 1864 közepe táján az angol, francia, hollandiai és amerikai képviselők kijelenték a tajkuni kormánynak, hogy magok fogják Nangato fejedelmét elkövetett merényleteiért megfenyíteni, miután nekik a kormány elégtételt szerezni nem akar, vagy nem tud. Az egyesült hajóhad 1864 aug. végén csakugyan elindult Jokuhamából s a szimonoszekii csatornának fordult, hogy azt a külföldi hajók előtt megnyissa s Nangato fejedelmének ottani ágyútelepeit lerombolja. Sept. 5-én megtámadá azokat, s noha Nangato fejedelmének katonái vitézül harezoltak, három nap alatt lerombolá ágyútelepeit és erődtvényeit. Nangato fejedelme kénytelen volt a szabott feltételeket elfogadni, tetemes pénzbírságot és hadi kárpótlást fizetni, 70 ágyúját kiadni s a csatornán, mely a Csendes ocezeánt a japáni

belső tengerrel és a sinai tengerrel összeköti, a külföldi hajóknak szabad átjárást biztosítani.

A külföldiek ezen erélyes fellépése ismét változást okozott a tajkun kormányában. Sztotszbaszi háttérbe szorult s a békepárt kerekedett felül; most a dúlakodó lonin csapatok is eltűntek Jeddo és Jokuhama környékéről.

Azalatt hogy a külföldiek a Szimonoszeki melletti erődítvények lerombolása által Nangato fejedelmének hatalmát némileg megtörték, ő maga is egy vakmerő cselekvény által sokat ártott magának. T. i. 1864 aug. 20-kán alattomban gyűjtött hadai rögtön a mikado székhelyét támadák meg. Kioto őrsége azonban, mely Szatszuma és Aidszu fejedelmeinek katonáiból állott, még annak idején összeszedé magát s visszaveré a megtámadókat, noha ezekkel a mikado környezetéből is egyetértettek némelyek. A heves harcban Kioto városának egy része a lángok martaléka lett. Erre a mikado lázadónak jelenté ki Nangato fejedelmét, s meghagyá a tajkunnak, hogy őt megbüntesse, ha magát a kitűzött határidőben alá nem veti s vakmerőségét ki nem menti. Nangato fejedelme visszavoná hadait Kioto környékéről, de meg nem hunnyászkodott. A tajkun tehát leromboltatá Jeddóban levő palotáját s felhivá a daimiókat, hogy Gongenszama törvényei értelmében katonáikat a lázadó ellen intézendő hadjáratra kiállítsák. Ugy látszott, hogy a tajkun tekintélyének helyreállítására s a külföldiek érdekeire nézve is kedvező fordulat állott be. A külföldiek úgy vélekedtek, hogy a birodalom összes hadereje csakhamar meg fogja törni Nangato fejedelmét, s hogy e példán okúlva a többi daimiók is fel fognak hagyni ellenségeskedéseikkel.

Nangato fejedelmének katonái Oszakát szállták vala meg; e város felszabadítására a tajkun nagy hajóhadat küldé, mely azonban hihetőleg az ügyetlen vezérllet miatt nem sokra ment. Láttuk, hogy a tajkun hadereje leginkább a hattomottók személyes hadkötelezettségén s a gonfudai daimiók jutalékos hadesapatain alapült. A gonfudai daimiók saját érdeköknél fogva hajlandók voltak ugyan a tajkunt támogatni, de a hosszas béke alatt katonaságuk kifejtését egészen elhanyagolták vala. A hattomottók pénz utyan sokat áldoztak a tajkun javára, de gyakorlott hadsereget ők sem voltak képesek kiállítani. A tajkun kormánya által tett hadi készületek tehát nem vezettek célra; az egybegyűjtött sok hadi szernek hasz-

nát sem tudták venni. Nehány zászlóalj európai módra szereltetett fel és gyakoroltatott be ; elég ágyujok és puskájok volt ugyan, de se fegyelmök, se képes vezérök nem volt.

1865 június elején ismét számos hadsereg indult el Jeddóból, maga a tajkun is elment vele Oszakába. *) De Jokuhamában hiában várták a győzelmi hírt a külföldi képviselők.

Időközben Nagybritannia, Franciaország, Hollandia és Amerika képviselői illető kormányaiktól azon útasítást vették, hogy a mikado által is erősíttessék meg a tajkunnal kötött szerződéseket. Tehát 1865 novemb. havában a külföldi képviselők hadi hajókon Oszakába mentek, mert azt hallották vala, hogy az Oszaka és Kioto között táborozó tajkun köré számos daimio gyült egybe tanácskozásra. November 11-én és 15-dikén érkeztek az állami tanács jelenlevő tagjaival. Azt sürgették, hogy a szerződéseket a mikado is erősítse meg s hogy azok teljesen foganatosíttassanak. A második találkozás alkalmával egy a mikado által aláírt s peesétje által is megerősített nyílt levelet vettek, mely ekkép szól: A szerződések elfogadvák, s a szükséges intézkedések megteendők. Ez elég rövid és homályos oklevél, de a külföldi képviselők egyelőre beérték vele, s legalább ök úgy vették, hogy most az 1858-diki szerződéseket a mikado is megszentesítette. Második kívánságuk épen nem teljesült, mert a tajkun biztosai azt válaszolták, hogy magok a külföldi kormányok 1862-ben a japani követség közbenjárására beleegyeztek abba, miszerint Oszaka, Hiogo és Neagata kikötőinek megnyitása 1868 januar 1-jéig halasztassék el.

Az összhangzás nélkül működő és roszul vezérlett tajkuni hadsereg nem volt képes a harcziás szellemű és eltökélt bátorsággal küzdő ellenségen győzelmeskedni. 1866 elején két hadtest indult el Oszaka felől a fölzendült fejedelem két tartományába, Nangatóba és Szooovába, melyek Nipon nyugati oldalán területnek el. A hattomottók Siroszima tartományban gyültek össze, hogy

*) A tajkun testőrsége kíséretében indult el Jeddóból. A Jokuhamában székelő külföldi képviselőknek meg volt engedve, hogy a tokajdón való elvonulását Kanagavában lássák. Láttak néhány ezer embert hadi öltözetben s köztük egy sáppadt arcú, gyenge testalkotású fiatal embert, egészen fehérbe öltözve, lóháton ; ez volt a rejtélyes uralkodó, kit eddigelé még egy idegen ember sem pillantott volt meg.

onnan Szoovóba törjenek be. Vezérök *Jakenaka-tango-nokami* volt, kinél ügyetlenebb embert alig választhattak. A gonfudai daimiók hadsapatai Nangatónak tartottak, de folyvást összhangzás nélkül működtek, Szoovo partjai előtt egy hajóhad is működött. De mindezen hadosztályok visszaverettek. 1866 szeptember havában Ije-Mocsi tajkun meghalt Oszakában; halálának hírére feyverszünet állott be, s nemsokára azután *Szotszbaszi*, ki akkor Oszakában tartózkodott, nevezteték ki tajkunná.

A *tokugava Szotszbaszi*, mint láttuk, Mito fejedelmének egyik fia, s már 1863-ban a mikadótól altajkunná neveztetett vala ki. Mint erélyes és eszes ember s mint a mikado személyes barátja különösen a déli tartományok daimiói előtt nagy tekintélyvel birt. Ezekkel gyakran tanácskozott vala arról, hogy mikép kellene a belső kormány gépezetét átalakítani s a végrehajtó hatalmat a mikadó kezében egyesíteni. Most Ije Mocsi tajkun halála után egy lélekkel őt kiálták ki tajkunná. Szotszbaszi eleintén vonakodott a méltóságot elfogadni; jól tudta, hogy miután a tajkuni hatalom már minden oldalról rendszeresen alá volt ásva s midőn annyi ellenkező érdek törekszik érvényre, az uralkodás nagy bajjal fog jární. Végre azon föltétellel fogadá el a tajkuni méltóságot, hogy arról azonnal lemondhasson, mihelyt az ország egyesült akarátja úgy kívánja; továbbá kívánta, hogy a külföldieknek szerződésileg biztosított jogai föltétlenül elismertessenek; hogy csak neki legyen joga velök szerződni s általában a külügyeket elintézni. A kiotói udvar elfogadá e föltételeit.

Szotszbaszi azonnal hogy a tajkuni széket elfoglalta, kijelenté, hogy elődeinek elszigetelési politikájával és titkolódzásával fel fog hagyni, hogy a külföldi hatalmasságok képviselőivel közvetlenül fog alkudozni, s őket személyesen fogadja. Nangato fejedelmének ügyét egyelőre elintézetlenül hagyta; mert készületlen hadseregével nem igen győzelmeskedhetett volna rajta.

Az új tajkun országlása néhány hónapig csendesen folyt. Azon időben a francia meghatalmazott követnek *Roches Léonak* volt nagy befolyása Szotszbasira. Roches 1867 elején utazék Oszakába, hol az új tajkun székelt, s vele személyesen értekezett a foganatosítandó új rendszabályokról. Szükségesnek látszott, hogy mindenekelőtt a tajkun pénzügyei rendeztessenek s állandó hadsereg szerveztessék, melylyel a függetlenségre törekvő daimió-

kat féken lehessen tartani. E végre a tajkun a francia kormánytól néhány katonatisztet kért, kik 1867 januárban érkezének Japanba s elsöben Jokuhamában, azután Jeddóban a belföldi hadsereg újjászervezését és betanítását elkezdék. -Egy tengeri fegyvergyárt már azelőtt kezdtek volt fölállítani szintén francia mérnökök, még pedig a jeddói tengeröböl bejárása mellett a jokoszkai öbölkében. Az ottani munkálatokkal 1865-ben felhagytak volt, de most ismét folytaták. Egyik ösesét, t. i. Mimbutaiu herezeget a tajkun Párisba küldé, hogy ott magát az európai nemzetek tudományaiba és ügyeibe beavassa, mint ezt már számos előkelő ifjú Japanból tette, kik Európa különböző országaiba útaztak vala. A tajkun ezen ösesé a párisi műtárlat megnyitásán mint uralkodói család tagja szerepelt.

1867 május havában az európai képviselők Oszakába menének, hol a tajkun a város közepén levő, roppant kiterjedésű családi kastélyában lakott. A tajkun a külföldi képviselőket palotája belső helyiségeiben fogadá, katonai szemlét tarta tiszteletökre s maga is megjelenék a képviselők által magokkal vitt európai hadcsapatok ünnepélyes gyakorlatán. Kijelentvén szándékát, miszerint a szerződésekben megemlített kikötöket 1868. január 1-jén tetteleg meg fogja nyitni, oda útasítá minisztereit, hogy a külföldi képviselőkkel a végrehajtási részletek iránt egyezkedjenek; ezen új egyezségek 1867 május 17-én állapíttatának meg és iratának alá.

O s z a k a az Odongava nevű folyam torkolatának felső végén fekszik; nagy kereskedő város, 4—500,000 lakossal. Kereskedésének fő tárgyát az ország terményei teszik. A környező tartományok nagy birtokosai oda szállíttatják földjeik termékeit, melyeket a bankároknak a tölök vett kölcsönökért lekötnek; a daimióknak tehát ott nagy raktáraik (kurahiaszki) vannak, melyekben terményeiket főlhalmozzák, azokból nyilvános árverések útján a város nagy kereskedői-veszik át, kiknek a bankokban a termények mennyiségéhez aránylag bizonyos hitelök van. Oszaka bankárainak testülete tehát nagy befolyású társulatot képez, s a főhatalom önkényes intézkedéseit nem türi, jóllehet a kormány nemesak fölügyelési, hanem ellenőrzési jogot is gyakorol működésére. Minthogy Oszakában Japan középső tartományainak kereskedése központosúl, s nagy szállítások történnek oda mind szárazon, mind tengeren, azért azon város a külföldi kereskedelemre

nézve sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint Jeddo vagy Jokuhama. Azonban a folyam medrében levő zátonyretesz (barne) miatt a nagy kereskedelmi hajók alig mehetnek egészen a városig, a belföldi dzsonkokra is veszélyes azon gát. Azért a szerződésekben Hiogo vagyis Fio go jelöltetett meg mint oly kikötőhely, melyet a legnagyobb hajók is megközelíthetnek. Hiogo 10 angol mértföldre van az oszakai öböltől nyugatra, a külföldiek számára kitűzött kikötő pedig azon várostól egy angol mértföldre esik s K o b é városkánál van. Végre Ne a g a n t a Nipon éjszaki oldalán Ecsigo tartományban van. Az említett egyezkedésekben megállapított, hogy micsoda területek jelöltessenek ki a megnyitandó városokban a külföldiek számára, milyenek és hol legyenek a fölállítandó vámházak, raktárak stb.

Úgy látszott tehát, most már rendben van minden. Igen meglepő volt azért a külföldiekre nézve az 1867 november havában Jokuhamába érkezett azon hír, hogy Sztotszbasi a tajkuni méltóságról lemondott s azt a mikado kezébe letette. Alig hogy a tajkun a külföldi képviselőkkel a májusi egyezséget megkötötte, Szatszuma és Nangato fejedelmei egyesültek s néhány szomszéd daimióval szövetkezvén, követelték, hogy az említett tengeri városok megnyitása halasztassék el. Sztotszbasi meghallgatván őket, az ügyet a kiotoi udvar eldöntésére bizá. A mikado főminisztere (kvambaku) az ő részén volt, s a mikado helybenhagyá a kikötők megnyitását tárgyazó intézkedéseket. A tajkun ezt elérvén, Gongenszama törvényeit akará most érvényesíteni, hogy a makacs daimiókat engedelmességre szorítsa. De már késő volt. Szatszuma és Nangato fejedelmei hirtelen egybegyűjtött hadaikkal Kioto alá mentek, hirdetményeikben Sztotszbasit törvényszegőnek és honárulónak jelenték ki, s azt követelték tőle, hogy a tajkuni méltóságot a mikadónak, Japan egyedüli törvényes fejedelmének kezeibe letegy. Roussin Alfred*), ki a japani forradalom hírére a francia kormánytól Japanba küldeték, s ki nek elbeszélését itt kivonatban közöljük, azt állítja, hogy a lázadó daimiókkal az angol követ, Harry Parkes, egyetértett s őket az ellenségeskedésre egyenesen buzdította, csak azért,

*) L. „Une revolution au Japon,“ Revue des deux Mondes,“ 1869 év-folyam april 1-jei füzet.

minthogy Roches francia követnek túlnyomó befolyása volt a tajkunra. Annyi bizonyos, hogy a francia és angol ügyvivők mindeütt versenyeztek egymással.

A tajkun akkor, midőn a daimiók ellene fellázadtak, Kiotóban lakott. Készületlen volt a háborúra. Ágyúja és puskája ugyan elég volt, de gyakorlott hadserege nem volt, a francia tisztek még csak néhány zászlóalj és tüzérugeget szereltek vala fel; végre kincstára is egészen ki volt merítve. A közigazgatásban és pénzügyben a francziák tanácsára behozott újítások gyakorlati eredmény nélkül maradtak, sőt csak a tajkuni kormány ellenségeit szaporították. Sztotszbaszi tehát fegyveres kézzel nem verhetette le a lázadást, s kijelentvén, hogy méltóságáról kész lemondani, a daimiókat Kiotóba hívá meg közös tanácskozásra, hogy törvényes módon állapittassék meg az új kormányrendszer. Nehány daimio csakugyan megjelent, mások már az úton voltak Kioto felé, midőn Szatszuma és Nangato fejedelmei Kiotót hirtelen megszállák, a mikado tisztviselői közöl azokat, kik Sztotszbaszi barátjai voltak, elűzék s helyökbe másokat tevének. Azután csakhamar megjelentek a mikado rendeletei, melyek szerint a tajkuni méltóság eltörölteték, s a mikadót a végrehajtó hatalom egyedüli fejévé tevék. Sztotszbaszi kénytelen volt Kiotót elhagyni s Oszakába menni, hol a külföldi képviselőkkel találkozék, kik a két város megnyitása végett oda mentek vala. Sztotszbaszi a külföldi képviselők előtt óvást tett a Kiotóban történt bitorlások s a kibocsátott rendeletek törvénytelenége ellen; most Kioto és Oszaka között holmi tüzetek váltattak, s a külföldi képviselők ott maradtak egy ideig, hogy a dolgok fejlődését közelről lássák.

Hiogo azalatt megnyittaték s 1868 január 1-jén hajnalban a révben horgonyzó külföldi hajók ágyúlövésekkel üdvözlék a japani lobogót. Ott voltak már az első szállítmányok Európából, sőt néhány európai kereskedő a képviselők kíséretében Oszakába is ment vala.

Január 19-kén Jed dóban is összekapának a tajkun és Szatszuma katonái; a tajkun emberei megszállák a nevezett daimio palotáját (hiaszki) s embereit részint felkonezolás, részint megszállászták. Január 27-kén a tajkun katonái Szatszuma fejedelmének Oszakában levő három palotáját szállák körül; a fejedelem emberei éjszaka titkon megszökének, fölgyűjtván az egyik palotát, mely

egészen leégett. A másik két palotát a tajkun emberei foglalták el. Ennek folytán Oszakában nagy izgalom támadt, a japani kereskedők oda kezdék hagyni a várost. Január 29-kén a külföldi képviselők arról értesültek, hogy a tajkun katonái Kiotónál kudarcot vallottak s hogy Szatszuma emberei őket Oszaka felé üzik. Éjszaka a tajkun maga is kijelenté nekik, hogy többé nem képes személyes bátorságukról gondoskodni. A követek azonnal egybegyűjték hadcsapataikat s még az éjjel elhagyták a várost. Másnap reggel maga Sztotszbaszi egy gőzhajón elhagyá Oszakát, katonái elszéledtek, s a győztes daimiók katonái szállák meg a várost s felgyújták a tajkun roppant kastélyát, mely több napig égett; lángjait egészen Hiogóig lehetett látni. A méltóságától megfosztott Sztotszbaszi febr. 5-kén kötött ki Jeddóban. Még Oszakából a mikadóhoz intézett levelében kijelentette vala, hogy jeddói palotájában akar megvonulni, s ott fogja bevárni az ő rendeleteit. Ezentúl semmitsem tett, hogy elvesztett hatalmát visszaszerezze, jóllehet hivei s különösen Nipon éjszaki tartományainak fejedelmei arra ösztönzék, hogy fegyveres kézzel védelmezze tajkuni székét.

A külföldi követek Oszakát elhagyván, Hiogóban telepedtek le. Az új kormányra most az angol követnek volt legnagyobb befolyása. Ennek indítványára a külföldi képviselők hivatalosan kijelenték, hogy a hadakozó felek irányában semlegesek fognak maradni. Azután már az új kormány biztosaival értekeztek Oszakában, s ott tudomásukra adatott, hogy a mikado őket személyesen óhajtja fogadni kiotói palotájában. Az angol követ maga készült Kiotóba menni, a többiek még vonakodtak az új kormányt ily ünnepelesen elismerni, s Jokubamába szándékoztak visszamenni. Ekkor új merénylet történt. Hiogóval átellenben Szakkai város fekszik, ott egy francia hadi gőz-salup kötött vala ki; ennek néhány emberei a partra szálltak s a belföldiek között mulattak 1868 márczius 8-án. Váratlanul egy katonacsapat jelenék meg s adott jelre a franeziákra tüzelvén, 11 embert halálosan megsebesített. A francia követ, támogatva tisztársaitól, elégtételt követelt; a gyilkosságot elkövetett katonacsapat Joza hercegeének hadához tartozott. A daimiók restelték, hogy ügyöket a nemzeti vakbuzgóság ekkép kompromittálta, s megadták a kívánt elégtételt. Joza hercege s néhány főtisztviselő személyesen jelenének meg Hiogóban, hogy magokat kimentsék, s kijelenték, hogy a tett nyomozásból bünösnek talált 21 tisztet és katonát a mikado

halálra ítélte, mindazáltal, tekintve előkelő állásukat, megengedé nekik, hogy magok hasítsák föl hasukat; a végrehajtás a francziák jelenlétében fog történni. Csakugyan márczius 13-án Szakakai városának egyik templomában az elítélt bűnösök egymásután leguggoltak s tizenegyen felhasították hasukat. Midőn a 12-ik következők, a franczia hajó parancsnoka véget vetett a dolognak, kijelentvén, beéri vele, hogy ugyanannyi ember lakolt életével, a hány franczia megöletett. Joza hercege azonkívül a megölt hajósok családjainak s a sebesülteknek tetemes kárpótlást is kényszerült fizetni.

A mikado családjának egyik tagját is Oszakába küldte vala, hogy fájdalját fejezze ki a történt gyilkosság fölött; kérelmeire az angol, franczia és hollandiai követek Kiotóba mentek s ott személyesen fogadtattak a mikadótól. Midőn a követek a császári udvarba az ünnepélyes fogadásra mentek, a szűk útezőkban az angol követ kíséretét két fanatikus katona karddal megtámadá, s vagy tíz angol lovas és gyalog katonát sebesít meg, mig nem sikerült az egyiket levágni s a másikat sebesítve elfogni. Ez néhány nap mulva kivégezték, s a mikado egyszersmind a külföldi követek sürgetésére rendeletet boesáta ki, mely szerint minden japáni ember, ki európai embert megöl, osztálykülönbség nélkül családostól együtt rangjától meg fog fosztatni s mint aljas bűnös a bakó által fog kivégeztetni, nem pedig hasának sajátkező felhasítása által.

A külföldi követek azután april elején Jakuhamába térének vissza. Ugyanakkor az új hatóságok a mikado nevében vevék át a város igazgatását, s a tajkun tisztviselői Jeddóba menének, hol Sztotszbasi már a tajkuni palotát is elhagyta s magát egyik külvárosban levő Ovoeno templomába vonta vala meg, hol családjának sírboltja van. A déli tartományok daimióinak hadai mint k a n g u n-ok, azaz a mikado katonái, a mikado zászlója alatt az Oszaka és Jeddó közötti tartományokat minden ellenállás nélkül megszállták s a tajkun tisztviselői (bunyo) helyébe mindenütt k u n g é-kat, azaz mikadói tisztviselőket ígtattak be; azon hadak vezére A r i s z u n g a v a n o - m i a april 26-kán érkezők Jeddó alá s a mikado nevében az elmozdított tajkunnal a következő felteleteket közlé: A császár megboesátja Sztotszbasinak az ő lázadását, tekintve őseinek nagy érdemeit, meghagyja tehát neki életét s a Tokungava család czimeit; de jeddói kastélyát, fegyvereit

és hadi hajóit át kell adnia, katonáit el kell bocsátania, s Bizen tartományba megvonulnia.“ E feltételeket Sztotszbasi s a Tokungava család Jeddóban jelen volt tagjai elfogadák, csak azt kötötte ki magának Sztotszbasi, hogy Mitóban lakhassék, s ez meg is engedteték neki.

1868 május 3-dikán tehát a tajkuni palota Jeddóban a mikado embereinek adatként át, és Sztotszbasi éjjel gyalog hagyta el a várost. Utóbb a mikadói kormány Szurunga, Tutomi és Mikava tartományok jövedelmeit rendelte ki az ő és családja számára. A család azután Taia szu herceget nevezte ki fejévé Tokungava Kamenosz ké czime alatt. Sztotszbasi, ki ekként a tajkuni méltóságtól végkép elmozdított, s kit a családi ügyekben is Taia szu hercege váltott fel, 1868 augusztus havában maga köré gyűjtötte a hattomottókat s előadván nekik, hogy megfogyatkozván jövedelmei, annyi szolgát nem fizethet többé, felhívá őket, hogy vagy fizetés nélkül szolgáljanak neki, vagy az új kormánynál keressenek alkalmazást, vagy pedig menjenek haza; de a polgári háborúban ne vegyenek részt. Mindazáltal némelyek közülök részt vettek az ütközetekben, melyek a Jeddótól éjszakra eső tartományokban történtek. Azok közül, kik az új kormánynak nem akartak meghódolni, különösen Aidsz u fejedelme tűnt ki. De a hadakozás nem nagy erélyvel folyt, s ősz felé fegyverszünet állott be. Ekkor a mikado nagy kísérettel Jeddóba költözék, a külföldiek Kanagavában november 25-kén látták számos kíséretét a tokajdon elvonulni. Magát a mikadót nem láthatták, mert egy teljesen betakart kólyában ült. Jeddóban a tajkun volt palotájában székel a mikado, s itt fogadá 1869 január elején a külföldi követeket. A francia követ ünnepélyes kihallgatásáról egy levelező többi közt ezeket írja: „A birodalom fűméltóságai, a miniszterek és fő palotások tiszteletteljes állásban várták a francia követet és kíséretét s azután egy előterembe vezették, hol Ava és Fidszen daimiói a legkeresettebb udvariassággal fogadák. Körülbelül egy negyedóra múlva lassú és szelíd zene hallatszék, mely jelenté, hogy a mikado a trónterembe lépett. Néhány percz múlva a külügyek vezetésével megbízott kugé jelenék meg s felhívá a követet, hogy a trónterembe menjen. Most tehát az előteremből egy a belső udvaron levő széles és szellős verandán át a trónterembe vonulánk. — A trón oly alakú mint egy nagy szekrény; szépen van lakkozva és selyem-

kelmével kifüggönyözve s egy pompás széket foglal magában, mely a terem bejárása felé van fordítva. E tróntól a bejárásig legyező alakjában a kugék és daimiók két sorban állottak. Midőn a követ és kísérete a trónhoz közeledett, a mikado felállta székéből s hintázó mozdulattal négyszer vagy ötször jobbra és balra meghajtá magát.

A követ néhány lépésnyi távolságban megállott előtte, jobb oldalán a francia hajóraj parancsnoka, bal oldalán pedig a követségi titkár állott, ki a császári címerrel ékesített zöld bársony tokban a francia császárnak a mikadóhoz intézett levelét tartotta. A többi titkárok s a tengeri parancsnokság tagjai, kissé hátrább állottak egy sorban. Mély üdvözlő bókolások után O u t r e y követ egy beszédet olvasa el hangosan, azután közelebb lépven a trónhoz, átadá tiszteletteljesen a mikadónak a császár levelét, melyben ő mint meghatalmazott követ a japani kormánynál megbizatik. — Erre a mikado felállta székéből s egy-két szót szóla igen halkán és tétovázva; csak azt jelenté vele, hogy válasza a követ beszédjére olvastassék el. Azon igen kegyes és elég hosszú választ a birodalom első minisztere japani nyelven adá elő, a francia követség első tolmácsa pedig francziára fordítá. Azután a követ ismét a trónhoz közeledék, s mélyen meghajtván magát, kíséretének tagjait mutatá be egyenként. Erre ismételt tiszteletteljes meghajtásokkal kíséretestül eltávozott. Az egész szertartás 7—8 perczig tartott, a közönség mélyen hallgatott, s az összes jelenlevők magatartása komoly és méltóságos volt. Midőn a követ ismét az előterembe jutott, a japani főhatóságok fejei tisztelegtek neki, azután búcsút vett tőlük s kíséretével azon palotába ment, hol neki a kuzék a mikado nevében elsöben japani, azután pedig európai lakomát adtak.

A mikado körülbelöl 17 éves ifjú. Karsú és magas termetű, arca sáppadt és bágyadt; arcvonásainak kifejezése lágy és nőies; tekintete jóakaró, de, mintha úsznék, tétovázó és életnélküli. Külsője egészben véve gyöngéd szervezetet tanúsít, mely talán a korai és túlságos élvezetek következménye, vagy még inkább azon elzárkózott életmódé, melyet folytatnia kellett. Ruházata és magatartása inkább papi álláshoz illik, mintsem erélyes uralkodóhoz. Hosszú veres köntöse fölé egy bő, hullámozó, fehér selyemből való, felöltöny volt vetve. Hajdísze olyan mint a daimióké, fején egy kis sapka volt, hátul egy szárnyalakú függvényyel.“

Említettük, hogy a volt tajkun hívei és szolgálai közül sokan nem követték tanácsát s a fegyvert nem rakták le. Nagy részök a volt tajkun hadi hajóit foglalá el, melyeket a mikado emberei nem tudtak tőlük elvenni. E hajókat Enomoto-Idezumi-nokami vezérlette, ki 1868 október havában a jeddói öbölből eltávozván, az éjszaki tartományok daimióival szövetkezék, kik a mikado hadai ellen harezoltak. Midőn észrevehé, hogy e daimiók a harezozal fel akarnak hagyni, odább éjszakra ment hajóival s Jeszo szigeten kötött ki; csekély ellenállást találván, csakhamar elfoglalá Hakodadét s az egész szigetet. 1869 elején tehát a birodalom legnagyobb része már a mikadónak volt alávetve, de Jeszo sziget még nem hódolt. Legújabb tudósítások szerint Nagybritannia, Franciaország és Poroszország képviselői Japanban nyilvános hirdetményekben kijelenték, hogy, miután az éjszaki és déli tartományok közötti háborúnak vége szakadt, múlt évi semlegességi nyilatkozatukat visszaveszik. Továbbá a mikado nevében egy ítélet bocsáttatott ki Aidszu, Enomoto-Idezumi és Szendai daimiók ellen, kik Hakodate környékén még táboroztak, azon ítélet a lázadó daimiókat szabadságuktól és javaiktól fosztja meg.

Vajon ezzel be van-e már fejezve Japanban a forradalom, vajon csakugyan ezentúl a mikado fog-e egyedül uralkodni s képes lesz-e az összes daimiókat, vagyis inkább az ő főtisztjeiket, a kériakat, kik a tartományokat nevükben igazgatják, s hadaikat vezérlik, — engedelmisségben tartani, az most még nagyon kétséges. A mostani mikado, úgy látszik, nem bír oly tulajdonokkal, hogy képes volna erélyesen uralkodni, eddigelé csak báb és eszköz volt a tajkun ellen fondorkodó daimiók és tisztjeik kezében; s úgy látszik, hogy az egész mikadói család az évszázadokig tartott elzárkozottság és munkátlanság következtén teljesen elpuhult és elkorcsosult. De az európaiak már annyira befészkeltek magokat Japanban, hatalmuk és befolyásuk már oly nagy, hogy onnan ki nem szoríthatók többé, bármikép alakuljon a birodalom belső kormánya.

A MUNICIPÁLIS RENDSZER

JELEN ÁLLÁSA EURÓPÁBAN.*)

I.

Az európai közvélemény, de különösen hazánk, mely municipális szervezetét alkotmánya gyöngyének tartja, egy idő óta kiválólag foglalkozik a viszonyokkal, melyek a jelen kérdés tárgyát képezik.

Centralizatio és decentralizatio körül folynak a praktikus államférfiak vitái ép úgy, mint a tudomány komoly fejtegetései.

E két elem küzdelme nem új, e harez alapját képező ellentét az állam természetében fekvő, oly régi az, mint az állam maga.

Korunk azért foglalkozik vele inkább, mert az állam új alakulást vett s magasb fejlettsége folytán az elvek szigorúbb következetességgel igazolják magukat benne.

A centralizatio és önkormányzat kérdése különösen praktikusá vált az 1789-ki elvek győzelme által.

A 89-ki elvekben van lerakva az új állam alapja. A nép, a hol ez elvek uralomra jutottak, ura lett sorsának. Ez uralmat gyakorolta is, de inkább a törvényhozás, mint a végrehajtásban; a régi elnyomás, az egyest minden jogaitól megfosztó centralizatio képtelenné tette a népeket az önkormányzat elvállalására.

*) A magyar királyi egyetem által koszorúzott pályamű. — Szerk.
Budapesti Szemle XIV. köt.

A népek továbbá ösztönszerűleg érezték a helyhatósági önkormányzatban rejlő aristokratikus elemet, mely abban a legliberálisb szervezet mellett is fölszínre jut, s félték az aristokrácián vívott győzelem eredményeit úgy annak kezébe letenni. Érezte ezt különösen a francia nép s nehogy nagy vívmányait az akkori reakcionárius aristokráciának a helyhatóságokban juttatott befolyás által kockáztassa, megtartotta a régi regime centralizációját.

A centralizációnak vannak valóságos előnyei, s a centralizált közigazgatási gépezet mint kész, meglevő szervezet kínálkozott, míg a helyhatóságok, ha az aristokrácia netáni felülkerekedésétől félni nem kellett volna is, újabb szervezést igényeltek s a 89-iki elvek megvalósulását, ha nem is akadályozták, de elodázták volna; nem esoda tehát, hogy az annyi éven át hallgatásra és türelemre kényszerített nép mindennel birt inkább mint türelemmel és az említett okok miatt is a centralizációt tartotta meg.

Azonban nemcsak e körülmények, magok a forradalmi elvek is kedveztek a centralizációnak, általok nyert éles kifejezést az állam egységes természete, s mint ennek hű kifejezője a teljes adminisztratív centralizatio szolgált az állam akaratának megvalósítására közegül.

De az emberi szabadság erősen nyűgözve érzé magát az adminisztratív centralizatio bilincseiben.

Az emberi jogok proklamálva, az egyén befolyása a törvényhozásra biztosítva volt; e jogokat az egyén a való világban volt élvezendő, hol a végrehajtó hatalom teljes centralizálása mellett, mint egyes gyöngé polgár állt szemben az állam roppant hatalmával, melyet ellenében a centralizatio gépezetének minden apró kezeke, minden egyes hivatalnoka érvényesíthetett.

E gyöngesség, ez önmagára hagyottság érzete támasztá fel oly hatalmasan az egyesülési törekvéseket, szülte az egyleteket, ez emelte oly fontosságra a sajtót, mely az egyletnek modern külsejű alakja.

A tapasztalás azonban eléggé megmutatta az egylet, a sajtó pótlagos természetét; az egyén szabad akaratában bírván létezésük alapját, az államélet folytonos és elodázhatlan szükségletei attól függővé nem tehetők s állandó szerveket igénylenek.

Az önkormányzati kérdés különösen égetővé vált azon időta, midőn a népek befolyása a törvényhozásra bevégzett ténynyé

vált. Európa népei csakhamar tapasztalák a törvényhozásban részvételük elégtelenségét s a végrehajtásból kizáratásuk következményeit, úgy hogy az önkormányzat mindinkább az egészséges államélet elodázhatlan követelményének tekintett.

A politikai iratok áradoztak az önkormányzat dicsőítésében: mint az alkotmány egyik garantiája, mint a politikai élet legjobb iskolája magasztaltott; a kecségető képek, melyeket De Lolme, Vincke a selfgovernment honáról a continens népeinek felmutattak, csak emelték ez irányzat erősödését, a nélkül, hogy az önkormányzat benső természete, praktikus értéke eléggé kitűnt volna a szóvirágok halmazából.

Az önkormányzat mint az emberi alapjogok egyike követeltetett, s főleg e szempontból vált a politikai viták s tudományos fejtegetések tárgyává. Az önkormányzatot azonban beilleszteni az állam szervezetébe, kimutatni a helyet, mely ott megilleti, az általános államtanban megállapítani fölveit: ez volt, a mit a tudomány soká nélkülözött.

A politikai tudomány újabb iránya, mely nem kedveli annyira a theoriát, hogy a való élet követelményeit figyelmen kívül hagyhatni vélné, sőt éppen ezeket veszi theoriája alapjainul, — kiterjesztvén vizsgálódásait az állami végrehajtás annyira elhanyagolt mezejére, lényegesen előbbre vitte a kérdést.

De legfőbb, legszembeötlőbb befolyást gyakoroltak e téren a vizsgálódások, melyek az egyes népek alkotmányai körül tétettek. Tocqueville az északamerikai, Gneist az angol állapotokat helyezé közszemlére, új eszméket, új felfogást hozván be a continentalis népek eszmekörébe.

A kérdés helyes, még pedig nem pusztán egyes népekre terjedő, hanem az állam általános eszméjével öszhangzó megoldását, szerény véleményünk szerint azon úton várhatni, melyet „Verwaltungslehre“jében Stein Lőrincz követ, s mely az önkormányzatot nem pusztán mint emberi jogot, hanem mint az állami végrehajtás egyik — nála persze csak tisztán helyi ügyekre szorított — megjelenési módját fogja fel, s mint ilyent viszi be a végrehajtó hatalom körébe.

Ha az önkormányzatnak napjainkban való fejlődöttségét szemügyre vesszük, nem annyira befejezett, mint szervezkedésben levő állapotokra találunk.

Az európai államok az alkotmányos végrehajtó hatalomra, különösen annak nagy fontosságú részére, az önkormányzatra nézve crystallizatio stadiumában vannak.

Európa legnagyobb részében a XVI. és XVII. század szüli — mondhatni — az államokat, azok legtöbbje az abszolutismust bírván nemzójéül; a mult század és a mostaninak első fele felszabadítja őket a dajkálás alól: napjaink a már felszabadultat erősödni, idomait formálódni, ágait terjeszkedni látják.

Mint az új képződés főirányát jelölhetni meg, hogy a kormányok beismerik a nép részvétének szükségét a végrehajtásban; e részvét nagysága s az önkormányzat hatalomkörébe eső tárgyak szerfölött különbözők, a tünemény azonban mindenütt előfordul hogy a kormányok a nép nélkül, annak valamely formájú hozzájárulása nélkül, nem bírnak kormányozni.

A legcentralizáltabb államokban is a kormányok magok szerveznek a földművelés, ipar, kereskedés terén az érdekettekből tanácsokat, a helyi ügyekben pedig az állampolgárság állandón és bizonyos fokig önállón osztozik a végrehajtó hatalomban.

Utóbbi tekintetben Európa latin és germán fajú népei közt nagy különbség van. Az előbbieknél az önkormányzat a határozáson túl nem terjed, a kivétel az állam, illetőleg hivatalnokainak kezében van; az utóbbiak sokkal magasban állnak, saját helyi ügyekben nemesak maguk határoznak, hanem saját megbizottaik által létesítik is határozataikat.

Az állami közigazgatásra a latin fajú népek határozataik által is csak szerény mértékben folynak be, míg a germán törzsüeknél, eltekintve az angoloktól, hol az állami administratio nagy része a nemzet vállain nyugszik, e befolyás már sokkal nagyobb s a helyi önkormányzat közegei egyszersmind az állam-igazgatásban is eljárnak.

A jelen állapotot tekintve az administrativ centralizatio minden esetre igen erős még, de nem kevésbé erős a népekben a törekvés annak gyöngítése s legalább a helyi ügyekben az önkormányzati önállóság megállapítására. Ha azonban e törekvés erős és általános, a kormányzati centralizatiónak teljességgel nincsenek ellenei; maga a selfgovernment hazája, Anglia nevezetes engedményeket tett a kormányzati centralizatió javára, mi annak szükségét, jogosultságát nem kis mértékben igazolja.

II.

Az európai önkormányzati állapotok előadása előtt szükséges röviden saját nézpontunkat megvilágítani, melyből az önkormányzatot megítéljük.

Az önkormányzat lényege iránt az e kérdéssel foglalkozó irodalomban három véleménynyel találkozunk.

Az egyik vélemény az alkotmányos s a törvényhozásnak felelős kormányval azonosítja az önkormányzatot, a másik az állami és egyben helyi ügyeknek bizonyos terület lakói által való adminisztrálásába helyezi, végre a harmadik, az államiak kizárásával, tisztán a helyiekre szorítja.

Az elsőben az igazság némi része foglaltatik; ezen gondolat tal Eötvösnél is találkozunk, ki a felelős, parlamentaris kormány országos önkormányzatnak nevezi s Vivien a legcentralisáltabb adminisztrációjú, de a nemzetnek felelős kormányról mint a selfgovernment egyik neméről szól, de mindketten mint az önkormányzat egy fajtát jelölik meg, holott Liebernél, „On civil liberty and selfgovernment“ című művében, a kettő összefolys az önkormányzat fogalmának tisztázása csak nehezítettetik.

Napjaink érdeke és figyelme nem az országos, hanem a helyi önkormányzatra irányul, előbbi mint már biztos vívmánya e század államjogi küzdelmeinek, bevégzett tényként áll fenn, az utóbbi megalkotni s az országossal összeegyeztetni a jövő dolga; nem összolvasztásuk, de sőt éles határolásuk első föltétele e téren az eligazodásnak. E fölfogás különben csak mint szellemdús gondolat jelentkezik s gyakorlati igényeket nem támaszt, a mint nem is támaszthat, mert hisz jobban hasonlat, mint meghatározás.

Szögös ellentéte a harmadik vélemény, mely az önkormányzatot a helyi ügyekre szorítja. A centralizatio elleni Európa legtöbb államában ily értelmű önkormányzatra törekszenek s a theoria nagyobb részt szintén ily terjedelmű selfgovernment szükségét vitatja.

A két nézet közt áll a fölfogás, mely az önkormányzat keretbe a helyi ügyek mellett az államiakat is fölveszi, a mennyiben azokat is egyes területek lakói önmaguk adminisztrálják; ily értelemben fogjuk föl mi is az önkormányzatot s az alább következőkben e fölfogásunk igazolását iparkodunk nyújtani.

Az állam részben ős adottságok, részben az emberek szabadsága által képezett eszmei organismus.

Az állam abszolút létezése, organikus természete, s az önczélű egyén szabadsága, e két ellentétes, egymást kizárni látszó elem harmoniáján nyugszik az állami organismus.

Legbensőbb életét, a részeit összetartó törvényeket, léte alapföltételeit a kényszerűség jellemzi, az elvek, melyek e részben viszonyait irányozzák, kívül állnak az emberi szabadság körén, az embernek alkalmazkodnia kell ezekhez, mint megdönthetetlen örök érvényű tényekhez, a formák azonban, valamint a szükséges elemek mikénti fölosztása, ez ama tér, hol az emberi szabadság érvényesülhet.

Az állam szerződésre alapításának van bizonyos fokú jogosultsága, de nem mintha az állam csak azért volna, mert szerződés alapítá, az állam megalakul ily szerződés nélkül a tények hatalmánál, az erkölcsi világrend törvényeinél fogva; a szerződési elmélet utólagos föltevés, mely a szabad elemnek megillető részét törekszik visszaszerezni, erőteljes nyilatkozása a szabad elem létezése jogosultságának, túlmegy azonban a való határokon, midőn magának egyenesen állam-alakítást tulajdonít.

A szerződés kiváló jellege a szabadság, ha ez egyik félben hiányzik nincs szerződés. Az állam létele azonban az emberre nézve nem a tetszés vagy nem tetszés kérdése, az állam az emberre elkerülhetlen szükségesség. Az államnak nem létezése, csak mikénti létezése függ az embertől. A szerződési elmélet az államot institutióvá teszi, pedig az állam abszolút szükségű szervez, melynél nem az a kérdés, akapja e az ember, hanem a kényszerűség elodázhatlanul utalja hozzá. A hol a szerződés tárgya nem függ a szerződéstől, a hol valami iránt szerződést nem kötni akarni lehetetlenség: ott a viszony a tény, mely a szerződéstől független léttel bír, nem annak folyománya. Jól mondja erre nézve Stein Lőrincz: „A képtelenség ily szerződés szükségességét tagadni — mit különben soha nem akart senki — már maga is megzafolja az állam szerződésszerű természetét s bizonyítja független létezését.“

Állam és ember két önálló lény, egyik való, másik eszmei, létének alapját egyik sem bírja a másikban. Az állam emberekből alakul ugyan, s az ember államban fejtheti ki legjobban valóját, s

mégsem mondhatni, hogy az egyik a másikat létre hozta volna. A két fogalom szoros kapcsolatú anélkül, hogy egyik a másiknak folyománya volna.

De a mint az állam ez organikus létezése ma már többé-kevésbé általán elismertetik, ép úgy lép előtérbe az egyén önállóságának, szabadságának követelménye; mert ha az állam nem is az emberi akarat szüleménye, az önczélú ember nem az állami organismus kedvéért teremtetett. Csakis ha az állam organikus természetű és az egyén önállósága egybekapcsoltatik s kellő egyensúlyba jut, merítették ki az állam lényege, természetének két fő eleme: a kényszer és a szabadság.

De éppen az a kérdés: mint lehetséges ez? A kiegyeztetés nem lehetetlen, de nem is ment küzdelmektől. A kiegyezés lehetősége az emberi szabadságnak korlátoltságában rejlik, mely az állam alkatelemét képző s az egyén önállóságának megsemmisülését nem igénylő kényszerrel megfér; de a két elem küzdelmét folyton észlelhetjük az államok történetében. Az egyén szemben egy abszolút hatalmu parlamenttel vagy uralkodóval teljesen elveszti önállóságát a törvényhozásban, viszont az állam mint egységes lény csak látszólagos léttel bír a rendi önállóság túlsúlyával; ép így az akaratában, törvényhozásában szabad egyén görnyedve kénytelen meghajolni az elzárt, szigorú centralizációjú végrehajtó hatalom előtt, melyben neki semmi része, s mely rá mintegy idegen uralom súlya nehezedik, viszont ha önkormányzatában az egyén veszi kezébe a végrehajtó hatalmat, s a tényező — a központi kormány — mely a kényszert az egyének összeségének nevében képviselni s érvényesíteni hivatva volna, az egyén túlhajtott önállósági törekvése ellenében, — működni megszűnik, az állam feloszlásnak, illetőleg egy újabb formabani átalakulásnak küszöbén áll.

Az állam alaptermészetét képző e két elem, a kényszer és a szabadság kellő figyelembe vétele főfontosságú az önkormányzati kérdés megoldásánál.

Minél jobban ura lesz az egyén e kényszernek, s annak mi-kénti viselése fölött saját vagy képviselője akarata dönt, annál kevesebb súlyal fog az önállóságára nehezedni; e tudat, akár mint a népek kezdetleges életében a természetes ösztön folyománya, akár mint a megsemmisített önállóság kínos érzetének következménye, szüri a nép, az egyénből kiinduló, abból álló, vagy azt képví-

selő törvényhozást. A nép ura lesz a kényszernek, a hatalomnak maga fölött, mely az absolutismus alatt külről nehezedett reá.

Törvényhozásával azonban az állam, mint működő személy a cselekvésnek csak előfeltételét vitte véghez, akart, határozott, ez akarata meg is kell valósulni, tenni, cselekedni kell, s hogy épen e cselekvésnél az egyén az állam életműködésének ne pusztán tárgya, hanem egyik mozgó kereke legyen, nem kevésbé fontos mint a törvényhozásban, ki fogná tagadni?

A törvényhozásban egységes megállapodásra jött államnak ezzel megegyező cselekedettel is kell birni, s a mint az akarat az egyénből indult ki, a tettnek is azáltal kell megvalósulni. De fog e, képzelhető-e egységes tett vagy concrete szólva egységes, a törvénynek megfelelő végrehajtás, ha az egyén magára hagyva vezér nélkül, vagy csak önértékét tekintve, kényszer nélkül állna szemben a törvénytöréssel? E szükség szüli a központi kormányt; a nép egygyé olvadva akaratában törvényhozása által, egygyé lesz tettében kormánya által. A legtermészetes viszony azonban, hogy ily vezérlő és esetleg kénytető hatalom mellett a törvény végrehajtása az egyének csoportosulatai, a részek, községek, városok, vidékek által történjék. azaz a nép magát kormányozza.

Napjaink legszabadabb államainak, Angolország, Északamerikának végrehajtó hatalma az itt vázolt elméleti fölfogáshoz nagyon hasonló képet tüntet elő, s más népek szabadságát csak azon mértékben látandjuk megszilárdulni, a melyben a végrehajtó hatalom náluk önkormányzati alapokra fektették.

Önkormányzat nélkül ugyan fennállhat az állam, a mint fennáll szabadság nélkül, a mint az ember falábal is járhat, s mesterséges fogakkal is élhet; de ép, egészséges állapotnak ki fogja ezt nevezhetni?

Önkormányzat nélkül a legszabadabb állam is nélkülözi a fontos tényezőt, az egyes polgár azon tudatát, hogy az államban ő is működő tag, annak éltető eleme; e tudat nélkül pedig az állam sohasem lehet „az egyének személylyé alakult egysége“, hanem mint az emberen kívül álló, vele organice semmi összefüggésben nem levő, sőt ellenséges gépezetként fog tekintetni.

Rousseau méltán nézi aggódva az államot, hol a polgárok csak erszényökkel s nem önszemélyükkel szolgálják a hazát, pedig mai nap Európa legtöbb, még szabad államában is a polgárok te-

vékenysége adófizetésnél s választóezédulák beadásánál nem igen terjed többre. Az általános védkötelezettség elvének terjedése egy lépés az önkormányzat felé, de a melynek mély hatása az összes államéletre persze csak akkor válhatik majd érzhetővé, ha ezen sokrészt idegenszerű institutio az egyletekben s a társadalomban kifejelett népszellem által nyerend erősödést.

A polgári közigazgatás terén, mint már fennebb említettük, az egyén, a polgár részvéte az állam ügyeiben, ha Európa legtöbb államát tekintjük, semmi vagy nagyon csekély, sőt általános érvényre még a kiválólag helyi ügyekben sem igen juthatott. E jelenségben az újkori államképződés első szaka tükröződik vissza, s benne az államélet örök törvényei nem keresendők. A XVI. és XVII. század óta az államképződés visszahatásakint az egyéni önállóság túlhajtott uralomrajutásának a feudalismusban, teljesen semmivé tette az egyént az állammal szemben; a polgárok elveszték állami minőségük tudatát, az állam kívülök feködt az egyeduralomban, s nem lehet esodálni, ha mai nap, a törvényhozásba befolyásuk rövid szaka alatt, az önkormányzatban részvétük szükségét csak is helyi ügyeikre nézve érzik.

Az önkormányzat azonban e mellett más kérdésen is fordul meg. Nem egyedül a központi kormányok egységi törekvéseiben, magokban a népekben is rejlik, hogy az önkormányzat lényegében a jogok és kötelmek igen egyensúlyban vannak, sőt a kötelmek meg is haladják amazokat, s a népek csak a jogokat gyakorolják önként, a kötelmekre külkényszerrel kell szoritani.

Az önkormányzatot a fennebbiekben mint a törvényeknek, a központi kormány vezesése alatt, a nemzet helyi tagosulatai által történtó végrehajtását fogván fel, szükséges leend annak hatáskörét közelebb meghatározni.

Az állam törvényei a had-, a pénz-, az igazság- és belügyre (ide értve az összes gazdaszati, cultur és rendészeti érdekeket) vonatkoznak; érvényesülhet-e mind e részekben az önkormányzat?

Általán mondhatni, hogy az önkormányzat azon ügyekben érvényesülhet, melyek daczára általános állami természetüknek első sorban az állam bizonyos tagosulatait érintik, s melyek nem az állam létföltételeire, hanem kiválólag a haladásra vonatkoznak, ily ügyekből áll a beligazgatás. A mely ügyek az állam létföltételeit

érintik, s az egyén önérdékének közvetlenül nem kedvezők, kivonják magukat az önkormányzat alól.

A hadügy s tárgya a hadsereg, mint az állam első létföltétele, mint annak anyagi ereje, ezen minőségénél fogva zárja ki az önkormányzatot, ámbár az állam kezdetleges életében s az állam-eszme erélyes megnyilatkozásakor annak fenyegetett létszakában, rideg mecharizmusába az önkormányzat hoz új életet.

A pénzügyekben az önkormányzat szerepe negatív, helyébe a pozitív cselekvésben az állami hivatal lép, mint a kényszer képviselője, s ő csak mint az egyén védője lép fel a becslések és kivételeknél.

Az igazságszolgáltatásban az önkormányzat létalapjának forrásának az egyéni szabadságnak megfelelőleg azon téren nyilatkozik, hol az leginkább van fenyegetve, a büntetés terén az esküdtszék formájában.

Midőn így az önkormányzatot legfőképp a belügyi igazgatásban, s az esküdtszékben véljük találni, az állami administratio többi részében pedig szerepét csak kisegítőnek tekintjük, kérdés, ha a kivihetőséget feltéve, üdvös lenne-e az önkormányzat elvének keresztül vitele az állami alsó igazgatás minden ágaiban?

Az állam fejlettsége, korunkban beláthatlan sokaságú teendőivel, állami hivatal nélkül, kizárólag a polgárok öntevékenységre, önkormányzatára bízva, hason helyzetbe jönne az ókorival, kiragadná az embert társadalmi s egyéni életköréből, megakasztaná a népeket gazdasági fejlődésükben, visszahozná az ókor egyedül állami ügyekkel foglalkozó, forumon élő polgárait, mindazon sajnos erkölcsi és gazdasági következményekkel, melyek emlékét a közviszonyok illetén alakulásának idejéből fentartotta számunkra a történelem.

Azonban a nép helyi tagosulatainak az állami administratio ban való részvételével az önkormányzatnak csak egyik része van kimerítve; a népek állampolgári minőségük mellett egyes helyi és vidéki csoportosulataikban mint önálló eszmei személyek jelentkeznek külön céljaik és érdekeikre nézve, kell tehát hogy ezekben sokkal nagyobb önelhatározás és önkormányzattal birjanak. Ilyen, társadalmi és gazdasági okokon alapuló csoportulatok már egészen más szempont alá esnek önkormányzatukban mint az ál-

ladalmi ügyeket adminisztráló önkormányzati testek, és ez egész kérdés tárgyalásánál e két rész helyes megkülönböztetése főfontosságú, mert a rendszerekben uralkodó elvek lényegileg különböznek, mi egyenesen természetük folyamánya, utóbbiak az állam végrehajtó hatalmának kiegészítő részét képezvén, az előbbieket önállóbb léttel bírván, azonban az államiakkal rokon családjaiknál fogva s mint közhatalmi jogok birtalói a törvényhozás és kormányzat bizonyos fokig szintén alárendeltetvén.

Az önkormányzat tárgyait s ezek alapján megoszló két faját körvonalozván, nézzük azt a központi kormányhoz való viszonyában.

A nemzet, a mint törvényhozásában az egyének elágazó akaratát egygyé tette, szervezetet hoz létre, hogy egységes akarata az egyének önkormányzati testületeiben történő végrehajtásakor tényleg is egy maradjon, azaz központi kormányt alakít, mely a törvények végrehajtása fölött öröködjék. Ily terjedelmű központosításnál azonban az állam meg nem állapodik. A törvény ugyanis, a mint a törvényhozás méhéből kikerül, csak fogalmi léttel bír, rendeltetése pedig ép e fogalmi létet valóval feleleserélni, hozatik, hogy végrehajtsák; de a való világ a fogalmi létét föleleserélni akaró törvénynek tényleges akadályokat gördít eléje; az élet követelményei ugyanis nem számíthatók ki mindenben előre, a törvényhozás nem terjedhet ki a legapróbb részletekig és hogy akarata mégis megvalósuljon, áll elő mint organicus törvény a központi kormányrendelet-kibocsátásának szüksége, mely részint a törvény közelebbi módozatait határozza meg, részint egyenesen pótolja azt az élet okvetlen kielégítendő oly követelményei folytán, melyekről a törvény egyáltalán nem intézkedett. Az államélet eme szükségleteinek kielégítését az önkormányzati testek statutumaitól várni nem lehet, mert azok helyi korlátoltságuknál fogva, mint részek az egész követelményeinek tudatára nem juthatnak, s a főkormányrendelet-kibocsátási joga az állami végrehajtás szükséges egységéből foly, általa egészítettik ki a központi kormány hatalma s alapítatik meg a kormányzati centralizáció.

Ily kormányzati centralizáció nélkül, mely a közigazgatást vezeti, a törvények és ezek pótlására kiadott rendeleteinek végrehajtását az önkormányzati testületekben saját közegei által ellenőrzi, esetleg végrehajtásukat kényszerrel is kieszközli. az állam

az egyéni törekvések és iránylatok zavarában egységes, életerős fejlődésnek nem indulhat. A kormányzati centralizáció mellett a nép maga igazgathatja magát helyi tagosulataiban, de — hogy e részek az egészszel összefüggésben maradjanak — a központi kormány vezetése alatt; kormányzati centralizáció és önkormányzat nem zárják ki egymást, sőt viszonyos fogalmak, mert első nélkül a helyhatóságok nem bírják az állam egységét föntartani, utóbbi nélkül pedig a centralizáció adminisztratívává válik, mely megsemmisíti az egyén szabadságát s egyenes lehetlenség az önkormányzatnak, mert alatta a kormány nemesak vezérel, de adminisztrál is hivatalnokai által a nép helyett. Így kerül az állami ügyeket adminisztráló önkormányzat a törvény mellett a főkormány rendelet-kibocsátó hatalma alá s bármennyire látszik az önkormányzat azzal ellenkezni, mint az állam legbensőbb természetének folyományát meg nem szüntetheti, a kérdés csakis az önkormányzat önállóságával való miként megegyeztetése, nem pedig léte körül foroghat. Az önkormányzati testek állami ügyekre vonatkozó statutarius joga — mely részint valamely törvény kiviteli módozataira, részint nem levőnek pótlására vonatkozhatnék, mint a kormányrendelet surrogatuma — a miniszteri felelősség érvényre jutásával, miután a miniszter nem várhatja az állam-élet követelményeinek általuk való, főképp nem összhangzó megoldását, nem foglalhat helyet az állami önkormányzat keretében.

Mi tehát az állami ügyeket adminisztráló önkormányzat a miniszteri felelősség elvére fektetett állami végrehajtásban?

A központtól függő gépies államhivatal helyettesítése a nép életteljes közreműködése által.

Az önkormányzat a nép adminisztratívója a magába zárt és mechanikus bureau helyett.

Az adminisztratívót elemeire bontva három fő tényezőre akadunk benne: első a határozás a kivitel iránt, második az ezt tényleg megvalósító egyén, a harmadik az anyagi eszköz.

A burokratikus adminisztratívóban a határozás a kivitel módozatai iránt teljesen a központból jön s a hivatalnoktól teljesen megvonatik, ámbár az újabb közigazgatási tudomány méltán tévesnek bélyegzi e fölfogást, mert a mint önálló törvényei vannak a központi kormányzásnak, ép úgy érvényesíti magát a tényleges adminisztratívó önállósága is, de a hivatal lényé az önállóság-

gal csakugyan ellenkezővén, lehet-e természetesb módot gondolni, mintha ennek méltatása magára a népre bízatik önkormányzatában.

Az önkormányzatot e határozási jogánál fogva, a törvény korlátai közt, az adminisztrációban nagyobb önállóság illeti, mint az állam hivatalt; magában foglalja az a tényleges adminisztratio szükségletéről való gondoskodást, parancsot a tisztviselőkhöz azok iránt.

A törvények és rendeletek végrehajtásán, vagyis az adminisztráción kívül az önkormányzat, mint a népből alakult s a népélet szükségleteit közelről érző és észlelő közeg, kifejezést ad azoknak a törvényhozáshoz intézett kérvényei, és más önkormányzati testeknek azok pártolására való fölhívása által.

Az önkormányzat sarkpontját a határozatainak megvalósítói, a tisztviselők képezik.

Az önkormányzati tisztségek főjellemonása, hogy a központi kormánytól nem függnék egyenesen, e jellegüket vagy a választás vagy az ingyen-hivataloskodás által nyerik. A nép maga választja meg akarátának végrehajtóit és jutalmazza fáradozásait, míáltal az önkormányzati tisztség is életpályává válik, vagy a központi kormány szemeli ugyan ki az önkormányzat tagjait, de azok fizetést nem huzván, sőt egyenes áldozatot hozván a közügynek, eme viszonyuknál fogva alapítják meg az önkormányzat önállóságát.

E két rendszer az államok társadalmi és gazdasági állapotának folyamánya s szerenesésnek mondható az állam, mely a kettőt egyesíteni bírja miként sok részben Amerika és Anglia.

A nép a tisztviselők választása által nagy jogot gyakorol, a közhatalmat — helyi korlátoltságában — maga alakítván meg és pedig oly egyénekből, kikhez legtöbb bizalma van; de a körülmény, hogy az önkormányzati tisztség, ha fizetéses életpályává lesz, a tisztviselőt függővé teszi, s a nagy elv, hogy a nép önkormányzatában törvényeknek végrehajtására polgári kötelességből vállalkozik, erős csorbát szenved.

Az ingyenes tisztviselőség által az önkormányzat utóbbi elve a legszebben nyilvánul, de forrása mintegy a népen kívül levén, szintén mutat hiányokat.

A választási elv egy magában nem tesz eleget az önkormány-

zat kívánalmának, s ha az ingyen hivataloskodást már a közgazdasági viszonyok nem engedik következtesen keresztül vinni, az egészséges önkormányzati élet azt teljesen nem nélkülözheti.

Az ingyen- hivatal aristokratikus alapjánál fogva a demokratái szempontjából támadtatik meg, de ki fogja tagadni, hogy az önkormányzatnak szüksége van az aristokrátiára! A szűk körülmények közt élő, fenntartásával elfoglalt polgár kénytelen lemondani az önkormányzatról, s helyetteséül, képviselőjéül gazdagot elfogadni, mert annak ideje és pénze van. Minden államnak van aristokrátiája, nem üdvösb-e ha semmit tevés helyett kötelességeket teljesít az állam irányában?

Az önkormányzat önállóságának a választásban az állam érdeke szab határt, megjelölve a kelleket, melyektől a választás függővé tétetik.

A választási elv kifolyása, hogy a választott képesség hiányán csak az új választás segít, az ellene visszaélések miatt támasztott vád fölött csak bíróság ítélhet.

Az önkormányzat feladatának anyagi lehetőségét a tisztikar mint értelmi létesítő mellett, az önkormányzati adó nyújtja.

Minőségére nézve egynemű lehet az állammal, hasonló lévén a cél, hasonló az eszközök. Mennyisége adva van ama feladatok követelményei által, melyek létesítésével az önkormányzat foglalkozik; a feladatok pontos körvonalozásával vonatik meg az adók külső határa.

Az önkormányzat önállótlanágát mutatja, ha az önkormányzati adó egyenesen a központi kormány megerősítésétől függ; az állam érdeke eléggé védve van, ha az önkormányzati adózás a kormány tudomására jó s ez a törvény által ki nem jelelt ezélokra való, vagy túlhajtott adózás ellen közbe lép, vagy pedig előre meghatározott adó-százalékok által vétetik eleje az állammal való összeütközésnek. Az adózók túlterhelhetését a kivetés nyilvánosságá, a kormányhoz fellebbezés s a legtöbb adót fizetők befolyása hárihatja el.

Az állami ügyekkel foglalkozó önkormányzat, miként itt három fő tényezőjével megjelöltük, adminisztratio a nép által.

Az alkotmányosság és bizalom igen nagy fokát tünteti fel az állam midőn adminisztratióját ilykép az egyének kezébe teszi; összes Európában, hazánkon kívül, csak Angliában nyugszik az adminisztratio a nemzet egyes tagosulatain, azon különbséggel,

hogy míg az utóbbi önkormányzatában nem lát mást, mint adminisztratót, hazánk azt egyúttal politikai arenának tartja; e szempontból mint az önkormányzati autonomia követelménye a szabad politikai vitafközcsás említettik.

Mindenekelőtt tévesnek tartom az állami ügyeket intéző önkormányzattal autonomiát kapcsolni össze, ha az utóbbinak fogalma el nem ferdtítettik. A mint megyéink befolyása a törvényhozásra megszűnt s az állami végrehajtás terén a felelősség és kormányzás egységének elve elfogadtatott: autonomiáról logice nem lehet többé szó; kell szabad, alkotmányos önkormányzat a mint van Angliában, a nélkül, hogy ott valakinek eszébe jutna selfgovernment alatt autonomiát gondolni. Más akarattal, mint a törvény vagy törvényes rendelet, nem birhat az állami ügyeket intéző önkormányzat, önállósága a határozásban csak ezek korlátai közt nyilatkozhatik, hol tehát az autonomia? Autonomia alapúlhat az állam egyes részeinek a közös törvényhozás irányában bizonyos fokú függetlenítésén, minő Horvátországé, az államélet körébe nem tartozó ügyek intézésén, ilyen az egyházi autonomia, vagy a szorosán helyi ügyekben. Az állami ügyeket adminisztráló önkormányzat nem vonható e kategóriákba, s autonomiával következetesen nem is lehet felruházni.

Mint ez autonomia egyik követelményét állítja fel a közvélemény a politikai vitafközcsást és vélemény-nyilvánítást az ország törvényei fölött; e felfogás visszhangja a régi követválasztó és utasítást adó önkormányzati gyűléseknek s esakis e historiai alapon érthető. Organikus követelménye volt ez a régi szervezetnek; utasítást kellett adni a követnek követendő politikája fölött, tehát e politikát meg kellett vitatni s ennek következtében nem lehetett megtagadni a követ közreműködésével hozott törvények fölötti nyilatkozást sem; ma nem egyes önkormányzati testek küldenek követet, nincs meg tehát e vitafközcsásnak föltétele s fentartására egyedüli érvül a közügyek iránti érdeklődés hozatik fel, melyet e vitafközcsások tartanak fen, s mely az önkormányzatot a közélet iskolájává teszi. De nem elég iskola-e a közigazgatási ügyek intézése? Ezekben fekszik mai nap az önkormányzat lényege, ha ez nem birna bennünk érdeket kelteni, ha az önkormányzathoz nem azért ragaszkodnánk, hogy ott magunk létesítjük a törvényt, s az alkotmányos élet ez éltető kenyerét elhagyva, csak a politikai vitafközcsás édes

csemegéje csalna bennünket az önkormányzati gyűlésekbe : az idő hatalma, a kor követelményei, melyek a közigazgatástól mai nap annyit várnak, elsodornák ezredéves önkormányzatunkat, alkotmányunk e becses hagyományát, mert az feladatát fel nem fogva, saját terét elhanyagolá s átcsapott az egyletek terére, hová mái nap a politikai vitatkozás tartozik. Mert mi lehet ennek célja? A nép vélekedésének tudomásra hozása, de itt nyilvánul-e ez közvetlenül? Nem, az önkormányzatban nem az egyes nyilatkozik, csak képviselője, a nép véleményét a törvényhozással szemben mi sem fejezi ki közvetlenebbül mint a népgyűlés és az egylet, ez a politikai vélemény-nyilvánítás igazi, szerves helye, nem az önkormányzat. A vitatkozási jog, ha elvben elismertetik, kell hogy szabad legyen, másként képtelenség; de lehet-e ellentétesb állapotot képzelni, mint midőn az önkormányzati testek a törvényeket, melyeket tényekül kellene elfogadniok, előbb elítélik, s a tekintélyüktől az által már részben megfosztottakat így-úgy hajtják végre.

Nem ilyen, különben föltötte fontos, de máshova tartozó politikai vélemény-nyilvánulatokban rejlik az önkormányzat szabadsága és előnye. Népies jellege, népből való származása, hogy a nép mint olyan s nem a tőle távol fekvő, ismeretlen kormány hajtja végre a törvényt, ez adja meg az önkormányzatnak valódi jellegét. A központtól függő, általa fizetett hivatalnok úgyszólván külről a népre erőszakolt hatalom képviselőjeként jelentkezik, s alárendeltségében gépies eszközévé lesz megbízójának, holott az önkormányzatában magát igazgató nép maga jó tudatára az államélet szükségleteinek s ennél fogva szívesebben fűdözi azokat, egyszersmind képes lévén nagyobb önállóságánál fogva a közigazgatásban támadó öröket áthidalni, mik a centralizált hivataloknál betöltetlenek maradnak.

A politikai vitatkozás csak folyománya lehet egy jognak, melynek gyakorlására megkívántatik, de önmagában meg nem állhat, s mint olyan az önkormányzatban csak a kérvényezési jognál fordulhat elő.

Nem szorosan önkormányzati, de föltötte fontos kérdés az önkormányzat viszonya a törvénytelennek vélt rendeletekhez.

A törvényhozás és végrehajtás közti összhang helyreállítatik a miniszteri felelősség által, ebben fekszik az összesség, az alkotmány garantiája a jogtalan cselekvények ellen, de nincs-e az

egyénnek is védelme a bár nem gonosz czélnatú, de mégis törvénytelen rendeletek ellen?

Ere nézve két véleménynyel találkozunk. Mindenik követeli az önkormányzat részére a jogot a főkormány rendeleteinek végrehajtását megakaszthatni, ha általuk a törvényt sértve gondolja. Az egyik vélemény felirást sürget, melynek ha sikere nincs, a kormányrendelet végrehajtandó s a vitáskérdésben a törvényhozás dönt, a másik sükertelen felirás után, még pedig litis pendentiaival, nem a törvényhozás, hanem a bíróság ítéletét kívánja a rendelet törvényességének kriteriumául.

E két vélemény-ellentétessége daczára, azon közös föltervésből indul ki — s ez itt a főfontosságú — hogy a kormányrendeletekben nyilvánuló állami szükséglet nem igényel föltétlen, azonnali kielégítést s az általok képviselt hatalom nem nehezdedhet anyagi erőként a polgárookra; mindenik ellenébe áll a törvénytelen rendeletnek, csak a vég megoldásban különböznek egymástól.

E két véleménynek rendes viszonyok közt helyes kiindulási pontját elfogadva — mert lehetnek rendkívüli körülmények, melyekben a kormányrendelet valóban anyagi erő módjára kell hogy érvényesüljön, ámbár egyenesen törvénybe ütközik, csak a szükség által legyen igazolva — nem habozunk a rendeletek bíróság általi megbirálását, mint az állami jogrendnek inkább megfelelőt s az állami végrehajtásra a másiknál lényegesen nem terhelőbbet elfogadni.

A kormány, vagy a törvényhozás bíraskodása ellen már a régi jogelv szól, hogy senki ügyfél és bíró egyszerre nem lehet: a kormány bíraskodásánál ez szembeszökő, a törvényhozásánál azonban két vitázó fél közt egy harmadik látszik igazságot szolgáltatni, de a párturalmon alapuló kormányokra a törvényhozás uralkodó többsége nem harmadik személy s a párt, főleg midőn érdeke egy rendelet által érintve van, saját ügyében ítélend s lehet, a törvényesség bélyegét ütendi egy rendeletre, melylyel az nem bír, s hogy ily formális törvényesítés csak a való eltakarása, ki fogna rajta kétkedni.

A párturalom mutatkozott eddig a kormányformák legjobbjának, habár hiányai elég szembeszökők, e hiányok egyikén segít a kormányrendeletek törvényességének bíróság általi megállapítása. E rendszer ellen felhozatik, hogy az összegeyztetetlen a

törvényhozás jogával a kormányt vád alá helyezni; de a bíróság ítéletének nem is lehet hasonlót tulajdonítani; sem többre, sem kevesebbre nem vonatkozik az, mint arra: végrehajtható-e egy rendelet vagy sem, s ha esetleg utóbbi eset állna be, a törvényhozástól függ, akar-e az alkotmányos élet végeszközéhez folyamodni. Angliában a kormány több rendelete helyezettett ily módon hatályon kívül a nélkül, hogy a parlament a kormányt vád alá helyezni szükségesnek látta volna. Az államot mint egységes személyt a miniszteri felelősség védi, az egyént önkormányzatában a bíróság. Két külön tér, melyek különválasztandók.

Fontosb ellenvetést tehetni az állam szerves természetének szempontjából, hogy az életműködésében nem enged mindig hosszabb halasztásokat, támadó szükségletei legott kielégítendők; de ez ellenvetés a felirati rendszernél szintén tehető, az is a rendelet bizonyos ideig való felfüggesztését követelvé. Az egyén joga és az összeség érdeke legjobban összeegyeztethetők rendes viszonyok közt, ha a bírósági felülvizsgálat fogadtatik el, szükség esetén pedig a kormánynak adatik meg az önhatalmú intézkedés joga, vagy általában iratván körül ily szükség föltételei vagy pedig annak megítélése a kormány belátásától tétetvén függővé, utólagos elelősség mellett.

A mint már fennebb említettük a kormányrendeletek törvényességének kérdése nem egyedül az önkormányzaton, hanem az adminisztratív centralizáción nyugvó végrehajtásra nézve is fel van vetve, mihelyt alkotmányosságának szüksége elismertetik, s a tudomány foglalkozik vele, a kormánytól függő hivatalokra nézve is, szükséges föltételeként azon legalább elméletben mindinkább érvényre jutó elvnek, hogy a hivatalnok oly tetteiért, melyekkel valakit egyenesen jogában sért, nem adminisztratív úton, hanem a köztörvény előtt felelős; e felelősséget a hivatalnok nem viselheti, ha csak a kormány rendeleteinek törvényességét meg nem vitathatja, mert daczára, hogy csak mint a kormány eszköze működik ő és nem mint parancsoló, lesz felelős az egyesnek.

A hivatalok irányában e jog akadékoskodásból használása iránt a kormánynak nagyon is sok biztosítéka van a hivatalnok állásában, de kell biztosítékot az önkormányzatra nézve is teremteni, nehogy a közigazgatás fontos feladatának teljesítésében alkotmányossági törekvések által gátoltassék, ily biztosítékul

nem büntetőjogi fenytékek, hanem pénzbeli cautiók legcélszerűbben alkalmaztatván.

Meglevén azonban az önkormányzatnak szabadsága, a kormánynak ily negatív értelmű biztosítékon kívül positiv eszközökkel is kell birni, hogy nem vitás rendeletei pontosan, szándékainak megfelelőleg végrehajttassanak.

A külföldi önkormányzatokban, hogy az angolt ne is említsük, hol az önkormányzati tisztviselők egy része, még pedig jelentékenyebb része, egyenesen a kormánytól neveztetik, a választottak pedig inspectorai által controlizáltatnak, — például a németben a választott főbb tisztviselők a kormány általi megerősítéssel veszik csak át tiszttüket, a kormány ilykép szerez magának biztosítékot az önkormányzat irányában rendeleteinek végrehajtására nézve; de e rendszer, ámbár célja, a kormány ellenőrzési jogának gyakorolhatása, jogosult, helytelen eszközökkel bír s a választáson nyugvó önkormányzattal homlokegyenest ellenkezik, ennek fölve lévén a szabad választhatás, mely csorbát nem szenvedhet s a kormány ellenőrzési joga, a választási szabadság épségben maradásával, az önkormányzat körébe helyezett képviselői által valósítható meg. Hazai önkormányzatunk már bir ily kormányképviselőt a főispánban, de hogy az általa képviselt elv megvalósúlhasson, következtesen kell azt keresztül vinni, s önkormányzatunk nemesak a szabadság bástyája, hanem a haladás hathatós tényezője is leend a keblében kifejlődő rendes közigazgatás által.

A kormány ellenőrzési joga, vagy mondjuk az önkormányzat ellenőrzésének szüksége, mert hisz e jog e szükségből keletkezik, — előfeltétele és szükségképi folyománya egy más jognak az önkormányzatot kötelességeinek teljesítésére szoríthatni; emélfogva a kormány követelheti az önkormányzattól, ha az ezt elmulasztaná, tisztviselőinek kötelességeikre való szorítását, esetleg beperlését, mit ha el nem érhetne, magának kellene gyakorolni.

Az eddigiektől nevezetesen eltérő szempont alá esik a tisztán helyi ügyeket adminisztráló önkormányzat, itt kezdődik az autonómia.

Az emberek élete, mely a természet alávetésében áll, állandó alapot nyer a terület által, a hol lefoly.

A hely közössége, akár kisebb legyen, mint a község, akár

terjedelmesb, mint a város, mely által több ember élete együvé fűzetik, önálló, életteljes alakulássá lesz a társadalmi ösztönök által.

Természetes képződések ezek, támadnak az emberek közt, miként a fákból erdők lesznek, a fűvekből rétek.

„Az ember királyságokká alakul és respublikákat teremt, mond Tocqueville, a község azonban Isten kezéből látszik származni.“

A községek eme természetes, önálló létezése hatalmas faktorrává lesz az ember életének, s a nagyobb közösség, az állami kapcsolat mellett is megtartja fontosságát, ezzel szemben külön létezését, alkotmányát, s szüli a községi és városi önkormányzatot.

Mig kezdetben a közösség kiválólag magánjogi alapokkal bír, később mindinkább gazdasági és cultur érdekek közösségébe megy át.

Ez érdekek az embereket a helyi korlátoltságon túl nagyobb csoportokba hozzák össze, s noha eme képződések inkább állami tényezők és rendezések folytán keletkeznek, az állami érdekek mellett nem kevésbé hatékonyak bennök a külön érdekek, ily alakulások a kerületek, a megyék amint a külön országokban külön elnevezést kapnak.

Mig e létezetek egyrészt az állami végrehajtás szerveivé válnak, megtartják más oldalról helyi különállásukat, és saját köriükben közhatalmi jogok birtokába jutnak, utóbbi minőségük okozván, hogy noha ügyeik által csak a kebelbeliek érintvők közvetlenül, önállóságuk az állami kapes által korlátoltatik.

Az állam beavatkozásának a helyi tagosulatok ügyeibe a törvényhozás és kormány útján ezen kívül más oka is van; tagjaik ugyanis egyszersmind állampolgárok s az összesség jóléte a részek virágzása által van föltételezve. Az állam ennélfogva segíti őket való érdekeik méltatásában, a mennyiben erre maguk nem képesek s védi időleges többségek könnyelműsége vagy roszakaratára ellen, nehogy fenmaradásuk anyagi alapjuk koczkaztatása által veszélyeztessék.

A helyi ügyeket administráló önkormányzatot kiválólag illeti a kezdeményezés, melyet esakis kiskorúsága által veszthet el; határozatának czélszerűségét, a mint az értelmiség bizonyos fokára jutott, a felsőbb hatóság nem bírálhatja, saját érdekeinek

legjobb bírója levén a tagosulat maga. Minél több anyagi és szellemi erőt rejt magában, a gyámkodás annál kisebb leendő, nem pusztán centralistikus törekvések, hanem a dolog természete hozván ezt magával.

A helyi önkormányzat hatalma az egyest rendszerint csak gazdasági lételeben, s nem személyes szabadságában érintheti, belkérdéseinek legfontosbikát képezvén e hatalom terjedelme.

Különös figyelmet érdemel a helyi illetékszedés és adózás.

Az első nemesak a kebelbelieket, hanem idegeneket is érintvén, szükségkép fensőbb megerősítésre szorúl.

A helyi adó a kebelbeliek és az államra való tekintettel itélendő meg.

Ha a helyi adók a kebelbeliek ös gyűlése által vettetnek ki túlterhelhetés nem fordulhat elő; de ez csak kisebb körben lehetséges, s az adózók helyét rendszerint képviselvek foglalják el; ez esetben a legtöbbet adózók befolyása s mint vég eszköz az adózóknak nyújtott lehetőség — a kivetett mennyiség abszolút nagysága ellen felsőbb hatóságra hivatkozhatni — segít.

A mi viszonyukat az államhoz illeti, függetlenül a felsőbb hatóságoktól csak akkor vethetők ki, ha állam és helyhatóság külön forrásokból nyerik jövedelmeiket; az angol helyhatóságok szabadsága adóik kivetésében a megosztáson alapszik, melynél fogva az állam túlnyomó mértékben indirekt, a helyhatóságok pedig direkt, ingatlanokon nyugvó adókkal fedezik szükségleteiket. Mig ily megosztás létre nem jött, vagy nem jöhet a közgazdasági viszonyok miatt, az államra nézve elkerülhetlen saját szükségleteiről az által gondoskodni, hogy vagy meghatározza a helyhatósági adók maximumát, vagy korlátolásukat, illetőleg megerősítésüket tartja fenn magának.

Azonban még ily megosztás mellett is a kisebb helyhatóságok, a természetükben fekvő gyarlóságnál fogva, nem fogják adójokat teljes önállósággal kivethetni, a gyámság az állami létezetek némelyeire ép oly elkerülhetlen levén, mint a társadalom kiskorú tagjaira.

A helyhatósági adók legigazságosban az ingatlanokon, mint a helyi élet állandó alapján nyughatnak, mely szabály alól csak egy, hamar át nem alakítható államadórendszer szab kivételt; a

helyhatóságok által tett kiadások ugyanis legfőképp az ingatlanok javára szolgálván, méltán ezekre hárítatik a teherviselés is.

A helyi indirekt adók olyanokat is terhelnek, kiknek a községi, helyi kapocs semmi vagy föltötte csekély előnyt nyújt, nem is említve a többi számos hiányt, mely velök összekötve van; szintígy a helyi jövedelmi és kereseti adók oly ágakat sújtanak, melyek nem a helyhatósági életen gyökereznek.

A theoria mindinkább az ingatlanokat tekinti a helyhatósági adók alapjának s ha más direkt adózást föltétlenül nem kárhoztat is, a helyi indirekt adók határozott ellenzőre találunk benne.

Anglia nemcsak a helyi, de az állami ügyeket intéző önkormányzatában is az ingatlanokra veti adóját. Belgium, bár fél rendszabálylyal, véget vetett a helyi indirekt adóknak, s Németország sok részében az ingatlanokon nyugszanak a helyi terhek.

A helyi ügyeket intéző önkormányzat életszerves szükségletéről kell még szólanunk, mely statutumaiban nyilatkozik.

Mi a statutum? A helyhatósági ügyekre vonatkozó törvények módozatainak megállapítása, vagy ilyenek nem létében azok egyenes pótlása maguk a helyhatóságok által. Előbbiekre nézve rendelet, utóbbiakra nézve valóságos helyi törvény jellegével bír. A statutarius jog mellett a miniszteri rendelet kibocsátása, a mennyiben a helyhatóságok ügyeik szabályozásában nem mutatnak kellő tevékenységet, kiegészítőképen lép csak elő, s annak főleg gyakori szüksége eleven önkormányzati szellem hiányát mutatja.

A statutumok, az emberi cselekvőség bizonyos körbeni határait szabályozván, jogot alapítanak, s ennélfogva okvetlenül fensőbb felügyeletet kívánnak, mely azoknak a létező joggal őszhangzását fentartsa, vagy a szükség fenforgása felett határozzon, mely a jog korlátolását a közérdek szempontjából követeli, miután a helyhatóságok hatáskörének jelentékeny részét a rendészet képezi, hol a jog a közérdek által félreszorítatik.

A fennebbiekben az állami és helyi ügyeket intéző önkormányzatot különválasztottuk különböző természetük jellemzése végett, az élet egyesíti őket; hazánkban minden figyelem az állami ügyekkel foglalkozóra irányúl, pedig a tisztán helyi nem kevésbé fontos, sőt a kebelbeliek kiválólag ennek érzik jótéteményeit.

Vessünk végül még egy pillantást az önkormányzat hatására

az államban és tegyük párbuzamba az administratív centralizációval.

Az utóbbinak barátai büszkén hivatkoznak a fényes eredményekre, melyeket az, felvilágosodott, a kor eszméinek magaslatán álló központi kormánytól vezetve, felmutatni bír, s gúnyosan tekintenek a szükkörű, vidéki és helyi nézpontokon felülemelkedni nem tudó önkormányzatra. Nem lehet tagadni, hogy a centralisták ez ellenvetése sok részben igazolt. Az önkormányzat nem képes oly külső, briliáns eredményekkel dicsekedni, mint a helyesen vezetett burokrácia, az önkormányzat a középszerűség regiméje, e fölött nem lehet kételkedni. De egyedül ez lehet-e irányadó e kérdés megítélésében?

„A jó vagy rossz közigazgatás, mondja erre nézve ép oly szépen mint helyesen Odilon-Barrot, nagyon másodlagos az erkölcsi kérdés mellett. Jól vagy rosszul végzik-e a polgárok ügyeiket (ő itt persze csak a tisztán helyi önkormányzatra van tekintettel) ez mindenestre fontos, de még fontosb, hogy ők végezzék s intézéstik által megtanulják jogaikat védelmezni, másokéit tisztelni és főleg hogy általa azon méltóságot, önbizalmat s férfias erőt nyerjék, melyet az embernek a közügyekkel foglalkozás nyújt.“

Mi pedig még hozzáteszszük, hogy teljes hatása és nagy eredményei akkor fognak éreztetni, ha az állami ügyekre is kiterjed; e nélkül jogosult egy francia centralista ellenvetése, ki gúnyolóra kiáltott fel, hogy ugyan mint várhatnak a self-government barátai oly sokat kövezással, világitással, útczasöpréssel bajlódó emberektől!

Az önkormányzat nagy előnyét képezi, hogy a terheket azok vállaira rakja, kik közvetlenül veszik hasznát. A centralizáció ezt nem engedí, alatta a részek önállósága elvész, minden közösbe foly össze, ott is, hol azt az állami lét nem igényli, szóval általa bizonyos fokig a kommunizmus inauguráltatik. Szentkirályi a centralizációt az absolutizmus praxisának nevezte, mi inkább a kommunizmuséknak mondanók, s mint ilyent kárhoztatjuk, nem oszthatván a szelleműs centralista, Dupont-White fölfogását, mely szerint azon társadalom szerencsés, melynek sokszertű, tehát communistikus alapja is van.

Szokás hazánkban, de másutt is, az önkormányzatot mint az alkotmány egyik garantiáját említeni, mi azonban általán el nem

fogadható. Az önkormányzat csak az egyént védi, az alkotmány oltalmára képtelen, ez az összeség, a nemzet, mint egész hivatása, s sikerrel csak tőle várható; van azonban az önkormányzatnak közvetett hatása, s ez az általa küleszűnt erő, önállóság, edzettség, melyet a népek más téren sikerrel használhatnak az alkotmányt veszélyeztető törekvések ellen.

Nem lehet érintetlenül hagynunk az önkormányzat viszonyát az aristokrátiához.

Az önkormányzat, helyi korlátoltságánál fogva, az aristokrácia természetes működési tere. A központban a szellemi tehetség, az észbeli fölény dönt első sorban, az egyesnek vagyoni felsőbb-sége, származása, családi hagyományai nagy részben elvesznek, míg a vidéken ezeknek van befolyása. E természetes állapot az állam érdekében tiszteletbeli hivatalok által aknázandó ki, melyek az önkormányzat éltető elemét képezik, s nélkülök az csakhamar a hivatalvadászat színterévé lesz s a decentralizált bürokrácia szelleme fogja átlengeni.

Az önkormányzat alaptermészetének — mely a közterhek önkéntes viselésében áll — méltatása végül meggyőz bennünket, hogy megalkotása nem függ a törvényhozások és kormányok liberalismusától. Bármily nagy legyen liberalismusunk, arra nem képes, hogy a meg nem levő elemeket, melyek nélkül az önkormányzat fen nem állhat, megteremtse s ily esetben a legszabad-elvűbb kormány is kénytelen a centralizációhoz nyúlni, nem hatalmi törekvések, hanem a felelősségnél fogva, mely által az államélet szükségletei gondjaira bízvák.

Ezek után áttérünk az egyes önkormányzatok ismertetésére.

ANGOL ÖNKORMÁNYZAT.

I.

Általános jellemvonása.

Az angol önkormányzatnak vagy 5 századon keresztül tartó egységes, összhangzó életében nevezetes változások, sok részletes ellentétek támadtak századunkban, a társadalom átalakulása folytán.

Az angol kormányzat mai nap újra és régire oszlik.

E ketté szakadás e század negyedik tizedében vált bevégzett ténynyé.

A régi selfgovernment királyi kinevezésen alapuló ingyen hivatalok, úgynevezett nobile officiumok által tartotta fenn magát, s a központi kormány minden befolyása nélkül hajtotta végre a törvényt; az újban választott képviselők és fizetett hivatalnokok, a központi kormány beavatkozásával, intézik az adminisztrációt.

E két rendszer ma egymás mellett áll, a régi a grófságokban s egyrészt a városokban, az új a községi élet terén bir uralommal.

A régi selfgovernment az állampolgárnak nemcsak pénzét, hanem személyes szolgálatát, folyton megújuló tevékenységét kívánja, az újabb megelégszik adójával, a polgár személyes közreműködését választott képviselők pótolják, s az önkormányzat csak választásra hívja fel; de e csekély személyes részvét az államélet működésében az újabb választási mód kényelmessége — gyűlés nélkül, szavazó cédulák átadása — által, majdnem egészen megsemmisül.

Eltekintve eme különbségektől, az angol önkormányzat az angol nép kisebb-nagyobb területekeni tagosulata az ország törvényei nagy részének végrehajtására; kiterjed névszerint helyi és állami ügyekre egyaránt, kezeli ugyanis a helyi gazdasági érdekeket, a közigazgatást, rendőrséget, magán és büntető jogot a juryvel, részt vesz az állami adók kezelésében, a katonai adminisztrációban és végül nemzetőrsége által a honvédelemben.

Az angol selfgovernment legfőképp az ingatlan birtokon, mint a helyi élet örök változhatlan alapján nyugszik, a birtokos osztályból nyeri tevékeny tagjait, az ingatlan birtokra vetett adók által fedezi szükségleteit.

Az ily alappal bíró önkormányzat, de legkivált annak súlypontja a grófság, békebirói intézményével, aristokratikus jellegű.

Mindennek daczára a nemzetnek nem egyes osztálya, minden osztály, azok számos tagja válik közvetlenül tevékenynyé a selfgovernment széles mezején. Az államélet functiói magára a nemzetre szállnak át az önkormányzatban, különbözőleg elosztva annak tag-

jai közt; e megosztás idézi elő az önkormányzat különféle formáit, categoriáit: a grófságot, a fárát stb.

A selfgovernment nem autonómiát, nem az államfelség szét. darabolását jelenti apró részekre, mert a végrehajtó hatalom minden egyes tényezői fölött a legszorosabban centralisált parlament és központi bíróság áll és a selfgovernment tényleg nem más, mint a legrésztelenben alkotott törvények megtestesítője.

Az angol nép, főleg régi szabású selfgovernmentjében, függetlenül gyakorolja a végrehajtó hatalmat; e függetlenség az angol alkotmány amaz elvén nyugszik, hogy Angliában csak törvény által lehet kormányozni. Az angol nép csak törvényeit, s nem miniszterek rendeleteit hajtja végre, miután a laissez faire hazájában a miniszternek rendelet kibocsátási joga nincs; másképp áll a viszony az újabb kormányzat terén, itt a miniszter rendeletei, felügyelési, ellenőrzési s részben ugynevezett adminisztratív igazgatszolgáltatási hatalma által nagyban belenyúl az önkormányzati jogokba, ámbar intézkedéseinek törvényessége az országos bíróságok ítéletének van alávetve. De a régi selfgovernment függetlensége sem jelenti tán annak hatalmát, a törvény fölé emelkedhetni; a kormány helyett az országos bíróságok gyakorolják irányában a felügyeletet és örködnék a törvény szentsége fölött, védik azt általánosságban, védik, ha az egyes magát valamely helyhatóság által sértve érezve, annak eljárását törvénytelennek találná.

Az önkormányzat ily beillesztése által az állam szervezetébe vált lehetségessé függetlenségének fentartása és a pártkormány mellett a törvény sérthetlensége.

Az angol selfgovernment függetlensége tehát nem a törvény elleni, hanem az az alatti önállóságban áll; egész működése a legszorosban meg van határozva a törvényben, az önkormányzati adókat a parlament engedélyezi s nem engedélyezett célokra nem szabad adót kivetni, a tisztviselők csak a törvényt hajtják végre, ellenkező esetben nem menti fel őket a felelősség alól semmi önkormányzati test parancsa.

Az angol alkotmányos élet fejlettsége, a felelősség megállapítása föl és lefelé, a törvény egyedüli uralma okozta, hogy az angol önkormányzati hatóságok nem kényszerültek törvényvégrehajtó hivatásukat a törvényesség fölötti vitázással feleserelni, mit,

sajnos, a mi önkormányzatunk, alkotmányosságunk esekélyebb fejlettsége mellett, tenni annyiszor kényszerülve volt.

Az angol selfgovernment végül alapja az alkotmánynak, hozzá fűződik a parlament szervezete, az állami egyenes adók az önkormányzati adókon alapszanak, mert Angliában ninesenek adópótlékok (zuschlagok; centimes additionelsek), az önkormányzati adók önállóak, sőt az állami egyenes adók is a községiek szerint vettetnek ki, becslésük ezek alapján történik.

II.

A z a n g o l ö n k o r m á n y z a t f o r m á i r ó l .

Az angol önkormányzat megértése a continensi vizsgálóra nézve azért oly nehéz, mert az önkormányzatnak a continensen kifejlett formáit és megosztásait keresi az angolban is. Nem az önkormányzat vezérelveit és jellemző vonásait, hanem a formákat, melyek közt azok megjelennek, miután oly sajtyszerűek és elütők a continensiektől, ezeket nem képes az angol viszonyokat nem ismerő kellő világosságban maga elé állítani.

Az önkormányzat hazájában hatalmas autonomiájú városokat fejlett községi életet keres, pedig a városok önkormányzati tekintetben fölöttébb alárendelt szerepet visznek, hatáskörüik szűk s a valódi élénk önkormányzati szellem bennök leginkább hiányzik. A városok nagy közgazdasági fontossággal bírnak, nevezetes befolyásuk van a törvényhozásra, de önkormányzati tekintetben igen másodrendű szerep jutott nekik.

Községi élet, olyan mint a continensen, az egyes helyi községekben, nem létezik, a helyi község nem domborodik ki az önkormányzat külön formájává, helyét a fára (egyházközség, parochia) foglalja el; ez veszi át a continensi helyi község teendőit, a kapocs mely a hiveket egy közös egyházba gyűjti, erősebb levén annál, mely őket a közös tartózkodási helyhez fűzi.

E mellett van az angol önkormányzatnak oly formája, mely hiányzik a continensiben, ez a board, a közigazgatási község, mely több fárát egyesít magában egyes állami czélok megvalósítására.

Nézzük e formákat egyenként.

A grófság (county) végrehajtója a törvényeknek bizonyos nagyobb területen, részint első és végső folyamodásban, részint

mint a keblében levő apróbb önkormányzati testek ellenőrzője, másodfokú eljárásban. A grófság mai fontossága hajdani szerepéhez mérve föltöbb alászállt, benne van azonban sértetlenül fentartva a régi selfgovernment jellemző vonása, az ingyen hivataloskodás; és ama hatósága által, melyet a többi önkormányzati testek felett gyakorol, mint az angol selfgovernment kiváló formája, máig megtartotta nagy jelentőségét.

A grófsággal egyenlő szervezete van az úgynevezett counties corporatesnek, melyek a grófság területén, de hatósága alól kivett városi területek s szűkebb jogkörük mellett szabad királyi városainkhoz hasonlíthatók.

Következnek az úgynevezett municipal boroughok (városok), ezek kezelik területükön a rendőrséget, büntető bíróságot gyakorolnak, fogházat tartanak, adminisztrálják a város vagyont, gondoskodnak az útezak kövezéséről, tisztításáról, világításáról, valamint a rakpartokról és esatornákról. E városok azonban már a grófság hatósága alatt vannak és intézkedéseik ellen a grófsági gyűlésre történik föllebbezés.

Az önkormányzati formák legkisebbike, a fára (parish, parochia) ellátja a templomi szükségleteket, s az inségügy adminisztrációja, az út, az egészségügy, a helyi rendőrség általa kezeltek.

Több fárának egyesítése, a törvény egyes tárgyakra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására, szüli a közigazgatási községeket, a boardokat; ily tárgyak az út, az egészség, az inségügy.

E specialis községek, boardok iránt különös előszeretete mutatkozik mind a törvényhozásnak, mind a közvéleménynek.

Az egyes helyi község, a mennyiben nagyobb terjedelménél fogva a városok sorába nem tartozik, semmi önálló léttel nem bír az angol önkormányzatban, helyét a fára, a közigazgatási község foglalja el, sőt a fára a városokban sem veszi el önállóságát s teendőit nem adja át azoknak.

E formák combinációja alkotja az angol önkormányzat vázat. Az életben e formákat egymásba növe találjuk s esakis az egyes részek egyéni létének feltüntetése kívánta szétszedésüket.

A városoknak fennebb esetelt szűkebb köre eléggé jelezhet, hogy kell lenni más tényezőknek, melyek területükön a törvényeket végrehajtják, így a városban egészen független organismus-

ként jelenik meg a fára és a board s fontos teendőit, nem mint a városnak alárendeltje, hanem mint e vagy amaz önálló fára vagy board kezelője, ellenkezőleg a continenssel, hol mindez egy közös hatóság körébe szokott tartozni.

A közigazgatási ágak ily specializálása, noha vannak előnyei is, nem képezi épen az angol önkormányzat fényoldalát, de mint különös sajátysága kiemelendő.

III.

A grófság (county).

A grófság nagyobb terület, melyen a törvények végrehajtására a területen lakó birtokosok közül bírósági jellegű hatóság alakíttatik a király által.

E hatóság majd szorosan birói eljárást követ, ha magán és személyi jogokba avatkozik, mint polgári vagy büntető bíróság, majd ismét kevesb formalitás jellemzi működését, midőn a continensen az adminisztrációhoz számított ügyeket intézi.

Angliában a birói és adminisztratív teendők teljesen össze vannak vegyülve, elintézésük ugyanazon hatóság által történik, csak az eljárás mutat némi különbséget.

A grófság alkotmányában az állam egysége s az egyének szabad, de szükség esetében kényszerrel is kieszközölhető sorakozása az állam akaratának végrehajtására összeműködik.

A király, ki a végrehajtó hatalom forrásának tekintetik, e részbeni befolyását érvényesíti a grófság tisztviselőinek kinevezése által, kiknek függetlensége, e kinevezés daczára, eléggé meg van óva kedvező anyagi állásuk, ingyen hivataloskodásuk, s a miniszterek rendeletkibocsátási jogának — legalább a régi selfgovernmentre nézve — majdnem teljes hiánya által.*)

A grófság lakói királyi kinevezésen kívül az önkormányzatban az esküdtszék, a constablerség, a militia (nemzetőrség) és a direkt adók becslése és kivetése által vesznek részt.

Az angol grófság nem bir képviseleti jelleggel, valóságos

*) Az angol törvényhozás oly kiterjedt, a legkisebb részletekbe menő, hogy a miniszternek, ha volna is joga rendeletadásra, az a törvényhozás részletessége által válnék feleslegessé.

törvényszék az egyes tisztviselő bírák, kiknek intézkedése ellen a felsőbb bírósághoz, azaz a grófság összes tisztviselőihez történik a fölebbezés.

Az évnegyedes gyűlésekben, hol a grófság minden békebirája együtt van, vagy együtt lenni gondoltatik, nem a grófság lakói képviseltetnek, az évnegyedes gyűlés valóságos törvényszék, mely az ország törvényeit van hivatva megvalósítani a területen, a hova kineveztetett.

A külön határozó testülettel se határozatokat végrehajtó tisztviselőséggel az angol grófságban nem találkozunk, a kik határoznak, tényleg adminisztrálnak is. Sajátságos ősi alakulások ezek, melyeket az új francia chablonokra húzni nem lehet.

A grófság hatósága békebirái által kiterjed a magán, a büntető, a rendőri igazságszolgáltatásra, a grófsági nemzetörségre, mint felsőbb forum jelentkezik a kebelében levő községekre, — az egyes békebírák hivatalból tagjai e községek bizottságainak — részt vesz mint az egyén védője, a törvény őre az állami igazgatás azon részeiben, melyek fizetési, a miniszterek rendelkezésétől függő hivatalnokok által kezeltetnek, szóval a grófság az állami végrehajtás minden részében tevékeny szerepet visz.

A törvények végrehajtásában való részvételéhez a szükséges eszközöket adók által szerzi be, azokat a földbirtokra, az ingatlanokra vetvén ki.

A megadóztatást a békebírák, mint a grófság legtekintélyeseb birtokosai gyakorolják, miben a többiekre az által nincs veszély, mert e megadóztatási jog nem a békebírák tetszésében, hanem a törvényben találja szabályozását, mely a birtok egyenlő terheléséről gondoskodott.

A grófság jogkörét közelebb meg fogja határozni a grófsági tisztviselők hatalomkörének előadása. *)

*) Angliában 40, Walesben 12 grófság van, az első átlagos területe 60 □ mértföld 450000, utóbbiaké 30 □ mértföld 84000 lakossal. Hajdan a grófságok hunderedekre voltak osztva, IV. György új felosztást létesített, az így keletkezett járások, divisions nevet nyertek. A járásokban van 20000 tithing, helyi község, de ezek nem így vesznek részt a grófsági szervezetben, hanem fírákká alakulva, minő 10477 található.

a) A s h e r i f.

Ama nagyfontosságú jogoknál fogva, melyeket a sherif hajdan a grófságban gyakorolt, melyeket azonban legnagyobb részét elvesztett, névleg mai nap is ő a grófság első tisztviselője.

Hajdan mind katonai, mind, más főleg kincstári ügyekben, ő volt a király helytartója, e minősége különösen előtérbe lépett, midőn a békebirák választás s nem királyi kinevezés alapján viselték tiszteiket, s innen van még mindig ama nagy külső tekintély, melyben részesül.

A sherif a titkos tanácsban a király által neveztetik ki; a lordkancellár s más főméltóságok hármát kandidálnak, a kik közül egyiknek nevét gombostüvel megszúrja, ez által jelentvén ki választását, melynek azonban nem szükségkép kell grófságbelire esni, mi szintén mutatja, hogy a sherif kiválólag a király képviselője.

Kineveztetése egy évre terjed, mely után 3 évig fel van mentve e tisztség viselésének kötelessége alól; a kinevezést elfogadni kötelesség, mi a többi grófsági tisztségre nézve is áll.

A sherifnek teendői kezelésére van under-sherifje, ezt ő nevezi ki s felelős érte. A jelesb ügyvédek szoktak e hivatalra kiszemeltetni, melynek terheit örömet viselik, mert tekintélyüket nagyon emeli, ámbár anyagi haszonnal nem jár, némely jelentéktelen sportulákat kivéve. Van a sherifnek Londonban egy deputy-sherifje, ki a kancelláriától s az országos bíróságoktól átveszi az iratokat s levelez velök; továbbá a járásokban vannak megbízottjai, baillifjei, kiket a deputy-sheriffel együtt saját költségén tart.

A sherif nevezetesb teendői a következők: elnököl a parlamenti választásoknál, valamint a coronerek és grófsági erdőmesterekén, összeállítja a juryt az utazó birák assiseseinél, végrehajtja az országos bíróságok ítéleteit, beszedi a büntető törvényszékek által kivetett bírságokat, elnyomja a zendüléseket s egyáltalán öre a fiscus érdekeinek.

Újabbban a bagatelle pörökben elveszté jelentőségét, ezeket is a békebirák vonván hatóságuk körébe; ma a sherif leginkább mint választott, vagy delegált bíró bír fontossággal; ezenkívül a grófsági börtön alája van rendelve s a parlament által a kisajátítással szokott megbízatni, hol juryvel kell eljárnia.

A sherif hivatalos kiadásain kívül főleg representationalis költségei által vétetik fölöttébb igénybe; vannak grófságok, hol évi hivataloskodása 2000 fontjába kerül. Representationalis költségei nagyban emlékeztetnek főispánjaink installátiói és táblai számláira; a sherif azonban összes kiadásait teljesen sajátjából viseli.

b) A lord helytartó (Lord lieutenant).

Míg a sherif a polgári és főleg fiskális érdekekben, a lord helytartó katonai dolgokban képviselője a királynak. Ugyanis a sherifnek hajdan katonai dolgokra is kiterjedő jogköre már a Tudorok óta külön személyre, a lord helytartóra szállott.

A lord lieutenantnak van deputy-lieutenantja, ki a nemzetőrségnél működik, ennek, valamint a nemzetőrség tisztjeinek, kinevezése tőle függ.

Ő egyszersmind békebíró is, még pedig azok esejében mint ilyen elnököl üléseiken.

Ő a grófság levéltárnoka, s a grófság főjegyzőjét (clerk of the peace*) a belső adminisztratio e fontos egyéniségét, mondhatni lelkét, ő nevezi ki.

E jelentékeny jogok a lord lieutenantot a grófság első tisztviselőjévé teszik.

c) A coroner.

A grófság egyedüli tisztviselője, ki tisztét választás és nem királyi kinevezés által nyeri, a coroner. Minden grófságban több coroner van, hajdan a grófság összes szabad birtokosainak együttes gyűlésében választattak, most járásokként.

Tiszte a rendkívüli és börtönben előfordult haláleseteket jury

*) A főjegyzőnek (clerk of the peace) Angliában ma is oly állása van, mint hajdan a mi főjegyzőinknek, midőn a tisztikar tagjai nem voltak; ő sem tagja a tisztikarnak, szegődségi viszonyban van, önálló hatáskörrel nem bír, csak a lord helytartó megbízásából működik, ámbár valósággal gyakran az egész ügyvezetés kezében van; a legjobb ügyvédek közül szokott kiszemelteni s nagy fizetéssel bír.

segélyével megvizsgálni és ha ez valakit gyanúsna talál, ellene a bűnvádi keresetet megindítani. Hasonlóképp jár el tüzeseteknél, házak szétrombolásánál, hajótöréseknél, hol megállapítja történet-e ilyen vagy sem, s kié a hajó; osztozik a békebírákkal felségsértés esetében az elfogatási parancs kibocsátásának jogában, neki küldetnek az országos bíróságok ítéletei végrehajtásra, ha a sherif részrehajlásától lehetne tartani, ő ad értesítést a polgári létszám kezelőinek, ő felel biztosító társaságok kérdéseire egyes halálesetekben, a midőn azonban orvost vesz segítségül.

Fizetése neki sínes, de tett költségei megtérítettek.

d) A békebírák.

α) Az egyes békebírák.

Az angol önkormányzat legnevezetesebb részét a békebírói institutió képezi. A nemzet fölfogása, melylyel a selfgovernment-ről évszázadokon át birt s nagyrészt maig megtartott, a békebírákban jut legpraegnansabb kifejezésre.

A hazafiúi érzés, az állami lét öntudata nemesak vért kíván a polgártól, hanem életerős fejlődés mellett ettől várja és nyeri a béke folyamában is mind ama szolgálatokat, melyeket századunknak többnyire túlcentralizált államaiban a főkormány rendeleteitől függő, általa fizetett hivatalnokok teljesítenek. Angliában a végrehajtás nagy része a békebírák kezeiben van, legalább nincs ága a végrehajtásnak és pedig nemesak a helyi, hanem az állam egész finanziaális és katonai igazgatásában is, melyre a békebíráknak befolyása ne volna.

A békebírák a törvények iránti tisztelet, a haza iránt érzett kötelességeknél fogva adóztatják meg magukat a törvényeknek grófságukban való végrehajtására és folytonos, személyes szolgálataik által biztosítják a törvények megvalósulását, mind magukra, mind a grófságbeliekre. Bennük maradt fenn legtisztábban, sértetlenül az angol selfgovernment két legfőbb elve: az ingyen hivataloskodás és önmegadóztatás a törvények végrehajtására. Innét a nagy fontosság, a tekintély, melylyel a békebírói intézmény bír, s mely azt századokon át oly tiszteltté tevé.

Az angol gentry *) a békebiróságot a legjobb politikai iskolának s viselését a legnagyobb tisztségnek tartja. Királyi hercegek, lordok, az ország legfőbb méltóságai viselik e tisztséget s nélküle a grófság területén nem képzelhetni politikai befolyást.

A grófság egész alkotmánya a békebirákban sarkallik s, mint Dupont-White mondja, bennök olvad fel.

A békebirák meglehetősen discretionárius hatalommal bírnak, de az angol gentryben folyton élő élénk jogérzet, kötelességeinek tudata, megővta a végrehajtás e kezelőit minden túlkapásoktól s a pártzenvedély, az önérdék nem zavarta meg az igazság-szolgáltatás vagy administratio öszhangját; de meg másrészt a törvények úgy körülírták a békebirák hatáskörét, s az egyén jogainak érvényesítését nem tételezték föl soha fensőbb, nem birói hatóságok beleegyezésétől, hogy ez intézmény mint a közjő előmozdítója, hordozója áll a közvélemény előtt.

A békebirák nagyon számosak, 1853 és 1856-ban 18300-ra emelkedett számuk. Egy-egy grófságban van 100 — 300; 2000 léleknél valamivel többre esik egy békebiró.

Hatalmukat, megbizátásukat a királytól veszik, ki őket a lord kancellár ellenjegyzése mellett nevezi ki.

Két fő osztályra szakadnak, activ szolgálatban levők és tiszteletbeliekre; a kinevezés által mindenki csak tiszteletbeli békebiróvá lesz, activ működhetésre külön rendeletet kell kinyerni és egy régibb békebiró kezébe esküt tenni. A 18300 békebiró közül 10000-en felül nem állnak activ szolgálatban.

Az activ szolgálatban levők ismét egyszerűek vagy úgy nevezett quorumok**), utóbbiak birói képzettséggel bírnak, míg az előbbiek csak administratív működéssel bizatnak meg; ma rendszerint mindenki quorumnak neveztetik ki.

A békebirák továbbá vagy fizetéstelenek vagy fizetésesek, az előbbi eset az általános, az utóbbi csak kivétel és a városi békebiráknál fordul elő az 1835-ki városi reform óta. A városi békebirák ugyanis vagy hozzátartoznak a grófságiakhoz, vagy külön kerületet képeznek és ekkor a város valóságos county jellegével bírnak.

*) Az angol gentry nem pusztán nemes születésüekből, hanem egyáltalán birtokosok s jobb móduakból újonczozza tagjait.

**) A quorum elnevezés a latin kinevezési okmányból vette eredetét.

Az angol önkormányzat főképen a földbirtokon alapszik s ha ez elv a városi szervezetben nem bír is többé uralommal, a county-ban sértetlenül fennáll. Az angol felfogás azon jogokért és előnyökért, a melyeket a földbirtok nyújt, kötelességeket ró hasznainak élvezőjére. Ez a gentry hivataloskodásának alapja, ebből foly a kinevezés elfogadásának kötelezettsége. A gentry hivataloskodásának alapja és lehetősége e mellett részint a kifejlett bérrendszeren, részint az örökösödési törvényeken alapszik, elvül lévén elfogadva, hogy olyanok neveztetnek ki tisztviselőkké, kik maguk nem kezelik jószágaikat, hanem részint bérbe adják, részint mint utóbb születtek az osztatlan jószágot kezelő első szülöttől bizonyos évdíjat huznak, vagy mint papok a plébánia földjei után élnek élet-hosszigan. *)

A békebirák mai qualificatiója, melylyel hogy csakugyan bír, minden békebiró megesküszik, vagy 100 font örök birtok utání jövedelem, vagy várandóság 300 font dologi életjáradékra. Ehhez hasonlónak vétetik hason jövedelmet hozó élethossziglani birtok, 21 éves bérlet vagy magas országos méltóság.

A békebirói intézmény mindenestre aristokratikus, de Angliában az aristokrátiának más értelme van, mint Európában s nálunk Magyarországon. Az angol aristokrácia soha sem feledé, hogy nagy jogokkal nagy kötelességek járnak. A mi aristokrátiánk, főleg a XVIII. század eleje óta csak jogokban s nem egyszersmind kötelességekben kereste s vélte feltalálni természetének főjellemvonását; sőt épen a haza szükségleteinek fedezésétől teljesen mentnek lenni, a hazáért semmit nem tenni s e mellett a legkizárólagosb hatalmat gyakorolni: lett elvévé alkotmányos fejlődésünk nagy hátrányára.

A mondott qualificatio alapján kinevezett békebirák nem ünnevekben, nem a grófság nevében, hanem mint a király megbízottjai működnek. Angol felfogás szerint a király a nemzet első

*) A békebirói intézmény e szerint kifolyása az ország birtoki és socialis viszonyainak; a törvényhozás azonban öntudatosan tartja fenn azokat, védi az elsőszülöttség jogát végrendelet nélküli kimulás esetében és teljes szabadságot ad az öröknyagónak vagyonáról rendelkezni, azt osztatlanul fentartani, arra substitutiót rendelni.

tisztviselője (magistrat); minden más tisztviselő az ő megbízása folytán viseli hivatalát, ő az ország főbírája, minden törvényszéknél jelen lenni gondoltatik, így a békebírák rendeleteiben is, melyek birói határozat jellegével bírnak.

A békebírák ennél fogva nem a grófságtól veszik parancsaikat, hanem a királytól rájuk ruházott törvényhatóságnál fogva végzik teendőiket. Nincs az az értelme a grófság évnegyedes gyűléseinek, minővel például a mi megyei közgyűléseink bírnak, ez évnegyedes gyűlések legnagyobb részt felsőbb folyamodású administratív forumok, hova az egyes békebírák eljárása ellen történik felebbezés.

A békebírák egyenként és pedig mind bünvádilag, mind magánjogilag felelősek, nem függnek mástól, mint a törvényektől s az országos bíróságoktól, melyek hatóságaik alól egyes eseteket elvonhatnak, vagy nekik bizonyos teendők felvételét megparancsolhatják.

Eljárásuk törvényessége fölött a hatóságuk alá tartozó esetekben kételyek támadván, azok fölött nem a miniszter, hanem szintén az országos bíróság dönt.

Kineveztetésük nem tart élethossziglan, a király halálával magától megszűnik és rossz, ügyetlen kezelés esetében bármikor visszavonható.

Az egyes békebírák a legheterogenebb tárgyakkal foglalkoznak, a rendőrség minden ágát ők kezelik, eljárnak bünvizsgálati ügyekben, van fenyítő hatalmuk kihágások és kisebb büntények eseteiben, némely főleg apróbb magánjogi esetek eléjük tartoznak, hivatásuk azonban nem a franczia békebíróé; felügyeletük alatt állnak a községek s azok adói, nevezetes részük van az állami adók administrációjában, a militia szervezésénél és az állandó katonaságnál.

Rendőri tekintetben a békebírák részint fenyítő, részint administratív rendőrséget gyakorolnak.

Rendőri fenyítő hatalmuk különösen fontos az iparrendőrség mezején, fenyítőket szabnak ki közerkölcsiségi, közbiztossági, közegészségi tekintetből káros cselekedetekre, az ünnepek megsértőire, szitkozódókra, házard játékosokra, állatkínzókra, hanyag kéményseprőkre, kóbor koldusok és csavargókra s joguk van kezességet követelni gyanús emberektől.

Az egész administratív rendőrség kezükben van, az ipar, a

vizi és száraz közlekedési eszközök, kikötők, mezei gazdaság, halászat, vadászat rendőrsége és közigazgatása általuk kezeltetik.

Ők ügyelnek a himlőoltásra, a mértékekre és súlyokra, vágószekek és más, a szomszédokra alkalmatlan, mesterségekre. Ellenőrzik a színházakat, engedélyeket adnak nyilvános felolvasások tartására, eljárnak sajtóvétségek eseteiben a tettes kinyomozására szükséges rendőri teendőknél.

Ítélnék kisebb bűntények eseteiben jury nélkül, de a törvényben szigorúan meghatározott eljárás szerint, mint bűnvádi bírák; ily bűntények: a megtámadások, kisebb lopások, gonosz szándékú kártételek, 15—16 éven aluliak bűntényei. De büntetéseik 3 hónap vagy 5 fontnál többre nem terjedhetnek.

Közbelépnék zendüléseknél, tiltott összejöveteleknél. Ilyenkor, valamint tettenkapás esetén más bűntényeknél is, elfogadási parancsot is adhatnak ki.

Magánjogi tekintetben következő főbb esetek tartoznak illetőségük körébe.

Birtokháborítások eseteiben visszahelyzik az előbbi birtokost, sőt juryvel a birtok-jogot is megállapítják, ítélnék a személyszállítás, a eseléd és ura, a napszámos és a gazda, a gyáros és a munkás, a matróz és a kapitány, a bérlő és bérbeadó közti vitákban 20 fontig, végül a papi tizedek és a segélyző egyletek vitáiban.

A fogyasztási adó, vámok és illetékek körüli áthágások és sikkasztásoknál, ha ezek csak elkobzást és birságokat, bűnvádi eljárást azonban nem vonnak maguk után, hasonlóan ők illetékesek.

Fontos hivatásuk van a községi ügyekre, főleg a községi adókra nézve.

Valahányszor ugyanis a fárak vagy az egyes boardok illető közegei a községi adókat kivetik, kötelesek azokat a járásbeli békebírák kettejének bemutatni s csakis ezek jóváhagyása után lehet az adót behajtani. Az ily községi adók a fenforgó szükséglet szerint az osztályok különbsége nélkül vettetik ki a földbirtokra, a békebírák itt tehát arra ügyelnek birtokaránylag történt-e a kiírás.

Adó-leszállításérti folyamodványok, szintén két békebíróhoz intéztetnek, kik azokat egyszerű végzéssel döntenek el, valamint az adó-végrehajtásokat is, mert Angliában kétségtelen adóhátralékok is csak békebírói határozattal hajthatók be.

Az adó aránytalan kivetése elleni felszólamlások már nem

egyres békebírák elé tartoznak, ezek fölött a járási ülésben több békebíró határoz, szintűgy nem tartozik hozzájuk, de ez csak az újabban életbe léptetett inségügyi administratio óta*) az inségbiztosok számadásainak megvizsgálása. Hajdan az inségbiztosok, kik a többi községi teendőket is kezelték, s a békebírák által nevezettek ki, nem a községnek, feleltek melyre adót vetettek, hanem a békebíráknak, a községűgy reformja által minden megváltozott, a községnek van választási joga és az illető tisztviselők a megadóztatott érdekeltek választottainak kötelesek számolni.

A békebírák azonban ma is hivatalból tagjai az egyes közigazgatási községek bizottságainak, van joguk bizonyos esetekben kiutasítási rendeleteket bocsátani ki egyes inségesekre és szükség esetében segélyt útalványozhatnak.

Mind az egyenes, mind a közvetett állami adók beszédésénél és becslésénél fontos szerepök van a békebíráknak.

Az angol állami adóhivatalnokok teendői ugyanis e téren szigorúan körvonalozvák, se a miniszterium, se a pénzügyi hatóságoknak ezenkívül semmi intézkedési joga nincsen, és az adótörvények tettleges végrehajtása, főleg az egyenes adók tekintében, a birtokos osztály és a békebírák kezében van, a pénzügyi hivatalnokok inkább ellenőrzési, mint önálló intézkedési joggal bírnak.

Az állami hivatalnokok és az önkormányzati tisztviselők összműködését, miután nagyon bonyolult, csak legfőbb vonásaiban fogjuk ismertetni.

A törvényhozás kinevez a grófságokban és városokban a földbirtokosok közül a földadóra egy adóbizottságot, melynek a békebírák hivatalból tagjai, ezen bizottságok teszik kinevezett becsűseikkal**) a becslést s szedik be az általok kinevezett adó-

*) A társadalom nagyobb fejlődésével, az iparos osztály politikai jelentőségének emelkedésével a békebírák sokat vesztek régi széles hatalmukból, ők az angol alkotmány aristokratikus természetének folyton élő jelei valának: a mely mértékben e természet megváltozott s az ingatlan mellett az ingó birtok, a munka is politikai befolyáshoz jutott, azon mértékben látjuk a községi önkormányzat önállóságának emelkedését, szemben a békebírákkal.

**) Némileg rést tört magának e téren is a centralisatio, a mennyiben a községi becsűsök az állami adóhatóságtól neveztetnek ki, valamint az egyes községi adószedők is, ha a commissio által kinevezettek biztosítékot nem adnak.

szedőkkel a földadókat, a mely iránt tett felszólamlások fölött a békebírák ítélnék a kisebb gyűléseken.

E bizottság választja azután kebeléből vagy mások közül, határozott census szerint, a jövedelmi adóra vonatkozó bizottságot az előbbihez hasonló jogkörrrel. Hasonlag alakítja a telekadóra kinevezett bizottság az *assessed taxes*-re, mely lakházak és luxus-tárgyak után fizettetik.

Az e bizottság által kinevezett adószedők szolgáltatják át az állami adószedőknek a behajtott adókat, fenmaradván mindig az állami adószedők ellenőrzési joga.

A közvetett adók tekintetében már sokkal nagyobb befolyása van az állami adószedőknek, e részben a fő adóhivatal Londonban a *continentalis* administratív igazságszolgáltatás bizonyos nemét gyakorolja, mindig fenn lévén azonban tartva a magánpör útja.

A békebírák a vámok körüli viták és felszólamlások eseteiben, mint elővizsgálati bírók működnek. Határoznak, szabad-e a vámhivatalnokoknak valakinél nyomozást kezdeni, ha az illető a hivatalnok alapos gyanúját erre kétségbe vonná, további bünvádi eljárást magok után nem vonó vámkihágások eseteiben.

Hasonlag ítélnék a fogyasztási adó miatt teendő házmotozásoknál, s túlterheltetés miatt hozzájok történik felszólamlás.

A bélyeg és postailleték áthágásai is eléjük tartoznak.

A militia szervezéséhez szükségelt adómennyiségek kivetésére, a militiai rendőrség gyakorlására s egyáltalán annak egész adminisztrációjára nagy befolyással vannak, mivel a militia parancsnoka, a tisztok kinevezője a lord lieutenant, békebíró és az általa kinevezett deputy-lieutenantok $\frac{2}{6}$ -od része békebíró.

Az állandó katonaság elszállásolása, a szükséges előfogatok beszerzése, a toborzási jegyzőkönyv fölvétele, meghatalmazás az illető katonai személyeknek szökevények üldözésére: a békebírák által történik, ezenkívül fenytő rendőri hatalmuk ép úgy kiterjed a katonákra, mint a magán személyekre.

Igy szövődik be az önkormányzat az állami végrehajtás minden részébe s mindenütt mint az egyéni szabadság védője lép föl az állami adminisztráció netáni visszaélései ellen. Az önkormányzat eme részvétének méltatása nélkül, melylyel az állami végrehajtás életfolyamában önálló tényezőként működik, s ha különben ki nem emeltetik, hogy minden eljárásában csakis a tör-

vénynek van, s az uralkodó kormány rendeletének majdnem épen nincs alávetve, a grófsági önkormányzat való képe nem áll előttünk.

β) A békebirák ülései.

A békebirák háromféle ülésben működnek együtt a kis gyűlésekben (petty sessions) a kerületi gyűlésekben (special sessions) végre az évnegyedes közgyűlésekben (general quarter sessions).

Ha fontosb, főleg jogi kérdések merülnek föl, két békebíró ül össze kis gyűlésbe és egyhangúlag határoz, administratív ügyekben ily kis gyűlések nem okvetlen szükségesek, de szokásosak.

A kerületi gyűlések a kerületbeli békebirákból alakúlnak. Tartásuk napja a törvény által határoztatik meg, összehívatnak vagy két békebíró vagy a levéltárnok által. Nem lévén a grófságnak ily gyűlések tartására különös épületei, magánosok házában folynak le.

E gyűlések elé tartoznak a fárak és boardok ügyei, névszerint az inség-, az út-ügy, a községi jury-listák összeállítása, a bünvádi nyomozások költségeinek ellenőrzése, e gyűlések intézik el a községi adók körül támasztott felszólamlásokat, kinevezik a rendes és rendkívüli rendőröket (constables, spelial constables), a mértékre és súlyra ügyelőket. Itt adatnak iparüzletekre, különösen italmérsre, színházakra, játékasztalokra, nyilvános politikai vitákra, olvasótermekre, vadkereskedésre az engedélyek.

A lelenczházak nem lévén népszerűek, a törvénytelen gyermekek az inségi kerületeknek esnek terhére, melyek törvény által jogositvák ily gyermekek részére tejjpénzt követelni. Ily tejjpénz a kerületi ülések által ítéltetik meg.

A közgyűlések rendes évnegyediek (general quarter session) vagy általán közgyűlések, melyek szükség esetében rendkívülieg is összehívatnak. E gyűlések egyesítik az összes békebirákat, azok kivételével, kik valamely kerületi ülésben részt vettek, ha ennek határozata ellen felfolyamodás történik, — és a grófság többi tisztviselőit, mint a sherif és under-sherifet, a coronnereket, a constableseket, a börtön-felügyelőt, a kis és nagy juryt. Összehívatnak a sherif által. Az elnök a gyűlések által választatik, kinek nincs döntő szava és szavazat-egyenlőség esetében az ügy elnapollatik.

Az ily közgyűlésekben a békebírák a jury segélyével ítélnék büntények fölött, melyek főbenjáró, élethossziglani deportációt, vagy egyáltalán súlyos büntetést nem vonnak magok után, meglévén e részben a királyi büntefenyítő törvényszékeknek joga, ily ügyeket maguk elé vonni.

A közgyűlés kezeli a grófság vagyonát, mely a főjegyzőre van írva, ki azután a közgyűlés határozata folytán szerződéseket, tulajdon-átruházásokat visz véghez.

A közgyűlés veti ki a grófsági adót a grófság törvénykezési és policialis kiadásainak fedezésére, a grófsági börtön, fegyház és tébolydák fentartására, a mérték és súly administratiójára, a grófsági fizetéses hivatalnokok, minő a főjegyző, az egyes békebírák melletti jegyzők, a grófsági pénztárnok, és a fizetéses rendőrszemélyzet díjazására, végül a grófsági hidak építésére és jó karban tartására.

A kivetés nyilvánosan történik és felszólalási joga bármely adófizetőnek van a jelenlevők közül, a határozás kizárólag a békebírákat illetvén. Az adókivetés nem terjesztetik föl a kormánynak és megerősítésre nem szorít.

Itt történik a grófságbeli fizetéses hivatalnokok, vagy mint magyar felfogás szerint régente nevezettek, a szegődöttek kinevezése. A grófság járásainak átváltoztatása itt határozatik el.

A közgyűlések állapítják meg az egyes politiaális törvények módozatait, ezek erősítik meg a takaréktárak, kölcsönsegélyző és más művészeti és tudományos egyletek alapszabályait, innét kezelik felsőbb hatóságilag a mérték- és súly-administratio. Különös fontosságú engedélyek, minők magán tébolydák, löporgyarak és tárakra, gyöpmesterségre, az évnegyedes gyűlés által adatnak.

Ezen ügyeken kívül felsőbb folyamodásban itél az egyes békebírák vagy kerületi ülések határozatai fölött. Fölöttébb fontos hivatása az évnegyedes gyűlésnek a községek és boardok ügyeit legfelsőbb folyamodásban intézni. Ezek közt legnevezetesebbek az adófelszólamlások.

Az évnegyedes gyűlések adminisztrálják néhány békebíróból álló bizottság által a grófság fogházát. A bizottság tagjainak neve a belügyminiszternek fölterjesztendő. A fogházak szervezetét a törvények határozzák meg, de az évnegyedes gyűlések a belügyminiszter engedelmével megállapíthatják az egyes, közelebbi mó-

dozatokat és változtatásokat is hozhatnak be. Szintígy kezelik a grófsági tébolydát.

A közgyűlések elé hozott ügyek, kivéve ha mint első folyamodású büntető bíróság ítélnék s némely a törvényben különösen kivett eseteket, végérvényesen intéztek el, fenmaradván mindig az országos bíróságok joga egyes eseteket maguk elé vonni. Az angol önkormányzat függetlensége a gyűlések e végérvényes határozatában is nyilatkozik.

γ) A constablesek.

A békebírószágban a nagyobb földbirtokos osztálynak, a constabularis intézményben a kisebb birtoknak jutott a hivatás az állami rend fentartására.

A rendőrség ügye eddigelé kizárólag a községek és gróf:ágok által láttatott el a központi hatalom minden beavatkozása nélkül. A Victoria alatti törvények által a rendőrség lényeges reformon ment keresztül.

A continentális állapotok barátainak sikerült ez irányban az angol selfgovernment alapelvein nevezetesb rést törni, a rendőrség a beltgyminiszter fölügyelete és regulatívája alá helyeztetett és sok tekintetben continentális módra centralizáltatott.

A régibb angol fölfogás szerint a constableness ép oly tisztség volt a kisebb birtokosra, mint a nagyobbra a békebírószág. Minden községi tag ingyen tartozott azt, legalább egy évig, viselni, sőt tovább is, ha más alkalmas a községben nem találkozott.

A nemzet nagy része soká ragaszkodott a constabularis intézmény ily szerű természetéhez és többféle kísérlet történt annak ily szellemű felelevenítésére.

De az intézmény nem bírta a többi selfgovernmenti tisztségek erejét, elvállalása ugyan szigorú kötelezettségű volt, de meg levén engedve a helyettesítés, mit a békebírószág soha meg nem tűrt, a hanyatlás lépésről lépésre mindinkább mutatkozott.

A continentalis centralizáció barátainak megfeszített erőködése, a fővárosi, már régebben continentalis chablon szerint organizált politíának fényes eredményei, s a constabulary belső hiányai ez intézmény régi formájú fenmaradását lehetleníték s egyúttal a nemzetet a fizetéses és sok részben centralizált rendőrséggel kibékítették.

A vidéki gentry, a vidéki birtokos osztály, azok a civis agricolák, kik nemcsak a hazafüti kötelességek parancsszavánál fogva, hanem mondhatni ősi passzióból fűzik az önkormányzatot, majdnem mint a róka-vadászatot, (mert hát a fennebb említett bérrendszer az elsőszülöttségi és szabad végrendelkezési intézmények következtében sok ember van Angliában, kinek semmi dolga, meg lehetős pénze, s az önkormányzatra elég ideje van);—ezek nagy része az új rendőri szervezetet a régi angol szabadságon ütött résnek tekinti és fél, hogy belőle az ország alkotmányára nagy veszélyek fognak háramlani.

E félelem, ez idegenkedés csak általánosságban van indokolva a nemzet egy részének centralizálásra hajlandó kedve által, mert a constabulary terén a centralizatió igen szerényen viselte magát és a selfgovernment, daczára, hogy a miniszter fölügyelettel és regulatív hatalommal bír az egész rendőrség fölött, a constablesek kinevezését, fizetését és a velök való rendelkezést nem ereszté ki kezeiből.

Úgy látszik, a kis birtokos osztály közönye, gondatlansága volt a régi constabulary megbukásának fő oka, ezt mutatja a föllevenítésére irányzott reformkísérletek sikertelensége.

A constabulary lényeges és általános reformja 1856-ban ment keresztül.

A constablesek most is a békebirák által neveztetnek ki és tétetnek le, ezektől veszik útasításaikat, de nem tisztességből szolgálnak többé, hanem fizetésért, melyet a grófságtól kapnak.

A constableseket a békebirák saját felügyelőik által ellenőrzik, e felügyelők neveit azonban kötelesek a belügyminiszternek följelenteni.

A miniszter felügyeletét 3 országos felügyelője által gyakorolja, rendeletei a constabulary kezelésére, a constablesek fizetésére vonatkozhatnak, meglevén a békebiráknak e rendeletek ellenében representationalis joga.

A miniszter az egyes constablesekkel nem rendelkezhetik, az ellenök támasztott panaszokat el nem intézheti, mert mindez a békebirák jogkörébe vág.

A constablesek háromfélék: főconstables (high const.) kik a felügyeletet viszik az alconstablesek (petty const) fölött, végre rendkívüli constablesek (special constables).

A petty constables minden helyi községben vannak, a special constables akkor neveztetnek ki, ha egy kerületben öt tekintélyes háztulajdonos erősíti, hogy zavargástól, nagyobb büntényektől, vagy egyáltalán munkás és más mozgalmaktól lehet tartani.

E constablesek tartják fenn a rendet Angliában, a csőcselék nem a törvény iránti tiszteletből, hanem a békebirák discretionárius büntető hatalma miatt fél tőlük; az angol csőcselék nagy tisztelete a constables kis botja, mint a törvény képviselője előtt, mondja Fischel, a continensi mesék közé való; biz a csőcselék csak a bottól fél, mert a kis bot az igaz rövid, de ólom van a végén és ha nem is oly veszélyes, de ép oly érzékeny érintéseket tud adni, mint a continensi rendőrség hosszú szablyái.

A grófságnak eddig említett tisztviselőihez járulnak a fizetéses hivatalnokok, a jegyzők és pedig a grófsági főjegyző (clerk of the peace) a kerületi jegyzők (clerk to justices) és az egyes békebirák jegyzői (clerk of magistrates) kik a jegyzőkönyvek vitelével s az ügyek formális oldalának kezelésével vannak megbízva, ez jogi állásuk, de gyakran nem kis befolyásuk van a gentleman békebirák mellett az ügyek anyagi eldöntésére.

IV.

B.) A városi szerkezet.

Angliában a közszabadság egyarányosan fejlődött ki minden irányban. Földhöz kötött jobágyásznak már a XIII. század óta semmi nyoma, az embereket nem a szabadság utáni vágy, hanem az ipari érdekek vonzották a városokba, hisz a szabadság meg volt a falun úgy, mint a városban; ez az oka, hogy a városoknak nincs kiváló önkormányzati fontossága, szemben a grófsággal s valamint a falun a fára és a közigazgatási községek formájával bir az önkormányzat, úgy metszik át az egyes városokat is a fárak és a boardok s a tulajdonképi városoknak nem sok teendője marad.

Az inségügy, sőt sokhelyt az utcakövezés, világítás, a közegészség, építészet és rendőrség ügye sem tartozik a város hatáskörébe, azt a városban létező fára, vagy board látja el.

Angliában 1851-ben 580 városi hely volt. Három osztályra szakadnak: parlamentararis városok (parl. borough) követküldés jogával, municipalítások (municipal borough) municipális szerke-

zettel, végre az úgynevezett counties corporates, a grófságihoz hasonló szerkezettel bírók. Vannak városok, melyek bírják a képviseltetés jogát, de nincs városi szerkezetük, vannak városi szerkezettel bírók, de parlamenti képviseltetés nélkül.

Önkormányzati tekintetben a municipal boroughok és a counties corporates érdemelnek figyelmet.

A counties corporates-ek különös állása egy városi sherif és coroner választásában és városi nemzetőrségben mutatkozik; mert a békebíróság és különös büntető hatóság más városokban is be van hozva és ez nem egyedül a counties corporates-eknek privilegiuma, máskülönben szervezetük a többi városokétól nem különbözik.

A municipal városok önállóan kezelik vagyonukat, eladás, elzálogítás vagy 31 évet meghaladó bérbeadás esetében a szándékolt ügylet a pénzügyminiszteriumnak fölterjesztendő, a fölterjesztés nyilvános helyen közmegetekintésre kiteendő és a polgárok jogosítvák ahhoz megjegyzéseiket csatolni.

A város, a mennyiben vagyona nem elégséges, városi adó kivetésére van jogosítva.

A városok kezelik az administratív és fenytő polítiát, a blu-vádi elővizsgálatot, a börtönöket és tébolydákat, sok város a büntető igazságszolgáltatást, és más közigazgatási teendőket; a városok polgára bíráskodása az újabb kerületi bíróságok felállítása által nagyobb részt megszűnt.

A város hatóságát képviselte, tanácsa, polgármestere és békebírái által gyakorolja.

Városi polgárjoggal bír az 1835-ki reform óta, ki 3 év óta állandón a város területén lakik, 21 éves, a városi és inségadót fizeti, és mindazok, kik a fennebb említett reform előtt születésük-nél fogva polgárjoggal bírtak, habár az újabb törvény követelményeivel nem bírnak.

A képviselet, a tanács és a polgármester: a polgárság választása, a békebírák itt is a király kinevezése által nyerik hatóságukat. Se a polgármester, se a képviselők se a tanácsnokok (aldermen) nem húznak fizetést.

A képviselet (common council) a polgárság által választatik, minden évben $\frac{1}{3}$ részük új választás alá esvén.

Ők választják maguk közül a tanácsnokokat (aldermen) $\frac{1}{3}$ arányban, 6 évre.

Városi képviselőnek választathatnak, ki 4500—5000 ftnyi vagyonnal bír vagy 150 fttal van az inségadóra bejegyezve és városi polgár; nagyobb városokban a census nagyobb.

A polgármester (mayor) a képviselők által saját kebelükből választatik évenként; mellette nagy jelentőséggel bír a közigazgatás folytonosságára a fizetési városi főjegyző.

A képviselőt és tanács között nincs azon szigorúan megkülönböztetett viszony mint sok németországi városban, s a mi városainkban, a tanácsnokok nem foglalkoznak kizárólag a tényleges adminisztrációval, állásuk hasonlít a régi német városok tanácsnokaiéhoz, vagy még a mai schleswigiekéhez.

A polgármester elnöke a képviselőnek és vezetője az összes adminisztrációnak.

A képviselőt, melyhez a tanácsnokok mindig hozzá számíttatnak, a város finansziáit és az adminisztratív polititát kezeli, választja a polgármestert és a tanácsnokokat, kikből az administratio egyes ágaira bizottságokat alakít, ebben és ő évnvi hivataloskodásukban fekszik az angol tanácsnokok különbözése az egyszerű képviselőktől; továbbá kinevezi a városi fizetési hivatalnokokat, kiveti a városi adót, határoz a város vagyona fölött, a fönnbbi megszorítással.

Az adminisztratív politiaira egy bizottságot küld ki kebeléből, mely azután a fizetési constables-eket kinevezi.

A városi képviselőt a hatáskörébe eső tárgyak iránt statutu-mait $\frac{2}{3}$ -ad szótöbbséggel alkotja; érvényük csak 4 hó múlva kezdődik, ez idő alatt joga van a királynak azokat megsemmisíteni.

A város fenytő rendőri és bünvizsgáló hatóságát különös, a király által kinevezett békebirói testület gyakorolja. A folyó évi és a múlt évi polgármester ex officio tagjai e testületnek. A városi békebirák qualificatioja különbözik a grófságbeliekétől, a meny nyiben földbirtokhoz nincs kötve, leginkább gyárosok, nagykereskedők és orvosok közül szemeltetnek ki.

Adómegszavazási joggal nem bírnak a városi békebirák, mint a grófságiak, ezt a képviselőt gyakorolja, a börtönök szintén a képviselőktől függnnek gazdasági tekintetben, a börtöni és tébolydai tisztviselők azonban általok neveztetnek ki és tőlök

kapják útasításait; az ipari engedélyeket ők adják, ők nevezik ki a mérték- és súly-felügyelőket ép úgy mint a grófságban.

Újabbán fizetéses békebírák is alkalmaztattak több nagy városban.

Főlebbvitele a városi békebíráktól a grófsági évnegyedes gyűlésekre történik.

A grófsági békebíráknak az évnegyedes gyűlésekben gyakorolt büntető hatalma a városokban egy, a király által kinevezett, fizetéses békebíróra, recorderre száll, ki azt szintén juryvel gyakorolja.

A recordernek büntető biráskodásán kívül semmi más hatóságot nem szabad a városban gyakorolnia, a városi adó-reklamatiók azonban, a hol recorder van, ehhez mennek, másutt a grófsági évnegyedes gyűlésekhez.

Az angol városok, mint az itt adott rövid vázlatból is látszik, távol sem bírnak a mi városaink egységes, az élet minden viszonyait magában központosító létével. Sajátságos alakulások ezek s csak a fára és a boardok nyomatékos föllépése által érthetők.

V.

C.) A fára (parish, parochia.)

Az angol önkormányzatnak nevezetes részét képezi a fára, mind ama nagy kötelességeknél fogva, melyeket betölt, mind sajátos vallási állása miatt, miben az angol önkormányzatnak — öszhangzólag az angol állami viszonyokkal — egygyel több különyszerűsége van a continensi viszonyokkal szemben.

Sokakat meglepett a fára jogainak meglehetősen szűk köre s a vállaira nehezedeő terhek nagysága; de az angol önkormányzat egyik formájánál sem tévesztendő szem elől, hogy az önkormányzat terheket jelent, melyeket az érdeklettek azért viselnek önként, mert tudják, hogy érdekeik inkább biztosítva vannak így, mintha a terheket mások levették volna a vállalkról, s hordoznák helyettük. A hazát nemcsak pénzzel, öntevékenységgel is kell szolgálni, ezt tarták igen soká az angolok, jóllehet újabbán az „I pay my man“ féle gondolkodás-mód nem kis mértékben csinált proselytákat.

A fára mindenkor saját templommal és lelkészszel bíró községet jelentett. A fára önkormányzati tekintetben eleve egyedül az

egyház anyagi szükségletének fedezésével foglalkozott, erre nézve az adómegajánlás mondhatni souverain jogával bírt; a fára adóját ugyanis nem határozza meg, mint a többi communalis adókat a statute law, ez tisztán a fárabeliek akaratótól függ és statutumok — bye laws — által szabályoztatik; külső kényszernek, adójára vonatkozólag, a fára ninesen alávetve, s csakis az egyházi hatóságok excommunicatioja rettentheti vissza annak megtagadásától.

A fára gyűlésének (vestry) tagjai az összes fárabeli birtokosok és lakók common law szerint. Az újabb törvényhozás osztályozott szavazatot hozott be, 6 szavazatnál azonban többet nem enged senkinek.

Minden fárában van két templomatyá, kik közül az egyiket a lelkész, a másikat a vestry nevezi ki. Ezek kezelik a templomadót.

Az így alakult egyházközség soká azonos volt a világi helyi községgel, az államegyházhoz nem tartozók nyílt sérelmére. Az angol nép conservatív szelleme soká fenntartá a fára azonosságát a világi községgel s egy anglikán fára, melynek tagjai a világi farához képest kisebbségben voltak, adókat vetett ki a világi fára nem anglikán többségére. Baintree fárának ilyféle esete szükségessé tette e viszony rendezését és 1853 óta csak a fára tagjainak többsége által ajánlathatik meg az egyházi adó, úgy hogy ma már 5000 fárában nem vettethetik ki, emyi helyen többségben levén a katholicusok, dissidendek, zsidók.

A fára azonban az idők folyamában világi terhekkel rakott meg és a törvényhozás a fárát a helyi községnél sokkal szíjardabb kapcsolatnak tekintvén, eredeti jelentésével ellenkező tendenciával bízta meg. A templomatyák már hivatalból inségügyi felügyelők, van politiális, a constablesekkel concurráló hatóságuk, ők szolgáltatják át a fára járulékát a grófsági adóhoz, ám bár ez újabb törvények folytán a közigazgatási községek bizottsága által is történhetik. Ők vetik ki az inségfelügyelőkkel az inség-adót az egyes fárára.

Minden fárában van legalább egy petty constable, ki a rend őrését kezeli, jóllehet állásának természete egészen megváltozott, mióta fizetéses hivatalnokká lett. E constable a vestry jelöltjeiből neveztetik ki a békebirák által.

A fára kezelte hajdan teljes mértékben az inségügyet, de a kezelésben előforduló hiányok, a lehetlenség a szegényeknek fá-

ránként elegendő munkát adni, az inségügynek nagyobb községek általi kezelését tette szükségessé.

A fára ma önállón kezeli vagyónát, megválasztja a még mindig tisztességből szolgáló fárabeli inségfelügyelőket, kik az inségadó fáránkénti kivetése- és beszedésében fáradoznak. A fárák választják az út-felügyelőket, s bizonyos nagyobb útdadó csak a fárabeliek $\frac{1}{5}$ -öd részének beleegyezésével vettethetik ki; az út-felügyelők a fárának számolnak. A hatáskörükbe tartozó ügyekre nézve statutarius joggal bírnak, intézkedéseik ellen az évnegyedes gyűlésekre történhetik fölebbvitel.

Újabbban a közigazgatási községek fejlődése által a fárák sokat vesztek jelentőségükből, az önkormányzati tevékenység jelentékeny része ezekre szállt, de a fára nem vezett ki az önkormányzat kategóriáiból, sőt még mindig elmondhatni, hogy az angol selfgovernment hatalmas épülete a fárákra, mint alapokra nehezedik.

Az önkormányzat eddig tárgyalt alakjai nagy tért foglalnak el, vannak azonban hatalmas rések, melyek csak a közigazgatási községek, az új selfgovernment eme kedvenc s nagy fontosságú alakjainak föllépése által töltetnek be.

VI.

D.) A közigazgatási községek. (Boardok.)

A közig. községek képezik az angol önkormányzati láncolatnak utolsó szemeit, bennük már az újabb selfgovernment elvei jutnak diadalra. Választott és fizetett tisztviselők, a központi hatóságok egyenes befolyása alatt egészen continentális módon kezelik itt az ügyeket.

A közigazgatási községek közt legnevezetesebb az inségügygel foglalkozó, úgynevezett inség-unio. A communalis adóknak az inségadó az alapja, ennél fogva mindenekelőtt az inség-uniók előadása látszik tanácsosnak.

Ez inség-uniók a király által kinevezett központi inségügyi hatóság alá helyezvők. E hatóság rendeleteket bocsáthat ki az inség-uniók boardjaihoz, ellenőrzi működésüket kerületi ellenőrei által, itél felszólamlások fölött a boardok határozatai ellen, s a miben a centralistikus irány nagyon mutatkozik, ez bocsátja el

a fizetési inségügyi tisztviselőket. Rendeleteinek törvényessége az országos bíróság(ok) előtt megvitatható, s ha ez ellene nyilatkozik, azonnal hatályon kívül lép az egész országban, ugyancsak az inségügyi adminisztráció bármely kérdését a törvényesség szempontjából e főbíróság elé vihetni, mind e hivatkozásoknak esakis a leteendő cautio gördítvén akadályt útjába. E központi inségthatóság alakította meg az inség-boardokat, kivéven az inségügyet a fárak egyedüli gondoskodása alól és a boardokat kényszerítőleg, a fárak szabad hozzájárulása nélkül, szervezvéen.

Minden fára legalább egy képviselőt választ a boardba, a választó képesség 6 osztályba soroztatott, ki az inségadóra 50 font földjövdelemmel van bejegyezve, már bir szavazattal, e qualificatio emelkedése szaporítja a szavazatokat, 6-nál többel senki sem bírhat.

A választás azonban nem történik a fára vagy az unio választóképes tagjainak gyűlésében, hanem a következő módon. Az inség-unio jegyzője megküldi a választóknak a választhatók névsorát, minden választó fárabelijeiből bizonyos számú képviselőt jelölhet ki és azok nevét írásban megküldi a jegyzőnek; ha az így kijelöltek száma nem haladja meg a választandók számát, akkor az inség-bizottság meg van alakítva, ha igen, a jegyző az így kijelöltek névsorát egy czédulán megküldi a választóknak, s a választás az által történik meg, hogy a választó oda írja nevét az egyes jelölt mellé, kinek szavát adni akarja s a czédulát átadja az unio jegyzője által hozzá küldött hivatalnoknak. Be lévén szedve a czédulák, a jegyző megállapítja a többséget s a választottak neveit közli azután az egyes fárakkal.

Ez eljárás, mondja Gneist, nyilván arra szolgál, hogy a községi tagok közt a tanácskozást, kölesönös felvilágosítást, eleven községi életet megszüntesse, és ezt tökéletesen el is érte.

Szenvedő választási képességet uniobeli képviselőségre 40 fontnyi földjövdelem biztosít, a választás elfogadása azonban nem kötelesség.

Bizonyos számú fárak így választott képviselőiből és a kerületi békebírákból áll az unio bizottsága, mely maga választja elnökét és kinevezi fizetési hivatalnokait. Hatáskörébe tartozik a segélyért benyújtott folyamodványok fölötti határozás, a dolgozóház vezetése, s a szükségelt adó meghatározása.

Az egyes fárak maguk viselik inségeseik tartási költségeit, ezen kívül hozzájárulnak, a központi inség hivatal által szabályzott arány szerint, a közös dolgozó-házak, egyes fárakhoz nem tartozó inségesek tartásához, s az uniobeli hivatalnokok fizetéséhez.

Az inségadót fáránként a fárabeli inségfelügyelők vetik ki, és szedik be. Évenként új becslés történik. Angliában nincs adó cataster, az állami adó is ily fárabeli becslések alapján vettetik ki. Az inség-felügyelők mellé az unio bizottsága évenként egy becsló küldöttséget rendel, mely őket az adóköteles tárgyak becslésénél ellenőrzi, az adóösszeg végleges megállapítása a békebirák által történik.

A csatornák, pinezelakások, vágóhidak, szappan-főzések útcza-tisztítás és kövezésre, vizművek felállítására, temetők elhelyezésére 1848-ban törvény alkottatott, mely egészségügyi boardok (local boards of health) alakítását rendeli el ezen czélokra.

Városokban jobbára a polgármester a képviselettel kezeli e boardok ügyét, de külön boardok is alakittatnak e czélra a központi egészségügyi hivatal által.

A cselekvő választó-képesség ily boardokban ugyanaz, míg az inség-ügyiben a boardba megválasztandó képviselők száma a központi hivatal által határoztatik meg. Megválasztható, a ki az illető kerületben lakik s az inségadóra 30 font telekjövedelemmel van bejegyezve, vagy 150 font ingó vagyonnal bir. A választás e boardokba is az inséguniók választási módja szerint történik.

A boardok évi rendes közgyűlésük és havi üléseikben intézik a működésük körébe tartozó ügyeket, megválasztják fizetési hivatalnokaikat, statutumokat alkotnak, melyek a belügyminiszter megerősítésére szorúlnak.

Egyes, főleg magánjogokba vágó intézkedéseik, részint a békebirák, részint országos bíróságok itéleteinek vannak alávetve; nagy a központi igazságügyi hivatal administratív beavatkozása az egyes hivatalnokok elbocsátására, kölesönök felvételére, a teendő építkezések megbírlására; előforduló esetekben a tényálladékot a kormány biztosa állapítja meg.

A board egyes intézkedéseiben szükségelt költségek nagysága ellen a központi hivatalhoz irhatni fel, sziutigy ez határoz, ha valaki kétségbe vonja, hogy telkének különös hasznára van valamely intézkedés és hogy ezért nagyobb adó lenne rá rovandó; a

számvevői ellenőrködést a központi hivatal által fizetett ellenőr gyakorolja.

A board a kerületében fekvő ingatlanokra adót vet ki, elvül állván, hogy a mely arányban hasznos valamely ingatlanra a board intézkedése, azon mértékben adóztatandó meg. A szántóföldek és effélék kisebb adónak vannak alávetve, mint az épületek. Az adó az inség-adóhoz pétlékként járül. A reklamációk, a fennebbi megszorítással, a békebiráknál intéztetnek el.

Ezen boardok inkább csak nagyobb városokban létesültek, és céljuk elérésére vidéken és kisebb helyeken inség- és útfelügyelők bizattak meg. Azonban 1858 óta e részben is változás történt és e boardok mindenütt felállíttathatnak az érdeklettek többségének $\frac{2}{3}$ szavazata által. A miniszterek előbb említett hatósága teljesen fenn van tartva és elmondhatni, hogy a boardok minden nevezetes ténye a miniszter megerősítésére szorül.

A fárák az utak kezelésére a békebirák által évnegyedes gyüléseiken kerületi boardokká alakíttatnak. Minden fára egy útfelügyelöt választ legalább. Ez nem húz fizetést. A választási képesség megegyezik az inséguniobelivel. Az útfelügyelökböl alakül az út-board, melynek a békebirák ex officio tagjai. A board évenként rendszeren 4 gyülést tart s ott határoz a teendő intézkedések fölött, megállapítja az údadót az inségadó mintájára; a tényleges kivitel s a technikus munkálatok fizetett hiválnokok és szakértök kezében vannak.

Az egyes fárák kötelesek saját útaik költségeit fedezni, s a board közös költségeihez, melyek a hivatalnokok közös fizetéseire igényeltetnek, szükségletük aránya szerint járülnak, s a mennyiben a rendesnél nagyobb összeg kívántatnék, azt az útfelügyelök csak a fárabeli adófizetök $\frac{4}{5}$ -ének beleegyezésével vehetik ki.

Az útboardok teljesen a békebirák alatt állnak és a belügy-miniszternek nincs e részben semmi befolyása, csakis az évi kimutatások fölterjesztését követelheti. A békebirák kényszeríthetik az útfelügyelöket az utak jó karban tartására, ha azok netán elhanyagoltnának, söt meg is büntethetik. Az údadó miatti felszólamlások az évnegyedes gyülések elé tartoznak.

A müútak (chaussée) magán társulatok által tartatnak fenn. Specialis akták határozzák meg ily társaságok alakulását, az egyes

tagokon kívül, kik a szükséges pénzeket adják a társulat céljaira, a békebírák ily műtőbizottságoknak is hivatalból tagjai lévén.

A szükséges költségek nem adók, hanem az illető vállalkozók által teremtetnek elő, kiknek ezért törvényesen meghatározott vámszedési joguk van; csak kis részben kötelezvék a fárak a költségekhez járulni.

Ezzel bezáródik az angol önkormányzat messze elágazó rendszere. Nagyszerűsége jobban előtűnik, ha az önkormányzati adókat és a velük foglalkozó tisztviselők számát itt végül felsoroljuk.

1860-ban így állottak az önkormányzati adók:

Inségadó (név alatt többféle grófsági és községi célra)	77.159.480	frt
Városi adó	3.119.530	„
Templom adó	2.335.600	„
Útadó	20.247.970	„
	<u>102.862.580</u>	„

Ehhez más, itt nem érintett communális adókat, kikötő-illetékeket, mint vámokat hozzá adva, Gneist szerint az összes önkormányzati adók tettek 148.551.220 frtot.

A központi inség hivatalnak 1843. évi jelentése 54 osztályt mutat fel az önkormányzati hivatalnokok közt, kiknek száma 180.000-re emelkedik. Van 9000 békebíró, 86 grófsági főjegyző, van 1600 főconstables, 86 kerületi adószedő, 177 polgármester, 1080 aldermen, 3240 képviselő, 177 városi jegyző, 177 adószedő, 131 számvevő, 21620 templomatya, 29232 inségfelügyelő, 17716 inségunióbeli képviselő, 5270 fizetéses inségfelügyelő, 1239 mérnök és becsüs, 271 fizetéses adószedő, 479 fizetéses számvevő, 14616 útfelügyelő, 20000 constables.

FRANCZIA ÖNKORMÁNYZAT.

I.

Általános jellemvonása.

Míg az angolszász és germán fajban az egyéni szabadság és önállóság érzete túlnyomó s az államalakulás annak határozott kinyomatáival bír: a francia faj az egység s egyenlőség elvére építé állam-szervezetét. Az angolnak, vagy amerikainak büszkesége, melylyel egyéni szabadságát, polgári jogait említi, a francziánál a „grande

nation“ra való hivatkozássá változik, s a nemzeti egység mellett az egyén teljesen elvész.

Általánosság jellemzi a francia szellemét, gondolata nemcsak felöleli, hanem mondhatni eltörli a részleteket; egységre egyformaságra tör mindenben, elegyenget mindent, a tételes törvény privilegiumait ép úgy, mint a természet különyszerűségeit.

Eljutva a nemzeti és állami egység eszméjéhez s a Rousseau-féle „volonté générale“ magasságáig, az önkormányzat, helyi, egyéni természetével nem illett eszmemenetébe.

Szellemének másik tulajdonsága a helyesnek felismert eszmék megvalósításában következetessége; ha a francia forradalom eszméi nagyok, nem kevésbé bámulandó a következetesség, melylyel azokat megvalósítani törekedett.

E következetessége nem ismer akadályokat, előtte meg kell hajolni mindennek. Így volt állami teoriájával is. Az egységes francia népnek egy akarata van — volunté générale —, tette is csak egy lehet tehát; emélfogva az összes végrehajtásnak a központi kormánytól kell függni, az összes administratio a központi kormány megbízottjai által látandó el, ép úgy a szigorúan állami, mint az összes helyi, községi és kerületi ügyekben, mert az utóbbiak is, midőn saját körükben működnek, közhatóságképen szerepelnek az egyén irányában, ezt pedig csak az állam gyakorolhatja.

Ily felfogás kizár minden önkormányzatot, s ebben kisebb nagyobb kivétellel osztottak az egymás után uralomra jutott pártok, teoriájukat az élet támogatván, a viszonyok mondhatni igényelvén, mert az administratio központos szervezetében rejlő időleges nagy hatalom nélkül egyik sem tarthatta volna fenn magát.

A végrehajtó hatalom iránt uralgó e nézlet-mód következtében széles Franciaország egész területén közhatósági tény, akár állami, akár községi vagy megyei ügyekben, más által véghez nem vitethetik, mint a központi kormány megbízottjától, s jellemző, hogy a francia nyelv szóval sem bír az önkormányzat kifejezésére.

Ia azonban a tulajdonképi administratio csak a központi kormány megbízottjainak kezében van, az egyén, a nép befolyása, a mennyiben a helyi ügyek igazgatását illeti, teljességgel mellőzhető nem volt; hisz az állami hivatalok állami ügyekben sem képesek nélkülözni az érdeklettek közrehatását, s enquéte-k, tanácsok alakjában vonják őket maguk köré, annál kevesebbé volt ez lehetséges

bizonyos község vagy megye saját helyi ügyeiben; e szükség tartja fenn a francia önkormányzatot, bár gondolhatólag szűk hatáskörrel.

Főjellemvonása a francia önkormányzatnak, hogy csak határozhat, de végre nem hajthat; elkezdve a legfőbb départementi hivatalnoktól a legkisebb község csőszéig direkte vagy indirekte mind a központból nyerik hatásukat s midőn az önkormányzati testek határozatait hajtják is végre, mint állami tisztviselők működnek.

Az önkormányzati testek határozatai csak némely esetekben döntők, a legtöbbször megerősítendők, majd meg csak véleményjellegével bírnak (Le conseil décide, le conseil délibère, le conseil donne avis.)

A francia önkormányzat ily gyenge és tehetetlen szervezettel nagyon csekély oltalmat nyújt az egyén szabadságának; önálló, kifejlett léttel nem is bír, mert tisztviselői nincsenek, mondhatni nem egyéb, mint az állami hivatal kiegészítő része. Hozzávéve ehhez az administratio hatalmát, mely kivonva magát a polgári bíróságok illetősége alól, magába zárt, független testet képez, és mint a közérdek képviselője a hires jurisdiction contentieuse által a magán jogában sértettnek is csak administratív úton enged orvoslást: a francia polgár egész gyámoltalanságában áll előttünk oda vetve az administratio önkényének.

II.

A francia önkormányzat formái.

Háromféle önkormányzati formával bír Franciaország u. m. a megye, (département) a kerület (arrondissement) és a község (commune).

A.) A megye (Département.)

Minden megyében a megyefőnök mellett a megyei lakosság képviselésére megyei tanács (conseil général) választatik. A köztársaság első felében e tanács tagjai is a központból nevezettek ki, azonban 1800-ban a választási elv jut érvényre, s az ez évi törvény — az 1833-ki és 1852-ki módosításokkal — határozza meg a megyei tanács szervezetét.

Általános szavazat által alakittatik; minden kerület egy tanácsost választ, kiknek száma 30-nál többre nem rughat. A választás érvénye 9 évre terjed. A tanács évenkénti gyűléseinek idejét a törvény meghatározza, de ekkor is a megyefőnök által hivandó össze, e nélkül nincs jogában összegyűlni.

A megyei tanács hatásköre szigorúan körvonalozva van a törvényben, melyet az legpontosabban megfigyelni tartozik, különösen tiltva van a tanácsnak hirdetményeket, felszólításokat intézni a megye lakosságához, más megyével levelezni, mindez a megyefőnök, a préfetnek levén dolga.

Hatásköréből a következőket emeljük ki. Ide tartozik elsőben a törvényhozás által a megyére kivetett adók kivetése, e részben döntő határozattal bír; a repártizálást kerületenként eszközli és a felszólamlásokat is elintézi legvégső folyamodásban, csakis formális törvénysértés esetében lévén a statustanácsnak megsemmisítési joga.

Továbbá illeti a megyei utak osztályozása, újak tervezése, s a létezők adminisztrációjának vezetése, hasonlólag más megyei közmunkák tervelése és a rájuk adandó concessio megadása; határozás a megye részvéte fölött az állammal vagy a községekkel közös közmunkák költségeiben; a megye közgazdasági érdekeiben való intézkedés, azok emelése, minden esetekben oda gondolva majd a császár, majd a miniszter vagy préfet megerősítését az ügyek változó fontossága szerint.

A megye vagyónát a tanács szintén felsőbb jóváhagyás mellett kezeli, és pedig nemcsak elidegenítések, hosszabb bérbeadások, hanem a rájuk vonatkozó perindítás s az adminisztratióban való változtatások esetében is.

A megyei budget a préfet által terjesztetik elő, a tanács jóváhagyása után az még a császárra szorul. Két főrésztre oszlik, egyik a föltétlen szükséges, a másik a fakultatív költségekből áll, előbbieket okvetlen meg kell szavazni a tanácsnak, különben a préfet igtatja a budgetbe. Az első sorába tartoznak a megyében létező hivatali épületek, rendőrségi laktanyák, az igazságszolgáltatás adminisztratív költségei, választási és jury-listák s másnemű nyomtatványok, továbbá egy részben a polgári létszám, lenczek s tébolyodottak tartásának költségei, a megyei levéltár

és megyei utak fentartásának s a toloncozásnak költségei; azonkívül a megye hozzá járul az elemi oktatás és a vicinális utak költségeihez, a mennyiben azokat a községek fődözni nem bírják, végül a megye budgetjét terhelik a megyei mezőgazdasági tanács, elemi tanfelügyelőség, s a cataster. — A facultativ költségek a megyei közgazdasági célokra rendelvek, s ezekre nézve, a mennyiben a törvényes mértéket meg nem haladják, a kormány nincs jogosítva módosításokat tenni, vagy el kell azokat fogadnia vagy elvetnie.

Fedezésül a megyei vagyon jövedelmei, milyennel minden megye bir, és a megyei adók kínálkoznak.

A törvényhozás megállapított bizonyos pótadó százalékot (centimes additionels) a direkt adókhoz az első osztályú szükségletekre, az adóból fődözi ezeket a megyei tanács s a mennyiben elégséges nem volna, az ily esetekre alakított állami alaphoz kell fordulni; ez állami alap erős centralistikus szervezés kifolyása, állami adókból alakulván teljesen közönyösek kényszerülnek egy öket nem érdeklő ügy támogatására.

Hasonlag léteznek pótadók a fakultativ költségekre a szokásos vagy rendkívüli szükséglethez aránylag.

Vannak végül esetek, midőn a megyei tanács pusztán vélemény ad, így az administrativ területek megváltoztatása, több községet érdeklő közmunkák fölosztása, vásárok állítása vagy megszüntetése iránt.

B) A k e r ü l e t (Arrondissement).

Fölöttébb jelentéktelen önkormányzati test a kerület. Képviseletük a kerületi tanács (conseil d'arrondissement) által, mely 11 tagból áll, 6 évre választatik s a conseil général mintájára van az al-préfet mellé helyezve. Egyedüli fontossága a kerületre kivetett adók községenkénti felosztásában áll, s e részben a francia közigazgatási írók dícsérőleg említik működésének eredményeit az állandó cataster hiányainak enyhítésében.

Ezenkívül véleményez a kerületi ügyekben s a kerület szükségait az al-préfet által a préfet elé terjeszti.

C) K ö z s é g (Commune).

A francia községek szervezetüket és önállóságukat illetőleg osztoznak az előbbi formák sorsában, csak gyűléseik vannak, tisztségviselőjük nincs, a községi administráció a kormány által kinevezett polgármester (maire) kezében öszpontosul.

A mily gyöngye azonban a francia községek önkormányzati oldala, ép oly érdekesek azoknak vagyón-viszonyai; önálló, sajátos rendezéssel találkozunk itt, mely noha, kapcsolatban az európai községi viszonyokkal, velök közös alapokon nyugszik, mégis egyéni, különös alakulást mutat.

A francia községek, mint erkölcsi személyek tetemes vagyónal bírnak, e vagyon nem képezi a községi tagok köztulajdonát, hanem a községnek mint erkölcsi egyénnek tulajdonában áll. E községi vagyon a községi tagoknak adatik ki bizonyos évi járandóságért haszon-élvezetre, minden községi tag, ki fekvőséggel, házzal bír, igényt tarthat egy részletre (lot), a tagok közti minél egyenlőbb fölosztás (tallotissement) a községtanács föladata. A használat tartama néhány év, mely után új fölosztás következik, és 30 évig, az 1852-ki decretum szerint, csak az esetben van jogositva a községtanács haszonélvezetbe adni, ha különben vállalkozó nem található, előbb örökletes vagy élethossziglani átengedések is divatozván.

A francia jogélet emez alakulását nem bánták a 69-ik és későbbi reformok, nem lévén ok annak megszüntetésére s így abban a francia történelem egy darabja teljes épségben jött át az új állam-alakulásba, mely különben a történelmi múlt abszolút negatívója volt, az újabb törvényhozás, és a községi vagyon ilyenén képződését óvja, sőt minden fölosztási hajlamoknak ellene van.

Eme községi vagyon mellett létezik azután a községi és szomszéd községekben való legeltetés joga (vaine pature, parcours), elsónél fogva aratás és kaszálás után szabad a községi rétekre és tarlókra, a másodiknál fogva a szomszéd községben legeltetni, mindenkor azonban csak a saját gazdasághoz tartozó, nem kereskedési célból tartott marhákat, e joggal szemben minden tulajdonos bekeritheti, vagy fölárkolhatja tagját, miáltal maga szintén lemond a viszonyos legeltetésről.

A községeknek a királyi regálét képező erdőkben, ha saját

erdők elégtelenek, különböző használati jogaik (droit d'usage) voltak s vannak ú. m. épületfa (marronage), tűzifa (affonage) száraz galyszedés, erdőkben való legeltetés (pacage) és makkoltatás (glanage) eme jogokat az egyesek külön gyakorolhatják, de a község mint egész is részesül ily használati jogokban. E jogositványok mellett van a községeknek saját erdejök (bois de commune) mely szintén feloszthatlan s a vágásokra nézve közigazgatási fölügyelet alatt áll.

Noha a községi javak és jogositványok az 1791-iki, 1827-iki és 1852-iki törvények által újabb szabályozást nyertek, sok részben a coutumesek, (régí szokás) befolyása rájuk épen maradt.

A községi élet alapját képező eme viszonyok után nézzük annak önkormányzati szervezetét, mindenkéül megjegyezvén, hogy a városi és falusi községek közti különbséget a forradalom elsöpörte.

A községi képviselő vagy tanács (conseil communal) általános szavazatjog alapján alakittatik, tagjainak száma a kis községekben 10, a 30,000 lakón felüliekben 36.

A községi képviselő évenként négyszer gyűl össze; egy-egy gyűlés tíz napnál tovább nem tarthat, a meghatározott időn kívül csak a préfet engedelmével jöhet össze. Elnöke a polgármester (maire), jegyzőjét maga választja, ülései titkosak.

A községi képviselő önállólag, felsőbb megerősítés nélkül határoz a községi javak kezelése, azok 18 évet meg nem haladó bérbeadása, a községi vagyon mikénti élvezése iránt.

Határozatai minden más ügyben felsőbb hatósági megerősítésre szorulnak.

A községi budgetet a maire terjeszti elő s a képviselő hagyja jóvá, de csak felsőbb megerősítés után válik érvényessé. Szintén két részre oszlik: köteles és facultatív tételekre.

Köteles tételei: községi épületek, temetők, népszámlálás, polgári létszám, nyomtatványok költségei, az alsóbb községi hivatalnokok fizetési, lelecek, elmekórosak tartása, egyházi épületek, elemi oktatás s a helyi nemzetőrség költségei, aránylagos részvét az ipar és mezőgazdasági kamrák költségeiben, s végül a községi (vicinális) utak építése, jó karban tartása.

A község akaratától függők a többi községi érdekű kiadások, mint világítás, kövezés, öntözés, építkezések, közmun-

kák, jótékony intézetek s effélék; ezekre nézve a képviselő határozatán kívül a legtöbb adót fizetők hozzájárulása is igényeltetvén.

A fedezetet képezik a községi jövedelmek, különféle illetékek, helypénzek, vámok és pótagadók az ingatlanok és ipar adójához, továbbá a községi fogyasztási adók ú. n. vetoik, az utóbbiakat a községek maguk kezelik, mi a kisebbekben a nyers jövedelmet erősen emésztí. Az octroik nagyon kedveltek a francia községekben, a községi adók $\frac{3}{4}$ -e belőlök kerül ki, egészen ellenkezőleg a esatornántúli önkormányzati állapotokkal, hol azoknak — Londont kivéve — semmi nyoma sincs. A községi direkt adók beszédése, a míg azok 30000 frankot meg nem haladnak, az állami adóhivatal által eszközöltetik, magasb összegekre nézve a préfet nevez ki községi adószedőt a képviselő által candidáltakból.

A policzia nem tartozik a községek hatáskörébe, ezt a maire kezeli egyedül.

A fennebbieken a községek hatásköre lehető röviden körvonalozva van, a határozásnál nem terjed az tovább, a tényleges igazgatás a kormány által kinevezett maire kezében van, ő alatta állnak az alsó rendű hivatalnokok s a szolgaszemélyzet; mindnyáját a préfet nevezi ki, még csőszeit, erdőkerülőit, rendőreit is külről kapja a francia község. A maire állami hivatalnok, mint a kormány megbízottja működik, annak képviselőjeként viszi a község ügyeit; ő gyakorolja az első fölügyeletet a község és képviselője fölött s ellenök mint állami hatóság lép fel.

Bármily önállótlanak azonban a francia községek jelen szervezetükben, voltak még szomorúbb napjaik is; a forradalom alatt, a direktorium és I. Napoleon korában még jobban a centralizáció karjaiba kerültek, utóbbi még a képviselőtől is megfosztotta őket.

SPANYOL ÖNKORMÁNYZAT.

A hajdan oly nagy municipális és tartományi önállóságnak örvendő Spanyolhon, a francia dynastia és francia szellem befolyása alatt, mai nap az administratív centralizationnak nagyon hasonló képét mutatja, mint a minővel az eredeti hazájában bír.

A mostani állapot, mely az 1843-ki szervezés eredménye, nem tekinthető normalisnak, a sok viszály után végre uralomra vergődött, absolut hajlamú dynastia állásának fentartására gyakorolt oly centralistikus befolyást a közigazgatás rendezésére, s az 1812-ki és 1823-ki törvényeket egészen más szellem lengi át, mint az 1843-ki, miért is a spanyol önkormányzat legáltalánosb vázlatában sem hagyandók tekinteten kívül az előbbi rendezések, jólehet a francia befolyás ezekben is érezhető, hisz a mozgalomban, melynek e törvények létüket köszönik, a francia forradalmi eszméknek nagy befolyása volt.

Egy francia közigazgatási író, a francia és spanyol önkormányzati viszonyokat párhuzamba téve, nem különböztetik, sőt épen feltűnő hasonlóságuk által vallja magát meglepetve; a fennebb idézett törvények tanulmányozása nagyon is meggyőz ez állítás igazságáról, minélfogva előadásunkban a legrövidebbek lehetünk.

Spanyolország önkormányzata megyéket (provincia) és községeket (pueblos) ismer.

A megye hatáskörébe az 1812-ki törvények ép úgy, mint a 1843-iak csak a helyi ügyeket sorozzák, s azt a megye lakossága a francia *département conseil* generaljának mintájára megyei bizottság által tanács és határozat alakjában gyakorolja, a kivitel a megyefőt (*gefe superior*) illetvén, ki mint az állami adminisztratiónak a megyében feje, a központból neveztetik ki.

A megyei bizottság hatáskörébe majd ugyanaz tartozik, mi a francia *départementéba*, u. m. adórepartírozás, megyei közmunkák létesítése, a megye gazdasági érdekeinek emelése, a tanügyre befolyás, a községek fölötti felügyelet; adót pótlékul nemesak a direkt, hanem az indirekt állami adókhöz is vethet ki, mindenikhez $\frac{1}{10}$ arányban.

Nevezetes különbség állott azonban be az 1843-ki törvény által politikai tekintetben. Az 1812-ki alkotmány a megyei bizottságoknak megadja a jogot, felügyelni, vajon megtartatnak-e a törvények a megyében? nem fordulnak-e elő visszaélések az állampénzek hovaforditásában? minden esetekben köteleességükké tétetvén, arról a cortesnek jelentést tenni; ezen kívül az 1812-ki alkotmány felruházta a megyéket a petitionálás és iniciativa jogával. Az 1843-ki törvény elvette tőlük e jogokat és egyenlővé tette őket a francia *département* gyűléseivel.

Minden községnek (pueblos) van választott képvisellete (ayuntamiento) polgármestere (alcaide) és tanácsnokai (regidor) az 1812 és 1823-ki törvények szerint; az 1843-ki törvény már a királynak vagy a kisebb helyeken a megyefőnek tartja fenn a polgármesterek, és helyetteseik (tenientes de alcaide) kinevezését.

A képviselőség, az alcaide, a tanácsnoki tisztt nagyobbára ingyenes, s a választás vissza nem útasítható, ennek következtében a szolgálati idő-tartam rövid, a 23-ki törvények az alcaidokét egy, a tanácsnokokét két, a 43-iak két és négy évre határozták, a tiszttiket letevők egy szolgálati idő alatt mentséggel bírván.

A képviselettek csekély számúak. Mádridban 46 tagot számol. Hatáskörükbe tartozik a helyi rendészet is, holott Franciaországban az kizárólag a maire ressortjába tartozik, ennek lévén-joga „ordonnances et réglements de police“-t kiadni, mire a spanyol ayontamientók is felhatalmazvák; szintűgy a képviselettek nevezik ki az alsóbb rendű hivatalnokokat.

A 43-ki rendezés szerint a képvisellett üléséi titkosak; szigorúan meg van tiltva politikai tárgyakat tanácskozása körébe vonni, s arra nézve petitiókat beadni, mire előbb jogosítva volt.

A községi szükségletek fedezésére az állami adók $\frac{1}{4}$ -éig terjedhető községi adók szolgálnak. Különösen virágzanak az octroik, a fogyasztási, használati és termelési szerek számtalan neme esik alájuk.

A harmadik latin faj, az olasz 1865 előtti önkormányzata a francia és spanyolhoz nagyon hasonló rendezést mutat; esakhogy départementjaiban a belga provinciális szervezés nyomait észlelhetni és a községek bizonyos nagyobb önállósággal bírnak; az újabb 1865-ki legge comunalét minden igyekvésünk mellett sem szerezhetség meg, átmeűgyünk a belga önkormányzat ismertetésére.

BELGA ÖNKORMÁNYZAT.

I.

Általános jellemvonása.

Anglia ősi aristokratikus alapu selfgovernmentje mint unicum áll a maga nemében, formái szépek, de specialis állami és társadalmi, másutt nem létező tényezők kifolyása lévén, csakis

egy irányelvei rejtenek magukban általános érvényű tanulságokat.

Belgium alkotmánya az újabb államalakulás teremtménye, a történeti múlt fölötté alarendelt szerepet játszik benne az újkori államtheóriákhoz képest, s minden részét az állampolgárság elve hatja át a történeti múlt helyett, melynek Angliában oly nagy a hatalma.

Épen eme körülmény fölöttébb érdekessé teszi Belgium önkormányzati viszonyait, a ki azonban a belga alkotmányossággal arányos önkormányzatra vél találni Belgiumban, némi csalódással végzendi e részben tanulmányait.

„A belga önkormányzati szabadság azon időszaka, hogy Dumortierrel szőlünk, midőn a belga városok pompás épületeiket emelték, ama csatornák készültek, melyek belőlök valóságos tengeri kikötöket teremtének, s amaz utak készültek, melyek Belgiumot minden oldalról szeldelik, ez időszak bizonyára nem ma van.“

A belga önkormányzat nem áll arányban az alkotmány többi részeivel, s habár nagy haladást mutat a szomszéd rokon nemzetéhez, a vizsgáló nagyon igaznak találndja Marichal szavait: „Jóllehet községi törvényünk felvilágosodott s szabadság szerető emberek műve és nagyon széles alapon áll, mégis ép oly kétségtelen, hogy fölöttébb telítve van az adminisztratív centralizatio eszméivel, melyeket őseink a francia uralom alatt szívtak magukba.“

Az adminisztratív centralizatio karjai ölelik át a belga önkormányzat nem nagyon izmos testét s szabad mozgásában, lélekzetvételében gátul szolgálnak neki.

Vannak azonban elvei és intézményei, melyekben az önkormányzati szabadság majd egyenes támaszszal bír, majd bennök a jövő fejlődés csirája rejlik, s az egészet átlengő szellem mutatja, hogy itt más téren állunk mint a contentieux hazájában.

Ily intézménynek tekinthetni a megyék állandó bizottságát (Deputation permanente) mely által egyrészt a községek emancipálvák az állami adminisztráció tutelája alól, másrészt pedig magok a megyék, pusztá francia mintájú conseilek helyett, fejlettebb önkormányzati testekké alakultak.

A belga önkormányzat tárgyát a helyi érdekű ügyek képezik, van ugyan némi befolyásuk az államiakra is, ez azonban elég alárendelt.

Az alkotmány 31. cikkelye kimondja, hogy a községi és

megyei ügyek ezek gyűlései által intéztessenek, adók csak általuk szavaztassanak meg, hozzátéve a „felsőbb jóváhagyás sérelme nélkül a törvényben körülírt esetek és módok szerint“; de ezen jóváhagyás fölötté sűrű s az önkormányzatot szerfölött korlátozó.

Az önkormányzat súlypontja itt is mint Franklonban, a gyűlésekben fekszik, az önkormányzati testek csak határoznak, a kivétel a központból kinevezett hivatalnokokat illeti, egyedül az alsóbb rendűekre nézve bírnak választási vagy candidationalis joggal.

Az önkormányzati adók kivetése szabadabban van rendezve, mint Franciaországban, az adónemek megválasztása az önkormányzati testeket illeti, adó-maximumok nincsenek, azonban a felsőbb jóváhagyás mindig megkivántatik. Egységes elvvel az önkormányzati adórendszer nem bír; az 1860-ki nagy fontosságú reform óta is, az ingatlanok adója mellett, nemcsak más direkt adópótlékok, hanem helyi személyes adók (cotisations personnelles) is szerepelnek.

A belga önkormányzat közép helyet foglal el a német és francia között, megfelelőleg a belga nép jellemének, mely a két előbbinek több jó tulajdonságát egyesíti magában.

A belga önkormányzatnak két formája van: a megye (province) és a község (commune.)

II.

A belga önkormányzat formái.

A) A megye (Province).

A megyék szervezetét az 1836-ki april 30-ki és 1848-ki május 20-ki törvények határozzák meg.

A megyék részint az állam közigazgatási kerületeit képezik, részint helyi ügyekre nézve önálló létezetek.

Az állami igazgatásban befolyásuk nagyon csekély, saját ügyeiket önálló személyiség jogával intézik, s felsőbb hatóságként járnak el a kebelbeli községek viszonyaira nézve.

A megye: gyűlésében (conseil provincial) személyesítettik; tagjai a kerületenként választott képviselők, kiknek száma me-

gyéenként különböző, legtöbb van nyugati Flandriában 73, legkevesebb Limburgban 32. Választó, ki állami képviselő választására jogosítva van; választható minden 25 éves belga, ki polgári és politikai jogainak élvezetében van. A megye-gyűlésből kizárják az országos képviselők és a senatus tagjai, állami vagy megyei hivatalnokok, két közel rokon egyszerre. A megyei képviselőt 4 évre választatik, fele minden 2 évben kiesvén.

A megyegyűlés minden év júliusának első kedden tartatik, ezen kívül csak királyi decretum által hivatik össze rendkívüli esetekben. A megyei képviselők fizetést nem húznak, a távolabb lakók fuvarbért és 5 frknyi napi pótlékot kapnak. A gyűlések két hétig tartanak, szükség esetén egy héttel meghosszabbíthatók és nyilvánosak; elnököt, alelnököt magok választanak.

A törvényben meghatározott időn és helyen kívül gyűlést tartani 6 hótól 2, sőt 4 évig terjedhető büntetés terhe alatt tilos.

A megyegyűlésen jelen van s ha szólni akar kihallgatandó a megye-kormányzó, mint a központi kormány képviselője. Ő ellenőrzi a megyegyűlést s ha ez határozatával a törvényt sértené, azt felfüggesztheti.

A megyegyűlés, mint az állami administratio részese, kiveti községenként az állami adót, candidálja az első folyamodású törvényeszek elnökét s alelnökét, továbbá a főlebbvitelinek ülnökeit s joga van állami ügyekben petíciókkal a törvényhozáshoz fordulni.

Intézi azután saját helyi ügyeit, kezeli vagyonát, 10000 frankot meg nem haladó elidegenítésre teljes szabadsággal bírván; építi a megyei utakat és csatornákat, a megye más közgazdasági és cultur érdekeiben intézkedéseket tesz, administrálja a megyei tébolydákat, lelenzházakat, s a községeknek vásár-jogot ad.

A rendőrségre nézve helyi statutumokat alkot, 8 napig terjedhető fogság és 200 frknyi bírsággal büntethetvén azok áthágóit.

Az állami és megyei utak osztályozására nézve csak véleményező szavazata van.

A hatáskörébe eső tárgyak iránt más megyékkel levelezni, vagy a megye lakosságához kiáltványokat bocsátani, csak a megye-kormányzó beleegyezésével van jogosítva.

A megyegyűlés határozatai 40 nap mulva emelkednek ér-

vényre, ez idő alatt jogositva van a király a megye törvénybe ütköző, vagy a közjával ellenkező rendeleteit megsemmíteni.

A megye budgetje, miként a francziáé, köteles és facultativ részre oszlik; előbbinek tételei körülbelöl ugyanazok mint a francziában, utóbbié, miután a belga megye szabadabban mozoghat, különböző és változatosb. Fedezetül megyei adók alkalmaztatnak, a megyei javak oly jelentőséggel nem bírván, mint Franciaországban. A megyék az adónemek megválasztásában, a fogyasztásiakat kivéve, szabadon intézkednek; legfőképp az állami direkt adókhoz vetett pótlékok (centimes additionels) alkalmaztatnak, ezenkívül a megye vámot szed az általa épített úton s alkalmaz eb- és marhaadót, utóbbi tulajdonkép adónak nem nevezhető, mert belőle a megyebeli gazdák ragály által elhullott marháikért segélyeztetnek, úgy hogy a marhaadó kényszerített állatbiztosítás jellegével bír.

A megyei adók maximumát a törvény nem határozza meg, azonban minden budget királyi jóváhagyásnak van alávetve.

A megyegyűlés határozatait nem saját tisztviselőivel hajtja végre; a megyei törvény 124. cikkelye nyíltan rendeli: „A megye vagy állandó bizottsága határozatainak végrehajtása egyedül a megyekormányzót illeti. A megyei kormányzó azonban állami hivatalnok, ő vezeti az állami igazgatást a megyében, ellenőrzi a megyegyűlést s végrehajtja annak törvényes intézkedéseit. A belga megye e részben a francia elv uralmát mutatja, mely szerint a határozásnak szigorúan el kell különböznie lenni a végrehajtástól; e magában helyes elvet oda módosította a francia felfogás, hogy a végrehajtás közegei nem indulhatnak ki a képviselők- és gyűlésekből, hanem mint közhatalmi jogok gyakorlóinak a központból kell kinevezetnünk.

A belga megyegyűlés nevez ugyan ki megyei hivatalnokokat, de azok alárendelt szerepet viselnek, a megyei administratio a kormányzótól függ; van candidationalis joga a megyei jegyzőre (greffier provincial) nézve, kit a király a 3 felterjesztett közül nevez ki; a jegyző egyszersmind a megye levéltárnoka és pecsétjének őre, a megyei kiadványok általa jegyeztetnek; fizetése 5000 frank.

Ámbár a belga megyének e szerint nincsenek tisztviselői — mert bármily fontos legyen is az általok candidált jegyző a megyei administratióban, külső hatósággal az nem bír — mégis ne-

vezetes haladást látunk szervezetében az által, hogy hatásköre a tényleges adminisztrációra is kiterjesztetett. A megye ugyanis folyton figyelemmel kíséri határozatainak végrehajtását állandó bizottsága által, mely 6 tagból áll és a gyűlés által 4 évre választatik. Miután a bizottsági tagok folytonos jelenléte szükséges, évi 6000 frank fizetést kapnak, melynek feléből egy alap (fonds de présence) alakittatik, a tagok közt negyedévenként az ülésbeli jelenlétük arányában kiosztandó.

Az állandó bizottság elnöke a kormányzó, kinek szavazata is van, de nem döntő.

A bizottság határoz az administratio folyó ügyei, azon törvények végrehajtásának módozatai iránt, melyeknél közbenjárása megkívántatik, vagy a hol a kormány által kikéretik. Határoz halasztást nem tűrő, különben a megyegyűlés elé tartozó ügyekben, kivéve a budgetet, a candidatiókat és kinevezéseket; határozatait közölni tartozik a megyegyűléssel, mely azokat a jövőre nézve megmásíthatja, megtörtént végrehajtásukat ily módosítás nem érintvén. A megye pénztárai a bizottság rendelkezése alatt állnak, fizetések csak útalványozására történhetnek.

Az állandó bizottságnak joga van mindazon ügyekben, melyek hatáskörébe tartoznak, az illető hivataloktól pontos tudósításokat igényelni, esetleg kiküldött biztosai által személyes meggyőződést szerezni.

Évenként előterjesztést tesz a megyegyűlésnek a megye állása, a tett kiadások és bevételek, a jövő évi budget iránt, s indítványokkal lép föl a megye ügyeiben.

Mint a községek fölé rendelt hatóság jóváhagyja azok határozatait és budgetjét a törvény által körülírt esetekben, némely királyi jóváhagyást igénylő tárgyaknál, véleményt ad s végre itél a községek ügyeiben támasztott administratív panaszok fölött. Az állandó bizottság eme felügyeleti joga által nagy hatalmat gyakorol, kiterjedvén az a megyében lévő nemcsak falusi községek, hanem a legnagyobb városokra is.

B.) A község. (Commune.)

A belga községek szervezetét az 1836. márt. 30-ki és 1842-ki törvények szabályozzák.

E törvények városi és falusi községek közt nem tesznek különbséget s csakis a megyéktől függésükben találunk kétféle fokozatot. Belgiumban ugyanis sok apró község van, 2537 községe közt 1296 ezernél kevesebb lelket számlál, utóbbiak fele pedig épen száznál kevesebb lakosú; ily jelentéktelen és csekély tehetőségű létegetek nem képesek a megyékkel egyenes érintkezésre s azért kerületi biztosok (commisaires d'arrondissement) felügyelése és képvisellete alá helyezték s csak az 5000 lakosnál többel bírók állnak a megyével közvetlen összeköttetésben.

A községek általán véve nem mozoghatnak sok szabadsággal, kormány és megye, utóbbi állandó bizottságával, szigorúan ellenőrzi és gyámolja őket.

„A centralizatio ragadós baj, a kormány magasb köreiből leszállt a megye kormányzatába“, mondja Marichal, mi nagyon is igaz, a községek, ügyeik adminisztrálására ép úgy mint hivatalnokokra, fensőbb hatóságoktól függvén.

A községi vagy viszonyok hasonlólag szabályozták mint Frankhonban, a községek szervezete azonban más.

A községi választó-jog a 2000 lakóval nem bíró községekben az államinál alantibb, 15 franknyi censustól függ, a többiekben magasabb, 1500 lakoson felüliekben 42 franknyi direct adótól föltételeztetik. Helyben-lakás azon évi január elsejétől kivántatik, melyben a választás végbe mén.

A községi választók alakítják a képviselertet; a polgármester (bourgmestre) és a tanácsnokok (échevin) a kormány által neveztetnek ki, utóbbiak a képviselők, előbbi pusztán a választók közül; a polgármester a király, a tanácsnokok a megyekormányzó által foszthatók meg hivataluktól a megyegyűlés egyező véleménye mellett. A tanácsnokok száma 20000 lakónál csekélyebb számú községekben 2, ezen felül 4; velük s a polgármesterrel s képviselettel a községi hatóság 1000 lakón aluli községekben 7 tagból áll, 70000 lakón felüliekben 31-ből.

Képviselők, tanácsnokok, és polgármester 6 évre terjedő hatáskörrel bírnak; a választási év octoberének utolsó szerdáján választott képviselők fele 3 év múlva kiesik.

A batározás és ellenőrzés jogával felruházott képviselők s a kivitellel megbízott polgármester és tanácsnokok között nincsen azon szoros válaszfal, mint a franczia önkormányzatban, a község-

gyűlés mindezen elemeket összesíti, s benne polgármester és tanácsnokok, kivéve a rájuk vonatkozó ügyekben, szólási és határozási joggal bírnak.

A községgyűlés hatásköre a községi vagyon mikénti élvezésének meghatározása, a helyi igazgatásra és rendőrségre terjed ki, ezenkívül szétesztja a községre eső adókat és felügyel a helyi jótékony és művelődési intézetekre.

A község gyűlései nyilvánosak, ha a budget, felveendő kölcsönök vagy községi vagyon elidegenítéséről van szó, $\frac{2}{3}$ szótöbbséggel ilyenkor is titkosakká tétethetvén. Annyiszor gyűlhet össze, a hányszor azt a községi ügyek megkívánják. A községi vagyon elidegenítése, bérbeadása, kölcsön fölvétele, ha ennek összege 1000 frankot vagy a rendes budget $\frac{1}{10}$ részét meghaladja: a király, ezen alul az állandó bizottság jóváhagyását igényli; hasonlólag a király beleegyezése szükséges: vámok felállítása, új községi adónemek behozatalához, a király mindez esetekben az állandó bizottság véleményét tartozván kikérni. Az állandó bizottság megegyezése szükséges a község budgetjéhez, a községi számadások általa ellenőriztetnek, a községnek nem szabad engedelme nélkül pert kezdeni, ez kívántatik vicinális utak és ösvények kihasításához, ez a községi vagyon élvezetéről való intézkedésekhez, vásárpénzek, vágószékek és mértékeket illető rendszabályok és illetek megállapításához, rendőri szabályok kiadásához, belső ügyrendének meghatározásához.

A végrehajtás a polgármestert illeti a tanácsnokokkal, kezükben van az állami administratio is; községi dolgokban való eljárásuk felett ugyan a képviselőt itél, de felfüggesztésük vagy letételük a király- s az állandó bizottságtól függ.—A polgármester és tanácsnokok alatt álló hivatalnokokat a képviselőt választja, így a jegyzőt és pénztárnokot, a községi adóhivatalnokokat, a közintézetek tisztjeit, a szakembereket, mint mérnököket, építészeket, orvosokat, tanítókat stb. továbbá a rendőr-biztosok segédeit, mindezekből csak a jegyző és pénztárnok szorúlván az állandó bizottság megerősítésére. A képviselők candidálják a községi rendőrbiztosokat a tűzoltók és polgárőrség tisztjeit, a mezői és erdei rendőrök (csőszöket, kerülőket, gardes champêtres, gardes forestiers) kik azután különböző fensőbb hatóságok által erősítettnek meg.

Hátra van még a községi adókról és budgetről szólani.

A községi budget tételei nem sokban különböznek a francziától, de teljesen elütök a fedezetül rendelt adók, főleg az 1860-ki reform óta.

A községek önadóztatási jogát, noha fensőbbjövárhagyás által korlátolva, az adónemek megválaszthatása, a községi önálló adókezelés, és az adómaximum hiánya biztosítják.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a természetbeli szolgáltatások a községi adók egy részét képezik, megválthatásuk azonban ki van mondva. A vicinális utak $\frac{1}{4}$ részben természetbeli szolgáltatásokkal épülnek, a többi $\frac{3}{4}$ rész specialis útdóval fedeztetik.

A községi adók egy részét az állami direct adókhoz kapcsolt pótlékok képezik, de ezek mellett helyi személyes adók (cotisations personelles) ép oly mértékben szerepelnek. Utóbbiak biztos alap és egyenlőség nélkül levén, fölötté önkényes természetűek, valóságos fejadó (capitations) jellegével bírnak és méltán a belga községi élet árnyoldalának tekinthetők. A vagyon, fogyasztás és állami személyes adók arányában kéne kivettetniök, de a községek e részbeni praxisa nélkülöz minden alapot és egyenlőséget. Ily községi adókötelezettség $\frac{1}{4}$ évi helyben-lakással kezdődik, mi a községek által szintén nem tartatik meg pontosan. A személyes községi adók 1859-ben 4 millió frankot tettek, épen mint a direct adópótlékok. Káros voltak s igazságtalanságuk ellen általános a panasz, de a 60-ki reform nem bírta őket elsőörni.

A belga községek nevezetes pénzforrását, az octroikat a sokszor említett 1860-ki jul. 18-ki törvény megszüntette. A theoria és praxis általános ellenvetései a helyi fogyasztási adókra nézve, itt még különös okok által támogattattak. Az octroik Belgiumban fölöttébb elfajúltak, a legszükségeseb élelmi szerek, a fogyasztás számtalan tárgyai, s más forgalmi és termelési dolgok alája vettettek; a községi kevésbbé ellenörzött kezelés fokozta a rendszer hiányait s a forgalom nagy akadályozása — a belgiumi sűrű népesség mellett — hozzájárult a szegény osztály panaszaihoz, mely az octroik által főleg nyoma volt. Ellenük már 1848 előtt számos hang emelkedett, 1858-ban Brabant megye képviselöte lépett az octroik megszüntetése tárgyában egy kérvénnyel és tervvel a képviselöház elé s a kérdés mindinkább országos fontosságúvá lön. A képviselöház a pénzügyminiszteriumhoz tette át a kérvényt, mely e czélból két elsőrangú hivatalnokát Angliába küldte az ottani helyhatósági adó-

zás tanulmányozására. A kérdés végre annyira megérett, hogy a kormány az octroik eltörlésére vonatkozó törvénnyel lépett föl, s az így jövedelmekben megcsonkított városok részére egy, főleg állami fogyasztási adókból szervezendő községi alap (fond communal) létesítését hozta indítványba. A törvény-javaslat keresztülment, a posta-jövedék egy része, a kávé, cukor, sör, bor, szesz és eczet fölemelt accise-e a községi alapnak meghozta az évi 15 milliót, melyet az állam azután eloszt a községek között. — Az octroik eltörlése, megszűnván az általa okozott bajok, jól hatott az országban, erre nézve a vélemények egyezők, de a helyettesített rendszernek, s igénytelen nézetünk szerint méltán, sokan ellenségei.

Az új rendszer által a községek önállósága erős csorbát szenvedett; központból útalványozott adók és önkormányzat ellentétes fogalmak.

Az újítás könnyű volt és kényelmes; de nem igazságos; mi jogon követelhetni, hogy az országnak eme végén levő lakosa drágább kávéat igyék azért, hogy a másikon levő városnak jó kövezete és szép sétányai legyenek.

A fond communal hasonlít a francia départementok fennebb említett fond communjéhez, de még centralistikusabb jelleggel bír, mert a megyei ezélok, főleg melyekre a fond commun fordittatik, általánosb érdekűek, mi a községekről nem mondható. A fond communal lépés a communismus felé, mi a centralizatioval együtt jár, mindkettő tagadása lévén az egyéni önállóságnak, mely az önkormányzatban találja hathatós támaszát, politikai és pénzügyi tekintetben egyaránt.

Valamint törvényhozása és más állami intézményei ugy önkormányzatában is Hollandia egy úton jár Belgiummal, provinciális törvénye és gemeendewetje (községi törvénye) az itt fejtegetettekkel megegyező elveket tartalmaz.

NÉMET ÖNKORMÁNYZAT.

I.

Általános jellemvonása.

A német államélet újabbkori fejlődésében, összehasonlítva azt a latin fajkéval, az önkormányzati elv egyre nagyobb hódí-

tásokat tesz. Bármely államát tekintsük a német népnek, a törvényhozások mindenütt kiváló figyelmet fordítanak és fordítottak majd a meglévő önkormányzati alapok tovább fejlesztésére, majd a hiányzók letevésére.

A hajdan oly hatalmas német városok tradíciói nem haltak ki mai polgársága emlékében s az éjszaki részek rendi osztályai a selfgovernment némely elveit napjainkig fen birták tartani a provinciákban és kerületekben.

A német államfejlődésnek ninesenek túlcentralistikus hajlami s eltekintve a német egységi törekvésektől, az államok törvényhozásai, szemben a latin törzsekkel, nem terjesztik ki szerfölött a centralizáció határait. Poroszország centralizáció nélkül ugyan nem emelkedett volna oda, hol ma áll s mégis e centralizáció keretében fenmaradtak az önkormányzat több nagy elvei s a részek történeti csoportosulásának kinyomata. A francia befolyástól áthatott rajnai provinciáknak tetemesen elütő belélete, adminisztratív szervezete van, mint a keletieknek, más van Westphálnak, más Hohenzollernek. Tekinteten kívül hagyva a mai vizsgálódások körén túl eső új annexiókat. De ezen történeti tények s a porosz rendi osztályok önkormányzati tendenciái mellett, nem kevesebb jellemző az állás, melyet a porosz kormány e kérdésben már e század elején elfoglalt. Az 1808-ki provinciákra vonatkozó törvény azoknak nevezetes részt kíván adni az álladalmi igazgatásban, hogy a provincia megbizottjai által „a köz-igazgatás a néppel érintkezésbe tétessek“ hogy a megbizottak, „a nép körül szerzett tapasztalataikat hasznosítsák“ — és közelebbi meggyőződést szerezzenek az állami igazgatásról „és ezt a néppel is közöljék“. Stein a nagy porosz reorganizátor, büntül rója fel az államnak, mely nem iparkodik a jó módúakat, kik életfentartási gondok által nem gyötörtetnek, az államigazgatásban hasznosítani, tiszteleti hivatalokra alkalmazni.

És ha e század második tizedében dél-német új állam alakulásokban irányadóvá vált francia doctrinákkal az önkormányzat nagyon szűk térre szorúlt is, a törvényhozások újabb tárgyalásai az önkormányzati iránylat egyre nagyobb erősödéséről tanúskodnak.

Ez önkormányzati törekvések hatalmas támaszául jelentke-

zik a német tudomány, kimutatva az önkormányzati elv további folyamányait, feltüntetve a viszonyok organicus összefüggését, melyeket elve felölel és magába zár.

A német államok önkormányzati viszonyai változatos és fontos adatokat szolgáltatnak az egész kérdés megbirálásához. A gáncsolhatlan közigazgatással bíró Poroszország, mind organisátiójukra, mind hatáskörükre nézve nem jelentéktelen önkormányzati testeivel, Schleswig-Holstein a régi német városi jogot fentartott városi szerkezetével, a kis Oldenburg közigazgatási (specialis célű) községeivel (ott úgynevezett Acht vagy Bände) a badeni és württembergi községek nagy községi vagyonukkal (Allmendgut) a német nép szórványosan mutatkozó önkormányzati rendszerének mindannyi érdekes darabjai. Sokhelyt túlságos állami gyámkodást, csekély hatáskört, s nagy bátortalanságot találunk, s látva hányféle választási collegium szütreckéli össze egy község vagy város tisztviselőit, csak kétkedve szólhatunk önkormányzatról s mégis a másrészt mutatkozó municipális szellem, tiszteletbeli hivatalok, helyesen fejlett önkormányzati adórendszer, e kisebb körbeli czélszerű rendezések mutatják, hogy megvannak a szükséges alapok, csak tovább kell építeni.

A mi már most a német önkormányzat sajátosságos, a többi-től elütő természetét illeti, az a következőkben foglalható össze.

A német fölfogás mindenekelőtt különbséget tesz az önkormányzat saját helyi és az állam által ráruházott állami adminisztrációban való hatásköre között (Selbständiger Wirkungskreis, Übertragener Wirkungskreis) miután a német községekben és városokban az önkormányzati tisztviselők kezelik az állami adminisztrációt is, mint a kormány megbízottjai és hivatalnokai. A német önkormányzat az angol és francia összegyeztetésén alapúl, a történeti jogon nyugvó municipalismus, s a rendi jellegű kerületi önkormányzat kezét fog a francia chablonszerűséggel s a két elem összeolvadása adja meg annak sajátosságos természetét. Saját választása- és parancsától függő tisztviselőivel, sok helyt az állami adminisztrációt önállón is felölelő hatáskörével, nobile officiumaival, az angolra emlékeztet, míg másrészt, ha e választási jogát sok helyen teljesen a kormány önkényétől függőnek s az állami adminisztrációban összes részvétüket francia conseilek min-

tájára szervezett Rathok által képviseltnek tapasztaljuk, a francia elvvel rokonságra ismerünk.

Az egyes államok önkormányzatának előadása igazolni fogja az itt általánosságban mondottakat. Az egyes államok vázolásában két fő csoportot különböztettünk meg, az éjszakit és a délit, nem a legújabb alakulások tekintetéből, hanem mert a két rész a jelen tárgyalás szempontjából lényegesen eltérő rendszereket mutat.

Az államok közül a kérdésünkre legérdekesbeket szemeltük ki, az éjszakiakból Poroszországot, Scheswig-Holsteint, és Oldenburgot, a déliekből Badent és Bajorországot.

II.

ÉJSZAKI ÁLLAMOK.

A.) P o r o s z o r s z á g.

A porosz állam közigazgatása az e század elején történt rendezés alkalmával provinciális hatóságainál túlnyomólag bureaukratikus jelleget kapott, a kormány által tervezett önkormányzati újításokból a provinciákban misem valósult meg, s azok igazgatása bureaukratico-collegialis Provincial-Regierungok kezeibe tétetett le. A kerületekben a városokban a fennlevő institutiók több kiméletben részesültek, s a francia administratív doctrinák mindent agyonegyengető kérelhetlensége még az akkori vészteljes időkből is hátrált a honi intézmények előtt.

A porosz önkormányzat lényeges tulajdonságai a következőkben mutatkoznak. Az önkormányzati testek nem pusztán administratív tanácsok, hanem jogi személyiséggel, saját tisztviselőkkel bíró létezetek. A porosz önkormányzat a selfgovernment egyik sark elvét, a tiszteletbeli hivatalt fen bírta tartani; a magas, az állami hivatalnoksággal egyenlő képzettséget igénylő Landrathság ingyen láttatik el, szintűgy a kisebb hatáskörű s állami vizsgákat nem igénylő, de azért nem kevesbbé fontos Amtmann-ság a nobile officiumokhoz tartozik.

De lássuk az egyes formákat.

a) A p r o v i n c i a. Mai nap a legjelentéktelenebb valamennyi önkormányzati formák között. Bir jogi személyiséggel, vagyonnal s csakis ez utóbbira nézve nevezhető valóságos önkormányzati

testületnek, mert itt mind határozási joga, mind azt végrehajtó állandó közegei vannak. Különben a provincia csonka önkormányzati test csak provincial Landtagja lévén, saját állandó hivatalos közegek nélkül. E Landtag a nemesi, városi és paraszt rend képviselőiből áll. Hatásköréhez tartozik: megválasztani a jövedelmi adót becselő bizottság provincialis tagjait, küldöttséget nevezni ki a hadsereg mozgósítása esetében, a szolgáltatások egyenlő felosztására, adminisztrálni a provinciális utakat, a mennyiben alapjuk van hozzá, szintűgy a provinciális tébolydákat, süket némák, inségesek intézeteit, vezetni és befolyjni a tüzkár elleni biztosítás és hitel ügyére. Szükségeit nem adó, hanem csak meglevő alapjaiból fedezheti.

b.) **Kerület (Kreis).** Másként alakul a viszony a kerületekben. A kerületek a provinciának, mint állami adminisztratív területnek alosztályai; de e mellett, sőt mint ilyenek, is jelentékeny önkormányzati jogokkal bírnak.*)

A kerület jogi személyiséggel, határozó közeggel (Kreistag) saját hivatalnokokkal és kerületi adóval bíró önkormányzati test.

A kerület gyűlése, (Kreistag) áll a főrendű és lovag-jószágok uraiból, a városok és községek küldötteiből. Ezen gyűlések kezelik a kerületi ügyeket, építettik a kerületi utakat, repartirozzák a kerületre eső állami adókat és szolgálmányokat, kinevezik a kerületi hadkiegészítési bizottság civil tagjait, valamint az adóbecslő és reclamationalis bizottság kerületi ülnökeit, candidálják a Landrathot, és melléje segédekül a kerületi küldötteket és befolyják a községi adminisztrációra.

A Landrath a kerületi igazgatás feje, melléje több alárendelt hivatalnok választatik; a Kreistag a lovag-jószágok birtokosaiból szemeli ki Landrath-jelöltjeit, kik közül a király egyet megerősít. A Landrath nemesak a helyi, hanem az állami adminisztrációt is viszi kerületében, s e részben a Provinzial-Regierungtől függ, a központi kormány által elbocsátható, ennek disciplináris hatalma alatt áll, de már egy 1817-ki Cabinetsorder megadja neki a jogot, károsnak vélt rendeletek ellen felírhatni; a kerületi ügyekre nézve a Kreistag által ellenőriztetik.

A Landrath hivatalát ingyen tölti be, valamint segéde a

*) A legújabb törvényjavaslat szintén 3. osztályt állít fel I. Nagy birtokosok, vagyis 2000 tallér tiszta jövedelemmel bírók, II. Városok, III. Falusi községek. A szavazatok a három osztály közt birtokaránylag oszlandók fel, de az első a szavazatok felénél többel nem bírhat.

Kreisdeputirte is, de meg van engedve a gentleman tisztviselőnek állami költségen jegyzőt maga mellé venni.

A Landrath mint állami és kerületi tisztviselő, mint a községek ellenőrző hatóság a porosz administratio főfontosságú tagja, bírja a kerület bizalmát, mely kijelölé s bár a kormány által neveztetett ki, független tőle, mert tisztességéből szolgál, s e mellett magas képzettsége az alája rendelt kezelő hivatalnokokkal, elég biztosítékot nyújt az ügyek helyes vezetése iránt s megkimél sok költséget, a minthogy részben a Landrathi tisztségnek tulajdonittatik azon alacsony százalék, melyet Poroszországban a brutto jövedelemből a kezelés főlemeszt. A Landrathi tisztség ősi, hagyományos voltán*) kívül, praktikus fontossága által érdemli ki ama nagy tekintélyt, melynek általán örvend.

A kerületek határozási joguk mellett időnként mint a hivatalok tanácsadó közegei is használatnak s szabad kérvényezési joggal bírnak.

Szükségleteit a kerület vagyona jövedelmén kívül, kerületi adóval fedezheti, mely a kormány megerősítésére szorúl, mint általán másnemű határozatai is.

A kerületek új rendezésnek néznek eléje, melyben a feudál párt, sok részt solidaritásban feudáljogaival, nagyobb önkormányzatra törekszik, mint a liberális rész; utóbbi noha meg akarja szüntetni a magánjog czimén gyakorolt közhatalmi jogozatokat, mint a lovag jószágokkal összekötött rendőrséget, teljesen méltányolja a nagyobb fekvő birtok jelentőségét az önkormányzatban s újabb tiszteletbeli hivatalok körébe akarja vonni azok tulajdonosait a helyi politika kezelésére szervezendő Amtshauptmann-ságok által, különben a liberális párt is megtartja a kerületek elemeinek osztályvonását (nagybirtok, városok, parasztok) s a birtokhoz arányuló szavazatot, azon correctivummal, hogy a nagy birtok a szavazatok felénél többel nem bírhat.

c.) A városok. A porosz városok**) jogi személyiséggel

*) A mult század végén a Landrath még kizárólag a birtokos nemes-ség választott tisztviselője, s csak a mint az abszolút monarchia a feudál önállóságot megszünteté, lett közállami tisztte is.

**) A porosz városok háromféle szervezettel bírnak, a mint a keleti tartományok, vagy a rajnaiak vagy végre Westphálban fekszenek; az 1851-ki

bíró s ügyeiket önválasztotta tisztviselőik által intézik. Hatáskörük, helyi ügyeiken kívül, kiterjed az államiakra is, utóbbiakat mint az állam mandatáriusai, attól teljes függésben kezelvén, így a legtöbb városban az álladalmi potiezia és az administratio többi része a városi tisztikar kezében van.

Minden város bir képviselettel, tanácssal, tisztikarral és városi adóval.

Cselekvő választási képességgel bírnak a városban egy évig lakó s önálló iparüzettel bírók, fekvőségek tulajdonosai s a jövedelmi adó alá esők; a választók adójuk mennyisége szerint 3 osztályba (Wahlkörper) soroztatnak, mindenik a képviselet $\frac{1}{3}$ részét választhatván, a nélkül, hogy csak saját osztályabeliekre lenne szorítva, azonban a ráeső contingens felét házbirtokosokból kell kiszemelni. Ezen városi önkormányzatban való részesítés, miután 1867 óta a szabad települési jog az éjszak német szövetségben meg van állapítva, nincs többé polgárdíjtól (Bürgerrechtsgeld) föltételezve, de igenis létezik az úgynevezett Einkaufsgeld, mely által az egyes városi (élvezeti és segélyzési) intézetek kedvezményeire szerezhetik meg a jog.

A városi képviselet (Stadtverordneten) 6 évre választatik, királyi és városi hivatalnokok, bírák, papok, atyafi és testvérek — utóbbi három egyszerre nem lehetnek tagjai.

A képviselet körébe a községi ügyek intézésén kívül, a tanácsnokok (Schöffen) és a polgármester megválasztása tartozik, az álladalmi administratiót illető rendeletek nem kerülnek a képviselet elé, ezek a végrehajtásukkal megbízott polgármesterhez, illetőleg tanácshoz intéztetnek egyenest; a képviselet fölmerülő szükség szerint gyűl össze; elnökét vagy maga választja vagy a polgármester sok városban. A gyűlésekre a tanács is meghívandó. A képviselet határozatai, ha a községi vagy on elidegenítésére, kölcsönökkel terhelésére, a budgetre, statutumokra, a rajnai városokban pür támasztására vonatkoznak, kivéve a fiskus ellen, a kormány megerősítésére szorúlnak.

A városok végrehajtószerve a polgármester a tanácssal;

szabadelvű törvény 52-ben hatályon kívül helyeztetett s jelenleg a városok az 1853. és 1856-k-i törvényekben bírák alkotmányukat; mi itt azok fővonásait egybefoglalva adandjuk.

minden polgármesternek vannak helyettesei (Beigeordnet). A tanácsnokok egy része ingyen szolgál s a választottak kötelesek a képviselet felhívásának engedni, különben elvesztik polgárjogukat s a városi adót a közönségesnél nagyobb arányban kell viselniök; hason büntetés alá esnek a képviseleti állást el nem fogadók. A polgármester a fizetéses tanácsnokokkal 12, a tiszteletbeli tanácsnokok 6 évre választatnak, s a nagy városokban a király, a kisebbekben a kormány megerősítésére szorúlnak; ha másodszori választásnál sem erősítettnek meg a fölterjesztettek, a kormány királyi biztos által gondoskodik ideiglen a város adminisztrációjáról, a rajnai városokban maga nevez ki állandóan 12 évre. Nem lehetnek városi hivatalban egyszerre atya és fiú, vő-és ipa, sógorok s egyáltalán vendéglősök, a német municipiumok e mostoha gyermekei. A porosz városi tisztviselők nyugdíjigényekkel bírnak 6 évi szolgálat után fizetésük $\frac{1}{4}$, 12 után $\frac{1}{2}$, 24 után $\frac{2}{3}$ részére.

A polgármester és városi tanács azonban nemcsak mint a képviselet határozatainak végrehajtója működik a város szervezetében, hanem közrehatnak a határozatok hozatalában is és az önkormányzati szabadság egyenes rovására azoknak mondhatni bírái, joguk lévén oly határozatok ellen, melyekkel egyet nem értenek, a központi kormányhoz apellálni.

A városi szükségletek, a mennyiben a város vagyónából, illetékekből nem telnének, részint az állami adókhoz kapcsolt pótlékok, részint önálló adónemek által fedeztetnek, melyek közt octroik igen jelentéktelenek.

Ha a városok szervezete az önkormányzat nem legtökélyesb képét tünteti is föl, vannak el nem vitázható előnyei is, kevesbbé mondhatni ezt az önkormányzat utolsó formájáról, a községekről.

d) A k ö z s é g e k. A községek az urbériség megszűnte, a közös birtok fölöstása óta mindinkább elveszték hajdani, főleg a közös együttbirtoklásban mutatkozó természetüket, s mai nap, noha a rendi osztályoktól való függésükben a közigazgatásra nézve bizonyos fokig megmaradtak, egészen más jelleggel bírnak, mert beléletük és belviszonyaik teljesen átalakultak, reál-községekből administratív községekké váltak. A községi birtok fölöstások, a kormány által kiválólag pártolva, már 1763 óta folytak,

mig a községek ennek következtében elsatnyulván, 1847-ben újra eltiltattak.

Valamint a városok, úgy a községek is provinciák szerint különbözőleg rendezvék. Legcsekélyebb önállósággal bírnak a keleti provinciabeliek, hol a nemesi és lovag birtokok a községi hatóság alól ki levén véve, csekély népességük és kiterjedésüknel fogva élénk községi életről szó sem lehet. A keleti provinciák 3774 községéből 1719-ben a lélekszám nem haladja meg a 100-at, 1812-ben az 500-at; ide járúl, hogy a községek még egyenesen a földesúrtól függnek, ez nevezi ki; a község meghallgatása után, a bírót (Schulze) és két esküdtjét (Schöppen) s kezeli a helyi rendőrséget. Némileg szabadabbak a westpháli községek, executiók ugyan még itt is vannak, meg levén engedve azon lovag-jószágok birtokosainak, kiknek birtokával országgyűlési szavazat van összekötve, jószágukat önálló administratív területté (Güterbezirk) alakítani.

Szavazatjogot a községben birt fekvőség, vagy bizonyos alacsony jövedelmi vagy osztályadó összeg ad, ha az illető egy év óta alamizsnában nem részesült. A mint a községgyűlés 18 szavazatképes tagból áll, képviselőt alakítandó 6—12 képviselővel, hozzájárulván a kisebb lovag-jószágok birtokosai, kik virilis szavazattal bírnak. A fekvőséggel nem bírók a képviselőt harmadrészt foglалhatják csak el.

A községek vezetése és ellenőrzésére Westphálban egy tiszleti hivatal létezik: az Amtmannság. Az Amtmanok a környékbeli tekintélyes birtokosok közül, a Landrath meghallgatása után, a kormány által neveztetnek ki, ingyen szolgálnak, csak hivatalos kiadásaik térítettnek meg; ha azonban alkalmas egyén az Amtmannságra épen nem találkoznék, fizeteses hivatalnok neveztetik ki ez állásra. Az Amtmann részt vesz a község minden ügyében, így, bár a községgyűlések elnöke a bíró, az Amtmannak szintén van joga praesideálni. A szavazatképes községi tagoktól választott és a Landrath által megerősített bíró (Schulze) nemcsak mint az állami administratio legalsóbb közege, hanem a helyi ügyekben is az Amtmann által vezéreltetik. A községi határozatok csak egy heti határidő után hajthatók végre, eddig az Amtmann megsemmítheti azokat; a községi budgetet a bíró az

Amtmannal készíti s év végén a községi számadások az Amtmannok által felülvizsgáltatnak.

A községi tagok kötelesek községi ingyenhivatalokat elfogadni, különben elvesztik jogaikat, s magasb adó alá esnek.

Végül megemlítendő, hogy a különben a községhez tartozó és gyűléseiben résztvevő lovag-jószágok birtokosai rendőrségi és administratív tekintetben közvetlenül az Amtmann alatt állnak.

A rajnai községek nagyobbára hason rendezéssel bírnak, a nevek változnak, a lényeg ugyanaz; megemlítendő azonban, hogy itt a községek biráját egyenesen a „Landrath“ nevezi ki a községi képviselő köréből.

B.) SCHLESVIG-HOLSTEIN.

A régi éjszak-német városi rendezés egyik maradványát képezi a schlesvig-holsteini városok szervezete. A jelenleg fenálló szervezet 1854-ből való, átalakítása azonban legközelebb várható, miután a porosz kormány egy erre vonatkozó törvényjavaslatot már a múlt évben terjesztett a porosz országgyűlés elé, előbb az iránt a schlesvig-holsteini provinciális gyűlés véleményét — mely a törvényjavaslat fölveivel egyetértett — kikérvén. E törvényjavaslat, noha a városi polgár-jogot, megegyezőleg a poroszszal, helyben lakás és bizonyos censushoz, s nem mint eddig a lübecki jog föltételeihez köti, s a városoknak nagyobb szabadságot enged, a régi szervezet több lényeges intézményét fentartja. Így a városok régi s fölöttébb kifejlett statutárius jogának a városi törvény kivételére s a helyi ügyek intézésére tág tért enged. Elvül áll itt is, hogy a város minden polgára köteleztetik a képviselői állást, ingyenes hivatalt a tanácsban (Magistrat) vagy más időleges megbízatást a városi ügyekben elvállalni, máskülönben elveszti polgárjogát s különböző büntetésekkel fenytthetetik meg.

A schlesvig-holsteini városok mindez ideig az igazságszolgáltatást is kezelték, a tanács a városi administratio kezelése mellett egyszersmind a bírói hatalmat is gyakorolta, utóbbi azonban állami ügynek tekintvén, ennek az volt következése, hogy a magistratus bíraskodással foglalkozó része a király által neveztetett ki, s egyúttal az állami administratio is rá bízván, a városokban tulnyomó hatalomra vergődött s a képviselőtet minden tekintetben hátrátolta. Ezen történelmi fejlődés alapján magyarázható meg

az állás, melyet a magistratus részére az új törvényjavasla is kijelöl.

A városi hatóságot a képviselő (Deputirten collegium, élén a Bürgerworthalterrel) és a tanács (Magistrat) a polgármesterrel és tanácsnokokkal (Rathsverwandte) képezik.

A tanács itt is, mint a porosz városokban, nem áll a képviselőhöz pusztán végrehajtó közeg viszonyában, feladata ezenkívül ügyelni, hogy a képviselő hatáskörét túl ne lépje, s mi legfőbb, a városi ügyekben azzal versenyző határozási joga is van. Miután a tanács az új rendezés szerint a bíráskodás jogát elveszti s a polgárság által választatik, e joga kevesebbé nyomasztó az önkormányzati önállóságra, mint annakelőtte, midőn annak egy része egyenesen a kormánytól neveztetett ki, — mindazáltal ily rendezés már természeténél fogva az ellentét és disharmonia magvát rejtve magában, szükségkép a kormány beavatkozását teszi szükségessé.

Az éjszak-német városi szervezetek általán a tanács és képviselő koordinálása felé hajlanak, ezen irány legélesben jelentkezik a hannoveriban és schlesvig-holsteiniban, s ámbár az ellenmondás ily szervezetnél nyilván való, az éjszakai városok ragaszkodnak hozzá.

Minden a várost érdeklő fontos ügyben összegyűl a két testület és közös tanácskozás után mindenik külön határoz, ha ilyenkor megegyezni nem bírnak, az új törvényjavaslat szerint sürgős szükség esetét kivéve, midőn a kormányra kell hivatkozni, az ügy függőben marad, holott azelőtt a vitás kérdés mindenkor fel volt terjesztendő.

Az éjszak-német városrendezés ezen különös alakulását a német viszonyok jellemzésére szükségesnek tartottuk kiemelni.

C.) OLDENBURG.

Az önkormányzati jogok legfőképp az ingatlan birtokkal kötve össze, s az önkormányzati adók első sorban ingatlanokon nyugszanak. A nagyobb városokban is, melyek egyúttal az állami adminisztrációt kezelik, a cselekvő választási jog az ingatlanok birtokosainál van; ezek alakítják meg a városi képviselőtestületet, melynek $\frac{2}{3}$ a ingatlanok birtokosaiból kell, hogy álljon; a képviselőtestület választja a polgármestert és tanácsnokokat élet hosszigan; ezek

fizetések és törvénytudóknak kell lenniök, mellettük vannak rövidebb időre választott s tisztességből szolgáló tanácsnokok.

Különösen érdekes alakulásokat mutatnak a falusi községek. A falusi községek rendezése a mult század végével kezdődik, alapul nem a helyi községek, hanem a fára vétetik, s a község elnevezés a legújabb 1855-ki rendezésig elő sem fordul. Az e rendezés által alakított községek azonban nem foglalkoznak mindazon ügyekkel, melyek másutt a község hatáskörébe tartoznak, az egyes czélok szerint külön kerületek, községek képződnek az angol boardokhoz hasonlóak; a tulajdonképi községek pedig csak mint az állami administratio legalsóbb organumai, s az inségügygyel foglalkozó közegek működnek. Így alakul a Kirchspiel, a Schulacht, Sielacht, Deichverband, Wegverband.

Az egyházközség (Kirchspiel) külsőleg jobbára összeesik az administratív községgel, tőle azonban teljesen elvált belélete van; az építkezési szükségletek az ingatlanokra vetett adók által fedeztetnek, a többiek az inségadó szerint vettetnek ki, mely az állami jövedelmi adó alapján határoztatik meg.

Az iskolaközség (Schulacht) sem esik össze az administratívval. A mennyiben a Schulacht vagyona s az iskola pénzek a szükségletek fedezésére elegendők nem lennének, a Schulacht jogositva van az iskola és tanítólak építési kiadásait ingatlanokra vetett, másnemüeket az inségadóhoz mért adó által fedezni.

A tenger vagy másnemü áradmányok által fenyegetett vidékek csatorna és töltés (Sielachten, Deichverbände) közületeket képeznek. Az Acht vagy Verband jogositva van a körében fekvő házakat és birtokokat 4 osztály szerint, a mint a községi kapocs kisebb-nagyobb hasznára van, megadóztatni.

Az utak készítésére is külön közegek (Wegverbände) léteznek, melyek szintén mind a házak, mind a birtokokra vehetnek ki adót.

III.

DÉLI ÁLLAMOK.

A délnémet államok önkormányzata, menten minden rendi szinezettől, tisztán állampolgári alapokkal bir; a földesúri befolyás

a községek kormányzatára megszünt s a rendi birtok a községekbe kebleztetett.

A szorosan helyi ügyeken túl nem igen terjed az önkormányzat.

A délnémet községek hatalmas vagyonnal bíró testületek s birtokközösségen alapuló jellegüket, épen ellentétben a porosz községekkel, erős mértékben megtartották.

A.) BADEN.

Badenben a városok és falvak egyenlő községi rendezésse bírnak s bennük jelentkezik az ország önkormányzata, ámbar az újabbán a Kreis- és Bezirksrathok által némileg szélesebb tért nyert.

A községek terjedelmük szerint szerfölött különböző, de általán nevezetes vagyonnal bíró testületek, tagjaikat annak jövedelméből arányosan részeltetvén.

A községi tagok adójuk szerint 3 osztályba sorozva választják meg a községi hatóságot, a mint azonban a választók száma a 80-at meghaladja, úgy nevezett nagy választmányt (Grosser Ausschuss) alakítanak s jogaik erre szállnak; ez választja meg a képviselőt vagy az itt úgynevezett kisebb választmányt (Kleiner Ausschuss) és a tanácsot a polgármesterrel 9 évre; a polgármesteri tisztelet elfogadni 150 ft büntetés terhe alatti köteleesség. A tanács jegyzője élethossziglan választatik s a változó hatóságok mellett a községi administratio főfontosságú tagja.

A badeni községek közül nagyon sok, a szintén hatáskörükbe tartozó politiaát átengedte az államnak.

Megemlítendő, hogy a főrendüek és földesurak (Standes und Grundherren) noha jószágaikra nézve a községhez tartoznak, személyöket illetőleg ki vannak véve a polgármester hatósága s az álladalmi hatóság alá rendelvék.

A községi szükségletek legnagyobb része a község tulajdonát képező vagyon jövedelmeiből fedeztetnek. A községi vagyon jogi természete, a rajta való haszonélvezet joga — vajon az a politikai községet vagy a községi tagok egy részét illeti-e, — nagyon vitás és a különböző községekben szerfölött eltérő. A községi vagyon egy része legtöbb helyt egyenesen a községi szükségletek rendes fedezésére van rendelve, a másik része pedig átadatik a

község tagjainak haszonélvezetül, ez az úgynevezett Allmendgut; utóbbi csak akkor járül a szükségletek fedezéséhez, ha a tulajdonképi községi vagyon jövedelmei s a különböző illetmények, út, kövezet, kapuvámok nem elegendők; tulajdonképi adó pedig mind ezen források elégtelensége esetében vettetik ki; az ily községi adók túlnyomólag mind direct adók, a fogyasztási adópótlék csak hét városban fordul elő, de a gyári üzemekhez megkívánt anyagok mind kivételnek alólok; a községek az államiakhoz pótképen esatoltakon kívül önálló adónemeket is létesíthetnek. A községi adótörvények a gyárakat csak azon arányban engedik terhelni, a melyben a községi kapocs előnyei rájuk kihatnak.

Az önkormányzati elv terjedésének jele gyanánt tekinthetni az 1863. oct. 5-ki törvény által életbe léptetett kerületi és járási tanácsokat (Kreis-Ausschuss. Bezirksrärthe). Ez új institutiók czélja a községek ügyeiben, vizzályaiban a nép választottait bírákká tenni az eddigi burokratikus felsőbb instantiák helyett s a felügyeletet szintén azokra ruházni, más részt pedig az állami hivataloknak a kerületi ügyekre nézve tanácsosal szolgálni.

B) BAJORORSZÁG.

Itt ismét többféle községrendezéssel találkozunk; a főfelosztás 1) városok és nagyobb mezővárosokat, 2) falusi községeket különböztet meg, az elsőknek a lakosság sűrűsége szerint ismét három alosztályba lévén.

A városok hatóságát községi választmány, tanács és polgármester képezi; a községekben a községtanáccsal és előljárával ösgyűlés áll szemben.

A városokban a választás indirect úton történik, a nagy Bürgerausschuss alakítja meg a képviselőt és ez választja azután a tanácsot és polgármestert.

A választás a falusi községekben és kisebb városokban 3 évre terjed, az utóbbiakban azon módosítással, hogy a 3 év után újra megválasztottak élethossziglan megmaradnak; nagyobb városokban a választás 9 évre hat ki.

A községi szükségletek, a mennyiben a községi vagyon jövedelmei és a különböző illetékek által nem fődztethetnének, ellenkezőleg a Németországban általán szokásos direct községi adóztatással, első sorban hús, közt, gabna, és malátára

vetett fogyasztási adók (Aufschläge) által törlesztetnek s a direct adóztatás csak minden források elégtelensége után alkalmaztatik.

Valamint Badenben, Bajorhonban is léteznek járási és kerületi választmányok, sőt itt sokkal előbb hoztattak már be.

OROSZ ÖNKORMÁNYZAT.

Az abszolút uralom alatt álló Oroszországban önkormányzatról szólni merő ellenmondásnak látszik, czári mindenhatóság és egyéni önelhatározás kizárják egymást, s mindazáltal létezik orosz önkormányzat, mely által a nép a szolgaságban kormányozza önmagát s a legabszolútabb rendeleteknek önmaga végrehajtója.

Eltelkintve itt a legújabb, az 1864-ki ukáz által életbe léptetett intézményektől, melyek csakugyan némi tért nyitnak a szabad fejlődésnek, főfigyelmünket az orosz községekre, mint az orosz állapotok specialis alakulására, fordítandjuk.

Az említett új intézmények lényege a következőkben összpontosúl. Minden közigazgatási kerületben gyűlések alakítandók, felében a nemesség, felében a városok és községek küldötteiből, e gyűlések választják azután az egyes kormányzóságokbeli gyűlések tagjait 3 évi időtartamra. Évenként egyszer gyűlnek össze, s feladatuk területeik pénzügyi, gazdasági, inség- és egészségügyi, művelődési és tűzkárbiztosítási viszonyaira intézkedéseket tenni, azok fejlődését előmozdítani.

Az orosz községek (Otschestwo) a határukban fekvő jószágok tulajdonával felruházott testületek, az egyes testületi, azaz községi tagok csak haszonélvezettel bírván azon részeken, melyek számukra időnként a község, mint jogi személy által kijelöltetnek. A legszorosb egyenlőség, teljes birtokközösség a községek szervezetének alapelve. Kivételesen fordulnak elő az önálló telkekkel bíró, ugynevezett odnodworzi, kik elidegenítési joggal bírnak. Az egyes községi tag részéről sem élők közt, sem halál esetére nem rendelkezhetik; ha a községből távozni akar, földjeit el nem idegenitheti, azok a községre szállanak, sőt épületeit csak községbelinek adhatja el.

A községi tagok közti egyenlőség fentartása végett a telkek folyton új felosztásnak vettetnek alá; azért ha új tag vétetik fel, ha egyik birtokos elhal, új felosztás történik, sőt a község az egyen-

lőség miatt kényszerítheti is a vonakodót nagyobb rész elfogadására, mint a mekkorát megmunkálni bírni.

A felosztás alapja majd a család (Tjäglo) majd a lélekszám. A földek felosztatnak : 1) közeli, távoli, 2) s minden ily osztály jó, középszerű, silány alosztályokra. 3) Minden birtokos ez osztályok mindegyikéből kap egy részt. Az egyesre eső rész sors útján állapítatik meg.

Ezen felosztásnak hiánya nem a részletezés pontosságában és igazságos voltában fekszik ; (a hagyományos községi földosztók ügyesek abban) hanem az így származó keskeny, hosszú földrészek alkalmatlanságában, a számtalan út általi földpazarlásban, a telkeknek a szomszédok általi elgázolásában, s a szerte fekvő birtokrészek mellett azok teljes védtelenségében.

A felosztás eme nagy hátrányai okozzák, hogy az mostanság a mennyire lehet kerültetik, így a meghalt családfő része fiára szállítatik át, felveendő új tagok részére pedig tartaléknul egy rész fentartatik.

Ezen magánjogi község egyszersmind politikai jelleggel bír, mint közhatalóság lép föl az egyes irányában, s közege az állami adminisztrációnak.

A községgyűlés (Mir) a családfőkből alakul, az előljáró a község véne, a starost, kit a kormány, ha vele meg van elégedve, meghagyhat választásának tartamán túl. A községi jegyző a kormány által neveztetik ki, s mozdíttatik el, minek fontossága az olvasni nem igen tudó orosz parasztsággal szemben, eléggé világos.

Az így alakult község rendezi magánjogi viszonyait, behajtja az állami adót, kiállítja a rá kivetett újonczokat, s teljesíti azon kötelességeket, a melyek az állam által rá bizattak ; így megadóztatja magát egyházi és iskolai czélokra, az állami éléstárakra, az elészabott utak- és csatornákra.

Az állami adó, a nagy Péter óta divó pénzügyi rendszer szerint, a községbeli lélekszám után vettetik ki ; a község felelős annak pontos behajtásáért, e végből lefoglalhatja a késedelmes fizető jövedelmét, munkára kényszerítheti, ha hanyagsága miatt nem fizethet, esetleg lefoglalhatja egész birtokát s gondnokság alá helyezheti, legvégül is azonban, ha mindez eredménytelennek bizonyul : a község többi tagjai kénytelenek a kellő időre fizetni.

Az újonczszám hasonlólag a községbeli lélekszámhoz képest vették ki, akár van annyi hadképes tagja a községnek, akár nincs.

A községekre ily terhes köteleességek lévén róva, úgy hogy bennök, mondhatni a szolgaság önkormányzatát látjuk megtestesülve, nem csuda, ha azok hatalma tagjaik fölött szintén oly nagy. A községnek joga van tagjait, ha velük megelégedve nincs, a seregbe besoroztatni, kebeléből kiutasítani, sőt Szibériába szállíttatni.

Több község küldötteiből és starostjaiból alakul a járási hivatal (woloszt) gyűlése, a woloszt vénjének, a starschinának elnöklete alatt, a több községet érdeklő ügyekre; továbbá minden woloszt gyűlése bíróságot választ 100 rubelnyi illetőséggel polgári és kisebb bűnvádi ügyekben.

A községek fölötti felügyelet az egyes kerületi békebirák kezében van. A nemesség befolyása a községekre, mely az oly nagymérvben megindult jobbágyi megváltás folytán részben már megszünt, s nem sokára teljesen megszűnend, — a békebirói intézmény által a közigazgatásban nyeri folytatását. E békebirák ugyanis a kerületi nemesség gyűléseiből a kormányzóságokhoz fölterjesztett nemesek közül neveztetnek ki, s kezükben van a közigazgatás és rendőrség.

A kerületi békebirák együttvéve, a kerületi nemesek marsalljának elnöklete alatt, főlebbviteli hatóságot képeznek az egyes békebirák fölött, majd pedig felsőbb adminisztratív testületet.

A röviden vázolt orosz községi szerkezet nevezetes viták tárgyát képezi, mind az orosz, mind a német irodalomban, az utóbbiban főleg Haxthausen művei folytán, ki az alsóbb osztályok viszonyait Európában tanulmánya tárgyává tevén, az orosz községi viszonyokat ismerteté, s azok mellett, különösen a közös birtoklást illetőleg — lándzsát tört.

Az orosz községeket, mint a szláv jogélet specialis alakulatát szokás feltüntetni, s a bennök kifejtett birtokközösséget mint különös nemzeti intézményt állítják föl a jogtörténetirők, mely az orosz népszellem legbensőbb természetének nyilatkozása. Hogy a birtokközösség elve napjainkban, midőn az egyéni tulajdon oly tisztán s szigorún határolva van, egyedül a szláv népek-nél fordul elő, köztudomású, de hogy ebben valamely rendkívüli tüneményt kellene látni, sokan, s nézetünk szerint méltán, kétségbe vonják. Minden nép kezdetleges életében föltaláljuk a köztulaj-

dont s az egyéni csak későbbi fejlődés eredménye, a római nép, mely későbbi haladásában a lehető legnagyobb tökélyvel fejtette ki a tulajdont, történetének kezdetén nem ismerte azt; a germán jogélet hason fejlődési mozzanatokkal bír: a birtok itt is a községnél van s az egyest csak külön udvar illeti; ezen ősz állapotok, mint Buschen a *Tübing. Zeitschr.* XV, év foly. XV. füz. kiemeli, Németország és Dánia több vidékein a legújabb időkig fenállottak, sőt azok maradványaiként tekinthetni a községi Allmendgutokat.

Az orosz községi viszonyok, vélekedésünk szerint, tehát részben ezen általános szempont alá esnek, hogy azonban a birtokközösség oly rideg és föltétlen formában maradt fön, annak más külön oka is van. Orosz írók, mint Isitseries és Bistram azt külső, a népélettől idegen tényezőknek, az orosz államviszonyoknak tulajdonítják. Haxthausen föltévései ugyanis, hogy az orosz községek a vérrokonságon alapuló kapcsolatok kifolyásai, az újabb vizsgálódások által megczáfoltatnak, az említett vérrokonságon nyugvó községek már a Waragok alatt föloszolván.

Az ősi vér- és birtokközösség a középkorban nagyban tágulni kezd, s bizonyára nem jut el korunkig, ha a *glebae adscriptio*, de főleg az orosz adórendszer nem lépnek közbe a birtokközösség fentartására. Az orosz adó nem a földön, a jövedelmen nyugszik, hanem a szó szoros értelmében a lelken, vagy a családon. Mindenki egyenlő adóra lévén kötelezve, kell hogy egyenlő birtokkal is bírjon annak viselhetésére. A községre kivetett adóról az egész község felelős lévén, kell, hogy hatalma legyen tagjai fölött, s módjában álljon teljes biztosítékot szerezni magának az adók kellő beszolgáltatása iránt. Mikor teheti pedig ezt legbiztosabban? ha az összes községi birtok, mint tulajdona fölött rendelkezhetik, azt maga oszthatja ki olyanoknak, kikről meg van győződve, hogy jól művelendik, s állami kötelességeiknek eleget teendének.

Mi a fennemlített orosz írók ezen fölfogását igen helyesnek találjuk, s hogy a szláv birtokközösség elve nem követeli azon absolut consequentiákat, melyek az orosz községnek ama merev formáit kölcsönzik, — mutatják a többi szláv népek. A déli szlávoknál vannak ugyan házközösségek, zsadrugák, a nélkül, hogy hason birtokviszonyok léteznének a községekre nézve, mert nin-

csenek meg azon állami törvények, melyek ilyféle organisatiót igényelnek.

Hasonlókép sokat meghányatott ily községi birtok czélszerűsége; a szlavophilok hozzá mint ősi, nemzeti intézményhez ragaszkodnak s a Sselskoe Blagoustrástwo, Moskowitamis, Ruskaja Beseda czimű tudományos folyóiratokban sikra szállnak mellette közgazdasági szempontból is. Kawelin, Samarin és a német Haxthausen az orosz községekben a communismus gátját, s a pauperismus elleni védbástyát látnak; a délszláv házközösségekben Utjesenovic hasonlízalmát vél találni.

Ezen párt fölfogását eléggé jellemzi, a mit Kawelin az orosz község fontosságáról tart a socialis bajok ellen: „Az egyéni tulajdon elve, mely miként az egyén haladás és fejlődés fogalmát zárja magában, másrészt enyészet és pusztuláshoz vezet s fölémészti a társadalmi szervezetet, ha a földbirtok egy más szerves törvénye gátot nem vet régkövetkezményei elé, — és ily törvényt vélek a mi községi birtokunkban találni, ha az jogi alapokra visszavezetve és a személy fejlettebb polgári önállóságával összhangba hozva leend.“

Ezen szigorúan nemzeti párt ellen az „Ukasatel“ nevű folyóiratban az európai gazdasági és administratív tanok barátai kitűdenek a szabadság és haladás nevében, melyek egyéni tulajdon nélkül el nem érhetők; az ellenpárton azonban több hang emelkedett, mely a mostani bár nagyon alanti, de békés s az európai socialis bajoktól ment művelődési viszonyokat többre becsüli a nézetük szerint úgy is communismus- és erkölcsromlásra vezető haladásnál.

A községi birtok, mint az egyéni tulajdon helyettesítője, azt teljesen kizáró alakulás, bármennyire tessék is az orosz jogtörténészeknek, a haladás és jólét ellensége, a mint ezt védői maguk elismerik; a mi pedig a communismus ellen hathatós voltát illeti, az által akadályozza meg annak forradalmi kitérését, hogy követeléseit már mostani szervezetében megvalósítva bírja. Az orosz községek szegénységét, szomorú állapotát több író rajzolja, mi az ismertett rendszer mellett nagyon könnyen képzelhető; hozzá véve ehhez a zsarnokság és kényszer ama fokát, melyet e községek alapelvüknél fogva önmaguk fölött gyakorolnak, a feudicsért nemzeti intézmény elfogulatlanul tekintve, épen nem tűnik föl kedvező alakban.

Más szempont alá esnék a részben egyéni tulajdonná alakított községi birtoknak az önkormányzati szükségekre fentartandó része; ily községi birtok, noha jó ideig mint kevéssé productiv tisztán közgazdasági célokból ostromoltatott, napjainkban mind a theoriában felemelkedő hangok, mind a törvényhozások által pártoltatik ama nagy jelentőségénél fogva, melylyel az önkormányzat fejlődésére bir.

MAGYAR ÖNKORMÁNYZAT.

Végig menve az európai államok önkormányzatán, lehetetlen kegyelettel meg nem állapodni honi önkormányzati institutióinknál. Daczára a számos hiányoknak, melyeket önkormányzati életünk magába zár, nagy kincsét birunk benne, az elvet, hogy valamint a törvényhozás a nemzetet illeti fejedelmével egyesülten, ugy a végrehajtásnak is általa kell végbemenni. Nemzetünk maga hajtá végre önalkotta törvényeit s önkormányzati hatóságai voltak százasod felfogás szerint kizárólag „*legalia potestatis executivae organa.*“

Nemzeti államrendszerünk ez elve eléggé nem méltányolható, a baj csak az volt, hogy midőn a nemzet tagosulatai részére a végrehajtásban részvét biztosított, a nemzet mint egész nem birt egységes szervvel, erős kormányval, mi egyrészt Ausztriához való viszonyunkban leli magyarozatát, másrészt pedig abban, hogy jó részben megyéink törvén meg a XV. században a hatóságuk alól magát kivonni akaró feudalismust, az államélet bennük központosult s az állam mint egész nem tömörült egygyé, mint Európa más államaiban, hol a feudalismust a királyság semmisítette meg, ez által, bár az absolutismus formájában, az állam egységét állapítván meg. Ehhez járultak hazánknak a török hódítás alatti viszonyai, midőn egy időre a részek foglalák el gyakran az egésznek helyét s az egész helyett a részek önállósága növekedett.

Az álladalmi egység elemei megvannak ugyan önkormányzatunkban, de az élet nem engedé őket következetesen formálódni.

Megyéink nem természetes képződések, állami célokból létesítette őket István s az államfő befolyása a mohácsi vész előtti időkben a főispánok, a kinevezett alispánok által elég határozottan nyilatkozik. A megyék szorosb összeköttetése a királylyal, mint az állami egység képviselőjével, áthatja önkormányzati életünket; a

király tekintetik a megye fejének, ő a természetes főispán, mint az az 1492-ki törvény kifejezi, mely szerint Pestmegyének nincs szükség főispánra, hisz közel van a királyi vár.

A török idők utáni korban a központi kormány III. Károly alatt szerveztetik. Mária Terézia alatt annak befolyása a megyei hivatalok felállítására, a tisztviselők fizetésére, a megyei adó és statutumokra életbe lép; az 1805. 14. t. cz. szentesíti a királyi biztosokat, szóval a török idők alatti teljes önállóság tényleg veszen dőbe megy, noha a nemzeti szellemben az önkormányzati önállóság vágya erősen él.

Igy a való élet és az önkormányzati önállóság szelleme el-
lentétben állnak egymással s azon tüneménynyel találkozunk, mely
nemzeti életünk más viszonyaiban is ismétlődik, hogy a nemzet nem
szabályozza jogilag az általa tényleg elfogadott állapotot, minek
következtében a viszonyok határozatlansága sok visszasságot szül.

„Azon jogok, melyeket a megyék gyakoroltak, mond Szent-
királyi, magasztosak, de a törvény nem szabta ki tüzetesen e jogok
határait“ úgy hogy mai nap megyei institúciónkban nincs más be-
ceses, mint az elv, melyen nyugszik, s a szellem, mely benne átplán-
tálódott a mai nemzedékre is.

Nem lehet itt czélunk a megyei szervezet részletes előadásá-
ba bocsátkozni, csak általánosságban tartjuk szükségesnek önkor-
mányzati életünk szellemét, más európai önkormányzattal párhu-
zamiság végett, néhány vonásban feltüntetni.

48. előtti összes állami végrehajtásunk a megyei önkormány-
zaton nyugodván, az a legszélesb körűnek mutatkozik Európában.

A százados gyakorlat e terjedt hatalomkörben való részesülést
nem egyedül előnyökkel járó jognak, hanem kiválólág honfíui kö-
teletségnek tekinté; törvénykönyvünk fentartá ama birságok em-
lékét, melyekkel a megyei gyűlésekből elmaradók büntettetének
s a megyei tisztségek, ámbár a mult század vége óta díjaztattak,
teljesen nem veszték el nobile officiumszerű természetüket. Eme
felfogás folyamánya volt a választás elfogadásának szüksége, a mint
ezt más európai önkormányzatokban is, kapcsolatban az ingyen
hivataloskodással, föltaaljuk.

Az önmegadóztatásban a mult század eleje óta önkormányza-
tunk eltért az előbbi helyes alapokról, az indokaikban és czéljaik-
ban ide vonatkozólag homályos 1723 és 1741-ki törvények levették
az önkormányzatban részesek vállairól a megyei adót, mj által an-

nak kötelességszerű jellege erős csorbát szenvedett, s mostanság majd egészen kivезettnek tekinthető.

1848 előtti megyei életünket kiválólag jellemzi, ha a törvényhozásra befolyásától eltekintünk is, az autonómia s ez az a mi honi önkormányzatunkat az angoltól annyira megkülönbözteti. Nem akarok itt megyéink szerepére hivatkozni, melynél fogva kormányfelelősség hiányában — a mennyire ez természetüknél fogva hatalmukban állt — az alkotmány örei voltak, egyedül mint a törvényhozás végrehajtó szerveit veszem tekintetbe.

Bármily paradoxnak látszassék is az állítás, mégis nagyon igaz, hogy míg az angol önkormányzat nem autonóm, de független, a mi megyéink autonómok voltak, de nem függetlenek. E kétféle viszony az angol és magyar törvényhozás szerfűlött nagy különbségében leli magyarázatát. Az angol parlament erősen központosított törvényhozó és kormányzó test egyszersmind, törvényei szabályozzák nemcsak a fölveket, de a legkisebb részleteket is, mi másutt a kormányrendeleteknek van fentartva, a mi törvényhozásunk részint csak az általános elvekre szorítkozott, részint egyáltalán elmulasztá egyes viszonyok rendezését, melyek pedig okvetlen szabályozást igényeltek, ez állapotnak volt következménye, hogy míg az angol helyhatóságok kizárólag a törvény megvalósításának közegei voltak, nálunk a megyékre mondhatni a törvényhozás egy része szállott a statutumok formájában.

Nagyon szembetűnő e különbség az önkormányzati adókra nézve is. Angliában csak a parlament által engedélyezett célra vettethetik ki adó, a mi megyéink teljes szabadsággal tették azt.

Azonban, ha a függetlenséget vesszük tekintetbe, Anglia helyhatóságai a törvény által kezükbe útalt ügyeket a kormány minden beavatkozása nélkül végzik, míg megyéink, nagy autonómiájuk daczára, egyenes függésbe jöttek a kormánytól. Hasonlókép áll a viszony az adóztatásra nézve, a parlament a helyhatóságokat fölhatalmazza, hogy e vagy ama szükségletre adót vehetnek ki, a mennyiség megállapításába többé nem bocsátkozik, a mi megyéink vethettek ki adót bármely általuk kijelölt célra, de a mennyiség határozása felsőbb megerősítéstől függött.

Önkormányzati rendszerünk egyik elvét képezte 1848 előtt, hogy az arra jogosítottak személyesen részesültek benne, s a határozatok és teendők kivitelébe minél többen belevonandók. Ez

elv, noha ép az általa a megyegyűlésekbe csődített nagy tömegek hozták megyéinket rosz hírbe, mindenestre az önkormányzat természetes követelménye, miután az lényegében az egyénnek a végrehajtásban való részesülését képezi. A megyéinkben általa támadt rendtelenségek csak azt bizonyítják, hogy az elvnek van határa, de róla az önkormányzat teljesen meg nem feledkezhetik s egyes formáiban annak helyt nyitand. Az amerikai városok és községek üsgyülései, az önkormányzat részeseinek nagy számot elfoglaló — de persze nagyobbára ingyen — hivatalok, az angol, főleg a régi alapú selfgovernment hason iránya, mind az egyén személyes, nem pusztán választás általi közrehatásának szükségét tanúsítják. Az egyéni részesülés hazai önkormányzatunkban ugyan a nemesi praerogatívával szoros kapcsolatú, de ez államrendszerünk mai elveire nézve hasonlólag áll, és mégis újabb államalakulásunk megtartotta őket, a nemesi szűk burkot az állampolgárság tágabb keretével cserélvén föl.

A mi magát a megyei adminisztrációt illeti, abban is ismétlődik, mit megyei rendszerünkről általán mondottunk: megvan minden eleme a helyes közigazgatásnak, de nincs praecis szabályozás.

Az elv, hogy a központnak szabad és kell a megye beléletét közvetlen ismerni, el van fogadva, s mégis az elv képviselője, a főispán, valójában ötödik kereke a megyei élet kocsijának.

Tisztán és világosan jelentkezik annak tudata, hogy a közgyűlések nem képesek az adminisztrációra ügyelni, kell tehát helyettesítőjüknek lenni, s megalakúl egy erre hivatott szervezet, a kisgyűlés, de a mely szervezetlenségben ritkítja párját mindennek fölött.

Fejletlen közigazgatási rendszerünk, bár teljesen keresztül nem vitt, de nagyobbrészt uralgó egészséges elve, hogy az adminisztratív intézkedések sem vonhatják ki magukat a magánjogi perút alól, a következetes, korrekt szabályozás hiányát szintén mutatja.

Me gyéink egyik saját ságát képezte, hogy míg maguk a leg szélesebb autonómiával bírtak, a kebelükben létező városok és községek, a megyének fölöttük gyakorolt tutelája által, azt majd egészen nélkülözték.

Kifolyása volt ez a megyéket átható nemesi elvnek, mely

uralmat követelt mind a fölött, a mi nem nemesi: a községi élet fejlődését különösen az úri hatóság lehetlenségé, csak ennek megszűnté, a földtehermentesítés keresztülvitele után nyílhatik új korszak önkormányzatunk ezen, a jövőben oly nagy fontosságú formáira.

Megyéink számos megtámadás- és szerehányásnak voltak kitéve, de ha 48 előtti közviszonyainkat tekintjük, a baj másutt volt inkább mint a megyékben.

A közéletünkre súlyosan nehezedő rendiség, törvényhozásunk helytelen rendezése, erős nemzeti kormány hiánya, ezek tették roszakká a megyéket és nem maga az institutió.

Alkotmányunk megtisztult e bajoktól, a megyék elveszték a szervezettükbe nem való jogokat, le van véve vállalkról az igazságszolgáltatás súlyos terhe, s működésük tere jövendőben a közgazgatás leend, hol rájuk ép oly nagy föladat vár, mint a milyennel a múltban bírtak, midőn alkotmányt védtek, megvalósítani jelen sorok jelmondatát, hogy

Nem az alkotmány, a közgazgatás teszi a népeket tényleg szabadokká.

CONCHA GYŐZŐ.

A KÖZÉPOKTATÁS ÜGYE

FRANCZIAORSZÁGBAN.

A Revue des deux Mondes egyik közelebbi számában Boisier érdekes képét tárja fel előttünk a francia középoktatásnak. A mű első része történelmi visszatekintés a közelebbi husz év viszonytagságos napjaira, melyekben a köztársaság és császárság egyiránt zsidbasztólág hatott a közoktatás ügyére. A második rész a reformeszméknek van szánva, melyek az ismét virágzásnak indult középoktatást még virágzóbbá teendik. Hazai középoktatásunk előestéjén érdekesnek és tanulságosnak tartjuk e jeles értekezést röviden megismertetni.

I.

Midőn terveltünk és a jövőre reformokat készítettünk elő, legjobb azt a multba visszatekintéssel kezdeni. Egy javítandó intézmény jelen állapota érthetőbb, ha átélt viszonytagságait is ösmerjük. A francia közoktatásnak dusan kijutott a viszonytagságokból, elmondhatjuk, hogy minden lehető kísérletet ki kellett állania. Husz év óta franciaország folytonos forradalomban él, a változtatás neki élet-szükség, de ez általános változandóság között semmi sem változott annyiszor, mint a középoktatás. Ámbár a történet, melyre visszatekintünk csak tegnapi, de Franciaországban oly hamar felednek, hogy szükséges a legközelebb mult emlékét is föleleveníteni.

Az 1848-dik évi forradalom a középoktatást az egyetem birtokában találta, mint kiváltságot. De meg kell vallani, hogy az egyetem nem használta fel teljes szigorral e kiváltságot; maga mellett élni hagyott egy sereg független intézetet, a melyekben

közül 35,000 tanuló nyert oktatást. A kisebb seminariumokban 20,000 tanuló volt. Mi az egyetemet illeti ennek királyi és községi intézeteiben 54,000 növendék képezetett. Anyagi viszonyai virágzóak voltak; a kormány kimélettel bánt vele, s biztosan hitte, hogy bírja az ország bizalmát, pëdig már belsejében dult a mérég, mely minden kiváltságnak a legerősebbnek képzelt oldalát szokta megtámadni. Kemény támadásokat intéztek ellene Fülöp Lajos uralkodásának utolsó évei alatt, és gyengén védelmezték. Hivatalos állása tartózkodásra kárhóztatta. Kimélnie kellett a püspököket, a kik kimélet nélkül sujtották, nem volt neki szabad ügy felelni, a mint akart volna. Az egymást érő éles s gyengén visszavert támadás nagyon sokat ártott neki a közvélemény előtt.

A váratlan érkezett forradalom becsületes, de tapasztalatlan embereket állított a közoktatási ügyek élére. Ezek sok hibát követtek el, de volt annyi belátásuk, hogy érintetlen hagyták a közép-oktatást. Elégnek tartották annyit tenni, hogy a tanodák nevét s a növendékek egyenruháját megváltoztatták. A miniszternek, nagy erő megfeszítésbe került ily ártatlan változtatás korlátai közt maradni, környezete szüntelen ostromolta tervekkel, melyek a francia közoktatás gyökeres átalakítását célozták. De Carnot minden óvatosságának daczára, a középoktatás rögtön megérezte a forradalom hatását. A növendékek száma azonnal leapadt a lyceumokban, mi a vagyonosabb osztály aggályosságát tanusította, s talán jele volt a bizalmatlanságnak is, melyet az egyetem intézetei ellen érzett.

A köztársaság e szerint semmit sem használt az egyetemnek, sőt megfordítva épen az egyetemnek kellett szenvedni a köztársaságért. A legitimistákból, s a régi dynasticus pártból alakult reactio őt akarta felelőssé tenni a váratlanul érkezett forradalomért. Valódiilag pedig ő is csak annyira volt annak oka, mint mások, sőt még kevesebbé lehet őt hibáztatni, mint vádlóit. Mert ugyan kik buktatták meg azt a hatalmat, ha nem azok, kik tizennyolcz éven át féktelen támadásaikkal marcangolták a kamarában és hirlapokban, s a kik most miután lerombolták, sajnálkoznak felette? Azonban a politicus nem jön zavarba, ha a lélekismeret szava előtt védenie kell magát, ártatlanságát, ezerfélekép be tudja bizonyítani: s könnyen talál olyat, kit az elkövetett hibáért a közvéleménynek martalékul oda vessen. Igy lön az egyetem kiválasztva, hogy meg-

lakoljon valamennyinek büneért. A kamarában és hírlapokban hirdették, hogy a középoktatás oka minden rendetlenségnek, s név szerint a februári forradalomért a retorikai osztályok felelősök. A katolikus írók igyekeztek megmutatni, hogy lehetetlen a császári Titus Livius beszédeit olvasni vagy az Octaviushoz annyira ragaszkodó Virgilius és Horatius verseit bonczolgatni a nélkül, hogy az ember azonnal át ne változzék köztársaságivá. A socialismust pedig Bastiat egyenesen a baccalauratusból származtatta le. Alig hihető, hogy valaki csekély oknak oly nagy hatást tulajdonítson de a félelemnek természete a hiszékenység, és sok ember találkozott, a kit ez kielégített, s a ki feltette magában, hogy szigorúan megbünteti a ragálynak ezt a fészket.

Ily körülmények közt alkották az 1850-diki törvényt. Ez elvben igazságos volt, az alkotmány ünnepélyesen kimondta az oktatás szabadságát. E kérdést, melyet oly soká kerültek, Fallaux tisztán, félremagyarázhatatlanul tette fel, s a kamarának volt bátorsága megoldani. A törvényt oly bizottság készítette elő, melyben többen voltak a katolikus pártból, s a régi szabadelvűek közül, kik hajdan küzdöttek az ultramontan tanok ellen, de a kiket az események megtérítettek. Montalembert kezét nyújtott itt Thiers-ék. Természetesen az egyetem rovására történt e kibékülés. Az új törvény rá nézve nagyon kedvezőtlen volt; de mégis nem ő fogadta a legelenségesebb indulattal. A katolikusok, kikről azt hitték, hogy teljesen ki vannak elégítve, nagy elégtelenséget szinlettek. Hasztalan adták kezeik közé régi ellenüket, hasztalan nyerték meg az oktatási szabadságot és szüntették meg a tilalmat, mely az állam által el nem ismert testületeknek nem engedte meg a tanodák nyitását: őket semmi engedmény ki nem elégíthette. A körülmények rájuk nézve kedvezők voltak, fel akarták azt használni. Akármit nyertek, még mindig kívántak valamit, a mit nem mertek kimondani. Egy püspök a szószéken akként nyilatkozott, hogy elszomorodva fogadja el a törvényt, s midőn megszavazza, fájdalmas áldozatot hoz a közbékének. Pártjának hevesebb tagjai rendkívüli dühvel támadták meg Fallauxt és barátait és Montalembert nagyon meglepte a kamarát azzal a nyilatkozattal, hogy a pápánál őt mint árulót vádolták be.

Ugyan mit vétkeztek a törvény alkotói, hogy pártjok így bánt velök? Igaz, hogy meghagyták az egyetemet, de mily állást

készítettek számára. Beugnot jelentését azzal kezdte, hogy tagadta az állam oktatási jogát; ezzel meg volt ingatva az elv, melyen az egyetem nyugszik. Később kimondta, hogy ő és barátai szeretnék, ha nem volna, de egyszerre lerombolni nem merték. Az ország hozzá szokott „megszokottság, érdekek és sokak véleménye támogatják.“ És így nem jóakarathból hagyták életben, s titkos reményt tápláltak, hogy nem sokára magától is kimúlik, s jogosan táplálhattak, miután se az élet gondjaival küzdő tanárok biztosításáról, se a roskadozó iskolák kijavításáról nem gondoskodtak. A katolikusoknak valóban nem lehet okuk panaszra a miatt, hogy az egyetem élete biztosított volt. A miatt sem panaszkodhattak, hogy terhes feltételektől tették volna függővé az oktatási szabadság élvezetét. Az 1850-diki törvény előtt e szabadságot ellenőrzés korlátozta, s a szabad intézetek vezetőitől bizonyos erkölcsi és képzettségi kezességet kívántak. Az 1850-diki törvény e tekintetben már nagyon engedékeny volt. Minden huszonötéves francia nyithatott iskolát. Erkölcsiségének bebizonyítására elegendő volt igazolni, hogy öt évet töltött valamely nyilvános vagy magán tanodában, de az iskolatanácsnak joga volt még e szabály alól is fölmenteni az illetőt. Képességének igazolására még baccalaureatusi okmányt sem követeltek tőle, holott ezt a lyceumok középszerű növendékei is kieszközlik maguknak, hanem megelégedtek egy vegyes bizottság által kiállított képességi bizonyítvánnyal. E szerint az oktatási szabadság csaknem korlátlan Franciaországban, sőt van egy osztály, mely azt minden megszorítás nélkül élvezi. Az 1850-diki törvényben ugyanis ki van mondva, hogy a seminariumok tanárainak nincs szüksége se képességi bizonyítványra, se a világi tanítóktól követelt biztosítékokra. E szerint a reverenda kezesség a tanító erkölcsiségéről s a püspök kinevezése képességi bizonyítvány. Ezt nevezi Beugnot „a legitim jogok tiszteletének.“ És így az oktatás jogát, melyet az államtól megtagadtak, vita nélkül engedték meg az egyháznak. Az igaz, hogy közigazgatási felügyelet alá helyezték mind a seminariumokat, mind a többi tanintézetet. A túlzó katolikusok leginkább épen ezért támadták meg a törvényt és a törvény alkotóit. Keservesen jajdúltak fel, hogy a felügyelők bemehetnek a papok intézeteibe, és ez által az egyházi tanodák az állam és egyetem hatalmába advák. A ki tudja, hogy e felügyelet csak

a tisztaságra, a tanrendszerre pedig soha sem terjedt ki, nem tartja őszintének a keserves panaszokat.

De mit akarhatnak hát ez elégtelenek, kik oly ingerültséget szinlenek egy törvény ellen, mely egyenesen az ő érdekekben van hozva? Könnyű kitalálni, nekik kellett az oktatási szabadság, húsz év óta nagy hévvel követelték, de csak a magok részére, a kiváltság csak azért volt ellenükre, mert más kezében volt. Az egész világ tudja, hogy az egyház kizárólagos jogot követel az oktatásra. Követeléseit nem titkolja, hirlapokban, könyvekben hirdeti tanait, s a hol teheti concordatumokba jegyzi be. A hol lehet mindenütt tanít, vagy fölügyeli a tanítást, s csak ott egyez bele a hatalom megosztásába és egyenlőségbe, hol nem uralkodhatik, de elveiből itt sem ad föl semmit. 1850-ben a körülmények oly kedvezők voltak rá nézve, hogy az oktatás kiváltságát törvénybe ígatas nélkül is már-már hatalmába kerítette. Az egyetem meg volt ingatva és alázva; s a magánosok kezdeményezése nálunk oly erélytelen, hogy mellette az annyi erővel rendelkező egyház képes a tért teljesen elfoglalni. A magános intézetek növendékei nem is szaporodtak a közelebbi tizenöt év alatt, míg a papok tanodáiban 1854 től 1865 ig 20 ezerről 34 ezerre szaporodott a tanulók száma. Az egyháznak valóban helyes oka volt azt hinni 1850 ben, hogy ha megmenekszik az állam versenyétől, az egész oktatás-ügyet hatalmába kerítendi, mi meg hozzá tehetjük, hogy egyedül az egyetem ellenállása ment meg a kiváltságtól s tartja fen a szabadságot.

Az egyetemnek sokkal több oka van elégtelennek lenni az 1850-diki törvénnyel mint a papságnak. E törvény azonkívül, hogy megfosztotta régi kiváltságától, mint gyanussal bánt vele, s 86 rectorf rendelt fölügyeletére. A vitában, mely nagyon heves volt, kiméletlenül bántak vele, még a közoktatási miniszter is, kinek védenie kellett, elégnek tartotta ennyit mondani róla: „nem tett annyi jót, a mennyit tehetett volna.“ A pálya, mely az új uralom alatt nyílt előtte, így nagyon szomorú kilátásokkal kezdődött. Helyzete, mely 1848 óta kényelmetlen volt, igen rossz lett, a mint a verseny első tüzét ki kellett állnia, mert már 1851-ben és így három év alatt 58 községi tanodát zártak be, s a lyceumok közel 4000 növendéket vesztek.

Az államcsíny után új veszélyek fenyegették az egyetemet.

A szabadelvűség gyanújában állott az új hatalom előtt; régi hibája ez, nehezen gyógyul ki valaha belőle: már a középkorban szabadelvű volt. Sok tanár tagadta meg a hűségi esküit, s lemondott. A többi pedig nem mutatott olyan zajos szolgálatkésztséget, a mit egyebütt oly könnyen találtak. A kormány akkoriban nagyon ingerlékeny volt; a legcsekélyebb ellenállás nyugtalanította; hir szerint, melyet sohase czáfoltak meg, az egyetem eltörlése fölött is gondolkoztak. A tanárok három hónapon át minden nap remegés közt várták tanodáik bezárását. Azonban a vihar elvonúlt, s a mi nagyon különös, a püspökök mentették meg e hivatalos oktatást, azáltal, hogy nem érezték magukat elég erőseknek a kormánytól nekik följánlott gazdag örökség átvételére. A tanakodás, ingadozás szerencsére oly soká tartott, hogy az alatt a kormány jobb gondolatra jött.

Élni hagyták tehát az egyetemet, de sok ellenséges rendszabálylyal terhelték. Eddig minden helyzetben megőrizte egy jelentékeny kiváltságát, a tanárok elmozdíthatatlanságát. Egy rendelet megszüntette e kiváltságot, s a tanárt a miniszter szeszélyétől tette függővé. Majd föléledtek az első esászárság hagyományai, az örökös beavatkozás, boszantó rendelkezés mind egymást érte; nevezetesen a közoktatási miniszter Fortoul tűnt ki kicsinykedő rendszabályaival; midőn a szakállók leberetválásával s a tanári egyenruhák meghatározásával „a fejtelenség utolsó nyomát“ is kiirtotta.

Szerencsétlenségre a kicsinykedő fölügyelet nem merítette ki tevékenységét, becsvágya a közoktatás gyökeres átalakítására ösztönözte. Az ő agyában született meg az a gyökeres reform, melyet barbar néven *bifurcación* nak neveznek.

A *bifurcación* helyes elven alapszik. Régi panasz volt, hogy az egyetem nincs tekintettel a növendékek természeti hajlamaira, s a különböző életpályákra ugyanazon tanulmányokkal készít elő. E panaszok hangosabbak lettek az utolsó években. Az ipar és kereskedést, melyeknek oly nagy tere van az életben, nagy tért közveteltek az iskolában is. Fortoul elhatározta kielégíteni őket. Természetesen, lehetetlen volt a lyceumi oktatást úgy szétdarabolni, hogy általa minden ipari és kereskedési szakban való kiképzés biztosíttassék; hanem, miután a különböző életpályák, két különféle tanulmány, az irodalom és természettudományok körül

esoportosúlnak, elhatározták két ágra osztani az oktatást; így állították föl az irodalmi és természettani osztályt, melyekben a tanulók hivatásuk szerint megoszoljanak. Az eszme, ismétlem, helyes volt, és nem is lehetett volna sokáig gyötörni még a classikai tanulmányokkal azokat, kik határozottan egyebet akartak tanulni. Egyébiránt a bifurcatio nem is annyira azért bukott meg, mert kétfelé választotta a növendékeket, mint azért, hogy a különválasztás után ismét egyesíteni akarta. Az egyesítési kísérletekben tünt ki leginkább e rendszer tökélytelensége. A gyermekeknek együtt kellett végezni a gramatikai iskolákat; a harmadik osztálynál kezdődött a kétfelé válás, midőn két külön, de szomszédos útra tértek, melyek mindig egymás mellett haladtak s gyakran érintkeztek is: reggel különváltak, hogy az egyik számtant, természettudományokat, a másik görögöt és latint tanuljon, délután egyesültek, hogy együtt tanulják a francia nyelvet és történelmet. Ez volt vezérelve ez elmés rendszernek, mely sok józan főt megszedített. A terv bámulatos volt, mindaddig, míg papíron maradt, csak midőn alkalmazni akarták, vették észre, hogy kivihetetlen.

Legelső hiánya, mely mindenkinek egyszerre feltűnt, az a kényszerűség volt, melybe helyezte a tanulót, hogy tizenhárom éves korában válaszsza meg életpályáját. Kétségen kívül vannak olyanok, kik ebben a korban választanak, de a nagyobb rész csak tanulmányai befejezése után határozza el magát. Ezek nagy zavarba jöttek, a mint megparancsolták nekik, hogy válaszszanak. Ezek vagy vakon engedelmeskedtek szülőknek, kik rendesen inkább hallgatnak saját ohajtásaikra, mint gyermekeik hajlamára, vagy szülők határozatlansága miatt maguk választottak, és mint-hogy többnyire irtóznak a görögtől és latin versektől, a természettudományokat választják, melyeket nem ismernek. Azonban itt a számtannal és a mértannal találkozni, melyek nem igen mulattatók, s néhány hónapi számolás után visszakéredznek a latin versekhez. Így aztán a növendékek egész tanulási időszak alatt bolyongnak egyik osztályból a másikba s végre úgy lépnek ki az életbe, hogy nem tanultak se irodalmat, se természettudományokat.

Egy másik hibája a bifurcaciónak, hogy nem ad gyógyszer-t a baj ellen, melyet meggyógyítani igért. — Azért hozták be, hogy

kielégítse az ifjakat, kiknek viszonyai közt a régi classicus oktatás czélszerűtlen volt; azonban az újabb rendszer sem lett kielégítő.

Ezek a szegényebb sorsú gyermekek, kiket körülményeik kényszerítenek minél korábban lépni az ipari vagy kereskedői pályára, nem találhattak előnyösnek oly rendszert, mely hét egész évöket vette igénybe. Nekik egyéb kellett, mint az a sokféle tudomány, melyekkel Fortoul terve elárasztotta őket. Ezeknek egy négyöt évre terjedő gyors és kimerítő tanfolyamra van szükségök: a bifurcatio hosszadalmasságához, bár érettök alkották, nem alkalmazhatják magukat. A vagyonosabb osztályok, nevezetesen a gazdag bankárok és kereskedők gyermekeire nézve, kik több időt szentelhetnek a tanulásra, még czélszerűtlenebb e bifurcatio, mert azok kik hivatva vannak a társadalomban előkelő állást foglalni el, nem nélkülözhetik az irodalmi tanulmányokat. Fortoul azt hitte, valami nagyszerűt alkotott abban, hogy a növendékek a délutáni órákban egyesülnek; sokat várt a felébredt versenyzési szellemtől. Az összekeverés eredménye pedig csak zavar lett. Az oktatásnak hogy sikeres legyen, a növendékek természetéhez kell alkalmazkodni, a tanárok nem sokára észrevették, hogy oly ifjaknak, kiknek előtanulmányaik, képességek, foglalatosságaik különbözők, nem taníthatják ugyanazon modorban a történelmet és francia nyelvtant. Minthogy választaniok kellett, a képzetebb irodalmi osztályra voltak tekintettel oktatásaikban; a többiek felhagytak a lecke hallgatásával, mely úgy sem az ő számukra tartatott.

A rendszernek tehát, mert rossz volt, el kelle vesznie. Sietette bukását az, hogy a tanárok kelleetlenül alkalmazták, s nem igyekeztek eltakargatni hiányait. Megjegyzést s épen rosزالást még a legbátrabb sem mert ugyan tenni ellene, mert elbocsáttatása bizonyos volt. Hallgatva kellett engedelmeskedni, sőt rá volt parancsolva mindenkire, hogy bámulatosnak találja a miniszter rendszerét, melyet senki sem bámult annyira, mint maga a miniszter, Fortoul. Különösen elragadónak találta ő a gépezet szabályos mozgását. A legesekélyebb részlet előre ki volt számítva, intézkedés történt, hogy ugyanazon órában valamennyi tanodában ugyanaz történjék. Franciaországnak valamennyi számtanára egy és ugyanazon feladatot fejtegette egy és ugyanazon napon és órában egész Franciaországban. Meg volt határozva, hogy hány perczig tartson a lecke-felmondás, a feladatok leiratása, az auctorok magyarázata. Egy gépe-

zet volt ez, melyet a miniszter minden reggel fellűzött, s a melynek kulcsát zsebében tartotta. E katonás rend tetszett a miniszternek, s a császárhoz intézett jelentésében úgy szölt az 1852-dik évröl, mint a mely „fényesen lesz bejegyezve a francia egyetem évkönyveibe.“

Általánosn tudva van, mi teljesült e szép ígéreteköl. Fortoul három év mulva hirtelen meghalt, s rendszere vele együtt elveszett, de nem ugy, hogy nyomokat ne hagyott volna maga után : néhány évi alkalmazása mindenütt alásülyesztette a közoktatást. Az 1852-ik év csakugyan be lett jegyezve a francia egyetem évkönyveibe. Nem csak az irodalom tanulmányozása hanyatlott és szorult kisebb körre, hanem szenvedtek a természettudományok is, holott ezen rendszer állítólag kedvezett nekik. A politechnikai vizsgák, s a pályázatok a növendékek oktatásában, szembeszököl hanyatlást tanusítottak. A követező miniszterek Roulaud és Duruy látták a bajt s megorvosolták. Darabonként szétszedték Fortoul szép építményét, s az iskolákat visszavitték abba az állapotba, melyben voltak a bifurcatio előtt. De azért nem lehet mondani, hogy a közoktatás ugyanaz, a mi 1850 ben volt. A megpróbáltatás nem veszett el nyom nélkül : most már senki sem hisz a rendeletek mindenhatóságában, s mindenki átlátja, hogy tartós reformokat nem lehet alkotni, ha a szokásokkal és hagyományokkal erőszakosan szakít az ember. A bifurcatio gyors kimúlása után kinek volna bátorsága oly gyökeres reformhoz, mely egy percz alatt egy egész rendszert átalakít? Azonban a közoktatás legnagyobb erejét a szabadságból meríti. Az 1850 diki törvény föbb intézkedései, a sok változás daczára, ma is változatlan fenállanak. A közepoktatás szabadsága vérévé vált az országnak, és senki sem gondol eltörlésére vagy korlátozására. És az egyetemre nézve nem lett oly rossz hatású mint előre képzelték. A lyceumok népessége, mely 20 ezerre lepadt, 1852 óta folytonosan növekszik; 1867-ban már 36 ezeren állott. E virágzás annál figyelemre méltóbb, minthogy senki sem mondhatja, hogy az állam más intézetek bezárásával szerez magának növendékeket. A közbizalom emeli, a mi hízeglő és biztos is egyszersmind.

II.

A francia közepoktatás sok reformot igényel, de e helyen csak a jelentékenyebbekről emlékezhethetünk meg.

E közoktatási rendszernek legáltalánosabban kárhozott hiánya a növendékek benlakása. A hajdani egyetem nem pártolta a benlakást, az csak a jezsuiták befolyása alatt fejlődött ki. A hatalmas társulat egészen hatalmába akarta keríteni a gyermekeket, hogy versenytárstól ne legyen oka félni, iskoláiban helyezte el, s elszigetelte övétől. A családi befolyást nem szerette s azt nyíltan ki is mondta. A jezsuiták tanodáiból most is nagyon ritkán bocsátják ki a növendéket: nem engedik, hogy a növendék idegen levegőt szivjon. Ez okból emelték a XVI. században azokat a roppant laktanyákat, melyekben egymásután több nemezedéket tartottak bezárva. E nevelési rendszer, mely a családot föloldozta a felelősség terhe alól, átvonult az egész XVII. és XVIII-ik századon. Azonban itt-ott a kisebb városokban még fennmaradt a középkori szokásoknak némi töredéke. Marmontel emlékiratainak egyik érdekes lapján elbeszéli, hogy vitte apja, egy szegény paraszt, a mauriaci tanodába, s mikép folytatta ott tanulmányait. „Az iskolai szokás szerint, öt más tanulóval együtt szállásoltak el egy tisztességes kézművesnél, és apám, ki nagyon szomorú volt, hogy nálam nélkül kell haza mennie, egy héti eleséget hagyott hátra nekem. Ez eleség egy nagy rozs kenyérből, egy kis sajtból, egy falat szalonnából és két-három fontnyi húsból állott. Ilyen heti készlete volt iskolánkban azoknak, kik legjobban el voltak látva. Házi asszonyunk főzött, fáradságáért, fűtésért, világításért, lakásért, ágyért, s a zöldségért, a melyet ételünkbe tett mindenikünk 20 sout fizetett havonként, úgy hogy mindent összeszámítva, a ruházaton kívül, apámnak négy-öt lajos-aranyba kerülhettem évenként.“ E nyomorú szobák tele voltak lelkesedéssel és buzgósággal; a tanulók az angol ifjak harrovi és etoni szokása szerint kölesönösen örködtek egymás fölött. „Együtt, egy asztal körül dolgoztak, kölesönösen figyelmet és hallgatást parancsolva egymásnak. A henye unalomból föl hagyott henyeségével. A gyenge de szorgalmas tanulót kimélték; de se kiméletet, se irtalmat nem talált a gyógyíthatatlan henye, és a szoba, melybe ez a vétek bekapott, meg volt becstelenítve, s a szülőket figyelmeztették, hogy ne vigyék oda gyermekeiket.“

A forradalom lerombolta e régi szokást, s a császári egyetem, melyet romjaira emeltek, nagyon is igyekezett utánozni a jezsuitákat. Ennek is benlakók kellettek, még pedig a legszigorúbb

fegyellemmel. Az iskolai szabályokban ez állott: „Az étkezés, pihenés, séta, lefekvés mind szakaszonként történik.“ Eszménye tehát az ezred volt, és az iskolának, hogy tökélyes legyen, a laktanyához kellett hasonlítani. Renan néhány vonással ekkép írja le, mi hiányzik az ezen rendszer szerint növekedett ifjagnál: „A tanításnak az iskola, a lyceum, a tanoda a helye, a nevelés a szülői házban történik; e tekintetben az anya és a testvérek a mesterek. Emlékezzünk Chrysostomus János szép elbeszélésére, midőn elmondja Libanius rhetor iskolájába való belépését. Libaniusnak szokása volt minden iskolájába jelentkező növendéktől kérdezősködni múltjáról, hazájáról, szülőiről. János hasonlóan kikérdeztetvén, elbeszélte anyjáról, hogy húsz éves korában özvegy lett, de nem akart másodszor férjhez menni, hogy egészen fíja nevelésének szentelhesse magát. Oh görögország istenei! kiált fel az agg rhetor, mily anyák és özvegyek vannak a keresztyének-nél.“ Legjobb tehát a gyermeket a mennyire csak lehet családjá körében tartani. A tanárok gyakran panaszkodnak a benlakással együtt járó veszélyekre, melyekért a felelősség jótalanul terheli őket. Maga az állam sem tagadja, hogy a tanulók csoportos együttlákása nyugtalanító rá nézve, s csak azért nem változtat rajta, mert e rendszer olcsó, jövedelmet hajt, a különlakással költségei szaporodnának. Meg kell vallani, hogy a szülők is támogatják az államot határozatlanságában. Sok szülő távol lakik a várostól, mások meg az egész napot kénytelenek a házon kívül tölteni, az ilyeneknek jótétemény, ha gyermekeik nevelési gondját valaki átveszi, s minthogy a magános vállalkozókban nem biznak, az állam nevelésében megnyugtató kezességet találnak.

Angolország e tekintetben sokkal szerencsésebb, mert neki sikerült a családi életet egyesíteni a benlakással. A mit az angol collegiumnak nevez, az inkább egy tanya, melyben a különböző épületek csoportosan környezik az épületet, melyben a tantermek helyezvék el. E csinos házak a tanárok lakai; mindenik tanár magához fogad egy bizonyos számú növendéket, kik vele és családjával egy fedél alatt, egy asztalnál szívélyes viszonyban élnek. De ez a nevelés nem létesíthető mindenütt, mert igen drága, az 5000—6000 frank évi kiadáshoz az angol aristocrazia erszénye szükséges. Franciaországban olcsó nevelés kell, s a meglevő rendszer erre a legcélszerűbb. Nem lehet hát ennek rögtön eltörlésére gondolni,

de intézkedni, hogy káros hatása kevesedjék igen is szükséges. Leggyakorlatibb mód e célra elsőbbben is a lyceumok szaporítása; nem kell azokra hallgatni, kik panaszolnak, hogy most is sok a lyceum és egyik a másiknak kárt tesz: az államnak gondoskodnia kell, hogy a gyermek ne keresse távolban a nevelést, családja körében, családja befolyása alatt maradjon.

Továbbá el kell törölni azokat az oktalan szabályokat, melyek a tanárt akadályozzák a növendékek elfogadásában. E szokás Angliában divatozik, s jó eredményeket szül, miért ne engednék meg nálunk? Ily módon lassanként kevesíteni lehetne az együttlakók számát, és az állam megmenekülve egy terhes felelősségtől, a családra vagy annak választottjaira hagyná a nevelést, maga csak arra szoritkoznék, mi valódilag szerepe: az ifjuság oktatására.

E reformot illetőleg, mely egyébiránt csak fegyelmi kérdés mindenki egy véleményen van; de a tanulmányokat illetőleg nagyon eltérők a nézetek. Az előítéletek e tekintetben sok igaztalan vélemény szülői. Montalembertnek egyszer kedve jött a szószeiken így nyilatkozni: „a középoktatás nemcsak mennyiségre, de minőségre is rosszabb, mint 1789 előtt; középszerű, nyomorult, a lyceumok hasonlóak az istálókhoz, melyekben kiidomítanak néhány versenylövő lovat, de végre az egyetemi oktatás általános eredménye a franczia faj szellemi elbutulása.“

Nem szükség mondani, mennyi túlzás van e kifejezésekben; azért ezt egyszerűen mellőzve, azokhoz fordulunk, kik sértő heveség nélkül nyugodtan állítják, hogy néhány év óta alásülyedt Franciaországban az iskolai oktatás színvonala, hogy nem tudnak se latinul se görögül, hogy az ifjak kevesebb ismerettel és értelemmel lépnek ki tanodáikból mint ezelőtt.

Mindenekelőtt megjegyzem, — mond folytatólag szerzőnk — hogy e szemrehányás nem új; minden nemzedék pályája végén szemére veti ezt a kezdő nemzedéknek. Egy görög példabeszéd szerint az ember tanúlva vénül meg, de nem érzi, hogy tanult: a tudomány lassanként észrevétlen növekszik. A képzettségnek melyet az élet ad, sajátsága, hogy nem tudja az ember, mikor szerezte. Midőn később emlékezetbe akarja az ember hozni, hogy mit tudott husz éves korában, nem bír tisztán emlékezni a multa s hajlandó tudósabbnak hinni magát, mint a milyen valóban volt. Nem termé-

szetes-e, hogy a ki ily kedvező véleménynyel van magáról, szigorúan itéli meg a lyceumból kilépő ifjúságot s felpanaszolja elfajzását? Nekünk bizonyítványaink vannak, hogy e panaszok nem egészen igazságosak. Szoritkozva a classikai tanulmányokra, melyekben legnagyobbnak látszik a hanyatlás, igaz-e az állítás, hogy a mult században jobban tanították a latint, mint jelenleg?

A XVIII-dik század első feléről nem mondhatok semmi bizonyost, de az időtől fogva, midőn az általános pályázat behozatott, az összehasonlítás lehetséges. Ma is megvan például La Harpe pályadíjt nyert latin beszéde; felszólítom az ez iránt érdeklődőket, hasonlítsák ezt össze azokkal, a melyek mostanában koszorúztatnak meg a Sorbonneban, nem hiszem, hogy a La Harpét mindeknél jobbnak fognák találni.

Hát az a vád igaz-e, hogy szomszédaink felettünk állnak a classikai tudományokban? Szerzőnk nem tartja igaznak, legalább Angolországot értve, nem. Az angol iskolákból kapott gyakorlatok semmiben sem múlják felül a gyakorlatokat, melyek a párisi lyceumokban készülnek.

Azonban nem akarjuk vitatni, hogy 1848 óta nem hanyatlottak a classikai tanulmányok lyceumainkban. Sokat beszéltek akkor a görögről és latinról; az útezákon annyit kiabáltak, hogy zaja behallatszott az iskolákba is, és a munka, melynek csend kell, megzavartatott; később jött a bifurcatio, mely sok növendéket elvont a régi nyelvek tanulásától. E mulékony okokhoz, melyeknek hatása naponként kevesbül, hozzá kell csatolni az állandó okokat, melyeket sokkal bajosabb jóvá tenni. Ezek közül a legkomolyabb a lyceumoknak tanulmányokkal túlterhelése.

A lyceumok mostanában annyira túl vannak mindenféle tudománnyal terhelve, a növendéktől oly sokat kívánnak, hogy végtére is nem tudnak semmit. Hajdanában épen csak latint tanítottak nekik; ez volt a tanítás aranykora. Később a francia és görög nyelvnek is szakasztottak időt; a forradalom és a császárság a természettudományoknak engedtek nagy tért; a juliusi kormány a történelmet pártolta. Egy egész encyclopediát akarnak most beleverni e fiatal fejekbe, melynek terhe alatt nem egy növendék roskad össze.

Laprode „Education homicide“ czimű művében e baj ellen a leghősiesb gyógymódot javalja: a történelem tanításának felét, a természettudományokat egészen kihagyandónak tartja a lyceum

tervéből, szerinte az élő nyelvek sem oda valók, vissza kell térni egészen a latin és görög nyelvhez. E valóban forradalmi eljárásnak van pártja is, mely ez erőszakos rendszabályok mentségére azt hozta fel, hogy az iskolai tanulmányok anyaga nem bír jelentőséggel; az iskolában csak képességet szerez az ember, hogy tudjon tanulni, s ismereteket az iskolán kívül később fog szerezni. Ez állítás nem talál mindenkire, mert sokan keresnek az iskolában szilárd, maradandó ismeretet. Sok ember van kit üzlete, az élet gondja úgy elfoglal, hogy iskoláiból kilépve soha többet könyvbe se néz. Ezek a lyceumokban látják el magukat azzal a tudomány-készlettel, melyből élnek egész életükön át Csak annyi földleirást és történelmet tudnak, a mennyit ott tanultak; az iskolán kívül nincs alkalmuk megismerni lényegét annak a távvidának, mely kereskedésüket szolgálja, annak a gőzgépnek, mely utazásukban tovaragadja. A múlt nagy emlékei, melyek oly tanulságosak a jelen megértésére, elvesznek rájuk nézve, ha a lyceumban nem ismerkednek meg velök. Az ilyenek egész életükön át éreznek vala hiányt, s épen ez magyarázza meg, hogy a szükségesnek itélt ismereteket lassanként felvették az oktatás rendszerébe. Az egyetem bizonyára nem divatból, vagy újságvadászatból vette fel azokat, hanem felvette azért, hogy engedjen a közvélemény követelésének. A XVII-dik század elején Richelieu nem helyeselvén az ifjúságnak kizárólagos irodalmi oktatását, oly tanodát szándékozott alapítani, melyben a természettudományok, földleirás, történelem, élő nyelvek nagy terjedelemben taníttassanak. Ez idő óta folytonosan követelik a tanrendszerek kiszélesítését, s Német- és Franciaország kényszerült is kielégíteni a követeléseket. Angolország még mindig ellenszegül; ott a régi collegiumok és grammatikai iskolák középkori szellemeket megtartva, a latin, görög és egy kevés számtan tanításán nem mennek túl, de a közvélemény náluk is oly erőteljesen nyilatkozik a természettudományok, élő nyelvek és történelem tanítása mellett, hogy azok behozatala már soká el nem maradhat. Látni való ebből, hogy az idő nem kedvező a természettudományoknak a tantervből való kitörlésére, a közvélemény nálunk is fenyegetőleg támadna fel ellene. Annyit mindenki elismer elvben, hogy a lyceum tantervét kibővíteni kell; de nem könnyű kitalálni, hogy mit lehet belőle veszély nélkül kitörlöni. Kényes kérdés ez, melyet 1830 óta minden miniszter fölvetett, de megfejteni egyik sem birt.

Abban is egyetért mindenki, hogy egyszerűsíteni kell a baccalaureatust; némelyek ezen túl menve eltörléséről beszélnek. 1848 óta sok ember előtt gyanús, s Bastiat paradoxona, melyben a közszerencsétlenségért a baccalaureatust tette felelőssé, nem egy hívőre talált. Azt állították, hogy cz csak elégteleneket és forradalmárokat szül. „A baccalaureatus oklevele“, mond Broglie elemében, „egy a társadalomtól aláírt váltó, melyet előbb-utóbb közhivatallal kell megfizetni. Ha lejártakor nem fizetjük ki ezt, az adóssági börtönt kell kiállanunk, a melynek neve: forradalom.“ A gyarló oklevél korántsem érdemli meg azt a nagy jelentőséget, a mit neki tulajdonítanak. Nem egyéb az, mint bizonyítvány a bevégezett tanulmányokról, melyet nem lehet megtagadni attól, a ki sikerrel végezte iskoláit. A veszély — ha csakugyan van ebben, — nem az iskolából kijövetelben, hanem az iskolába lépésben keresendő. Az iskolai tanulmányozás néha oly nagyravágyást teremt, a mit a társadalom ki nem elégíthet, s a mely az illető nyugalomát fölzavarja. Mondják, hogy az éjszaki Németországban a holsteini határon az iskolába járt paraszt ekéje mellett néha Virgiliust olvasta; ez kivétel, s rendesen ott szokás hagyni az ekét, midőn az ember képes megérteni a Georgicont. Miután az ember egy ideig benne élt abban az aristocraticus fényes világban, melyet az irodalom tár fel előttünk, kelleetlenül kezdene ismét apja szerény mesterségéhez. Ez talán veszélyes; de lehet-e rajta segíteni? Fel lehet-e állítani a régi egyiptomi kasztokat, s mindenkire nézve, a kinek nincs bizonyos mennyiséget tevő jövedelme, kötelezővé tenni a tudatlanságot? Vagy talán, mint régebben a választási jogot, valami censushoz kell kötni azt, hogy valaki latinul tanulhasson? Ilyesekre bizonyosan senki sem gondol. Legjobb tehát belenyugodni az oktatás ezen szétáradásába, mert ez természetes következése a democratia uralmának. Már Lucretius panaszt a szerencse-vadászó nagy tömegre; korunkban minden pálya mindenki előtt nyitva van, s a szerencsét keresők száma még nagyobb. Sok elesik az úton, sok panaszol, hogy nem lett első a célnál, s igényét jognak tartva, föllázad a társadalom ellen, melyet vádol, hogy őt félreismeri. Ezek oly csapások, melyeket férfiasan kell kiállani; minden államnak életfeltételeit képezik.

Némelyek oly okból vélik eltörlendőnek a baccalaureatust,

a melyből épen meg kell tartani. Azt mondják, nem fér meg az oktatási szabadsággal; nekem, épen ellenkezőleg, úgy látszik, hogy e szabadság kimondása óta még sokkal szükségesebb lett. Nem kell-e az apának módot nyújtani annak megtudására, hogy nem esalja-e meg valamely arzátlan üzérkedő, és hogy a tanító, kire ismeretlenül rábizza gyermekét, képes-e valamit tanítani? Angolország, melyre hivatkoznak rendesen, midőn tanrendszerünket megtámadják, tanulságos példával szolgál e tekintetben. Nehány év óta élénken foglalkozik közép-oktatása hiányaival; minden hiányt azzal a nyíltsággal hoznak napfényre, mely egy szabad országban szokásos. Az aristocrazia fiatalságát a régi collegiumokban nevelik, melyek többnyire középkori alapítványok; a köznépek elemi iskolái vannak még pedig nagyobb számmal mint Franciaországban, a közép- és polgárosztályról van legmostohabban gondoskodva. Szomszédaink nem titkolják el e hátrány okát. A szabadságot fölhatalmazták, hogy gondoskodjék oktatásukról, és a szabadság visszaélt megbizásával. Nálunk az állam tanodái bizonyos színvonalon tartják az oktatást; a magán intézetek kénytelenek erejüket kifejteni, ha meg akarnak állani mellettök. Angolországban a magán intézeti oktatás kalandszerű; tömérdek ily intézet van, melyek olesóságban és nyegleségben versenyeznek egymással. A törvény nem kíván senkitől oklevelet vagy bizonyítványt; a nevelés tökéletesen szabad életmód, mely általában igen keveset jövedelmez, s a melyet rendesen akkor próbálnak meg, midőn már egyebekben megbuktak. Egy utazó írja: „Egy tanodát mutattak nekünk, melynek tulajdonosa előbb bérkocsikat tartott, de bukása miatt nem folytathatta első üzletét. Egy másik iskola-tulajdonos, előbb fűszerkereskedő, majd bútorárus, később vámos volt, s ebből lett intézettulajdonossá.“

Azonban nem hiányzanak a legerőteljesebb kísérletek e visszaélések megszüntetésére. E kísérletek közül különös figyelmet érdemel az, hogy magán társulatok alakultak, melyek fölügyelnek a vizsgákra, s okleveleket osztogatnak. Az angolok igen helyesen, úgy vélekednek, hogy e vizsgákat komolyoknak fogják tartani, s ezáltal oktatásuk színvonalát emelni fogják. Ismétli tehát szerzőnk, hogy nem tartja helyesnek a baccalaureatusságnak a szabadság ürügye alatt való eltörlését, midőn a föld legszabadabb népe szükségesnek tartja ilyet alkotni; de semmi sem aka-

dályoz, hogy ne tökélyesítsük. Szerzőnk ohajtáná a Duruy által javasolt reformot behozni, mely az angol vizsgáktól van kölcsönözve. E tárgyak fölosztatnának kötelezőkre s önkéntesekre; az elsőből, mely latint, görögöt, Franciaország történelmét s a számtan elemeit foglalná magában, kevés követeltetnék, a másiknak mind terjedelme mind tárgya egészen a növendékre bízotnék. A jelölt előre kijelentené, hogy melyik önként választott tudományból kíván kikérdeztetni. Hogy valaki baccalaureatust nyerjen, egynehány kérdést kell megfejtenie, több vagy akár egyetlenegy tantárgyból. Így a jelölt nem arra volna ítálva, hogy sokat, hanem hogy jól tanuljon. E reformot különösen kívánatosná teszi az, hogy szükséges kiegészítője az 1850-ik évi törvénynek. Mi haszna hogy mindenkinek jogot adunk oktatni, ha a tanítókat szigorú vizsgákkal rendszerünkhöz tanmódunkhoz lánczoljuk? Hagyjuk, hogy tetszésük szerint fejlesszék növendékeik értelmét, és legyünk meggyőződve, hogy a különböző munka hasznára lesz a változatos tehetségeknak.

Tudom, hogy e változtatást fontos okból lehet ellenzeni: attól lehet tartani, hogy a baccalaureatusság programjának könnyítése az osztályok meggyérülését vonandja maga után. A tapasztatás igazolja, hogy a tanulók csak épen azzal foglalkoznak, a mi kötelességük. A francia oktatásnak egyik legnagyobb átka a közöny és unalom, melylyel találkozik a növendékeknél a lyceumi gyakorlatok legnagyobb része. A kelleetlenül hallgatott oktatásnak semmi haszna, s kivált fiataloknál a lelkesedés és emelkedettség nélkül vett leczkék nem hagynak tartós nyomot a lélekben. Hajdan ez másként volt, köztudomású tény például, hogy a régi egyetemen sokkal nagyobb előszeretettel tanulták a latin írókat, mint jelenleg. A legelőkelőbb társaságok divatjához tartozott latin idézésekkel beszélni, s a vidéki akadémiák irodalmi munkássága a latin nyelv műveléséből állott. Meg kell vallani, hogy e rokonszenv nagyon meglapult: a tanuló kelleetlenül forgatja a latin könyveket, s beléjük sem néz többé, ha iskoláit bevégezte; a társadalmi körök alig tudnak valamit az egykor anyira kegyelt nagy írókról. De hát az következik-e ebből, hogy idejük lejárt, s végkép száműzni kell őket az oktatásból? Sokan állították, könyveket irtak róla, s a törvényhozás előtt vitatták, hogy az ifjuság nevelésére ezután csak az élő nyelveket és természettudományokat kell használni. A közönség józan

érzéke visszaútasítja e véleményt. Angolországban, a középoktatás ügyében kiküldött bizottságban a classikai oktatás erélyes védőkre talált; oly kiváló szellemek mint Stuart Mill és Gladstone mellette nyilatkoztak. Egy étoni tanár pedig így szólt: „Középoktatási rendszerünket három alapelvében helyesnek tartom: először, hogy a nevelés legyen általános s nem bizonyos életpályára készítõ, másodsor, hogy alapul az irodalom szolgáljon, nem a természettudományok, s végre, hogy az irodalmi nevelésnek legjobb eszköze a latin és görög irodalom.“ Im ezek a helyes elvek. Mindamellet meg kell vallani, hogy ez irodalmak remek müveit mostanság csak közönyvel tanulmányozzák. A baj annál komolyabb, mert nem azoktól származik, kik rendeletekkel szoktak gyógyítani; a leghatalmasabb közoktatási miniszter sem teheti, hogy a figyelmetlen gyermekeket érdeklõdésre kényszerítse oly tárgy iránt, a mely untatja õket. Czélt érni csak a tárgy érdekessé tétele által lehet.

Elismerem, hogy könnyebb ezt mondani, mint végrehajtani. De meg kell kísérteni; változtatást kell behozni a régi írók tanítása módjába, ámbár jól tudom, hogy a hagyományok iránti tisztelet, s az újnak gyülölete mint fognak ellene szegülni minden változtatásnak. A tanítási módszereket erélyesen szokták védeni; mindamellet megdõnhetetlen elv, hogy az ifjú nemzedéket a világ számára kell növelni, a melyben él. A ki a jelenre egy más kornak nevelését akarja rá erõszakolni, azt kockáztatja, hogy növendékei nem lesznek elégültek s az életben otthonosak. Hogy csak egy példát idézzünk, ez volt egyik legfõbb szerencsétlensége a romai birodalomnak. A köztársaság oly nevelési rendszert alkotott, melynek czélja volt a szabadságra és szónokká képezni az ifjut. E rendszer Augustus alatt jutott tökélyre, épen abban a korszakban midõn a forumon csend uralkodik, s a senatusban a beszéd elveszti hatalmát; de ez nem változtatott a dolgon: Róma conservatív volt, maga Augustus a multat rombolva a mult tiszteletét hirdette, s hihetetlen hûséggel ragaszkodtak ahhoz a neveléshez, mely az ifjakra annyi csalódást és vészt hozott. Az egész császársági korszak alatt szónokoltak az iskolákban, szónokoltak még a keresztység gyõzelme után is, és ez a nagy forradalom, mely oly sokat felforgatott, a rhetorok elavult szokását nem bírta lerombolni. Igyekezünk oktatásunkat megmenteni ettõl a nevelésségtõl s

ettől a veszélytől. Fogadjuk készséggel a módosításokat, melyeket a társadalom átalakulása szükségessé tesz. Az iskola körül nem kell magas köfalakat emelni, hogy a korszellem lehellete behatolhasson; ez ifjítja meg, ez kölcsönöz neki erőt.

A XVII-dik századnak nem lehet azt a szemrehányást tenni, a mit a római császári korszaknak: az ifjakat egészen az életnek növelték. A mit az életben legtöbbre becsültek, a simaságot, kiválóságot, ezt igyekeztek megadni a collegiumokban. E czélhoz képest sokat kellett irni és fogalmazni a növendékeknek: ez ugyan nem jó mód a szellemet termékenynyé s messzelátóvá tenni, de nincs semmi a mivel jobban meg lehetne tanítani a gondolatok szabatos kifejezését, és a styl finom árnyalatainak megkülönböztetését. A mi irodalmunkat kétségen kívül ez a szokás tette a föld legszabatosabb, legékeesebb irodalmává.

A régi írók, melyeket tanulmányoztak, csak épen általánoságaik által támasztottak érdeket. Ciceróban Horatiusban azokat az életképeket, jellem-árnyalatokat s azokat a finom megjegyzéseket keresték, melyek minden időre alkalmazhatók. Ezeket tehát kielégítette a választott darabnak kis részletekben magyarázata; a magyarázat hosszas és részletes volt. A tanár kiemelte minden szó tulajdonságát, minden gondolat szépségét, a phrasisok ügyes fölhasználását és mindenütt valami mélyebb czélt igyekezett felfedezni. Ez a tanítási rendszer egészen francia, egy nép sem utánozta teljesen. Megfelelt annak a társadalomnak, melyben az együttélés s társulás szüksége uralkodott, melyben az erkölcsök tanulmányozása, a szenvedélyek vizsgálása, s a társalgás élve az élet legfőbb érdekét képezik. Ez tette a francia nemzetet a legtanultabbá s a legemberszeretőbbé a földön, mint-hogy forradalmaink daczára sem veszítettük el egészen e kiváló tulajdonságainkat, s a szellemi élvezet utáni vágyat is legjobban megőriztük és az irodalmi sikert sehol sem jutalmazza oly kitüntetés, mint Franciaországban. Úgy vélem, hogy nem kell teljesen felhagyniok azzal a rendszerrel, melynek köszönhetik a francziák az egyetlen eredeti tulajdont, a melylyel bírnak, és tanrendszeröknek alapjában sértetlen kell maradnia. Egy nemzet ne kockázhassa meglevő tulajdonságainak elvesztését azzal, hogy

egy új tulajdonság megszerzéseért kezdjen küzdeni, melyet talán nem fog megszerezhetni.

Azonban az bizonyos, hogy a mostani rendszer nem az életnek képezi növendékeinket. A mi most iskolából kilépésükkor várja nem a tudományosan képzett társaság, hanem egy tevékeny zajos kör, melyben a ragyogó szellem s kiváló modor kevesebb értékkel bírnak, mint a jellem szilárdsága s az elhatározás erélye. Ez új helyzet új kötelességeket ró az oktatásra.

A régi írók oly módon tanulmányozása, mint a XVII. században gyakorolták, akkoriban a legjobb előkészítő volt az életre, de hát lehetetlen, hogy nekünk ma ugyanazt a szolgálatot tegye? Azt kell-e hinnünk, hogy a régi világ a mostaniról semmit sem taníthat nekünk? Rollin, a történelemről szólva, ezt mondja: „E tények örökre elmúltak; e nagy események lefolytak, a nélkül hogy ismétlődtek volna; az államok és császárságok forradalmi kevés viszonyban vannak jelen helyzetünkkel, azért is kevésbé érdekesek ránk nézve.“ Hozzá teszi: „hogy egyedül a jó ízlés, mely maradandó elven nyugszik, minden időben ugyan az, a legértékesebb gyümölcse a régi írók tanulmányozásának.“ Nem, nem; ez olvasmányokból az ízlésen kívül egyebet is tanulhatni. Mi szemünk előtt ismétlődni látjuk a nagy eseményeket, melyekről Rollin azt hitte, hogy örökre elmúltak, nem mondhatja senki, hogy a forradalmak, kevés viszonyban vannak jelen helyzetünkkel.“ A tények, melyek Cicero leveleiben vagy Tacitus évkönyveiben előadvák, oly élénk érdeket keltenek, hogy alig bírjuk nyugalommal olvasni. E nagy emberek, midőn abban a távolban kellett őket néznünk, a melyben tartották tőlünk iskoláinkban, tisztán csak mint írók tettek ránk benyomást, de mióta közlől, személyes emlékeinkkel, történelmünk világánál tekintjük őket, látjuk, hogy egy feldúlt korszakban éltek, mint mi, hogy részt vettek az élet izgalmaiban s szenvedtek alatta. A vihar nem kimélte meg e nyugodtnak látszó szellemeket, s szívét mindeniknek megszette az élet. Igyekezzünk ezt felkeresni s láthatóvá tenni; találjuk meg az embert az íróban; s a mennyire lehet helyezzük vissza környezetébe és az események közé, melyek megérthetővé teszik. De ne elégedjünk meg munkáik rövid kivonatának magyarázásával, mert ezek se róla se korá-

ról nem adnak fölvilágosítást; egyes kiszakasztott darabok alkalmasok lehetnek styl-gyakorlatok készítésére; de hogy a mű életet nyerjen, egész összességében kell azt tanulmányozni. Utánozzuk az angol collegiumokat és a német gymnasiumokat, hol egy év alatt átolvastatják a növendékekkel Cicero és Demosthenes beszédeit, a görög tragédiákat és Virgilius több könyvét. A tanuló e gyors fejtegetést, mely egy egész művel megismerteti, örömet hallgatja, ha a történelem való és eleven érzelme lelkesíti.

E módszer nem új, sok tanár sikerrel alkalmazza ezt, és érdemül kell feltudni nekik, hogy alkalmazzák, mert sokkal több gond és fáradságba kerül, mint a régi. Sokkal könnyebb volna egy szakaszt kiválasztani, s kivenni belőle az általános tanulságot. Az egésztest és alaposan áttanulni csak az képes, ki a régi történelmet, szokásokat és intézményeket ismeri. A ki e nehézség előtt vissza nem riad, dűsan meg lesz jutalmazva fáradsága, de figyelmeztetni kell őket, hogy az apró részletekkel való foglalkozás még tudósokká teendi őket. Ámbár ez nagy szerencsétlenség, vannak kik negélyzik az irtózást e ezimtől.

Hányszor nem hallottuk azt az állítást hogy a tudomány és tanítás mestersége egészen ellenkezik egymással és a tudós nem lesz tanár. E nézet kizárólag franciaországi, más nemzetek nem osztoznak benne: ezek elég gyarlók azt hinni, hogy csak olyan dolgokról lehet jól beszélni, melyet alaposan ismer az ember. A német gymnasium midőn magát ismertetni akarja, kibocsátja programját, melyhez egyik tanár egy tudós értekezetet ír, mely mennél tudósabb, annál biztosabban megnyeri a szülők bizalmát. És a németeknek igazuk van. Lehet hogy egy tudós nem mindig tökéletes tanító, de van egy becses tulajdonsága: a tárgya iránti érdeklődés, mi legjobb eszköz, hogy másokban is érdeket ébreszsen. Az ilyen, ha egy szerzőről beszél, a kit jól ismer, egész szenvedélylyel fog beszélni, s bizonyosan fel kelti hallgatóiban a tanulásvágyat. A tudomány tehát nem akadály, hanem épen ellenkezőleg segédszere az oktatásnak.

Az előítélet, mely ellen szót emelek, sokkal nagyobb, mint némelyek gondolják; alig hihetni, mennyi küzdésbe kerül nálunk egy tanárnak tudóssá lenni, ha hajlama van rá, s mindenek felett bünbocsánatot nyerni, ha tudóssá talált lenni. A könyvek ritkasága

ha a vidéken él, a folyóiratok hiánya, melyek Németországon oly nagy szolgálatot tesznek a művek gyors és biztos ismertetése által, a rendkívül csekély száma azoknak, kik jó tanácsot képesek adni, s az általános közöny, melylyel első munkáit fogadják, nem az egyedüli akadályok, melyeket le kellend győznie; először is önmagában találja a legnagyobbakat. Rendesen rosszul van előkészítve a tudományra, melyet tanulni akar. A képezdében a tanítás egészen pedagógicus, ott tanítani képeznek, a tanító nem is tud egyebet azokivül, a mit a lyceumban tanítand. Alig hallott valamit a nyelvészetről, az egybehasonlító mythológiáról, nem képes elolvasni egy régi föliratot. Ez elemi dolgokról, melyeket néhány óra alatt megtanúlhatna, semmit se tud, s a könyveket sem ismeri, melyekből megtanúlhatná. Megy tehát egyedül, a merre a jó szerencse viszi, el-eltévedve a rég megczáfolt tévedések között, vagy felfödözve olyanokat, a mik már rég fel vannak födözve. Erejét, életét fölemészti oly ismeretekért, melyeket egy bonni vagy berlini tanuló nagy fáradság nélkül elsajátít két-három év alatt. Németországon a munka, törekvés nem vesz kárba. A fiatal doctor, midőn megválnak tanáraitól és tudja azt, a mit azok tudnak, kecsegtetheti magát azzal, hogy tovább fog menni, mint ők. Nálunk senki se veszi hasznát elődjének, de utódjára sem hagy semmit.

E baj megorvoslása végett alapította Duruy a fensőbb tudományok tanodáját. Az volt szándéka, hogy a fiatal ember, ki hivatást érez magában a tanárkodás mellett még tudóssá is lenni, találjon egy helyet, hol képezhesse magát, tanítójától megtanulhasson egyedül is haladni; de ez a tanoda csak kezdetleges állapotban van, s mostan még a tanuló egészen a maga erejére van hagyva.

Midőn ez első nehézségek le lesznek győzve, a szerencsétlen tudós bizonyos lehet, hogy környezete rossz akaratában még eleget fog találni. A kik nem akarnak dolgozni, s a kik tudatlanságukat hitetlenséggel szokták takargatni, gúnyolódni fognak vele. Mennyi tréfát nem üztek Champollionnal, mikor a hierogliphák olvasását felfödözte. A hatóság sem fog késni beavatkozásával. A felügyelő első gondolata a bizalmatlanság lesz az oly tanító iránt, a ki osztályába nem tartozó munkával foglalkozik. A bizalmatlanság egyik erénye a mi közigazgatásunknak. Hogy a tanár a lyceumé, s ennek kell szentelnie minden idejét, oly elv,

melyet ünnepélyes kéziratok szentesítettek ; nem követ-e el tolvaj-ságot , ha idejét egyéb-re is használja ? Ha semmit se tenne , nem lehetne vádolni , hogy osztályán kívül egyéb-bel is foglalkozik , de mihelyt elég oktan dolgozni , gyanús lesz , azt hiszik elhanyagolja növendékeit. A felügyelő , ki elébe kerül az eset , már előre rosszul van hangolva a vádlott iránt. Ha egyetemi érdemei s szerencsés viszonyai állították helyére , elfogúlt lesz oly ember iránt , ki más úton akar emelkedni. Természetes , hogy jó vélemény-nyel van magáról , a ki magas állásra jutott ; joga van hinni , hogy a legjobb úton járt , s minthogy tudomány nélkül jutott el helyére , hajlandó a tudományt értéktelennek tartani.

A szerencsétlen tudósnak csak még egy menedéke van : a miniszterhez folyamodás. De a miniszter többnyire nem ért a tudományokhoz ; mi köze neki a nyelvészethez , felirattanhoz ; s minthogy a mit nem tud az ember , rendesen nem is tartja tudásra méltónak , hajlandó magas megvetéssel tekinteni rájuk. Nem hallottuk-e Fortoult szokott ünnepélyességével ekép nyilatkozni : A tudósság , a régi népeknek e szenvedélye“ E szó saját-ságosan hangzik oly ember szájában , kinek állásánál fogva a tudomány hivatalos képviselőjének és védőjének kell vala lennie. Fortoul esalatozik , mert a régi népek nem a tudomány , hanem a rhetorica iránt bírtak hajlammal. Az utolsó császárok udvarában már nem voltak valódi tudósok , hanem voltak rhetorok , kik a köz veszély közepett szép frázisokkal foglalkoztak. Évenként ismételték az ő virágos dícsbeszédekben ez árva fejedelmeknek , hogy ők Augustus utódjai és Marcus Aurelius örökösei , hogy a nép szereti őket s az ellenség remeg előttük , míg a birodalom összeomlásának zaja , a gothok és vandálok harczi kiáltása kettémetszette szavaikat s elnyomta üres körmondataikat.

Hogy egyetemünk megerősödjék és megifjodjék a tudományok iránti nagyobb érdeklődést kell ohajtanunk neki , meg kell győződnie ez elv helyességéről , melyet egyébiránt csak nálunk hoznak kétségbe , hogy a tanító testületnek tudós testületnek kell lenni. A tanároknak ez javára lesz ; az így nyert szellemi tevékenység megőrzi őket az vidéken való elsatnyulástól ; tanításuk sikere-sebb , elevenebb lesz , az élvezet , hogy jól ismert és kedvencz írójok-ról beszélhetnek , lelket önt előadásaikba. És a mi megtörtént Németországban , munkájuk befolyása ki fog hatolni az iskolából s

érezhető lesz az egész irodalmon. Mindenki láthatja, hogy a mi irodalmunknak jelenleg nincsenek eszméi. Megvan ugyan most is írói ügyességünk, kitünők vagyunk a tárgy részeinek elhelyezésében, tudunk könyvet írni; de tudni is kellene ebbe a könyvbe valami újat írni. E nélkül hasonlók vagyunk Róma hanyatlási korszakának retoraihoz, igen kik szépen tudták elmondani azt, a mi nem érdemlette meg az elmondást.

A tudomány fogja felfrissíteni az eszméknek azt a készletét, a melyből élünk a restauratio óta, de a mely már kezd kimerülni. Még egy más szolgálatot is várhatunk tőle. Mindenki ismeri a befolyást, melyet a hírlapirodalom gyakorol: többnyire ezután beszélnek és gondolkoznak az emberek, sokan vannak, kik más irodalmat nem is ösmernek. Szerencsétlenségre ez az irodalom javíthatatlan könyvelmőségre van kárhozthatva. Sokszor beszél itt az író oly dolgokról, mikről alig tud valamit, erélyesen védi néha azt, a miben kételkedik, s holnap tán megtagadja, s hányszor takarja el tudatlanságát valamely általános eszmével! A mi tanodáink vannak hivatva ellensúlyozni ezt a hévenyésző, felületes irodalmat. Ezért ragaszkodjunk teljes erőnkben a tudományos kiképzéshez, mely oly jó szokásokat kölcsönöz a szellemnek, mely felébreszti benne a komoly ismeret utáni vágyat, a részletekre kiterjeszkedő szabátosság iránti hajlamot, a merész általánosságok gyűlöletét, a dolgok alapos megismerésének szükségét és megtanít csak arról beszélni, a mihez tud az ember. E minden időben becses tulajdonok, különösen hasznosak ma, midőn ellenkező betegségben sinylünk; s kit illetnének meg azok jobban, mint azokat, kiknek hivatásuk az ifjúság növelése?

CONFUCIUS (KONG-FU-CSE)

ÉLETE ÉS FŐBB TANAI.

(Az Edinburgh Review után.)

A Krisztus születése előtti VI. század oly korszaka a világtörténelemnek, melyet a benne született nagy férfiak rendkívüli száma tett nevezetessé. Kelet és nyugot vetélkedni látszottak ekkor egymással bölcsek létrehozásában, a kik roppant befolyást voltak gyakorlandók az emberi gondolkodásra. E rendkívüli századában látta Görögország Xenophanest és Pythagorast, Persia Zoroasztert, India Buddhát, Khina Confuciuszt. A következőkben csak oda fogunk törekedni, hogy a böleselkedők utóbbikának életével és tanaival ismertessük meg a magyar olvasót, a nélkül, hogy párhuzamot akarnánk vonni közte és kortársai közt, a mi által őt bizonyára nem épen a legkedvezőbb fénybe állítanók.

Confucius születésének idejében Khina politikai állapota sokban hasonlított Japan mostani helyzetéhez. A Tsou uralkodó család ült ekkor a „Mennyei Birodalom“ trónján, mely család vagy kilenczszáz évig nevezetes hatalmat gyakorolt, melynek utolsó tagjai azonban gyengék, kicsapongók vagy jelentéktelenek voltak, úgy hogy már az erélyesebbek is közülök csak nehezen tudták fentartani tekintélyüket hűbéréseik vetélkedése ellen. A nemesek csak korlátolt mérvben támogatták az uralkodót, majd egymással szöveterkeztek a meg-megújuló háborúban. Alattomos fondorkodások, megsértett fegyverszünetek, kegyetlen mérszárlások csak homályosan derengnek át a századok ködén. Igaz

ugyan, hogy a vetélkedő főnökök harezai, kiknek neveit tán hűsz európai sem tudja helyesen kimondani, s a kik csaknem megannyian darabokra lőnek vagdalva ötven évvel a marathoni ütközet előtt, e harcok, mondom, csak alig gerjeszthetnek érdeket a mai nemzedék olvasójában, de mégis szükséges volt legalább oda mutatni az országnak e korbeli állapotára, mint a mely lényeges befolyással volt Confucius pályájára, alkalmat és nyomosságot adott némely legjellemzőbb mondásainak és nem csekély mérvben járult hozzá komorra tenni későbbi éveit, a mi, ha munkássága kevésbé rosz napokra esik, talán soha sem állt volna elő. Szülőhelye és szülői hasonlóan kiválóak voltak. Ama termékeny vidék, mely Sán-tung név alatt mint a Nien-fei lázadás utolsó erőde vált híressé, már ama kora időkben is eléggé ismeretes volt azon dühnél fogva, melylyel a vetélkedő törzsek hegy-szorosaiban harcoltak, és melylyel, karddal és szuronyal kezükben, majd megtámadták, majd védelmezték a népes és jól megerősített városainak falaiban tört réseket. Ezen harczi országban különösen kitűnt egy Hei nevű harcos hősiessége, melyet ez egy Pejáng nevű erőd ostrománál tanúsított. Oly büszkeséggel beszélték ezt sátrak- és kunyhókban, mint a minővel a zsidó papok Dávid vitézségéről s a római nők Horatius hős tettéről emlékeztek. És valóban a khinai harcos bátorsága kiállja a hasonlatot akár a zsidók, akár a rómaiak ünnevelt hőseivel. Úgy látszik, hogy Hei barátai egy szándékosan nyitva hagyott kapun a városba hatoltak, de alig jutottak be, a védrács azonnal leocsáttatott: a hős két kézzel fogta meg a súlyos rácsot és keblét az ellenség löveteinek kitéve, addig tartotta azt fel rendkívüli erejével, míg minden társa biztosságban ismét kijutott. A hősiesség eme cselekménye kora csodájává tette Heit; ámde neve már századok előtt feledékenységbe ment volna, ha fiának dicsősége őt ily fénybe nem állítja; Confucius ugyanis a pe-jángi hős második házasságából született.

A legendák, melyek hősünk bölcsője körül szövődtek, nem igen különböznek azoktól, melyek Zoroaszterét környezik. Bűvös álmok hirdetik előre mindkettőnek leendő nagyságát. Zsingtse-nek, Hei feleségének, egy mesés állat „egyszarvú és pikelyes mint a sárkány“ jelent meg; ez szájából egy drágakövet ejtett ki a következő fölirattal; „A víz lényegének fia fogja kö-

vetni a hanyatló Tsout és lesz trón nélküli király.“ A hagyomány azt bizonyítja, hogy a gyermeket azonnal születése után megfürösztötték egy folyóban, mely csodálatos módon eredt azon barlang nyílásánál, melybe őt anyja vitte volt; in n en, (nem pedig jellemének átlátszó tisztaságából) akarták megmagyarázni a jóslat szavait „a víz lényegének fia.“ A „trón nélküli király“ elnevezés az értelem királyságának legkorábbi kinyilatkoztatása, oly eszme mely a következő századokban ismét feltűnt oly nyelvekben, melyekről Confucius soha sem álmodott.

A gyermekkorára vonatkozó hiteles adatok gyérek és ki nem elégitők. Atyja az ő három éves korában halt meg. Neveltetési helye bizonytalan. Azt mondják, hogy már korán megkülönböztette őt komolysága, ahhoz hasonló, mely Mohammed ifjúságát jellemzé. Kora éveiből a következő adatot említik fel: „Szent edények rendezgetésével s a szertartáshoz tartozó dolgokkal szokott játszani.“ Ezen tény önkénytelen emlékeztet bennünket Athanasius gyermekkorára, a ki Alexandria porában játszva a keresztelést utánozta, s a fiatal Goethére, a ki atyjának vörösre festett zeneállványából oltárt csinált.

Confucius tizenkilenc éves korában házasodott meg. Egy fia volt, a ki iránt azonban nem látszik, hogy valami különös gyengédséggel viseltetett volna, és van okunk hinni, hogy elvált nejétől. Valószínűleg ekkor nevezte őt ki a kormány a magtárak felügyelőjének; de hogy meddig maradt ő ezen hivatalban, határozottan meg nem mondható. Huszonkét éves korában — nyolcz évvel mielőtt rendszerét némi tökélyre emelte—növénydekeket kezdett maga köre gyűjteni. Ő nem akarta leczkéit eredetieknek feltüntetni, hanem egyszerűen megvallotta, hogy ő csak a hajdani napok tanait adja elő. „Nem vagyok én olyan“, így szokott szólni, a ki tudományban született. „Olyan vagyok én, a ki szereti a régiséget s azt komolyan vizsgálja.“ Anyja halála után Lú-ba ment és tovább is tanította a fiatalságot. E korszakban, ügylátszik, különös figyelmet fordított a zenére. Egy idő óta hirneve fokozatosan emelkedett, de sok idő mult el, míg a tehetségét megillető helyet elfoglalhatta. A birodalom állapota a legkomolyabb aggodást keltette fel a hazafi keblében; s azon öntudat, hogy ő több oly tulajdonság birtokában van, melyek az újítót jellemzik, valószínűleg tágabb tér után geresztettek vágyat Hei fiában, mint a minőnek eddig örvendhetett.

A kormány gyengeségét kiki láthatta, míg a nagy családok folyton csak azért küzdöttek, hogy ha — a legesekélyebb felhívásra készek voltak az uralkodó ellen fogni fegyvert, saját pártosaikat pedig féken tartani nem tudták, a zsörtölődések napirenden voltak. Hasztalan lett volna a császárhoz folyamodni a nemesek ellen, mert ő nem volt elég halalmas arra nézve, hogy eredményesen léphessen közbe azok érdekében, a kik büszke szövetségeseinek elnyomása alatt szenvedtek; de szintoly hasztalan lett volna a nemesekhez folyamodni a császár ellen, mert ők mindig híven támogattak olyan, bár zsarnoki rendszabályokat, melyek saját kihágásaikat mintegy szentesítették. Szóval Khina akkori állapota nagyon hasonlított Anglia helyzetéhez VI. Henrik, — vagy Olaszországéhoz VI. Clemens pápa idejében. Ilyen időkbén mit tehetett mást a böles, mint hogy beoltotta a fogékonyabb keblekbe a becületesség és erény elveit, és gyakorlatba vette iskolája tanait saját hivatalában. Nem igen kecsgettette őt eredmény, hogy megkísérelje a körülte forrongó főurakra kéretlenül erőszakolni elméletét. Azon jobb napra várt, midőn valamely felvilágosodott törvényhozó az ő hírét hallva összműködésre fogja őt fölszólítani; addig azonban egészen távol tartotta magát a politikai ügyektől. Születése helyét, Lu városát is elhagyta, hogy kimeneküljön ama zavarokból, melyeket itt a polgárháború előidézett, és éjszakra, a békésebb Tsze helység felé, irányzá lépteit. Ide vivő útjában egy jellemző eseményt vett észre s arra jellemző észrevételt tett. Midőn a Te hegység lejtőin haladt, egy nőt pillantott meg, a ki egy sir mellett sirt és jajgatott. Confucius kihajolt kocsijából, és miután kis ideig hallgatódzott, odaküldé Tsze-Lu-t, hogy tudakolja ki az asszony bánatának okát. „Úgy sirsz, mintha bánat után bánatot tapasztaltál volna,“ így szólt Tsze-Lu a nőhöz. „És úgy is van“, volt ennek válasza. „Egy tigris ölte meg itt ipamat, valamint férjemet is; most pedig gyermekemet érte ugyanazon sors.“ Confucius kérde tőle, hogy miért nem megy máshova lakni. „Mivel itt nincs zsarnok kormány“, felelé erre a nő. A böles pedig növendékeihez fordult és így szólt: „Gyermekeim, véssétek emlékezetetekbe e szöveget: a zsarnok kormány rettenetesebb mint a tigris.“ E történet mely első tekintetre valami arab mesére emlékeztet, a megható igazság bélyegét hordja magán és ép úgy tartozik a mai Khinához, mint a hajdan korihoz. A tudósnek politikai zavarok okozta mene-

külése egészen természetes. 1863-ban sok száz tekintélyes egyén menekült Nan-kingből az angolok által elfoglalt Sang-haiba. A szörnyű sir s a mellette fülhasítólag jajgató özvegy mindennapi látmányok San-tung és Kiáng-Szu-ban. A vad állatokra való czélzás épen nem túlzott; mert még napjainkban is vadásznak tigriseket a déli vidéken, s az elhagyottabb tájakon utazó idegen ugyancsak megzavarodik, midőn váratlanul párdűcz vagy hiúz fekhelyére talál. Az igazságos kormány becese bizonyára nagyban emelkedik az általtal is, hogy oly igen nehezen található; s a khinai még ma is kész volna kitenni magát a tigris részéről fenyegető veszélynek, hogy a mandarinok igaztalanságát és elnyomásait kikerülhesse.

Midőn a bölc s a szándékolt helyre ért, nagyon jól fogadtatt. Tsze herczeg, (a mint Dr. Legge a királyfit nevezi) nagyon örült Confucius jöttén. Többször bocsátkozott vele értekezésbe és nem egyszer kérte ki tanácsát különböző ügyekben. Becsülésének egészen keleti modorban adott kifejezést, midőn késznek nyilatkozott Confuciusnak ajándékozni Lin-ku városát, melynek jövedelméből ez kényelmesen és gond nélkül megélhetett volna; de a bölc visszautasítá az ajándékot és így szólt növendékeihez: „Az előkelő ember csak tett jótéteményért akarja elfogadni a vizontszolgálatot. Én tanácsot adtam a herczegnek, de ő nem hallgatott rám, és most e helységgel akarna megajándékozni. Távolság sem ért ő engemet.“ E magas lelkiületet tanúsító nyilatkozatot kétségkívül megmondták a herczegnek, a ki csodálattal és bámulattal eltelve többször tett kísérletet, hogy őt valamely hivatal elfogadására bírja, úgy látszik azonban, hogy a szolgák urokat ellene izgatták, mert ő nem sokára visszatért saját országába. Az állam zilált állapota s az egymással küzdő főurak jelleme elvették kedvét a hivatal elfogadásától s ő egészen az irodalmi munkásságnak szentelte idejét. A Lú-ba való visszatértét követő tiz vagy tizenöt év volt irodalmi életének leggyümölcsözőbb korszaka.

Végre az ügyek vezetése oly államférfiak kezeire bízott, a kikben bizalma volt, és Confucius ötven éves korában hivatalt vállalt. Kezdetben Tsung-tu városának főnökévé neveztetett ki, később a könyvek segédfelügyelője, végre az igazságszolgáltatás minisztere lett. Ez utóbbi minőségében a törvény és művelődés úttörőjeként tűnik fel. A kereskedőket, a kik hamis mértéket használtak, keményen büntette; az erkölcsök javítására szigorú törvényeket hozott

a kicsapongás ellen; körülnyírbálta a nagy családok befolyását, és lerontotta a városokat, melyek azok hatalmának székhelyeit képezték; az előkelők támadásait oly erélylyel tudta ellensúlyozni mint Rienzi; a rablást és törvényteleniséget V. Sixtus állhatatosságával nyomta el. És e gyökeres újítások végrehajtása közben nem kevésbé munkálkodott az udvari szertartások behozásán, az ünnepek alkalmával megtartandó formák rendezésén, a temetkezési szokások megalapításán. Mialatt a néposztályok viszonyait szabályozta s a roppant birodalom törvénykezését egészen átalakította, úgy látszik, mintha egészen el lett volna mélyedve annak megfontolásában, hogy vajon a koporsók belseje négy vagy öt arasznyi legyen-e, és vajon a sirok körül szabadjon-e fákat ültetni, avagy nem. Épen a csekélynek a nagygyal való ezen egyesítése az, a mi Confuciuszt oly mély titok gyanánt tünteti fel a nyugoti vizsgáló szemei előtt. Mi nem tudunk olyan színészt képzelni, a ki ugyanazon egy éjszaka Hamletet, Poloniust és Granediggert játsza. Mi talán nagyon is elhamarkodva becsültünk túlságosan nagyra kevésbbé gyakorlati embereket, és vetettünk meg olyant, a ki mint államférfi és újító egyaránt méltán tarthat igényt tiszteletünkre.

Talán ugyanazon időben és bizonyosan ugyanazon században, melyben Confucius Lu-ban a méltányosság és igazság uralkodását helyreállította, tett Pythagoras Crotonában kísérleteket az államférfi kellékeinek meghatározására. Mily nagy buzgósággal törekedtek a tudósok, hogy felfedezzék azon alapeszméket, melyek ama kitünő és nagyravágyó férfiú cselekményeit vezérelték, a ki először tartott igényt a „bölesész“ névre, — míg másfelől alig merjük mondani, hogy van csak egy tudós is, a ki megkísérelte volna a khinainak államtanát megmagyarázni. És mégis, ha az credmények után itélünk, a két törekvés viszonylagos fontossága távol sem állítható párhuzamba. Pythagoras kísérlete, mely oda irányult, hogy a születési aristokratia helyébe az értelmet állítsa s a kormányzó testületet testvériséggé változtassa, ugyanazon században halt meg, a melyben született. Hogy Byron szavait idézzem: „Ezen nagyszerű és magasztos bölesészet politikai tervei, miután csak rövid ideig voltak eredményesek, csak tehetetlen szabadkőművesség álcázkodásait és féleszü ascecták rajongó szertartásait hagyták maguk után.“ Confucius kevésbbé nagyratörő rendszere ellenben kétezzer évig maradt fenn,

ezalatt száz meg száz millió emberi lény viseletét szabályozta és Ázsiában, Amerikában és Ausztráliában számlálja híveit.

Azonban a bölcs hírével együtt irigyei és árulói száma is növekedett. Bölcs kormányzata Lú tartományát veszélyes elsőségre emelte. Előbbi védnöke, Tsze herceg, azt hitte, hogy ama tartomány, mely csakhamar az egész birodalom nagy tudományú és magas lelkületű férfainak gyűlhelyévé lett, könnyen veszélyes szomszédná válhat. Eltökélte tehát magában, hogy elidegeníti az uralkodót a bölcstől s e szándéka végrehajtására oly cselhez folyamodott, mely feltűnőleg emlékeztet bennünket Bálámnak Israel gyermekei ellen folyamatba vett mesterkélésére. Ugyanis Lú-ba ajándékképen nyolcz kitűnő szépségű, az örömlányok minden fogásaiban jártas nő küldetett. A herceg nem tudott ellenállni társaságuk csábjainak és kicsapongásba sülyedt. Keserű volt a királyi tanácsnok csalódása a hercegre, kétségbe azonban még mindig nem esett. Ámde a dolgok mindinkább rossz fordulatot vettek. A vallás szertartásai elhanyagoltattak s a nagy tavaszi ünnepek alkalmával a bölcs ellen, látszólag ugyan akaratlanul, nagy sértést követtek el. Oly intés volt ez, melyet nem lehetett félreértenie, Confucius bánatteljesen útazott el, de örömmel fogadta volna visszahívását. Ámde a herceg csak egyre folytatta kicsapongásait, s a bölcs tizenhárom fáradságos évet töltött hazátlan vándorlásban. Útazásai egyik udvartól a másikhoz nem valami különösen érdeklők, oly uralkodót szeretett volna ő találni, a ki hajlandó lett volna az ő nézetei szerint kormányozni; ilyet azonban hasztalan keresett. Nem egy herceg kínálta őt meg hivatal- és nyugdíjjal, de úgy látszik, hogy ő újabb csalódástól tartott és nem mert összeköttetésbe lépni oly udvarral, a hol elveiből engedményeket követeltek volna. Inkább választá a becsületes szegénységet mint az erkölesi sülyedéssel járó gazdagságot és tekintélyt. Vagy hogy saját szavait idézzük: „Durva rizs volt ételém, tiszta víz az italom, meghajtott karom a fejem alja és mégis — én e dolgok közepett is boldog voltam. Becstelen úton szerzett gazdagság és tisztelet olyan elöttem mint a tova úszó felleg.“

Nem követjük őt bujdosása drámájának különböző jelenein keresztül. Csak egy hiteles esemény akarunk még felhozni, mely egészen jellemző keletre nézve. Vei-ben kénytelen volt Nan-tszé-val, Khina Iszebel- vagy Klytemnestrájával, az ott

uralkodó hercege nejével találkozni. „Ez a bölccsel találkozni akart s ő akarata ellen engedni volt kénytelen.“ Kétséget sem szenved', hogy ő ártatlan volt a rosznak még csak gondolatától is, ámde tanonca Tsze-Lu nem tudott megbarátkozni azon gondolattal, hogy mestere ily nő társaságában volt, és hasztalan esküdözött Confucius, mondván: „Ha helytelenül cselekedtem, ám taszítson el magától az Ég! igen, taszítson el magától az Ég!“ Egy napon a hercege fővárosa útezain Nantszé-vel ugyanazon kocsiban kocsikázott és rábirta Confucius, hogy őket egy másik járműben kövesse. A hercege, meglehet, ezzel csak megtisztelni akarta a bölcset, de a nép észrevette a helytelenséget és így kiáltott fel: „Elöl a kéj, hátul az erény!“ Confucius elszégyenülve mondá: „Én soha sem láttam embert, a ki annyira szeretné az erényt mint a szépséget.“ Lehetetlen volt tovább Vei-ben maradnia s ő újra elkezdett városról városra járni hasztalan keresve a különböző tartományokban olyan kormányzót, a ki hajlandó lett volna az ő elveit elfogadni. Állhatatosan utasított vissza minden pénzbeli ajándékot, ámbár vándorlásai közben ugyancsak gyakran volt a legnagyobb szegénységben. Szorgalmasan dolgozott a régi könyvek átnézése és rendezésén. Figyelmét leginkább a Ju uralkodó család korából hátrahagyott irodalmi maradványokra és különösen a Su-king-ra, avagy a „Történet könyvére,“ fordította. Hihetőleg az ő kezének vonásait találjuk a Li-ki-ben, vagy „a szokások könyvében is.“ Az „Ódák-könyve“, 311 költemény, melyek ugyanazon helyet foglalják el a kínai irodalomban, mint Homer művei Hellasában, az ő felügyelete alatt állítottatott és rendeztetett össze. Lelkesedett hévvel dolgozott a Ji-Kingen, avagy „a Változások könyvéen“, melyet oly gazdag aknáknak tartott, hogy azt szerinte mindig nyereséymesen lehet művelni. „Ha életem néhány évvel megtoldatott volna“, ezek saját szavai, „ötven évet fordítottam volna a Ji tanulmányozására, és akkor talán ment lettem volna a nagy hibáktól.“ Egyébiránt igen nehéz volna meghatározni, hogy e könyvek mely részletei eredtek maga a bölcs kezéből. Ő valószínűleg csak régi szövegek lelkiismeretes gyűjtője és rendezője volt. Nem mondjuk, hogy összekapcsoló lánczokkal nem látta volna el a régiek okoskodásait és jegyzetekkel nem világosította meg az elévült kifejezéseket; egészben azonban ő csak egy nagyobb remekműnek a szerzője, azé t. i. mely a „Tsen-Tszen (tavaszi és őszi korrajzok)“ czímet viseli, és melyben ő hazá-

jának, a Lu tartománynak, történetét írta meg. Fáradozásai nélkül a régi művek valószínűleg elvesztek volna, ő azonban azoknak csak kiadója nem pedig szerzője. Ama történeti mű, melylyel gyűjteményét megtoldotta (s mely, sajátságos, Khina Pentateuchjává lett) az utókor tiszteletében a másik négygyel egy rangot foglal el, ámbár maga a szerény böles valószínűleg mértéken felül megtiszteltnek tartotta volna saját művét az által, hogy azt oly magasztos könyvekkel egy sorba állították. E műnek bevégezése töltötte be utolsó éveit. Ezentúl a politikai ügyekbe csak egyszer avatkozott ismét, de oly eredménnyel, mely eddigi csalódásainak koronáját képezi. Tsze hercege ugyanis egyik hivatalnoká által meggyilkoltatott. Olyan szörnyű esemény volt ez s oly lázító körülményektől kísért, hogy a böles könyörögve kérte saját urát, hogy a gonosz tettet megbosszulja. Lu hercege azonban nem volt hajlandó czivódást kezdeni szomszédaival és saját segédforrásai gyengeségével mentette magát. Ámde a khinai Zimri árulása oly feketének tünt fel Confucius előtt, büntetlenségének előre látható eredményei oly veszélylyel látszottak fenyegetni, hogy ő bosszúkiáltásával más udvarokhoz is fordult. Mind hasztalan! könyörgése sehol sem talált meghallgatást. Ugyanezen időben halt meg egyik kedvencz tanoncza Tsze-Lu. E veszteség hire teljesen megtörte a különben is sokat szenvedett böles lelkét. Az évek s a viszontagságok porba hajtották őt. „Egy reggel korán — így beszélük — felkelt és háttára tett kézzel, botjára támaszkodva, fel alá járkált ajtaja előtt feljajdulva :

„A nagy hegy elporlik,
Az erős gerenda eltörik,
S a böles növényként hervad el!“

E szavak után ágyába feküdt, melyet soha sem hagyott el többé. Tsze-Kung, egyik kedvencz tanítványa, örködött mellette és ápolta őt, ámde az ő odaadó ragaszkodása nem nyujthatta meg a mester életét, a ki egy hét mulva meghalt, épen midőn hetvenharmadik évét végezte be. Kis-fu-hien városától éjszakra mintegy mértföldnyire temették őt el, a hol egy nagyszerű, márvány oszlopokkal és porcellán tetővel díszelgő templom emlékeztet nevére. Sirja egy fák és bokrokkal dűsan benőtt zöld halom, melyhez hosszú cziprussorok vezetnek, s melyet kezeikben bambusz tekereseket tartó bölesek roppant alakjai őriznek. Későbbi császárok fest-

ményekkel diszitették és áldozatokkal ünnepelték a szent helyet; s az újabb időben fellázadt csapatok legvadabb vezére is, midőn kérdezték tőle, hogy le akarja-e rombolni a sirhalmot, mint a legnagyobb sértést útasította vissza azon gondolatot, hogy ő szentségtörőkezekkel közelíthetné meg a helyet, a hol „tízezer nemzedék tanítójának“, a legszentebb jósnak és bölcsnek“ szelleme nyugszik.

Tanítványainak ragaszkodása lehetővé teszi, hogy magunknak pontos fogalmat szerezzünk Confucius jelleméről és szokásairól. Tudjuk, hogy mit viselt nyáron és mit viselt télen; tudjuk, hogy milyen volt tartása, ha hegyre ment fel és milyen, ha kapu alatt ment el; tudjuk, hogy mit evett, mit ivott, mikor beszélt, mikor hallgatott, miként lépett kocsiba és mily arczczal fogadta az ajándékot. Tudjuk, hogy milyen volt magatartása az áldozatnál, az urvarnál, a templomban, a faluban, vagy éjjel, ha alva feküdt. Az éberség, melylyel minden mozdulatára vigyáztak, csak azon kiméletlen kémkedésben találja hasonmását, melylyel, ha a Talmud szavainak hitelt adhatunk, a zsidó rabbik tanítványai meste-reiket kísérték vagyis inkább üldözték. A ki Platot és Xenophont olvasta, azt hiszi, hogy ő már most meglehetősen pontos fogalommal bír Sokratestől; ámde a vonások, melyeket Soproniskus fiáról két kitünő növendéke irataiban találunk, ép úgy viszonylanak Confuciusnak tanítványai műveiben élénk terjesztett arczképéhez, mint valami sötét árnykép a sikerült fényképhez. Jui, Tsze-kiu, Tsze-kung és más kedvenceinek éber szeme mesterük legapróbb részleteire is szorgosan figyelt, melyekről azután tollak híven megemlékezett. A nyugoti olvasó mosolyog, ha látja, hogy mily pontossággal jegyezték fel ezek még ugyancsak trivialis jeleneteket is; de inkább csodálkozásra mint gúnyra lesz hajlandó, ha megtudja, hogy a test mozgatása, a ruha változtatása, az arcz kifejezése, melyekre olyan lelkiismeretesen figyeltek a Tsou uralkodó család udvarában, még most is észlelhetők bármely mandarin palotájában, Mantsúriától kezdve a julini öbölíg. Khina kivételével bármely országban e szó „divat“ együtt jár a változás fogalmával; ámde Confucius lánczra verte ezt a Proteust és megállította ezen gördülő kereket. A térdhajtások, hajlongások, az arczmozgatások, melyeket ő gyakorolt először, sok nemzedékeken át ismételtettek a „Közép Virágában“ a tudósok és hivatalnokok által. Az olvasó ezt tekintetbe véve nagyobb érdekléssel fog te-

kintetbe véve nagyobb érdekekkel fog tekinteni oly részletekre, melyeket különben köznapiaknak tartott volna; és mivel a másolatok bámulatatos sokasága fekszik szeme előtt, nem kell az eredetit a legördült századok messze fekvő méhében keresnie.

Ha magunk köré gyűjthetnők a tudósokat, a kik a Lu-bau tartózkodó udvar dicsőségét képezték, e csoport közepén „egy erős, testes férfiút látnánk, telt, vörös, kissé komor arczezal.“ Öltözéke, melyen csak egy vörös pontot sem vehetünk észre, selyem és ködmönből áll, mely utóbbi fekete, ha báránybőr, fehér, ha özbőr és sárga, ha rókabőr. Jobb kabátújja rövidebb mint a bal. Nem sokat és hallgatagon eszik, mindig ugyanannyi rizst véve maga elé, mint a mennyi húst, és soha sem ül le, ha gyömbér nincs az asztalon. Az étel egy részét komolyan és tiszteletteljesen teszi félre áldozatként. Le nem ül, ha a terítő vagy a vánkos nincs egyenesen letéve. Ha a király elé megy, a lépcsőkön két kézzel tartja fel ruháját, meghajtja testét és visszatartja lélekzetét. Ha urának királyi pálczáját viszi, úgy meghajlik alatta, mintha össze akarna roskadni annak súlya alatt. Tekintete félénk, s ő úgy vonzolja lábait maga után, mintha azok valamiben megakadtak volna. De mihelyt eljő az uralkodó színe elöl és leér a lépcsőkön, arca felderül és tekintete vidám lesz.

Ha nem áll a nagyok előtt, magaviselete egyszerű és bizalmas. Tanítványai mindig vele járnak, és minden képzelhető dologról intéznek hozzá kérdéseket: irodalomról, zenéről, viseletről, udvari szertartásokról, állam-tudományról, háborúról, adóról stb. Ha mond valamit, rendesen másra hivatkozik és gyakran idézi az elhunyt írókat. Ha fiatalabb korú, de felsőbb rangú megy el előtte, felkel és mélyen meghajtja magát, de ugyanezt teszi, ha gyászolót vagy vak koldúst lát, mert szerinte a bánat és szomorúságnak szinte megvan a maga méltósága. Ha valamelyik tanítványa beteg, gondosan ápolja őt; ha pedig olyanok nevét említi előtte, kik szép reményekkel kecsegtették és fiatalon haltak el, bőven folyik könyeinek zápora.

Lehetetlen olvasni beszélgetéseit és jelleme vonásait a nélkül, hogy érdek ne gerjedne bennünk iránta. Könnyen eltalálhatjuk a fiatalságra gyakorolt befolyásának titkát. Az a tanulójai és vágyaival való rokonszenvből keletkezett. Ha valaki tanulni akart, bizton számíthatott segítségére. A kik nagy hévvel

kezdték és később lazultak, azokat gúnynyal ösztönözte munkáságra; meg kell itt jegyeznünk, hogy az ember fényoldalai nem egyszerre szoktak feltűnni. Ha Confuciusnak az első időszakból való tanításait olvassuk, ő úgy tűnik föl előttünk, mint a ki nagyon is szigorúan ragaszkodik a külsőségekhez. Kifejezései merevek, rendszere különböző részeinek összeköttetése laza és határozatlan. Ámde ha mélyebben tekintünk és megbarátkozunk a különböző növendékek egyéni sajátásaival, a kik körülötte gyülekeztek, kedvezőbb fényben fogjuk őt látni. Kezdetben hajlandók vagyunk azt hinni, hogy „a trónnélküli király“ ugyanazon bajban szenvedett, melyben sok koronázott fő, és azt kérdezzük magunktól, hogy mi van hát ezen nagyhirű rendszerben más, mint szertartás és ismét csak szertartás? Ámde ha szorgosabban folytatjuk vizsgálódásunkat, magunk is át fogjuk látni első tekintetünk felületességét. A tudomány iránti komoly szeretete, a nagyinak és jónak tisztelete, az aljas úton nyert világi javak megvetése, az erényes szegénység iránti rokonszenve — ezek azon vonások, melyek előtérbe lépnek, és melyek magasztos jelenlétében az apróbb hibák csak alig észrevehetők.

Hogy nézetei tisztaságát és érdemeit minél kitünőbb fénybe állítsuk, szabadjon itt felhoznunk egyik másik főtulajdonát, melyek együttesen tették őt a khinai bölcsesség teremőjévé. A köznép magasztalásával soha sem gondolt, és nem volt elégtelken, habár az emberek nem figyeltek is rá. „Szigorú, ha kell, de soha sem túlságig. Az erényre gondol és nem a kényelemre, a törvény szentségére és nem az ajándékra. Soha nem aggódik, soha sem fél; magaviseletében alázatos, fölebbvalók iránt tiszteletteljes; gyengéd ha táplálja, igazságos, ha kormányozza a népet.“

Ennél magasztosabb jellemet aligha találunk az emberek közt. Confucius jellemének vonásait minden nemzedék legbölcsőbb és legjobb embere nyilvánította nemeseknek, és a mig az emberi természet jelen minőségében fog maradni, azok meg is fogják tartani helyüket. A szertartás változhat, a dogmák megszűnhetnek, a tudomány bővílhet, ámde az emberiség nagy erkölestanitőinak ama dicső kiváltságuk van, hogy tanuk lényegben azonos és változhatlan, bármint változnak is a körülmények s az idők.

Egyébiránt Confucius tanában a megjegyzésre legméltóbb pont talán épen a régiekre való folytonos hivatkozás. Sok nagy

tanító alapította tanait azon nézetekre, melyeket már mint uralkodókat talált elő: az ismertről ment át az ismeretlenre. Valóban csaknem minden nagy újító kedvencz magatartása bizonyos értelemben a kiegészítőé volt. Az újító persze mindig azt igéri, hogy el fogja választani a régi rendszer murváját az általa kínált tiszta szentől, de rendszeren mégis el kell ismernie, hogy a múltban is van valami kitünő. Ilyenkor aztán tiszteletteljesen oda módosítja szavait, hogy ő bevégezni jő, nem pedig lerombolni. — Khina bölse különbözik vetélytársaitól. Ő, hogy saját szavaival éljünk, csak szállító volt, nem pedig készítő. Ő nem tökéletesíteni, nem bevégezni jött, hanem helyre állítani. Az ő nézete szerint haladás lehetetlen. Mi mindössze csak annyit remélhetünk, hogy egykoron még elérjük őseink magasztos zászlaját. Idővel engedelmesség és alázat által talán még magunkévá tehetjük a hajdanok nagyjainak tökélyeit, de felülmúlni Jaót vagy Sunt még remélnünk sem szabad. Ezen eszme az, mely összes művein átvonul; e két szent magasztalásával minden lapon találkozunk; életüknek minden jelenete, a különböző körülmények közötti magaviseletüknek minden apró részlete dicsbeszédre szolgáltatott neki alkalmat. Bámulat tárgyai voltak ők előtte azon módnál fogva, melylyel maguknak hatalmat szereztek, s a melylyel azt kezelték. Így szólt a mester: „Mily magasztos azon mód, melylyel Sun és Jao a birodalmat kormányozták! Értelmi és erkölcsi adományaik ép oly kiválóak voltak, mint szellemök. A felsőbb ember csak azért műveli magát, hogy nyugalmat szerezzen az egész népnek. Jao és Sun is mindig csak erre törekedtek.“ Ha ama felsőbb bölcseségről beszélt, mely a császárok elsejének uralkodását jellemzé, még kelletlenül is túlságosabb nagyítás hibájába esett, és a föld nem tartalmazott olyasmit, a mit hőse nagyságának jelképévé tehetett volna: a mester így szólt: „Valóban nagy volt Jao mint fejedelem! Mily magasztos volt ő! Csak az ég az, a mi nagy, és csak Jao az, a ki annak megfelel! Mily roppant volt az ő erénye! A nép nem tudott számára nevet találni. Mily magasztosnak tünik ő föl a munkákban, melyeket végrehajtott! Mily dicső a szabályokban, melyeket behozott!“ Könnyen látható, hogy mily befolyással volt a múltnak ezen eszményítése és magasztalása a khinaiak kedélyére. A mondatokat, melyeket itt idéztünk, ők nyugoti előtt érthetetlen magas fokú tisztelettel tekintik. Ezek

azon lámpák, melyek fényével világittatik meg minden cselekmény, minden szándék, minden kérdés. Befolyásuk nem hogy gyengült volna, hanem még inkább erősbült a századok folyamában. Az ellenvetések, melyekkel ma a mandarinok újjítási törekvései találkozhatnak, nem onnan erednek, mintha az ellenállók nem tudnák átlátni a szándékolt változtatások előnyeit. Azon mélyen gyökerező benyomásban kell azok okát keresni, melyet a folyton hátratekintő bölcse tanai oltottak keblükbe. A hivatalnokok és előkelők nem tagadják a külföldi szokások kitűnő voltát, de ha valaha rávehetők lesznek azok elfogadására, bizonyára azon hízelt tudattal fogják megnyugtatni lelküket, hogy ez előnyökkel már őseik is birtak ama sokat emlegetett aranykorban. A mennyei birodalomban változás nem annyit jelent, mint előrehaladás, hanem mint hátra menés. Az már egyszer sarkigazságnak van elfogadva, hogy sohasem jöhet oly kor, mely tudományban, kegyesség és boldogságban a múltat felülmúlná. Ez volt Confuciusnak első és alapelve; szerencse még, hogy más újjítók csak ritkán vagyis inkább soha sem indultak ki ily nézetből. Igaz ugyan, hogy nem egy nemzet tekintett örömmel hátra a tisztaság, igazság és béke arany korára; de ez mindig azt remélte, hogy századok lefolytával még dicsőbb korszakot fog elérni.

A kérdés azonban még mindig áll: Mik voltak Confucius rendszerének megkülönböztető vonásai? Legutolsó fordítója és életírója, Dr. Legge, vallástalannak és szellem nélkülinek bélyegezte őt. Meglehet, hogy olvasóink e sorok folytatását látva ezen ítéletet nagyon is szigorúnak fogják találni. Rendszere kétségkívül sok kívánni valót hagy hátra és hiányossága leginkább azon irányban érezhető, melyet Dr. Legge a fentebbi két jelzővel mutatott ki. De fővonásai akkor lesznek leginkább észrevehetőek, ha rövid kivonatot igyekszünk adni abból, a mit tanaiból tudunk: — 1. Az isten természetét: 2. A gyermeki viszonyokat; 3. A halált; 4. A természetfölöttit illetőleg.

I. Tekintsük tehát először az isten lénye és tulajdonaira vonatkozó tanainak összegét.

Dr. Legge azt bizonyítja, hogy Confucius, az őskor iránt tanúsított minden roppant és mély tisztelete daczára is, az általunk érintett, oly nagy horderejű tárgyat illető tanaiban messze elmaradt elődei után. „Az isten neve ugyanaz a Si-king- és Vu-kingban. Ti

vagy Sang-ti úgy tűnik itt fel mint személyes lény, a ki az ég és föld fölött uralkodik, az ember erkölcsi természetének szerzője, a nemzetek kormányzója, a ki által a fejedelmek uralkodnak s a főurak törvényt szabnak; ő a jónak megjutalmazója s a rossznak büntetője.“ Confucius inkább csak az Égről szeret beszélni. „A ki az Ég ellen követ el bünt, kihez imádkozhatik az?“ ezek saját szavai; és ismét: „Tanulmányaim alatt fekszenek és szellemem magasra tör; de itt az Ég, a ki ismer engem.“ Ha a dolog csak anynyiban áll, hogy Confucius az egyik elnevezésnek adott előnyt a másik fölött, akkor még nincs okunk öt közvetlenül istentagadónak bélyegezni; és valóban, a mint látni fogjuk, egy görög, a ki Confucius századában élt, s a kiről eddigelé csak futólag emlékeztünk meg, egy istent hívőnek neveztetett azért, mert oly szavakat használt, melyek Confucius szavaival teljesen összeesnek. Xenophanes, kinek élete nem egy tekintetben volt Confuciuséhoz hasonló, azon meggyőződést hirdette, hogy az Ég, a maga fény- és roppantságában, valóban és igazán maga az istenség. Ha Xenophanes istentagadó, ám neveztesék Confucius is annak; de ha Aristoteles szava szerint az eleai iskola alapítója „midőn szemeit az ég mérhetlenségére irányzá, azt nyilatkoztatta ki, hogy az isten egy“, akkor a kínai bölcs ellen felhozott vádat sem szabad elfogadnunk.

Hasztalan keresnénk Confucius műveiben czélzásokat egy személyes istenre, azon kinyilatkoztatásokhoz hasonlókat, melyek a zsidók szentírását áthatják. A sémi emberek s a sémi könyvek merész képeket használtak. Az ő istenüknek van jobb keze, kinyújtott büntető karja, kegyenczeiről gondoskodó szive, ellenségeit elseprő lehelle. Az értelmes orthodoxok, a kik test és szenvedély nélküli istenben hisznek, úgy tekintik e kifejezéseket, mint kissé erős képeket. Hogy e kifejezések a jósoknak és zsoldtárenekeknek, a kik először használták azokat, valami mást jelentettek volna, mint szellemi eszméket, senki által fel nem tehető: de hogy e szellemi jelentésüket mindig megtartották volna még a bálványok után vágyakodó elkorcsosult zsidóknál is, ezt kevés író merné állítani. A kínai néptest a Krisztus előtti ötödik században ép oly anyagias volt, mint az Áház korabeli zsidók s ép oly tudatlan, mint a középkori keresztyének. Ilyen emberek bizonyára bármely félreérthető mondatot aljas autrophomorphismus fogalmaival zavarták volna össze. Confucius, úgy látszik, nem mert oly nyelvet használni, melyre köny-

nyen építhettek volna kézzel fogható vagy anyagi rendszert. A bálványimádást, e szót azon értelemben véve, melyben mi használjuk, ő gyűlölte és megvetette; és azért vagyunk mi hajlandók hinni, hogy ő az „Ég“ szó használata által csak oly kifejezés alkalmazását akarta elkerülni, mely könnyen adhatott volna félreértésre alkalmat. Nagyon jól ismerte ő honfitársai jellemét, és tudta, hogy mennyire lehet bennök bizni, s hogy mely pontnál lesz jó megállni. Ha tekintetbe vesszük a hajdankor iránti tiszteletét, biztosak lehetünk benne, hogy csak valami nagyon fontos ok bírhatta őt eltérésre annak szokásaitól. Ha Jao és Sung tisztelettel beszéltek Ti és Sang-ti-ről, már az is elég ok lett volna arra nézve, hogy ő imádással beszéljen róluk. És mégis, ő ezt nem tette, sőt ellenkezőleg, mindig gondosan kerüli a személyi nevet. Hogy ennyire eltérjen közönséges szokásától, arra csak valami erős ok bírhatta őt. Ezen ok, mi legalább nem hihetjük, hogy a hideg hitetlenség lett volna.

Mi meg vagyunk győződve felőle, hogy a khinai böles egy nem ihletett írónak sem áll utána, a mi a minden fölött uralkodó és mindent értő örök hatalomról való fogalmait illeti, de népe hajlandóságát ismerve, az istenségről alsóbb és fokozatos fogalmat igyekvők annak adni. Olvasta a hajdankor emlékirataiban, hogy a Sang uralkodó család első tagja Sang-ti imádását hozta be, s hogy ugyane család ulolsó uralkodója a kegyeletlenség és örült-ség szörnyetege volt, a ki „agyagból emberi alakokat készített, azokra isteni neveket ruházott és újjongott, ha érzéketlen elleneit a koczkajátékban legyőzhette.“ Ilyen erkölestannál bármely más jobbnak látszott neki. Azért került ő az istenség tulajdonaira való minden olyan czélzást, melyet az anyagelvűség félreérthetett vagy elferdíthetett volna.

Még egy okot hozhatunk fel, mely a most említetttel együttműködve tartózkodást parancsolt Confuciusnak e nagy horderejű dologban. Nem szabad t. i. felednünk, hogy ő kora és országának nem volt egyetlen törvényhozója. Lao-tsze, a nagy befolyású és számos tagokból álló Tao felekezet alapítója, ismeretes volt Confucius előtt, s e nagy vetélytársával történt találkozásai kétségkívül színezetet adtak tanainak. Gyakran jöttek ök össze, meghallgatták egymást, vagy kérdéseket adtak egymásnak. Lao-tsze volt az öregebb, s ő már bevégezte rendszerét és biztosította hírét, mi-

dön Confucius még tanult s az igazságot kereste. Könnyen következtethetjük, hogy a viszonylagos bizalmatlansággal kezdett beszélgetések, visszavonhatlan ellenszenvvel végződtek. Köztök mi sem volt közös. Lao-tsze komor asceta, a magányba vonulva önkínzásban gyakorolta magát és megvetette a gyakorlati életet. Confucius ellenben mindenhol érintkezett embertársaival, mérsékelt volt, de nem komor, s az emberi érdek legcsekélyebb tárgyát is érdemesnek tartotta figyelmére és vizsgálására. Találkozásai valószínűleg csak megerősítették mindkettőt illető nézeteikben. „A böles“, így szól Lao-tsze, „a homályt szereti. Nemcsak nem kívánja, de inkább kerüli a nyilvános alkalmaztatást. Gondolatait nem közli az első jöttmenttel, hanem bevárja a helyet és időt, és többre tartja, ha tanai csak halála után lesznek ismeretessékké, mint ha az már életében történik. Beszél a kedvező napokban, hallgat a vész idejében. Jól tudja, hogy ellopniák kincseit, ha azokat mutogatná, azért is nem mondja meg mindenkinek, hogy azok hol találhatók. Az erényes nem dicsekszik erényével, a böles nem üti dobra bölesességét. Nekem nincs többé mit mondanom; te pedig annyira tartod szavaimat, a mennyire neked tetszik.“ Világos, hogy ebben semmi sincs, a mit Confucius eltűrhetett volna. Azért is oly messze igyekvék magát vetélytársától tartani, a mily messze csak lehetett. Gondosan került minden pontot, melyből kiindulva valaki tanait Lao szavaival összetéveszthette volna. Az istenség, melyet ő maga imádott, bizonyára nem volt az, a ki az embereknek parancsolja, hogy testüket késekkel vagdalják s a felcsapó lángon ugorjanak át. Már pedig Lao-tsze követői azt mondták, hogy Sang-ti mindezt parancsolja; azért nem volt szabad Confuciusnak Sang-ti nevét tisztelettel ejteni ki. Nem mert beszélni a személyi lényről, hanem a mindent magában foglaló Ég előtt hajtotta meg magát.

II. Confuciusnak a gyermeki viszonyokat illető nézete talán épen annak eredménye, hogy ő személyi istent tanítani vonakodott. Tana két előfeltételből indult ki, melyeket ő sark-igazságokként állított fel. Az első hogy Khina, „a Közép Virága“, az egész világ azon egyetlen része, mely figyelemre méltó. A második, hogy az Ég az ő magasztos méltóságában nem ereszkedhetik le annyira, hogy akár a legkedveltebb nemzet érdekei fölött öröködjék. Ebből azután az a nehézség keletkezett, hogy ily módon

a khinai nemzet, az egész világ legnagyobb családja, kevésbé szerencsés, mint az utolsó paraszt háznépe, a mely a családfő gondoskodásának jótéteményében részesül. Szükséges volt tehát olyan egyéniséget találni, a ki eléggé méltó és eléggé hatalmas arra, hogy a gondviselés föladatát magára vállalja. Mivel pedig a böles ilyen személyt fenn az égben nem tudott találni, lenn a földön kereste azt. A királyság csak hideg fogalom volt, de az atya gyengéd hivatásával felruházva egyszerre megnyerte a nép szeretetét. A nép uralkodója s a nép atya egygyé lett s a császár csak anynyiban különbözött más családfőtől, hogy a kör, melynek ő a középpontja, nagyobb mint bármely más kör. A roppant császári háztartás egy millió kisebb háztartásokat foglal magában. És így a fiú tisztelete az atya iránt csak az egész birodalom összes családjai nagy atyjának lerótt adó, mert minden háztartás feje csak az összes háztartások fejének képmása. E tiszteletben nem volt helye a szertartásnak, sem a hidegségnek. Maga a keresztyénség alapítója sem szigorúbb mint Confucius, midőn szívbeli kegyeletet sürget. „Tsze-Ju kérdé: Miben áll a gyermeki kegyelet? Erre a mester így szólt: Gyermeki kegyelet alatt mai nap a szülők gyámolítását értik. Ámde ilyesmit tenni némi értelemben a kutyák és lovak is képesek; tisztelet nélkül mi különböztetné meg az egyik gyámolítást a másiktól?“

Nagyon szépek némely parancsok, melyeket a mester e tárgyat illetőleg tanítványainak ad. Azt persze előre várhatjuk, hogy ezek is apróságokba menők, de mindamellett nem csekély mértékben tüntetik fel azon mély érdeket, melylyel a böles a kötelességet tekintette. Hogy példákat hozzunk fel: „A mester mondá: Mig szülei élnek, a fiúnak nem szabad nagyon messzire távoznia, de ha mégis távozik, bizonyos helyre kell mennie.“ „Ha a fiú három évig nem tér el atyja útjáról, akkor jó gyermeknek mondható.“ „A szülők éveire soha sem szabad másként gondolni, mint öröm és félelem vegyes érzetével“ A mily szépek és egyszerűek e szabályok, ép oly messzenyuló bölcseséget árul el a Confucius műveinek csaknem homlokzatán álló mondat: „Ju mondá: Kevesen vannak olyanok, a kik jó fiúk és jó testvérek levén, fölebbvalóik ellen fellázadtak volna. Senki nincs, a ki, ha fölebbvalói ellen fellázadni nem hajlandó, valaha zavart és vizsályt okozott volna.“

Gondosan összeállítva a böles mondatait, azokból egész erkölcsstani rendszer volna képezhető, mely körülbelül a következő-

höz hasonlítana: — Az embernek oda kell törekednie, hogy jelleme értelmességet és kegyeletet egyesítsen magában. A létnek legfelsőbb módozata szent bölcsnek lenni. Eléri ezt az ember személyi erény, helyes érzés, tiszta szándék és értelmes akarat által. Erkölcsi és értelmi tulajdonokkal ily módon felruházva kötelessége oda törekedni, hogy a társadalmat a családi fegyelem által javítsa. Ha látköre tágul, úgy anezzen elvek segíteni fogják őt a birodalom kormányzásának fenntartása- és javításában és idők multával talán még abban is, hogy az egész világot az engedelmességre visszavezethesse és visszaidézzé Jao és Sun napjait. — Sok csodálatra méltó van e rendszerben, melyet világosság kedvéért alább*) táb-

*) A nagy tan (Ta-hio).

Miután az Ég az embert életre hívta, a Nagy tan feladata megállapítani a rendet a társadalomban.

Az Ég fiától kezdve le a közönséges emberig mindenkinek személyi erényen kell kezdenie.

Az ember vagy egyéni tökéletesedésre vagy a világ javítására törekszik:

az elsőt teszi a szent bölcs.

Az ő célja a személyi erény
Eléri ezt:

- I. Magaviseletének tisztasága által: szelidség és tisztelget; hűség és igazság; határozottság szavakban és tettekben.
- II. Helyes érzés által: előítélet kerülése; szenvedélyek megfékezése; jó ösztönök taplálása; középúton maradás.
- III. Helyes szándék által: önbírálat; titkos indokok megvizsgálása; csalódástól való féltelen.
- IV. Értelmes kedély által: A tévedés elhagyása; az igazság megragadása; erkölcsi készség; a természet törvényeinek — az emberek intézményeinek, a történelem emlékeinek tanulmányozása.

a másodikat teszi az igazi uralkodó. Az ő célja a társadalom javítása; eléri ezt:

- I. Családi fegyelem által: gyermeki kegyelet; a társakgondos megválasztása; óvatosság a másik nemmel való érintkezésben; óvatosság a részrehajlás ellen; egyetértés a szomszédokkal; mértékletesség.
- II. A birodalom kormányzása által: A kormányzás tudománya; okoskodási tehetség; tisztelet az Ég és ősök iránt; a segédek óvatos megválasztása; szeretet a nép iránt; a nevelés előmozdítása, a törvények helyes gyakorlása.
- III. A világ béke előidézése által: a hadviselés tudománya: Igazságos jutalmazás és büntetés; az erzelem kifejezésének szabad megengedése; gazdálkodás a kiadásokban; törvényhozási tehetség.

lázatban adunk, mint a mely alakban az a khinai tudósoknál inkább divatozik. Egyetlen tekintet e táblázatra meg fogja győzni az olvasót arról, hogy a gyermeki kegyelet, melyet közönségesen úgy tekintenek, mint a khinai erkölestan mindenét, csak egy nagy és tartalomdús rendszer kiegészítő része, egy rendszeré, mely méltán állittatik egy sorba nyugot bölcseinek és szentjeinek tanaival.

A khinai élet tanulmányozójának soha sem szabad elfelednie a gyermek és szülő közt levő kötelék kiváló szentségét; valóban, e rendszabály nagy befolyása a történelem egyik csodája. Bár huszonnégyszáz uralkodó család követte egymást a khinai trónon; bár a főváros s a viselet megváltoztatása erőszakoltatott fel a fektehajjú nemzetre; bár Tsi-huang-ti parancsot adott, hogy minden tekeres, melyre Confucius valamely tana van írva, tűzbe dobassék; bár Kublai Khán minden hivatalba, minden táborba, minden iskolába, minden faluba tatárokat alkalmazott, azon parancsossal, hogy a meghódított nép minden megkülönböztető intézményét eltöröljék: ama szent magaslát, melyre Confucius a gyermeki kegyeletet állította, soha sem lett alacsonyabb. A fiú még mindig korán kel fel, meghajtott fővel megy atyja szobájába, ápolja őt, ha gyengélkedik, engedelmesen hozza be neki reggelijét, ha egészséges, és tiszteletteljesen segít neki, midőn az napi munkájára felkel. A leány el nem mulasztja kakaskukorikolásakor fölkelni, legesinosabb ruhájában napához menni, a kitől megkérdi, hogy mint aludt, a kit gondosan betakargat, ha tél van, és elüzi róla legyezőjével a moszkitókat, ha nyár van. És ezen erkölcsszabály ép oly köteles a mandarin jámunjában, a kinek hátán és mellén a császári sárkány csillog, miként a küli (teherhordó) bambusz kunyhójában, a ki a thea-szekrények alatt inog, midőn a hővmérő 32 fokot mutat.

III. Confucius nézete a halálról sokkal nagyobb befolyást gyakorolt nemzete kedélyére és gyakorlati életére, mint azt hinnők; mert valóban, sokkal inkább megérdemli a figyelmet az, a mit ő e tárgyról *nem* mondott, mint az, a mit mondott. Egyik tanítványa, Ki-Lu, egyszer kérdezte őt a halál felől. Confucius így felelt: „Ha még az életet sem ismered, miként ismerhetnéd a halált?” És ez minden. Nem elég azt mondani, hogy az ilyen sententia *jellemző*, vagy hogy a bölcse, a ki azt mondta, nem volt *szellemdús*. Oly emberre mutat az, a ki nagyban különbözött mind-

azoktól, a kik embertársaik kedélyére befolyást gyakoroltak. Az utóbbiak mindenkor inkább még bátorítottak az életet környező titokteljesség buvárlására, és azt állították, hogy meg fogják oldani a leghomályosabb kérdéseket is az emberiség üres rejtelmét. Voltak bölcssek, igaz, a kik legalább annyiban hasonlítottak Confuciusához, hogy őszintén megvallották tudományuk csekély voltát; de az ily vallomás bánattal tétetett. A legtöbb esetben oda mutattak a gondosan táplált reményre, hogy a tudatlanság tudással fog felcserélteni. Azon eszme, hogy a sötétség folytán végre mégis fog valamely fénysugár áthatolni, ritkán merült fel az emberi kedélyben a nélkül, hogy az ily vég hiedelg borzadályától való mély meggyőződéssel együtt ne járt volna. Confuciusnak megkülönböztető sajátága az, hogy ő csendesen tudta nézni a nagy változást, mely az életből a halálra visz, a tudatlanság nem hagyta őt kielégítetlenül; az árnyas ismeretlen nem ijesztette őt meg; ámde ő e bizalmát sem az üdvteljes feltámadás reményéből, sem a fatalista komor megnyugvásából az elkerülhetetlenben, nem merítette. A halál a világon már egyszer szokássá lett s ő kész volt a szokásnak alávetni magát.

De méltán kérdezhetjük: honnan van az, hogy egy tanító, kinek a jövő létről semmi határozott fogalma nem volt, oly mélyen tisztelte a sirt? egy férfiú, a ki (hogy Butler szavavaival éljünk) csaknem ellenszenvvel tekintette, „az élő erők felbomlását“, komolyan, sőt lelkesülten tanúsította tiszteletét azok iránt, kiknek „élő erei“ egykor felbomlottak. Ha Confucius rendszerében csak nyomát is találunk ama szentes érzelmeknek az emberi test, mint szent templom iránt, mely érzelmet a keresztyénség fejlesztett ki, akkor a fenn kiemelt ellentét még érthető volna; ilyesmit azonban hasztalan keressünk a khinai bölcs tanaiban. Hogy mi volt mégis azon elv, mely a bölcseset, a kinek a felbomlás természetéről, a jövő lét mivoltáról nem voltak tiszta eszméi, arra indította, hogy a halál járulékaik iránt oly furcsa, mondhatnók paradox érdekekkel viseltessék — erre nézve a mester idegen tisztelői véleményeikben ténylegesebbek a tanítónál, a sajátosság kimagyarozására egy elméletet állítottak fel, melyet egy újabb angol író kísérletében következőleg találunk kidolgozva:

„Ezen imádók (Confucius tanítványairól van szó) nem tudták megérteni ama szigorú vonalat, mely a mi gondolatmenetünk

szerint az életet a haláltól elválasztja. Hogy az ajkak elnémultak, a tagok megmerevültek, az ütér ütni megszűnt, a lélekzet elállt; mindez kétségkívül megdöbbentő változás volt, de azért még nem bírta őket meggyőzni a felől, hogy ama halvány alak, melyet ők szerettek, élni megszűnt. Mind ebben ők csak az Ég akaratának nyilvánulását látták, mely azt parancsolja, hogy az ember visszaadassék saját hazájának a föld keblébe, a hol mint új erő nyugszik meg, kegyeletteljes imádásnak méltó tárgya. Elvitték a holttetemet valamely magános hegytetőre, a hol a fák és virágokkal körülültetett hely szent és sérthetetlen lön, s a hol a gyászoló valamely láthatlan szeretet jelenlétét érzé és mintegy édes együtt-létben volt azokkal, a kik eltűntek szem elől. Ide járt évekig a fiú atyját, a nő férjét siratni; ide kísérték őket az ő gyermekeik, midőn ők is meghaltak, mignem végre, miután az egyik nemzedék a másikat ily módon követte, minden gyászoló észrevétlen a múlt szentesítő befolyásának részesévé vált, s a mély bánat a halál ünnepélyes gyülekezetébe való belépéskor megtisztult és lecsendesült.“ (Bridges I. k.)

E szavak oly érzelmeket tartalmaznak, melyek nagyon is mélyek és nagyon is finomak, mintsem oly nép keblében lakhatlak volna, melynek képzelete annyira hiányos, mint a khinaiaké; de valószínűleg maga Confucius is aligha ismerné el ezen elmélet saját tanául. Az ő nézetei sokkal hivebben vannak kifejezve Lu-tsan helytartójának, Ti-tánnak, saját nővéréhez intézett leveleiben.

„Ha nem volna menny, mi nem segíthetnénk rajta; ha nem volna pokol, mi azt meg nem változtathatnók; ha pedig van, akkor a jó emberek az egyikbe, a rosszak a másikba mennének. Ha az emberek elvesztik szülőiket, akkor a buddhistákat kérik, hogy imádkozzanak értök, a mi úgy tűnik fel, mintha szülőik nagyon gonoszok lettek és becsületesen nem éltek volna; hogyan tehetnek ilyesmit, a mi által oly súlyos gyanúba hozzák szülőiket? másfelől meg, ha ők csakugyan bűnösök voltak, hogyan tarthatják vissza ezen papok a büntetést? Ha valóban van mennyország és pokol, akkor azok a föld és éggel egyszerre lettek teremtvé. Már pedig emberek akkor is haltak meg, midőn a buddhisták még nem jöttek Khinába; ezek tehát mind a pokolba jutottak s az alvilág tíz birója elé

állítottak? No de az ilyen dolgokról hasztalan beszélünk a tudatlannak, mikor maga a tudós is csak keveset érthet belőlök.“

Ezen író nagyon jól képviseli mesterét; annak tanából mitsem vesz el, ahhoz mitsem ad hozzá. Mi nem hihetjük, hogy Confucius a temetkezési szertartások megalapításában valami határozottan keresztülvitt elv vezérelte volna. A régiek azt mondták, hogy a gondos figyelem a rokonok temetésében előmozdítja az erényességet a népben. Confucius tehát ajánlotta azt tanítványainak. A vallomás, melyet főlebb idéztünk, s a mely nyomatékoságban még nyer azon körülmény által, miszerint ép akkor tetetett, midőn Confucius egy kedves barátjának halálát hallotta meg, határozottabb már nem is lehet. A rendszerépítők ám állítsanak fel hypotesiseket arról, a mit a böles a halálról gondolt; mi csak ahhoz tartjuk magunkat, a mit mondott, s ez nem más, mint hogy ő a halálról mitsem tud.

IV. Confucius nézeteit a természetfölöttiről ismét inkább tanulhatjuk ki hallgatásából, mint beszédéből, mely nézeteket a felületesen gondolkodók ugyancsak gyakran magyarázták félre. Confucius befolyása Khinára roppant mérveket öltött, s a ki e népet csak futólagosan vizsgálja, azt a legbabonásabbnak fogja találni a föld színén. A khinaiak minden alkalommal oly eszközök-höz folyamodnak, mely által a rossz szellemeket elűzhetni, a jókat pedig megnyerhetni vélik. Lobogó lámpák, arany pillangólemezek és piros füstölt papiros nélkülözhetlen tárgyak minden házban. Ezek disztik vagy talán inkább disztelenítik a templomokat, palotákat, bank- és bordély-házakat. A vizsgálok e két tényt összeállítják s azon meggyőződéssel távoznak el, hogy Confucius a babona védője volt. Pedig hát őt legtávolabb sem lehet vádolni, hogy csak valamit is tanított volna, a mi a babonát előmozdította. Az általunk felemlített szokás Tao tanából eredt, melylyel, mint fentebb láttuk, Confucius semmi módon sem rokonszenvezett. Ha ezek a mester által megállapított szertartást túlterhelték és túlhalmozták, ezen körülmény csak oda magyarázandó, hogy valamely elfajzott nép gyakran szokta értelmes hitét olyannal feleserélni, mely inkább felel meg saját alacsonyysága színvonalának. Ki fogja vádolni Mősest, hogy ő bátorította népét az arany borjú imadására? Ép oly kevésbé tulajdoníthatjuk Confuciusnak Tao követőinek túlcspongó ábrándjait. Ha az ő tanai egész Khinában népsze-

rüek, az csak onnan van, hogy a bües által felállított épület nem felel meg eléggé a khinaiak vallásos ösztöneinek. Ő nemzetét védők nélkül hagyta a tévedés ellen, egyszerűen azért, mert saját értelme nem érezte magát túlcspongásra csábitva. Ebben találjuk az ő legnagyobb hibáját, mely nem más mint az, hogy ő nem tudott oly kedélyek szükségeivel rokonszenvezni, melyek az övétől különbözőleg voltak idomítva. Ő nem tudta felfogni az érzelem azon állapotát, melyben a lélek a láthatlan hatalmakban való bizalmat az egyedüli lehetőségnek tartja, s azért nem gondoskodott gyógyszerrel a túlfeszített kedély ezen betegsége ellen. „Rendkívüli dolgokról és szellemi lényekről nem igen szeretett beszélni.“ Ki-Lu a holtak szelleme iránti tisztelet felől tett kérdést a mester előtt. Erre a mester mondá: „Ha nem vagy képes szolgálni az embereknek, hogyan szolgálhatnál azok szellemének?“ Hallgatása e tárgy felől meghozta veszedelmes gyümölcseit. Ez tette képessé kevésbbé óvatos vetélytársát arra, hogy magának ezernyi követőket biztosítson; ez nyitotta meg az ajtót a buddha vallásnak. Mivel ő semmit sem akart mondani ezen, az embereket annyira érdeklő tárgyról, az emberek más tanítókhöz fordultak, a kik ugyan egy cseppel sem tudtak többet Confuciusnál a szellemeket illetőleg, de a kik jobban ismerték az emberi természetet. Innen hiszszük mi kimagyarázhatni azon temérdek képtelenségeket, melyek Kbinában mindenfelé honosak. Ha a mester, a kinek neve sokkal nagyobb tiszteletben áll, mint valaha Ádám valamely fiának emléke állt, szeretett hazáját meglátogatná, ugyancsak megilletődnék rajta, hogy reményeiben ennyire esalatkozott. Minden sor, a melyet ő irt, oly tiszteletben tartatik, mint például a zsidóknál a biblia vagy a mohammedánoknál a korán. Az ő parancsai vannak meg minden templomban, minden törvénytörvényekben, minden iskolában. Évről évre ezernyi ezer tanuló, köztük némelyek, a kik épen a férfikort érték el, mások, a kiket az idő már meggörnyesztett, gyűl össze a vizsgálati termekben, hogy bizonyítványt nyerjenek a császár által kiküldött bizottságtól tudományokból a King-ek s a Ta-hio avagy Nagy tanban. Egy nemzet tiszteletének ilyen bizonyítékai bizonyára jól esnének Confucius hazafiúi büszkeségének; de ha csakhamar kiábrándulni nem akar, jó lesz, ha nem tekint mélyebben a dolgok állásába, mert akkor a templomok és jámunokban az Ég magasztosságát dicsőítő, az ő könyveiből vett idézetek mellett nemtőknek

és ördögöknek, szellemeknek és kísérteteknek szentelt oltárokat és áldozatokat találna, s a vizsgálati termen kívül, melyben kizárólag az ő tanai képezik minden gyakorlat tárgyát, szégyenülve pillantaná meg a szigorlót, midőn az tömjént éget, hogy ez által megnyerje az istenek kegyét és eloszlassa a gonosz szellemek haragját. Minden lépten-nyomon észrevenné, hogy az ellenség sietett bevonulni a kapun, melyet ő megőrizni elmulasztott.

Ha visszatekintünk a bölcs jellemző tulajdonaira, melyeket tökéletlen vázolatunk csak hiányosan tüntetett elő, kétség kívül sokat találunk, a mi csodálást érdemel. Ha semmit sem találunk is tanaiban a keresztyénség eszméiből, azon csodálkozunk nem lehet. „A magasztos — így mondá Coleridge — születésénél fogva héber.“ De még ha oly hibátlan tanítót nem találunk is benne, a ki cselekményeiben és szavaiban a hős felelmetlenségét a nő érzékenységével köti össze, még azon sem szabad megütköznünk, ha a nemzeti jellem sajátyszerű idomulását tekintetbe vesszük. Pál apostol nem volt kevésbbé zsidó a zsidók közt, Luther nem kevésbbé német a németek közt, mint Confucius kínai a khinaiak közt. A khinaiaknak van nyelvök alfabét nélkül, vallásuk isten nélkül, mély tiszteletök a halál iránt a halhatatlanságban való hit nélkül. Ezen ellenmondás s a legmagasztosabb igazságokról való tökéletlen fogalmak akadályozták meg a khinai értelem haladását, ezek mozdították elő a babona fejlődését. E sajnos következményekért némileg a nagy böleset kell felelősségre vonnunk. Hogy voltak erényei, ki tagadhatná? ámde azok mind teljesen gyakorlati irányúak voltak. Midőn az uralkodók keblében csodálatot igyekezett kelteni a nagy és jó fejedelmek iránt, a nép legszentebb érdekeit akarta megvédeni, a múltban kereste a jelen biztosítékát. Midőn a fiatalságot tanulásra serkenté, oly közvéleményt akart teremteni, mely mindent a régi könyvekben meggyújtott vezérfény világa mellett ítéljen meg. Magánélete ment volt azon foltoktól, melyek Görögország és Róma nem egy nagy bölcsét szennyezék. Nyilvános élete, miként láttuk, méltó volt egy hazafias és öntudattal bíró államférfihoz. Ámde hiányzott benne a képzelet s a hit, melyek pedig az erkülesi jónak leghathatósabb eszközei. Az ő bölcsészete szintelen és hideg. Tagadhatlan azonban, hogy sok tanainak igazsága és jósága mindamellett jótékony befolyást gyakorolt nemzetére. Azon kor, melyben tanai Buddha vallása

elől háttérbe szorultak, a „Közép országának“ történetében a legalacsonyabb időszakot képezi; s ha párhuzamot vonunk az ő és vetélytársai tanai közt, érteni fogjuk tanítványainak ama lelkesült nyilatkozatát, miszerint „Confucius tanai nem szenvedtek az évezredek pusztító hatalma által és teljesen átalakították Khinának kormányzatát, erköleseit és szokásait.“

(Angolból.)

Közli JÓNÁS JÁNOS.

ADATOK AZ IRÓI TULAJDONJOG HAZAI TÖRTÉNELMÉHEZ.

I.

Azon időben, midőn még a könyvnyomdászatnak világeseményü jelentőséggel bíró műipara feltalálva nem volt, midőn az elmének irodalmi kincsei még csak fáradalmas és roppant idő rabló másolatok útján terjesztettek, — azon időben mások szellemi műveinek átkölesünzése, lemásolás általi többszörözése, nemhogy tiltva nem vala, de törvényes szabályok kedvezésében is részeltetett. Nevezetesen a párisi egyetem 1323-diki szabályai szerint, egy ottani könyvtáros sem tagadhatta meg könyvét attól, ki azt lemásolni akarta, ha kézi zálogul az írott mű értékének megfelelő biztosítékot tőn le. *) Hanem a könyvnyomdászat föltalálásával újra ébredt szellemi élet folytán egészen más viszonyok állottak be. Ezen esemény idézte elő az irodalmi termékek forgalmát; ekkor kezdtek jöni az írói tisztelet-díjak is gyakorlatba; de ugyan ez időtől veszi kezdetét az utánnomás európai történelme is.

A nyomdászat iparüzlete lendületnek első Németországon indulván, ugyanott kapott lábra az utánnomás is, vagyis a nyomtatványokban megjelent irodalmi és művészeti termékeknek a jogszerű kiadó-tulajdonos s illetőleg jogutódja tudta és beleegye-

*) L a b o u l a y e : „Etudes sur la propriété littéraire en France et en Angleterre“ című műve szerint.

zése nélkül, más által, nyereszkeség végett sajtó útján önkényesen eszközölt újabb többszörözése is. Már Luther Márton bocsátott ki az epistolák és evangéliumok magyarozatát képező munkájának kiadásakor „Eye Vermannung an die Drucker“, melyben szemrehányólag kifakadva mondá: „Ugyan mi az már édes nyomdász uraim, hogy egymást oly nyilvánosan raboljátok és lopjátok és egymást így megrontjátok!“ Kétségtelenül már Luther korában elterjedt volt a tudalom arról, hogy az utánnomás — jogtalan s á g; de a fennállott jog nem biztosított elegendő oltalmat az ellen; elmélet és gyakorlat hiában ragaszkodott majd a római polgári, majd a canoni joghoz, s hiában igyekezett az utánnomást tulajdonjogi sérelem- és injuriaként üldözni, e részben még az akkori fenytőjog és a német birodalmi törvények is megtagadták segélyeiket.*). . . . Csak az irodalom iránt hajlandósággal viseltető hatóságok által a veszélyezett szerző és kiadó-tulajdonosok részére adományozott szabadalmak valának azok, melyek eleintén az utánnomás ellen némi menedéket, biztosítékot szolgáltatottak. Az első ilyenmü kedvezmény 1469-re tételik, a midőn a művelt Velence böles tanácsa a német Speier Jánosnak egy oly tartalmú nyilt levelet adatott ki, hogy „a legközelebbi öt év alatt híres Velence városa határain belül nevezett János mesteren kívül senki más ne merészelje a könyvnyomtatás mesteriségét üzni.“ Ez által Velence tanácsa szokott éles belátásával azt ismerte el, hogy a nyomdászatnak akkor még ritka új találmánya s ezzel a könyvkiadási üzlet minden kedvezéssel és segélyvel gyámolítandó. Eleintén tehát csak nyomdászati szabadalmak védtek az irói s kiadói tulajdonjog szentségét az utánnomás visszaélésétől. Később a szabadalmak egyes nyomtatványok kiadására is vonatkoztak. Ilynemü legrégebb német szabadalomnak — a bambergi püspök Henrik által a bambergi miséskönyvre 1490-ben adottat mellözve, — azt említik, melyet 1501-ben a birodalmi kormány gandersbeimi Hroswitha a „szellemdüs“ apácának munkáira adatott ki, mely munkák akkoriban mint felfödözött német érdekes régiségek nagyon kapósak voltak, melyeket azonban

*) Lásd: „Das Verlagsrecht mit Einschluss der Lehren von dem Verlagsvertrag und Nachdruck nach den geltenden deutschen und internationalen Rechten. Von Dr. Oskar Wächter. Stuttgart: 1857/8.“

most már az utánnomás veszélyétől alig lehetne valami nagyon féltetni. *) Ezután több német fejedelmek, 1518-ban a bajor hercegség kormánya is, s később Lipse város tanácsa kezdték a szabadalmakat az utánnomás ellen az illetők kérelmére osztogatni. Ezen szabadalom-osztogatásnak akadunk nyomaira hazánkban is, már a Mossóczy és Telegdy által összeállított magyar törvénykönyv is Nagy-szombatban 1584-ben „cum S. C. R. M. gratia et privilegio“ adatván ki. Mignem aztán a XVIII. század végefele a törvényhozások is megkezdték a szerzők és jogszerű kiadók támogatását, mi tekintetben Szászország (1673) és Hannovera (1686) mentek jó példával előre. S miután Mária-Terézia és József császár is **) eltilták a belföldi munkák jogosítlan utánnoyo-

*) Az ismeretes német humanista s az első koszorús császári német költő Celtes Konrád volt az, ki a nevezett apácának tulajdonított művek pergament codexét X-dik századbéli írással 1491-ben Regensburgban a benzések kolostorában felfedezte, s 1501-ben Nürnbergben kiadta. Ezen művek után itélve, Hroswitha a X-dik században Németországban élénkebb irodalmi tevékenységet fejtett ki, mint bármely férfikortársa. Ő a latin nyelvnek elegáns kezelése, a görög s római classica irodalomnak s régészetnek alapos és széles ismerése, másfelől pedig a latin nyelven irt legendái- és comédiáira nézve választott műalakok eredetisége tekintetéből kitűnve, három századon keresztül a német irodalom történetének egyik legnépszerűbb alakja volt, úgy hogy vele s műveivel számos későbbi író foglalkozott, műveinek legjobb s legújabb kiadását Barack A. K. rendezvén 1858-ban sajtó alá. A legutóbbi időben azonban Hroswitha irodalmi érdemeinek századokon keresztül tündöklő fényére homály borult, előállván A s c h b a c h József a német régi irodalom egyik alapos és óvatos buvárlója „Roswitha und Conrád Celles, Wien 1867“ czimű művével, melyben kétségbe vonta, hogy az illető művek a X-dik században Hroswitha által irattak volna, s behizonyítani igyekezett, hogy Celtes talált ugyan munkát a nevezett kolostorban, de azt megsemmítette, s hogy az apácának tulajdonított és világot látott codexet — mely állítólag Münchenben ma is létezik, — Celtes és társai készítették XVI-dik századbéli tökélyvel és alapossággal, egyedül azon czélból, hogy az olaszoknak megmutassák, miként még a X-dik században is, tehát azon időben, midőn az olaszoknál a költészet és művészet a sülyedés legelső fokán tengődött, a német földön még a nők is úgy tudták a latin nyelvet kezelni, mint sehol másutt.

**) Eleinte József császár is oly nézetben volt, hogy a könyveknek korlátlan utánnomása által az irodalom s ezzel a közművelődés előmozdítatik, és csak miután felhívására számos előkelő író és nyomdász ez ügyben véleményét előterjesztette, — tért át más nézetre.

mását, — 1794-ben a porosz Landrecht is eltiltotta még a nem szabadalmazott belföldi irodalmi termékek utánnomását is. Végül 1818-ban a fennállt német szövetség is megkezdte ez irányban tévékenységét, melynek eredménye azonban csak később, ú. m. az 1832. 1837. 1841. 1845 s az 1856-diki években hozott s az osztrák-magyar monarchiában is érvényesített szabályokban, s legutóbb a szerzőjogok oltalmáról irodalmi s művészi művekre nézve 1864-ben készített bizottsági javaslatban mutatkozott, mely javaslat azonban a bekövetkezett politikai események következtében elejtetvén, életbe nem léphetett. Ennek alapján 1868-ban az éjszaki német-szövetségi parlament bizottsága által egy más javaslat szerkesztetett, de a parlamentben még eddig nem tárgyalta-tott. Szászországban 1844-ben, Bajorországban pedig 1847-ben hozattak az irói tulajdonjog védelmére újabb törvények.

Európának a német földön kívüli államaiban csak a német ntézkedések után kezdetett az irói tulajdonjog szabályoztatni, meg íbatároztatván különösen az irói tulajdonjog t a r t a m a. Angliában legelőször az 1709 és 10-ik évi parlamentben tárgyalatott s hozatott törvény másolati jog (copy right) ezim alatt az irói tulajdonjogi nak az utánnomások elleni védelmét illetőleg, s 1814-ben pótlólag ismét szabályoztatott a szerző joga. Franciaországban az 1777-ben az irói tulajdonjog biztosítására hozott törvényt a francia forradalom mint kiváltságot eltörölvén, a nemzeti convent 1793-ban általános törvényvel állapította meg az irói tulajdonjogot, de Napoleon azt az 1810 február 5-ki törvény által módosítá. E tárgyban 1854-ben ismét újabb törvény hozatott, mely kevés változtatással 1858-ban Törökországban is életbe léptetett. 1864-ben a szerzőjog védelme érdemében Brüsszelben nemzetközi értekezlet tartatván, ennek eredményeit legelőször Franciaország sietett fölhasználni, a mennyiben ott még az évben az irói tulajdonjog ismét újabb és teljesebb védelmét biztosító szabályozásra talált. Legújabbban már alig van európai polgáriasodott állam Magyarországon kívül, hol az irói tulajdonjog részletes törvény által védve ne volna. Sőt Franciaország íróinak és művészeinek szerzőjogát még határain kívül is — a külföld legtöbb államaival — többek közt az osztrák-magyar monarchiával is — kötött nemzetközi kereskedelmi szerződvénye által is gon-

dosan védelmezi. *) Éjszakamerikában az Egyesült-Államok által 1831 február 3-án hozott törvény által szabályoztatott az írók s kiadók tulajdonjoga. Ugyanazon törvényhozás célá 1869-ben egy javaslat terjesztett egy nemzetközi kölcsönös kiadói jog elismerése és életbeléptetése tárgyában, s e javaslat, mely állítólag a követségek útján az európai s délamerikai államok kormányaival is közöltetett, sok viszhangra talált. **)

Nem lévén feladatomban a szerzőjog védelmének európai történelmét állítani egybe, a fölebbieket a lehető legösszeszorítottabb keretben csak azért kívántam előrebocsátni s mintegy felidézni t. olvasóim emlékeztetésében, mert a szerzőjog védelmének történeti fejlődése az osztrák-magyar monarchiában közvetlen összefüggésben áll annak európai fejlődésével^{3*)} s így a fölebb előadottakban

*) Lásd: „La propriété littéraire et la convention de 1864. Par Eugène Peschier Genève. Agence de publicité Véréssoff et Garigues“ című munkát.

**) Az éjszakamerikai egyesült államok képviselőházába benyújtott törvényjavaslat egy nemzetközi kiadói jogrendszer felállítására nézve, határozatait a kölcsönösség elvére alapítja. Ezek szerint, külföldi írók az Egyesült-államokban védettek, ha ezek hazáiban is védelmet talál az amerikai írók kiadói tulajdonjoga. Azonban külföldiek műveinek amerikai kiadók vagy oly kiadók által, kik az Egyesült-államok polgárai, kell kiadatniok. A fordítás joga is fentartva marad a külföldi tulajdonos részére, ha a mű eredetije valamely amerikai kerületi törvénytől, megjelenésétől számított négy hó alatt, regisztráltatik, s egyszersmind annak egy példánya a congressus könyvtárába beadatik. Ezen fölül szerzőnek az eredeti kiadmányban nyilvánítani kell a munka lefordítása iránti szándokát s azt hat hó alatt keresztül vinni, a fordítmányt amerikai kiadónak átadni, s azt amerikai nyomdász által nyomtatni tartozik. Mindenik esetben föltételeztetik, hogy szerző hazájában amerikai írók ugyanazon jogokat élvezik. Egyes kötetek teljes munkák gyanánt tekintetnek, ha külön egyenként jelennek meg. Ez lényege ama javaslatnak

3*)Az írói tulajdonjog védelmének fejlődésére lényeges befolyással voltak és vannak azon nézetek, melyek az utánnyomás természetét iránt jogiszempontból nyilvánultak s melyek szerint a szerző jogát származtatták és származtatják. Valamint az utánnyomás minősége felől—miként már fölebb érintettem, — elejétől fogva eltérők valának a vélemények: úgy a szerzőjog származtatására nézve is különböző elméletek állítottak fel a jogtudósok és bölcészek által. Ezek majd mindannyian Luthertől kezdve, Kanton, Fichten s Hegelen keresztül le egészen a legújabb időkbeli tudósokig, más-más indokokból védelmezik a szerzőjogot, mint az az e tárgyban már gazdag iro-

foglaltak mintegy általános részeül szolgálnak ama fejlődés történelmének, melynek különös részeül az alább következő hiteles adatokat sorolhatom elő.

II.

Ausztriában az irodalmi és művészeti jogoknak biztosítására, különösen pedig a könyveknek az utánnyomástól megvédésére 1775-dik évben adattak ki először legfelsőbb parancsra körrendelet útján szabályok az örökös tartományokra nézve, melyekhez akkor a temesi bánság is tartozónak állítottott. *) Ezen szabályok szerint, a belföldi jogszerű kiadó kiadványainak utánnyomása, nehéz és a körülményekhez képest súlyosbitandó büntetés terhe alatt törvényszerűleg megtiltatott, — kivéve azon esetet, ha példányok hiánya vagy tulságos ár miatt arra engedelem adatnék. E tilalmat az 1781 január 13-dikán kiadott körrendelet azon további függelékkal erősbitette meg, hogy minden könyvnek vagy sajtó alá adandó iratnak belföldi szerzője vagy kiadója az utánnyomás ellen leghathatósban védessék; ellenben külföldi könyvvel, melynek behozatala megengedetett, minden nyomdász, mintegy negotiummal szabadon rendelkezhetik, még akkor is, ha az illető mű már egy vagy több belföldi nyomdász által kiadatott volna.

dalomból ismeretes. Minthogy nem czélom ezuttal az a n y a g i szerzőjog történelmének sem általános sem bírálatos előadásába ereszkedni, rövidencsak annak felemlítésére szoritkozom, hogy egybevetve a szerzőjog forrása iránt fenforgó különböző nézeteket, leginkább h á r o m f é l e elméletre alapítja a tudomány a szerzőjogot. Az e l s ő a valódi tulajdonjog, a m á s o d i k a kizárólagos vagyoni jogi haszonvétel elmélete, s a h a r m a d i k elmélet a szerzőjogot a személyes szabadságból és a becsülethez való igényből származtatja. Az első elmélet a legelterjedtebb, s régibb és újabb törvényhozások által is leginkább elfogadott, s melynek L a b o u l a y e is főlebb idézett művében egyik leglelkeseb apostola. — mennyi igazsággal, s mennyire állja ki egyáltalán ezen elmélet a szigorú jogi bírálatot: nem ide tartozik vitatni. A második elméletet főleg W ä c h t e r-nek főlebb már szintén idézett nagy hírű műve védi. Végül a harmadikat H a r u m Péter korábban pesti, jelenleg insbrucki egyetemi tanár „Die gegenwärtige österr. Pressgesetzgebung“, etc. című, a szerzőjogot éles elmével fejtegető művében kezdte újabb időben tárgyalni, mely elmélet ezen szakirodalomban szintén egészen mai napig fentartotta magát.

*) A cs. és kir. publ. pol. directorium egykorú s későbbi iratai szerint.

Mi Magyarországot illeti, itt, talán a sajtónak mostoha viszonyai miatt az utánnomás ellen semmiféle tényleges rendelet egészen 1793-ig nem létezett. Némely munka kiadására itt is — mint főlebb már említém — szabadalom adatott: de e szabadalom kivételes magánjoga sem védetett kellőleg. 1793-ben azon eset fordult elő, hogy Takács Ádám gönyi ref. lelkésznek, — ki a magyar protestáns egyházi irodalom történelmében ismeretes helyet foglal el, — Paczkó pesti nyomdász által kiadott jeles halotti beszédeiből az első [kötetet Landerer Mihály könyvnyomdász utánnomatta, s azt okozta, hogy Paczkó az e miatt vallott kárral elijesztve, a halotti beszédek második részét kiadni nem akarta, attól tartván, hogy Landerer majd ezt is utánnomatja. Ennek folytán Takács esedezett a magy. kir. helytartó tanácsnál, hogy halotti beszédei második részének utánnomása Landerernek egyelőre megtiltassék. Ezen ügyet a magy. kir. helytartó tanács legfelsőbb helyre terjeszté fel. Mely eset alkalmából a magy. kir. udvari kancellária, az akkori cs. és kir. publ. pol. directorium egyetértésével, 1793. október 18-án 12.157 szám alatt ő felségéhez oly értelmű legalázatosb felterjesztést tön, hogy a német örökös tartományokra nézve fennálló — fönnebb érintett — szabályok Magyarországra is kiterjesztessenek, — s ezek alapján a körülményekhez képest kiszabandó súlyos büntetés és az első — a jogszerű — kiadó munkája utánnomásából okozott kár megtérítésének terhe alatt, Magyarországon az ott kiadott munkák utánnomása körhirdetmény által megtiltassék. Ezen felterjesztést ő felsége legkegyelmesebben helyben hagyván, erről a helytartó tanács 1793-dik évi november 4-én 12.157. szám alatt kelt udvari rendelvénnyel további intézkedés végett értesítettett.

Az utánnomás elleni védelem tekintetében Magyarország és a német örökös tartományok közt kívánt viszonyosságra nézve a magyar kir. udv. kancellária ő felségéhez azon további legalázatosb felterjesztést tette, hogy Magyarországon — „mely bár ugyanazon fejedelem alatt áll, de a német tartományoktól mégis különböző ország“ — a czélzott viszonyosság abban állapittassék meg, mely szerint az utánnomás az örökös tartományok és Magyarország között szabad és megengedett legyen, úgy, miként az, ezen örökös tartományokban a külföldi nyomatrányokra nézve fennáll. Ő felsége azonban

ezen felterjesztés helyett a direktorium azon javaslatát méltóztatott helybenhagyni, hogy a német örökös tartományokban eredetileg kiadott nyomtatványok utánnyomásának tilalma Magyarországon is ép úgy s azon szigorral tartassék fenn, mint az az összes német örökös tartományokban megtartatik s viszont hasonlókból a német örökös tartományok egy lakosának se engedtessek meg valamely eredetileg Magyarországon nyomtatott munkát bármely módon is utánnyomatni és ez által a jogszerű tulajdonos kárára — legyen az szerző, kiadó vagy egy harmadik szerződött fél, — tiltott nyereséget szerezni. Ellenben azon munkákat, melyek eredetileg az örökös tartományokon kívül jelentek meg és e tartományok könyvvizsgáló hivatalai által a birodalomba bebocsáttattak: a magyar könyvnyomdászoknak ép úgy, mint az örökös tartománybelieknek, szabadságukban álljon a miként és a hányszor akarják utánnyomatni és utánnyomatukat tetszésük szerint árubaocsátani; a nélkül, hogy a korábbi utánnyomató a későbbit — legyen az magyar vagy német, — szenvedett rövidség és kár miatt bepörülhetné. Ezen legf. határozat a magyar helytartótanáccsal 1794. január 7-én 14.659. szám alatt kelt udvari rendelettel kihirdetés végett szintén tudattatott.

E két rendbeli legf. rendeletek azok, melyeken alapúlnak a magyar kir. helytartótanácsnak 1793 november 22-én 27.463 szám alatt s 1794 január 24-én 1812 szám alatt kelt intézvényei az irói jog védelme tárgyában Magyarországon; — ezekhez járúlván még a magyar kir. helytartótanáccsal 1831 april 22-én 4323 szám alatt közölt s 1831 april 9-kén kelt azon legf. határozat is, melyel a fűnebb említett viszonyosság a rajzolatokra és rézmetszetekre is kiterjesztetett, kivévén a szépirodalmi folyóiratok mellett kiadatni szokott divatképeket és rajzolatokat, ha azok különben a szabályok és censura ellen nem vétnek.

Mintán időközben e tekintetben a külföldi törvényhozás nagyobb haladásnak indult, a mennyiben a szerzőjogra nézve széltere rendszeres törvények alkottattak, — s mintán továbbá a sajtó- és művészeti viszonyok Magyarországon is jobbra fordultak: az irodalmi és művészeti jogok biztosításának szükségessége, különösen az irodalmi körökben, nálunk is mindinkább érezhetővé vált.

Ennek következtében a K i s f a l u d y - t á r s a s á g az 1843⁴-dik évi országgyűléshez az irói jogok biztosítására törvényjavaslatot nyújtott be.

Ezen javaslatot — miután azt főleg Szemere Bertalan rendszeres ánkba öntötte, — a rendek némi módosítással elfogadván, 1844-ik évi november 9-ki ülésükből, — tehát már az országgyűlés végnapjaiban, szentesítés végett legfelsőbb helyre fel is terjesztették. Azonban a magyar kir. udvari kancelláriának országgyűlési bizottsága e fölterjesztést oly nézetel kíséré ö felsége elé, hogy miután ezen ügy — mely külföldön is mindenütt, hol szönyegre került, hosszabb tárgyalásokat von igénybe, — mind magában véve, mind horderejének következményeinél fogva sokkal fontosb, mintsem hogy arról ezen bizottság csakhamar kimerítő véleményt adhatna, s annak azonnali elintézését kérhetné: ugyanazért ez ügyben előbb a magyar kir. helytartótanács és könyvvizsgáló hivatal meghallgatandó s tüzetes tárgyalás alá Bécsben azután veendő és fölötte a legfelsőbb határozat csak a következő országgyűléssel lenne tudatandó.

Ö felsége a bizottság e véleményét 1844. november 13-án kelt legfelsőbb határozatával helybenhagyni méltóztatván, — ennek folytán aztán a törvényjavaslat, kimerítő véleményes jelentés végett a helytartótanácshoz ugyan leküldetett; — de az ország törvén y nélkül maradt!

A magyar kir. helytartótanács a központi könyvvizsgálószék ebbeli véleményes jelentését 1845 april 8-án 12,109. szám alatt a magyar udvari kancelláriához fölterjesztvén, — a könyvvizsgálószék módosításainak tekintetbe vételével e törvényjavaslat tárgyában a legalázatosb fölterjesztés már készítettett, midőn Apponyi György gróf akkori főkorlátnokhoz egy, 1846 october 19 én kelt legfelsőbb kézirat érkezett, melylyel a német örökös tartományok az irodalmi és művészeti tulajdonjog védelmére ugyanazon napon kiadott törvény oly fölhívással küldetett le, hogy az a magyar kir. udvari kancelláriánál tárgyalassék, s azon kérdés iránt, ha vajon e törvény Magyarországra is behozathatnék-e és minő módosításokkal s úton-módon hozathatnék be, jól megfontolt javaslatot tegyen, — minek fölterjesztése az 1847. márczius 29-én kelt legf. kézirattal is szorgalmaztatott.

Amaz előbbi legf. kézirat következtében tehát a magyar kir. helytartótanácsnak korábbi fölterjesztvénye visszaküldetett, oda utasítván, hogy a kérdéses törvényjavaslatot — figyelemmel az örö-

kös tartományokban fennálló szabályokra, — újabb tárgyalás alá vegye.

A nevezett kormányzék ebbeli újabb jelentését s illetőleg a kir. könyvvizsgáló főhivatalnak véleményét 1847. július 27-dikén 30,741. szám alatt Bécsbe fölterjesztvén, ez a magyar kir. udvari kancelláriánál beható tárgyalás alá vétetett, s már a jövő országgyűléshez e tárgyban intézetni szánt kir. leirat tervezete is, — mely épen J á s z a y Pál udvari titkár oly korán elhunyt hazai történészünk jeles tollából folyt, — elkészítettet; — hogy-hogy nem azonban, valószínűleg az időközben megnyílt 1847/8-ik évi országgyűlésen szönyegre került fontosb közjogi és politikai kérdéseknek előtérbe nyomulása miatt, a további tárgyalások félbenhagyattak, — s így azaz irói tulajdonjog Magyarországon még 1848-ban sem tudott törvényes védelemhez jutni! . . .

A múlt 1850-dik évtized első felében, midőn az akkori rendszer az unificatió művét az osztrák birodalmi törvények és rendeletek általános kiterjesztésével, az országos törvények, eljárások és törvényes szokások kiszorításával megkezdte volt, — az irodalmi és művészeti tulajdonnak a jogosítlan közzététel, utánnyomás és utánképezés elleni védelmére 1846 october 19-én kelt legfelsőbb nyílt parancsossal kiadoti — s már fölebb idézett — osztrák törvény, mint az 1852 november 29-én kelt legfelsőbb nyílt parancsossal Magyarországra behozott ausztriai általános osztrák polgári törvénykönyv 72-ik szám alatti függeléke, de úgyis mint az 1852 május 27-diki legfelsőbb nyílt parancsossal Magyarországra szintén behozott osztrák büntető törvénykönyvvel kapcsolatban levő szabályzat, Magyarországhban is hatályba léptetett; — ez alkalommal az utóbb érintett büntető törvénykönyv határozatai által azon változást szenvedvén, hogy 21. 25. 26. 29. (részben) 30. (részben) 31. 33. (részben) és 34. §§-ai helyett a büntető törvénykönyv 467-ik §-a hozatott alkalmazásba.

Időközben ezen osztrák szerzőjogi törvénynek némi fogyatkozása tapasztaltatván, ez iránt a cs. kir. igazságügy-miniszterium által 1858-ban a m a g y a r t u d. a k a d é m i a megkérdetett. Az akadémia figyelemmel arra, hogy ezen osztrák törvény alkotásánál az 1844-diki magyar törvényjavaslat is használtatott, ezen osztrák törvényen csak némely helyek szabatosb kifejezése s a magyarországi sajtóviszonyok tekintetéből véleményezett — főleg

a színmű-előadási jogra vonatkozólag — bizonyos módosításokat. Ezen akadémiai vélemény némi eredményecül tulajdonítható aztán azon rendelkezés, melynélfogva az 1858. december 27-diki miniszteri rendelvénnyel a német szövetségi gyűlésnek az irodalmi és művészeti tulajdon védelme tárgyában 1856 november 6-án és 1857 márczius 12-én hozott határozatával az osztrák törvény 8. és 14. §§-ai, a színmű előadási jog védelmére és a szerzőjog tartamára nézve megváltoztattak s illetőleg megtoldattak.

Az 1860. október 20-diki legfelsőbb határozatok nyomán átalakult országos viszonyok folytán hazánkban az osztrák törvények, melyek magyar törvényekkel és törvényes szabályokkal helyettesíthetők voltak, főrészből hatályon kívül tetettek. Az 1862-dik évi országbírói ideiglenes törvénykezési szabályok első, a polgári magánjogot illető anyagi részének 19 — 23-dik §§-eiben „vegyes intézkedésekről szólván, ezen cikelyekben soroltnak fel azon osztrák törvények, melyek Magyarországon még továbbra is érvényben hagynak. Utoljára a 23. §. ekként hangzik: „végre kijelentetik, miszerint az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalmát alatt áll.“ Ezen kijelentés alapján védelmezett, hogy az országbírói ideigl. törvénykezési szabályok az érintett osztrák szerzőjogi törvényt is fentartották, miután más törvényes szabályzat tekintetben mire az országbírói határozatok — éppen a fenhagyott osztrák törvények felsorolása közben — hivatkozhattak volna, nem létezett. De ha kétségtelen nem lett volna is ezen osztrák törvénynek az országbírói szabályok által történt ideiglenes helybenhagyása, mulasztatlanul kívánta volna annak fentartását a mindennapi szükség is, épügy miként például kívánták a hazai ipar érdekei az 1859-diki osztrák iparrend fenhagyását; mert hazánkban most már évenként ezrekre menő irodalmi és művészeti művek jelennek meg, melyek a törvény oltalmát egy perzig sem nélkülözhetik; de azon szerző- s kiadói jogok, melyek e törvény hatálya alatt keletkeztek, s ez által biztosítva valának, sem foszthatának meg ezen törvény oltalmától mindaddig, míg ennek helyébe folytatólag más törvény nem jöendett alkalmazásba.

1863-ban Dessauer Gyula újpesti rabbi kérelmezte, hogy „Punktirter Raschi“ czimű, sajtó alatt levő bibliai munkája az utánnyomás ellen megvédessék, s illetőleg hogy kiadása védlevél által

az utánnomás ellen biztosítsák. Dessauer folyamodása legfelsőbb helyre terjesztetvén, a fennállott magyar kir. udvari kancellária által, ugyanazon évi szeptember 3-án 564 elnöki szám alatt kelt udvari rendelvény tartalma szerint akképen intéztetett el, minélfogva folyamodónak, ha a törvény oltalma alatt álló s ez által védve levő szerzőjogában utánnomás által háborgattatnék, — mi ellen a törvényre hivatkozva, könyvében is óvást tehet, — szabadságában áll, „a törvény értelmében, jogai további biztosítására s metaláni kármentesítése végett illetékes bíróságánál lépéseket tehetni.

Ezen eset alkalmából az akkori kormány-körökben szóba hozatott, hogy nem lenne-e czélszerű a magyar kir. helytartótanácsnak a szerzőjogi törvényjavaslat fölötti 1847-ik évi felterjesztését újabb tárgyalás alá venni. Ezen magyar törvényjavaslat tárgyalása azonban már 1847-ben oly stádiumba érvén, miszerint abban a további intézkedés már az országgyűlési teendők körébe vág, — tárgyalásának újra fölvétele annyival is inkább elhalasztandónak tartatott alkalmasb időre, minthogy épen akkoriban volt a frankfurti német szövetségi gyűlésnél a fönnebb említett általános német szerzőjogi törvényjavaslat készítése folyamatban, mely felől várható vala, hogy miként a német általános kereskedelmi törvénykönyvvel is történt, Ausztriában is közelebbi figyelembe vétetik. De ezen új törvényjavaslat elkészítésének bevétele azért is ohajtatott, mivel irányában remény tápláltott, hogy az, az e tekintetben legújabbán sokat tisztult európai nézeteknek színvonalán fog állani, s hogy ennélfogva abban a dolog érdemét illetőleg, oly elvileges kérdések is fognak megfejtetni, melyek egyaránt érintetlenül maradtak mind a szász, mind a porosz régibb codificátióban, melyek után a magyar törvényjavaslat is—úgy miként a belga után a magyar 1848-diki sajtótörvény—készült, mind pedig a mostani osztrák törvényben, mely emezek mintájára szerkesztetett.

Épen husz évre azután, hogy 1847-ben a magyar szerzőjogi törvényjavaslatnak tárgyalása félbenszakasztatott, a buzgó Kisfaludy-társaság ismét felvette ama tárgyalás fonalát 1867 márczius 26-dikán tartott havi ülésében. Kebeléből egy (Toldy Ferencz úr elnökele alatt, Pulszky Ferencz, Gyulai Pál, Tóth Lőrincz és Vadnay Károly urakból állott) bizottságot küldött ki, mely az

érintett törvényjavaslatot a meglevő anyag és munkálatok*) nyomán újra átdolgozza. Ezen bizottság feladatának rövid idő alatt megfelelvén, dolgozatát, „törvényjavaslat az irói és művészeti tulajdonjog biztosításáról“ ezim alatt, a magyar kir. igazságügyminiszteriumnak ugyanazon évi június hóban kelt felhívására, ennek átadta volt, ez pedig e törvényjavaslatot még az évben a törvényhozás elé terjesztette, melynek azóta tárgyalására vár.

A hazai irodalom és művészet magas érdeke epedve kívánja, hogy e tárgyalás már sokára ne halasztassék.

DR. KELEMEN MÓR.

*) De tudomásom szerint, a nélkül, hogy a kormánynak 1847-diki munkálatai is használtattak volna.

IRODALMI SZEMLE.

Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek. Kiadja a Magyar tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Második osztály: Irók. VIII. kötet. E külön czim alatt is: Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történelmi maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevél-tárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor, m. akad. l. tag. Pest, 1867 n. 8. r. 463. l.

Rozsnyay Dávid, az utolsó török tolmács, kinek történelmi maradványait közli a czimzett kötet, nemes szüléktől hihetőleg Maros-Vásárhelyt 1641-ben született. Gyermekéveiről csak annyit tudunk, hogy gondos neveltetésben kellett részesülnie. Húsz éves korában, nem egészen 300 fttal s kevés ingósággal saját szárnyára kelt s 1663 elején Segesvárra ment, hol akkor az udvar tartózkodott s itt reménylt némi alkalmazást. Pártfogói nem lévén, ott időzött a nélkül, hogy szándékát valakinek kijelenthette volna, midőn véletlenül Csepreghy Mihálylyal, a ki koronként portai kapitiliaságot viselt, találkozék. Ez ajánlotta neki a török deákságot s Rozsnyay kezét adott. Csepreghy Apaffy sógorát, Gilányi Gergely tanács urat, nyerte meg közbenjáróul s a fiatal ember tolmássnak csakugyan kineveztetett, miután sógora, Veres-marti Gáspár ref. püspök, kezeskedett érte, nem fog törökké lenni s Apaffynak híven szolgáland. Fölesketése után útasítva lön, hogy az adó levitelével megbízott főkövet Daczó Jánoshoz egy másik, akkor kinevezett török deákkal, Brankovicssal, csatlakozzék.

Rozsnyay még ekkor nem tudott törökkül. Érdekében állt tehát e nyelv elsajátításaig az erdélyi követségnél maradnia. De válságos idők valának ezek. Haller Gábor 1662. jun. óta Temesvárott Ali szerdár-nál tartózkodott, mint főkövet meg levén bizva, hogy az 1657-ki sarezti hátrálék elengedését kérje. Daczó kíséretével 1663. májusban ért oda, de mivel az adónak csak felét vitte, rosszul fogadtatott. Haller be-

teges volt s Rozsnyayt tüstént alkalmazá. — A szerdár az erdélyi követséggel Belgrádba indult a nagyvezér elibe, ki hadsereg élén közeledett a magyar király ellen. Az adóhátralék beérkezte előtt a nagyvezér innen Eszékre ment, de az erdélyi követség Belgrádban maradt, bevárandó az adót, melynek megérkezte után Jankó Péter kapitliha Brankovicsal Konstantinápolyba, Rozsnyay pedig Hallerrel Eszékre ment s ez vált az ifjú hasznára. A szultán főtölmácsa Panajot mellé rendeltetett, ki nyomon török ruhába öltözteté őt s ígéretet tón neki, hogy törökül fogja taníttatni. Azonban Haller mellett is el volt foglalva s azon fölterjesztéseket, melyekkel az 1657-ki sarczból fenmaradt 200 ezer tallér elengedését kérék, övele fogalmaztatá. Ez összeg elengedését csak azon föltétel alatt reménylheté az ország, ha Apaffy rászánja magát, hogy a nagyvezérnél az érsekujvári táborban látogatást tegyen, ettől pedig a fejedelem félt. Hiában fogadta Panajot keresztyén hitére, nem lesz bántódása, Apaffy nem hitt a görög esküjének: csak miután Rozsnyay magára vállalta büneit, „hogy azokért ő lakoljon isten előtt, ha bántódása lenne“ s főkép mivel attól kellene tartania, hogy vonakodása esetére Haller fog helyébe fejedelemmé tétetni, szánta magát rá ez útra.

Ez idő alatt Rozsnyay folyvást a török tábornál tartózkodott s azt az év végén követte Belgrádba is, hova megérkezte után hozzáfogott a török ABC-hez. Az 1664-dik év nagy részét is e városban tölté. Májusban mestert fogadott naaponkénti két oszpora fizetés mellett. Augustusban más mestertől vett tanórákat, kinek már négy oszporát fizetett s kitől hozzáfogott a diváni irás tanulásához is. Tanulását novemberben félbenszakasztá egy időre, mert ekkor a moldvai vajda elfogatását elrendelő parancsesal Erdélybe küldetett, honnan 1665. januárban tért vissza Belgrádba, innen júniusban a táborral Drinápolyba indult, hol aug. 30-ig mulatott, sept. 30-kán pedig Konstantinápolyba érkezett. Most már megszakasztás nélkül folytatta tanulását s oly sütkerrel, hogy 1667 octoberében már tolmácsolt a szultán előtt, sőt történetéhez az okmányokat is ez időben gyűjté össze.

De tanulás mellett államügyekkel is foglalkozott. Ő gátolta meg Zólyominak Apaffy helyébe fejedelemmé kinevezését. A magyarországi összeesküvők ügyét is ő szorgalmazá a portán, de e dologban mitsem lehetett tennie, mert a nagyvezér Krétában volt elfoglalva. Rozsnyay utána ment s viharos időben 14 napon át tapasztalá „a nyavalyás postákkal hogy billeg a tenger.“ Ott értesült, hogy Zólyomin kívül más

versenyhársa is van a fejedelemnek, Rákóczy Ferencz, kinek számára ipa, Zrinyi Péter, Dalmadi nevű követe által sürgeti a fejedelemséget. Az ajánlat elvettetett s az egész versenygés csak a basák zsebéből tölté.

Onnan márcziusban érkezett haza s ősszel újra visszament Konsztantinápolyba, mint tagja azon követségnek, melynek feje Rhédei Ferencz volt s föladata a magyarországi bujdosóknak támogatást szerezni és némely igazságtalanul behódoltatott helységeknek visszaadását eszközölni. Rosz válaszzsal tértek haza s mi több, Rozsnyay gyanúba esete, hogy Zólyomi által meghagyta magát vesztegetni. A dolognak nem lett más következménye, mint hogy 1671-ben az adót vívő követséggel nem ment a portára. Azonban fenmaradt fogalmazványai mutatják, hogy a bujdosók ügyének szorgalmazása (Apáczai és Radics által) rá volt bízva.

Következő 1672-ben a szultán Lengyelországot haddal támadta meg. Apaffy felszólítást vett a táborból, hogy régi köteleztetése szerint 600 szekér gabonával segítse hadait. A követségnek, mely a gabonát Kameniczbe szállítja, Rozsnyay volt a tolmácsa s a teher és vesződség itt őt terheli leginkább. Ütközben ellopták pénzét, el utóbb lovait is, melyekért a fejedelem 200 tallér kárpótlást küldte neki. Midőn már visszatérő útban volt, vette a fejedelem parancsát, hogy az adót Drinápolyba vívő követséghez csatlakozzék.

Itt új föladat megoldása várt rá. Bánfi-Hunyad táján néhány végbeli török levágatot. A porta ingerültségét Zólyomi fölhasználta igényei megújítására s Apaffy ügye annál rosszabbul állott, mert a váradi pasa panaszt tett, hogy új végvárat emeltetett. Rozsnyay megvesztegette a török pasát, ni magyarországi basákhoz parancsot vitt, hogy ezek az erdélyi határszélen vizsgálatot tartsanak. A török porta lassan járt, Rozsnyay lóhalálában sietett haza s mire 1673-ban a ki-rendelt török bizottság a határszélek megvizsgálásához fogott, az új erődök már le voltak rontva. A törökökhöz csatlakozó magyar bizottságnak Rozsnyay is tagja volt; sőt miután a munkálat bevégeztetett s hire szárnyalt, hogy a nagyvezér a végvárat szét akarja hányatni, „mert az országnak erőssége a porta“, ő lón a portára küldve, hogy ottan kedvező választ eszközöljön. Meg is nyerte, a kérdéses végvárat Erdély birtokában hagyták. A következő 1674-ben megújulván a török háború a lengyelek ellen, Rozsnyay újlag 600 szekér éleést szállított a szultán táborába:

Rozsnyay működéséről a történeti adatok e ponton túl nyomot vesztenek. Azonban bizonyos, hogy mint tolmács tovább is szolgált. Valószínű, hogy a beküvetkezett zivataros időkben a portán is több ízben fordult meg, de bizonyos, hogy állandó tartózkodása az udvarnál volt s a török uralkodás tartama alatt folyton alkalmazva lön. A Rákóczy-forradalom idejében 1705-ben ennek táborába hivatott s a törökökhöz küldött levelek fordításával bizatott meg. Meghalt 1718. márczius 4-én Fogarásban 77. éves korában.

Bármily nevezetesek szolgálatai, melyeket Rozsnyay hazájának tett, fölérnek azzal a történetirónak munkálatai, melyek közül Szilágyi itt hetet közöl.

Az első, három részben, „Történet dolgok I. Ferdinándtól Leopoldig“ címet visel. Nem történelmi mű ez, csak törökből fordított okmányok, melyeknek nagyobb részét Rozsnyay Zülfikar agának, Bethlen Gábor idejebeli tolmácsnak, fiától szerzé tanulási ideje alatt s annyival megbecsülhetlenebb kincs az, a mit ő elkép mentett, minél hozzáférhetlenebb a porta levéltára. Lássuk az érdekesebb okmányokat.

A zsitvatoroki békekötéskor ki lön kötve, hogy a szerződő felek ajándékokat küldjenek egymásnak. Az akkori művészet s mesterségek ismeretére nem lesz érdektelen ide irnom azon ajándékokat, melyeket Rudolf 1606-ban küldött a szultánnak: „Drága kövekkel rakott két smaragd táblák; arannyal teljes öt erszények; aranyban foglalt két kristály drága órák; kövekkel rakott egy fedeles edény; két kristály pohárok, egyik fedeles, másik nem; oszlopos két öreg órák; unicornis forma órák kettő; két órák, melyek felül ember, alól szelindek forma; két órák lovasok formájára; két órák majom formára, két órák csésze formára, egyik lánczos, fedeles; két felfüggesztő gömbölyű órák; hebenumban (ébenfa) foglalt két öreg tükör; két ládácskák, egyik köves; száznegyven sellegek, 25 öreg, 15 közép és apróbbak; széles eziüst medenczék negyven; különb-különbféle széles eziüst pohárok Nro 78.; széles eziüst medenczék és korsók két rendbeliek; más rendbeli eziüst edények 14 darabok; tizenhat eziüst gyertyatartók; öt széles eziüst üstök; kander formájú 28 eziüst pohárok; oszlopos eziüst két pohárok; ölyv formájú két eziüst pohárok; strucz formájára két eziüst pohárok; két jókora eziüst általagok; csatorna forma két eziüst pohárok; gálya formára hat eziüst órák; trombita formára két eziüst pohárok; parasztember formára két eziüst pohár; asszony-

ember formára 8 ezüst pohárok; unicornis formára két ezüst pohárok; tömlő formára három ezüst pohárok; oroslán formára két ezüst pohárok; szelindek formára két ezüst pohárok; elefánt formára két ezüst pohárok; harang formára két ezüst pohárok; szélmalom formára hat ezüst pohár; tekenősbéka formára két ezüst pohár; igen fris formájú két ládácskák; hebenummal borított más üres ládácska; más két kis hebenum fekete ládácskák, kikben mértékűvegek, ompolnácskák és egyéb ezüst apróságok; más kis fekete hebenum ládácska; más fekete hebenumfa ládácska; öt szelindek ezüst ürvekkal; más két vasas ládák, melyekben tábori holmi készület van ezüstből.“

Jenő és Lippa nemcsak hadászatiilag voltak egykoron fontosak, hanem ár gyanánt is szolgáltak az erdélyi fejedelemség elnyerésére. Az erdélyi választott fejedelmek, hogy a porta megerősítse őket, az említett két várat oda ajánlák neki, de átadásával késedelmeztek. Ezt tevő 1605-ben Bocskay, a ki általában csak arra kötelezte magát, Rákos mezején kelt levelében, hogy Erdélybe be sem megy addig, míg a két várat a körültek fekvő várak-, kastélyok-, falvak- és városokkal, a bennök levő készletekkel egyetemben, a töröknek át nem adja. Tudjunk, hogy ezt nem tette. — Az ő halála után Rákóczy Zsigmond 1607-ben hasonlóan leköté magát „ha a fejedelemségben megmaradok, mind Jenőt, Lippát és ehez tartozó várakat és kastélyokat bennök lévő minden requisitumokkal hatalmas császárnak kezébe adom, ugy mindazonáltal, hogy a fényes porta is engem assecuráljon és arról quietáló levelet is küldje nekem, hogy Homonnai Bálintot az erdélyi fejedelemségre be nem teszi, így mi is soha semmiképen ígéretünket meg nem másoljuk.“ Az ígéret meg lön másolva. — Erdély nevében Géczy András is hasonló ígéretet tön a két vár felől 1612-ben Konstantinápolyban kelt levelében a portának, ha a szultán megszabadítja a fejedelemséget Báthory Gábor zsarnokságától és Géczy komolyan vette a dolgot, mert a várak átadásaig testvérét, Pétert, hagyta kezesül a portán. De a két vár ekkor sem jutott még török kézbe, valószínűleg a Báthory Gábor által támasztott zavarok miatt, a ki ellen, úgy látszik még Géczy térítvénye előtt, 19 pontból álló panaszt emelt a portán a három nemzet. Panaszlák, hogy a fejedelem ősi jószágait elvette, s törvénytelenül idegeneknek osztogatta, javaikat felprédálta, a nőnemmen erőszakoskodott, a törvényeket s privilegiumokat fenekestül fölforgatta, Temesvártól egész Pancsováig a falvakat idegen latroknak adományozta, a szultántól pénzt és lovakat kunyorált s azokkal csak

kihágásait szaporította, a török adóval nem gondolt, sőt annak fizetését eltiltotta, a török gonosztevőket, ha Erdélybe menekültek, ki nem adta vagy kiadni nem engedte, Lippa és Jenő átadását meggátolta, Havasalföldre fegyveresen betört s mind onnan, mind Moldovából évenként adót szed, Magyar- és Lengyelországokat pusztítja, rontja, rabolja, Szebent erőszakosan elfoglalta, Brassó külvárosát és falvait fölégette, a főurak közül kit kivégeztetett, kit a hazából kiűzött s azóta utavétett czudar tolvajokkal fejedelmkedik. Mindezért az egész ország, urak, nemesek és falvak, könyörögtek a szultánnak, régi törvényeikben, kiváltságaikban tartsa meg, oltalmazza, védelmezze őket, különben más szabadítót keresni lesznek kénytelenek. Könyörögtek továbbá, engedné meg a szultán, hogy a fejedelem czinkosai közül azokat, a kiket elfoghatnak, megbüntethessék s parancsolná meg basáinak, hogy az efféle latrokat ne pártolják, sőt megbüntetésükre segédkezet nyújtsanak. Mindezt ha megnyerik, legelső gyűlésükben is Lippát és Jenőt a hozzájuk tartozó várak- és kastélyokkal a szultánnak átadják és választandó fejedelmökkel főfőrendeiket azonnal elküldik, hogy a portával új szerződést kössenek s ez iránti nézeteit Géczy által azonnal tudassa velük a szultán. Végre könyörögtek, hogy a kik hirök és akarataik ellen bárminő információval menének a portára s ott vádaskodnának, azoknak ne higgyen a szultán.

A 19. pont rövidebb fogalmazása a kapucsi basára bízott, a ki egyszersmind azokra kedvező választ vélt adandónak következő feltételek alatt, hogy Géczy zálogul hagyja testvérét a portán; az erdélyiek kezében levő török várak adassanak vissza azon temesvári falvakkal együtt, melyeket Báthory saját pártfeleinek adományozott; a falvak és határok úgy maradjanak, miként azokat Halil beg regisztrálta; a régi adó évenként szolgáltatassék be; szükség esetében vagy maga a fejedelem, vagy más nevezetes tábornoka 15 ezer emberrel a szultán hadát segítse: a török szökevényeket adja ki; Havasalföldétől s Moldvától adó ne szedjen.

Báthorynak legveszélyesb ellenfele Bethlen Gábor vala, a ki midőn török haddal erdélyi földre lépett már, a fejedelem a hadat vezénylő Szkender basának azon ajánlatot tevő, hogy ha Betlent megfogatván vagy Báthory kezébe küldi, vagy erdélyiek előtt, mint árulót megöleti, ő Jenőt és Lippát a hozzájuk tartozó várak- és kastélyokkal a szultánnak átszolgáltatja, az adót, melyet Bethlen tanácsára nem fizetett, ezentúl pontosan beküldi. A basa tehát menjen Temes-

várhoz, ott várja be Báthoryt, a ki Lippához száll s az általa meghatározandó napon neki a várakat átadja, az adóhátrálékot következő tavaszkor a portára beküldi s évenként 15 ezer arany adót fizetend.

Bethlen győzött. Jenőt és Lippát a hozzájuk tartozó várak s kastélyokkal ő is a töröknek ígerte s az adónak évenkénti beszolgáltatására magát lekötölte. Ámde a várak átadását különféle ürügy alatt halasztgatta, míg az Ázsiába ment nagyvezér helyettese, Mehemed basa, hosszú, szemrehányó levelet irt neki. Szemére lobbantá, hogy Báthory Gábor elől menekülvén a szultánnál lelt ótalmat és menedéket, porta segélyével lön fejedelemmé: ő mégis esküvel fogadott ígését nem teljesíti. Lippát azután Bethlen csakugyan átadta, de nem egyszermind Jenőt, mert annak parancsnoka, Pethneházy, megátalkodott vakmerő ember, kinek kezéből ha erőszakkal kellene a várat kivenni, ez nagy véroutasba és sok költségbe kerülne, mivel a hely erős és sok benne az őrség. Pethneházyval akként egyezkedett ki Bethlen, hogy Bajom várát 30 ezer talléron megveszi, neki adja, ő pedig Jenőből Demeterkor, a termények betakarítása után, vonul ki. Bethlen e szerint kérte a szultánt, addig legyen türelme. De a szerződés nem lön fogantatva, mert 1616-ban is mind a három nemzet akként ir a protára, hogy Jenő átadása „hirtelen nem lehet, mert annyi vitézlő rend szorúlt bele, hogy ha ugy kellene lenni, három Erdélynyi ember sem verhetné ki belőle őket, arra elkerülhetetlenképen egy kis respirium kívántatik, hogy az idő alatt az benne lévőek közül kit adommal, kit ígérettel, kit egyéb symphorizáló ápolgatással fejedelmünk magáévá tévén, kivessen s maga dispositiója alá vehessen.“

Vannak itt még a Bethlennel Ferdinánd ellen szövötközött cseh- és morvaországi, sziléziai, alsó- és felsőausztriai rendek Konstantinápolyba küldött követeinek a szultán elé terjesztett ajánlatai és kérelmei, de ezeknek részletezését, valamint Rákóczy Györgynek több, a portára irt s híreket tartalmazó levelét, nem különben a lengyel és svéd királyok, kozák hetmanok és tatár khánok levelezését mellőzöm.

Rozsnyay második munkája e kötetben „Napló“-ja 1660.—1670. évekről. Kezdi Rákóczy Györgynek Gorbó hídjánál csatavesztésén, megsebesülésén s ennek folytán bekövetkezett halálán. Leírja azután Haller Gáborral 1663-ban tett útját Érsekújvár alá, ennek ostromát s bevételét; Zrinyi Miklósnak 1664-ki téli hadjáratát s az eszéki hid fölégetését; a Törökországban s Krétára utaztában látott nevezetességeket.

Harmadik munkája töredékes és hézagos „Önéletrajz“-a, melynek érdekesh adatai közölvék e cikkem elején, a részletekből pedig megemlítendő Forgách Ádámnak párkányi csatavesztése, erre Érsekújvárnak következett bevétele, melyeket Rozsnyay mint szemtanu ír le.

Negyedik munka „A p a f i M i h á l y É r s e k ú j v á r a l á m e n e t e l e.“ Tudva van, hogy a török fővezér Érsekújvár alá hitta a fejedelmet, a ki, mint már említém, félt a felhívásnak eleget tenni: de midőn Rozsnyay magára vállalta a felelősséget, hogy nem lesz bántalma, Apaffy, ámbár betegen, útnak eredt s Budán, Esztergomon át Érsekújvár alá tartott. Megtudván közeledését a török fővezér, a csasz basát az oláh s moldvai (ez betegnek tette magát s elmaradt) vajdákkal s igen szép sereggel elfogadására küldé, a kik vele találkozva a fővezér küldötte lóra ültették, török, magyar és oláh trombiták, dobok harsogása közt a fővezérhez bekisérték nagy öröme a töröknek, hogy még az erdélyi fejedelem is „udvarhoz jár hozzájuk.“ Itt Apaffy, Rozsnyay szerint, három balságot követett el. Elsőben nem kellett volna lováról a fővezéri sátor külkerítésén kívül, hanem a tornáczsa-tornak külsepegezésén belül leszállnia ott, hol a kerevet szélénél szék vala letéve, hogy midőn leszáll a lóról, ne a földre, hanem a székre szálljon. „Eddig terjesztették vala itt az mi becsületünket; de mi magunk harapánk el benne“, jegyzi meg Rozsnyay. — A külső palota sátorán átmenvén Apaffy, a fővezér főudvarmestere vezeté őt be a „három árboczfájú s tetején három nagy aranyos gombokkal tündöklő audientia sátorban“, hol a fővezér várta őt bársonnyal borított kis tábori széken ülve. A fejedelem a csinos kereveten csizmástól ment át s a fővezérrel kezét fogott. A tolongó sokaság miatt Rozsnyay nem láthatta jól fölemelkedett-e kissé kézfogás közben a fővezér avagy nem, de az bizonyos, hogy Apaffy kelleténél hosszabb kinalás után ült le s ez volt a második botlás. Harmadik botlása az volt, hogy még bementekor levett süvegét még azután is, midőn szemben a fővezérrel hasonló bársonyos tábori kis székre leült, sokáig kezében tartá s azt a tolmács későn tétetheté föl vele.

Átesvén az akkor végzendőkön, a fővezér Apaffy nyusztal bélelt, az oláh vajdát pedig s a fejedelem kísérőit, Haller Gábort, Barcsay Mihályt, Naláczy Istvánt, Balogh Mátét, Szilvásy Bálintot, Belényesy Ferenczet, Barcsay Istvánt, Cserey Farkast és Jánost, Székely Lászlót, Jeney Miklóst kelmével bélelt kaftányokkal tisztelvén

fel, jöttkori pompával kísérteté őt a számára vonatott sátorba, melynek alját, hogy a különben is beteges fejedelemnek meg ne ártson a hűs idő, jól becsinálták a szél behatása ellen. A fővezér a vajdának is megparancsolá, hogy Apaffynak elegendő fa-, széna- és borral szolgáljanak, részesült is fővezérhez illő ellátásban, mert még a czukrot is zsákokban hordák neki.

Apaffy a fővezérnek ajándékkul 2000 aranyat, 6 sziürke festett farkú lovat s azokhoz illő igen szép hámokat, Brassóban készült törökforma, felül angol posztóval borított, belől kelmével bélelt, ezüstös szegekkel és arany prémmel czikornyázott hintót és két paripát küldött, bocsánatát kérve, hogy hirtelen indulása miatt becsesbekkel nem kedveskedhetett. Ezen ajándokokat elfogadta ugyan a fővezér, de megüzentte Apaffynak „pénzbeli ajándékkal magát többször ne fárasztja, mert nem veszi el, s most sem venné, ha visszaküldését az fejedelem részéről derogamennek nem tartaná. Hiszem az erdélyi fejedelemnek is én adok pénzt, monda, nem hogy attól hogy pénzt várnék; talál egyéb formát is fel az ajándékozásra pénzen kívül is.“

Ott időzése alatt Apaffy és kísérei bementek a bevett várba s nagyon csudálkoztak, a nagy fölszeretlenség miatt miként tudta a túlnyomó erő ellen annyi ideig is védeni a parányi magyar had.

Később szóba hozatott, a miért Apaffy Érsekújvár alá tulajdonkép felhivatott, Magyarország behódolása, de a miből, miként tudjuk misem lön. A fővezér tehát kitatarozván Érsekújvár megrongált falait, Komjátinak, Ghimes- és Verebélynek elpusztítása után visszaindult s útközben Nyitrát, Lévát és Nógrádot bevette s hadával Pestre szállt; Apaffy pedig fiúrdöt akarván használni, a Duna túlsó oldalán Budára jött. Utóbb a fővezértől, a ki akkor már a túlpartra költözött vala át, elbucszándó levén, a tolmács, Panajot, figyelmezteté őt, akkor terjesztené sérelmeit s kívánatait elő, de kísérei jobbnak vélték mitsem kérni, azt remélve, hogy önmagától többet ad a fővezér, mint a mennyit ők kérni találnak. Csalatkoztak, mert nem adván kívánataikat bucsúzaskor elő, a fővezér is csak a Barcsay Ákos óta hátrálékban volt két vagy háromszáz ezer frtot engedte el, Apaffynak nyusztal bélelt kaftányt adott, kísérei közül pedig „egynehánynak vetének egy hitványt az nyakokba.“ De a kaftányok nem védék meg őket a tatárok bántalmazása ellen. Mert midőn Apaffy bucsú után szállása felé, Pestre menne kíséretével együtt, „csendesesen indulánk neki“, írja Rozsnyay, „de aztán a híd közepe felé tatárokat kezdénk

szemben találni, tovább-tovább pedig mind többet-többet, úgy, hogy az derék tatárság az hidnak azt az végét, a mely felé nekiünk kell vala tartanunk, annyira ellepte vala, hogy látva (nem) hiszszük vala miattok az partra hékességes kimenetünket. Az szokás szerént feles csauszok jöttek vala urunk előtt útnyitó kíséző formában, kik az tatárok között az szorosságban útát akarván nyitni urunknak, némelyikét az csausznak földig leverék az lóruul; némelyikén sebet is ejtének, mely nagy embertelenségeket az tatároknak urunk látván, leszálla az lováról ő nagysága, és az hidnak két széle meg lévén karfázva, a karfán kivül gyalog ment ő nagysága az partig az hid szélén, az karfához támaszkodva, az több uraim pedig mind lovon maradának, és ugy habozának ki az tatárok között, a mint lehe, de bezzeg itt az, kinek az fővezérnél nem jutott vala, elég korbácskaftányt adának az tatárok, ugy hogy az, kire adják vala, alig várja vala, hogy levetesse. Nalácsi uram, hopmester uram is leszállott vala urunkkal az hid szélére, de az többi mind lovon bajoskodának ki; az szegény Haller Gábornak is juta itt az korbácsban.“ Apaffy ugy szabadult ki a tolongásból, hogy az oláh vajda magyar tolmácsa a víz szélére beállitá lovát, a fejedelem erre hágott s így lépett ki a partra: Rozsnyay pedig dicsekedve említi, hogy „rajta egy sujtás sem esék, mit török ruhájának köszönhetett.

Tudva van, hogy a fővezér ez alkalommal végezteté ki Haller Gábert. Ő Apaffyval jelen volt a fővezértől elbucszázskor, kaftányt is kapott, a fejedelemmel útnak indult s ment egész Némediig, a hol megháltak. Rozsnyay még Pesten megmondá neki a tolmács üzenetét, hogy a fővezér kívánja, jöne Budára vissza, de azt ő nem tevé, mert felkaftányoztatván, ugymond, az annyit jelent, ő is haza mehet. Némediben Rozsnyay, tudva, hogy Apaffy korán akar indulni, fölkelte még sötétben s Hallerhez ment, hogy vele együtt a fejedelemhez menjen. Útjokban (hajnal előtt vala) Szilvássy Bálint vezette török csapattal találkoztak, kik már Apaffy szállásán is voltak, ott keresvén Hallert, de a fejedelem Szilvássy által az ő szállására vezeteté őket. Lépteket hallván Szilvássy, kérdé: „Nagyságod!“ s igenlő válasz után a törökök, daczára a szövetségnek, Hallerre azonnal ráismeretek, karjánál, nyakánál és övénél megragadták, mit ő nem tudott mire vélni. Mondá, ő nem szökevény, hanem ország követe, erőszakoskodásra e szerint szükség nincs, különben pedig fölmehetnek a fejedelemhez. csak emberségesebben bánjanak vele. Ekkor az aga szépen fölkiéért őt Apaffyhoz, hol betódult a törökség. Az aga sietteté

az indulást, rá volt mégis birható, hogy bevárta a fejedelemnek Haller mellett a fővezérhez irt levelét. Ekkor saját maga hintójába ültetvén őt, elindult Buda felé. Rozsnyay is velök egyazon hintóban ment.

A fővezér előbb indult Budáról s Hallerrel a kíséret Földváránál érte utól táborát. Oda közeledve, Rozsnyay kissé hátrább maradt, a táboron kívül megállítá a szekereket s azután keresé a Hallerért járt aga sátorát, meg is találta s ott látta Haller szolgáját, „kit kérdém“ hadd beszéljen ő maga, „hol volna az ur? mondá: Én nem tudom, ma hajnaltól fogva nem is láttam, akkor felvivé az aga magával az vezérhez, azóta oda van.“ Én térülék s nézék be az sátorba, s hát látom, hogy egy turba fel vagyon metélve, s körülötte egy falka levél öszve roncesolva, tépve áll rakásban, és noha hozzá nyulnom nem vala szabad, mindazáltal távulról is megismervén, hogy keresztény levelek s irások, mindjárt megdobbanék, s vöm eszembe, hogy egyáltaljában nincsen jól dolga az urnak; mert azok az levelek övéi voltanak s nem volnának in ea forma, ha az úrnak nyavalyája nem volna.—Én itt nem késém, mert az szekerei szegénynek és szolgálai az tábor szélén várakoznak vala utánam; hanem azon étekgogónak mondék: légy itt, im az szekerek is az tábor szélén vannak, engem várnak, félmegyek majd, vagy az főtölmács uram, vagy udvarnál valamely török ismeröm meg tudja mondani, hol az ur; meg is mondá, mihelyt az fővezér sátorához érkezem, egyik kengyelfutó ismeröm mondván: Gitti Haller Gábor, azaz oda az ur. Kérdém: hogy hogy? mondá ma hajnalban, mikor az más hálóhelyről megindúla az vezér, szintén akkor vevék fejét, és egy közüllünk, a ki fejét vevé, négyszáz aranyat, talála az hóna alatt. Váltig nyomozám szegénynek holmijét, de csak elsikkaszták, semmiét szegénynek kezemhez nem kerithetém. Innét fordulék, s az uramhoz (Panajothoz) menék az főtölmácshez, ki is még az vezérrel bajoskodik vala. Kérdém, ha tudna-e az ur Haller Gábor felől valamit? monda: nem tudok; mondék: fejét vették; szeméből könnye kiesordulván, monda: ma néki s holnap nékem, egy emberetek vala Erdélyben, azt is elvesztétek.“

Van még e kötetben „Szolgálatok lajstroma“, egy töredék 1667-ki novemberről, melyet felvált Rozsnyaynak „Folyamodványa a regia deputatiohoz“ 1712-ből, melyben elősorolt országos szolgálatainak megjutalmazását kéri. Ezt követi „Napló“-ja 1705-ről s az egészset bezárja egy „Függelék“, mely Rozsnyayra vonatkozó vagy az ő munkáit kiegészítő okleveleket, számszerint 33.-at tartalmaz.

GARÁDY.

AZ ERKÖLCS EREDETÉKÖL. *)

A dolgok eredete és vége azon két határállomás, melyeket a belcselő elme legszivesebben keres föl. A tapasztalati tudás itt reá szorúl a szemléletire, mely a tapasztaláson túl eső tért is meghódítja. A tárgyak lényege s lényegökben rejlő hivatásuk az eredet idejében még vegyüléket nem ismer, még bárminémű zavarodást nem szenvedett. Az eredet tanulmánya ezek szerint kettős érdekekkel bír, ú. m. a tárgy teljes megismerése s okának megtudhatása érdekével. Belső világunkban különösen a nyelv, erkölcs és vallás eredete azon kérdés, melyet méltán tartunk legfontosabbnak. Emberségünk nemessége e háromban van. Mind három valónk közvetlen nyilatkozata. A nyelv maga, úgyszintén az erkölcs, egymásra való tekintet nélkül is, mily érdekes tárgyat nyújt a gondolatnak! Fokozza az érdeket az együttes kezelés, és így tárgyalja Lazarus az erkölcs eredetét, mi előadásának különös becsét biztosít; értekezése beköszöntő előadás, melylyel a berni egyetemen tanári székét elfoglalta. Lazarus Steinhallal együtt a pszichologiai irány követője; a metaphysika magaslatairól leszállottak a pszichologia biztos fonsikjára. Egy ilyen czimű folyóiratot alapítottak ketten: „Zeitschrift für Völker-psychologie und Sprachwissenschaft“, s folyóiratuk, melynek első száma 1860-ban látott napvilágot, nagyon elterjedt, s a mi még ennél föbb, kitünő értekezéseket tartalmaz. Steintal és Lazarus Humboldt Vilmos tanítványai, őt ismerik el mesterekül, a tudományt a mester szellemében tovább fejtették, Humboldt elméletét kiegészítették. Humboldt szerint a nyelv nem ergon, hanem energiea, tehát az a mi minden perczen lesz, keletkezik, elműlik, egy munkásság, a lélek munkássága; a nyelv a gondolat alakító organuma, egyfelől a gondolattal együtt támad, másfelől a gondolat az értelmi munkásság és hang összeköttetéséből fejlődik. Nem előzi meg a gondolatot s nem is előztetik meg általa. Schelling, Heyse Humboldt nyomába léptek, s az általa megjelölt úton tovább haladtak, azonban Steintal az, a ki a mester útján legmesszibb ment, s a távolságból, melyet elért, hálás szemmel pillant vissza Humboldtra. Ezen iskolának ellentétét a természettudományi iskola képezi, mely

*) Ueber den Ursprung der Sitten., Antritts-Vorlesung Pvon rof. Dr. M. Lazarus. Zweite Auflage. Berlin, 1867,

nek élén Schleicher és Müller Miksa állanak. Szerintok a nyelv természeteti termény, melynek természetéből folyó fejlődése a többi terményéhez hasonlít. Ott állandó munkásságot, itt egy termény tovább fejlődését látjuk. De térjünk át ismertetésünk tartalmára, az erkölcs eredetére.

A történet oly messze időket, mint az erkölcsök eredetének ideje, a hagyomány egy-egy bágyadt, halavány sugárával világítja meg, fáklyájának világossága ily távol eső időig nem hat el. A lélektan kipótolja, a mit a történet elmulasztott tenni, s fényt áraszt azon szentelt helyre, melyen az emberiség legrégebb történeteinek kapuja emelkedik, melynek földéből a jónak pszichológiai forrása eredt.

Mielőtt Lazarus az erkölcs fogalmát meghatározná, kétféle erkölcsöt különböztet meg, ú. m. a történet előtti s a történetit. Az előbbeni azon időből való, melyben az erkölcsi tartalom se törvénynyé, se meghatározott intézvénynyé még nem vált, az utóbbi az erkölcsi tartalom azon folyékony anyagja, mely természeténél fogva merev törvénynyé nem tömörül.

Ezen a törvénykönyven s az egyház rendeletein kívül maradt erkölcsi tartalom vagy a törvény tartalmánál magasabb rendű vagy legalább annál szélesebb körű erkölcs. Se törvénykönyv, se merev alakban öntött erkölestan nem foglal magában némely mély és finom természetű erkölcsi tartalmat, mely egyedül csak a néppel való együttélésben, a népszellem szokásában megragadható. Ilyen törvénynyé s erkölestanná nem tömörülő erkölcsi tartalom a gyöngédebb jótékony-ság, hála, kegyelet, vendégszeretet. Az, a miben e kétféle erkölcs megegyezik, abban áll, hogy mind kettő különböző eszméket egyesít. Az erkölcs eredetének s kezdetleges uralmának idejében nem volt még különválasztott vallás, erkölestan, jog, politika. Az erkölcs úgy akkor, mint később is, az élet egész eszményiségét foglalta magában, fejezte ki cselekedetekben. Az erkölcs épen ezen különböző eszmékből álló tartalmánál fogva nem könnyen codificálható, s a nyugós rendszer ellen fellázad. Lazarus az erkölcs eredetének megírását tűzvén czélul, egyedül a történet előtti erkölcsöt tartja szem előtt. Lazarus az erkölcsöt általánosságában így határozza meg: az erkölcs általánosan véve a megszokott, gyakorlatban lévő, szokásos, a községekben, városokban, népfajoknál atyáról fiura szálló gyakorlat, azon gyakorlat, mely egy-

formán ment természeti szükségyszerűség- s emberi önkénytől, melyet jónak és illőnek, méltónak és célirányosnak tartanak. Lazarus helyesen tette, hogy mielőtt tárgyát tüzetesen meghatározta volna, általánosságában körülírta. Kell a gyümölcsnek időt engedni, hogy megérgjen, s nem közömbös, ha ideje előtt vagy idején szakítjuk le fájáról : így van ez a meghatározásokkal is. Az a mi ezen általános meghatározás mértékét megüti, valóban erkölcsös is, bir az erkölcsös alaki feltételével, a mennyiben a gyakorlatban lévő szokás nem elkerülhetlen parancs, kikitől függ teljesítése vagy nem teljesítése ; az erkölcs teljesítése jó akarat jele, mert az elismert jót vette célba az akarat. Másodszor s ez az előbbeninél sokkal fontosabb, az erkölcs szabályosságánál fogva a cselekvés zsinormértékévé, alakjává válik s ez a valóban erkölcsös benne. Az a mi egyaránylag ismétlődik, a szabályozott, az állandó, ez az emberi.

Az erkölcs az emberiség két legfőbb sajátságát zárja magában, u. m. társas és történeti. Az erkölcs községet tételez fel ; községeknek erkölce, egyes embereknek szokásai vannak.

A nemzetségek változtával az erkölcs hagyományyá válik s ép ebben rejlik az erkölcs történeti sajátsága. Az ember természeténél fogva kényét hajhászná, kedvét elégítené ki, hogy ha az erkölcs hatalma jobb ösvényre nem teritené. Innét azon küzdelem, mely az emberi történet kezdetétől fogva mai napig tart, önkény és erkölcs közt.

Ezek után áttér Lazarus több az erkölcs eredetét tárgyaló hibás elméletre. Czelom Lazarus előadásának ismertetése lévén, nem adhatom egész kivonatát. Lazarus bebizonyítja, hogy az erkölcs sem isteni adomány, sem emberi találmány, sem velünk született eszme, sem az ösztön eredvénye, sem utánczás. Miután ez öt téves elméletet megczáfolta, előadja saját nézetét az erkölcs eredetéről. Az erkölcs teremtésére s megtanulására szükséges, kimaradhatlan előfeltétel az erkölcsi érzés. Ezen érzés, mint valamennyi érzés, nem bir határozott tartalommal. A fogalom soha nem volt érzés az érzés, nem fogalom, hanem a lélek azon állapotja, melybe fogalmak, eszmék, — érzések helyezték. Az érzések határozottak, de tartalom nélküliek, ebben a sajátságban megegyezik az erkölcsi érzés az érzéki érzésekkel. Az erkölcsi érzés a cselekvés és szenvedés fogalmának hü kísérelője, mely az emberi cselekedet vagy bármimű szenvedőleges állapot következtében támad. Az erkölcsi érzés az érzékitől különböző meghatározottsággal bir. Az előbbeni nem a kedv és kedvetlenség érzéke s az utóbbtól egyáltalán le nem származtatható. Az erkölcsi

érzés határozottsága a helyeslés és kárhoytatás. A lélek eredeti természeténél fogva minden általa vagy mástól elkövetett cselekedetet helyesel vagy kárhoytat. Ezen érzések képezik a cselekvés megindító rugóit. Az érzés természetéhez tartozik, hogy vagy mindjárt cselekvéssé vagy legalább cselekvési kívánattá váljék; azonban itt megjegyzendő, hogy a cselekedetek erős érzésekből erednek. Az érzés a cselekedetben sugárzik vissza. Most azon kérdés merül fel, hogy válik az erkölcsi érzés nyilatkozata, az az a cselekvés, erkölcsesé. Lazarus mindenekelőtt megjegyzi, hogy az ember magához hasonló emberek társaságában él, az egyik ugy értelmezi cselekedetét, mint a másik, általában egyformán érznek. Magának az egyediségnek kiképzése, későbbi, történelmi fejlemény. Az érzés és cselekedet hasonló körülmények közt egyforma lesz. A körülmények ismétlődvén, a régi cselekedetek is ismétlődnek, nem szerződés erejénél fogva, hanem mindenekelőtt azért, mert hasonló okok hasonló okozatot vonnak magok után.

Elhez járul az emlékezés, mely abban áll, hogy az ok okozatjával együtt újul meg. Továbbá az ő ember eredeti érzései kifejezésére még kevés alakkal bírván, e kevés alakot annál szigorúbban létesíti. A cselekedeteket előidéző erkölcsi érzés cselekedetével felbonthatlan összeköttetésbe lép. Valahányszor egy bizonyos lelki állapot ismétlődik, felébred az erkölcsi érzés, de ekkor már nem magában álló, hanem cselekedetével együtt támad. Ez a különbség az erkölcsi érzés első és későbbi felébredése közt.

Tovább nem folytatjuk szemlénket, tárgyunk tulajdonképeni tartalma eddig nyulik. Lazarus előadása további folytatásában a lélektan és erkölcsan egymáshozí viszonyát vizsgálja. A hol a lélektan munkája bevégződik, ott kezdődik az erkölcsané. Már maga a lélektan fedez fel eszményi célókat, melyeket az erkölcsi érzés állandóan követ: ezen eszményi célókat magyarázza meg az erkölcsan.

Lazarus ezen előadását nyomatékosan ajánlom mindazoknak kik az erkölcs lényegéről és eredetéről mély és tiszta fogalmat kívánnak szerezní.

GRÓF KUUN GÉZA.

„KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE“ CZIMŰ PÁLYAMŰ KELETKEZÉSE ÉS ISMERTETÉSE.

Kolozsvár városa provisorium alatti szónoka Simon Elek azon tekintetből, hogy e hivatal elvállalásáért anyagi haszonra vágyakodással ne vádoltassék, 1862—63 ki fizetéséből 1000 forintra menő összeget „Kolozsvár Történetének“ megírására pályadíjjúl tűzött, azt a nyertes javára kamatoztatás végett a kiegészítő-pénztárba letette, később ismét 300 frtot adott, és így a pályadíjt 1869 június 23-ig 1555 forintra és 20 krra növelte.

Az 1863-ik évi november 10-iki első pályázati hirdetés „K o l o z s v á r ó - k ö z é p - é s ú j a b b k o r i t ö r t é n e t é n e k“ megírását kívánta 1848-ig — ezt kizárólag — föliatok, műemlékek, pénzek, eredeti oklevelek, szóval: első hitelességű adatok alapján, oknyomozólag, kritikai megválasztással s a pályázó tetszése szerinti kiterjedésben; a szerkesztményhez O k l e v é l t á r t kívánt csatoltatni; mi végre a város levéltárának, a pályázók előtt a kellő óvatosság tekintetbe vételével, megnyitása biztosítva lön; bírálóknak előre fölkérettek: Szabó Károly, Torma Károly, Matusik János és Sáni László urak, a jutalmazandó mű kiadására a szükséges metszvényekkel együtt a város ajánlkozott, a műhöz való tulajdoni jogot az íróénak nyilvánítván, határidőül 1865 december 31-ke tüzetett.“

Ezt 1865 június 18-án egy pótlék hirdetmény követte. Ebben ki volt mondva, „hogy a kitűzött jutalom akkor is kiadatik, ha csak egy pályamű érkeznek be, ha a bírálók azt jelesnek s jutalomra méltónak találják. A műhöz való tulajdoni jog úgy lön értelmezve, hogy a város esküdt közönsége és tanácsa a kinyomtatást a műhöz méltó alakban, az író fölügyelete alatt végrehajtván, 200 példányt saját céljaira megtart, a többbit teljes tulajdon joggal az író szabad rendelkezésére adja, a határidő 1867 december 31-éig lön meghosszabbítva.“ Egy újabb alkalomból, a határidő utoljára 1868 december 31-kéig lön kiterjesztve, mikorra az alulirt czimű pályamű érkezett be, mely Kolozsvár ös- ó- és magyar-középkori történetét Krisztus előtt 513-ban kezdve, Krisztus után 1540 évig tárgyalja, két kötetben, az I-ső kötet a s z e r k e s z t m é n y, nagy negyedréfű kéziratban tesz az előszó I—XXI lapot, a szöveg 1—641 levelet, II-ik s pótlék-kötet, az O k l e v é l t á r tesz 1—722 lapot. Hozzájárul a két kész és teljesen még el nem készült más két kötethez I—XII. tábla, együtt 110 kisebb-nagyobb rajz. Jelszava e volt.

His ego gratiora dictu alia esse scio; sed me vera pro gratis loqui, et si meum ingenium non moneret, necessitas cogit.

Vellem equidem vobis placere, — — — sed multo malo vos salvos esse, qualicunq[ue] erga me animo futuri estis.

Tit. Liv. Patav. Historiar. Libri qui Exstant stb.
Decadis Prima Libri III. cap. LVIII. pag. 346.

Editio Parisiensis MDCLXXIX.

A pályaműhöz névtelen levél volt mellékelve, melyben a pályázó azt a reményt fejezte ki, „hogy műve beadott I—II. kötetéből a bírálók megítélhetik mind annak tudományi értékét és jutalomra méltó vagy nem méltó voltát, mind pedig azt, hogy a kész rész, a súlyos betegség miatt teljesen el nem készíthetett és így hiányzó II. és IV-ik kötetnek közönhajtás szerinti elkészítésére nyújt-e vagy nem kezesség? Mihezképest minthogy egyfelől a pályázó műve iránt némi bizalommal van, másfelől az öt évi készület, folytonos költség, szellemi erejének, idejének s keresménye nagy részének művébe fektetése által anyagilag teljesen ki van merülve, további áldozatra, s a még kellő költségek fedezésére képtelen, harmadik felől mivel megroggált egészségi állapota miatt minden nehezebb munkától huzamos ideig meg kell szünnie s ez alatt legfeljebb a kész rész nyomtatását igazíthatja: kérte a bírálókat s a jutalomtűzöt, hogy a felforgó rendkívüli tekintetekből, nem ragaszkodva szorosán a pályahirdetés intézkedéséhez, a pályamű beadott része fölött mondjanak ítéletet, hogy a városi közönség a jutalomdíj kiadása s a mű kinyomtatása iránt határozhasson, pályázó a város e kérdésnél felforgó nagy érdekét, saját irói hitele, a már kész rész és adat-gyűjtemények szükségképen való következménye, saját befektetései által erkölcsileg kötelezettnek érzi magát arra s igéri is, hogy a hátralevő részt, mihelyt egészsége engedi, teljesen bevégezve a pályahirdetmény értelmében bírálat s a város rendelkezése alá bocsátja.“

A bíráló bizottság idei június 6-án kelt jelentésében kinyilatkoztatta: hogy a beadott pályamunkát, valamint a hozzátartozó és 12 táblát tevő nagybecsű és fontos rajzokat átvizsgálván, örömmel győződött meg arról, hogy a pályázó az elébe tűzött nagyszerű föladat kiviteléhez kellő előkészültséggel és hivatással fogott; a czéljára szükséges adatokat a város, a főkormányzók, a helybeli egyházak, közintézetek és czéhek, valamint Erdély és Magyarország több közlevéltárából nagy gondnal és a pályadíjt már is csaknem megközelítő költ-

séggel fölkutatta, híven lemásolta és lelkiismeretesen fölhasználta; munkája kidolgozásában pedig fáradságot nem kimélve, oknyomozó történetíróhoz illő alapos vizsgálódás után elfogulatlanul, részrehajlatlanul, helyes fölfogással és higgadt ítélettel járt el. Egy szóval, a pályázó oly munkát állított elő, mely a tudomány ma méltányosan megkívánható követeléseinek megfelel, s városaink és vidékeink monographiái között diszes állást fog elfoglalni. Kolozsvár múltját, mely összes hazánk, de különösen Erdély történelmére nevezetes befolyást gyakorolt, pályázó jóllehet csaknem egészen töretlen úton járt, oly kimerítőleg s oly behatólag tárgyalja, hogy munkáját különösen városaink középkori beléletének rajzát illetőleg, a jövődőkorbéli leghivatottabb magyar történetíró is biztos és mellőzhetlen segédeszközzül fogja használhatni.“

„Ennélfogva a bíráló bizottság tagjai e pályaművet, bárha szerző, mint a mellékelt iratában kifejtette, annak hátralevő második kötetét terhes hivatali elfoglaltatásai, de különösen súlyos és hosszas betegsége miatt még kellőleg ki nem dolgozhatta és be nem nyújthatta, a kitézött jutalomra egyező értelemmel érdemesnek itélték. S azért is méltányosnak tartják, hogy a képviselő közönség a szerzőnek a kitézött pályadíjt, ha egészen nem is, legalább a munka már készen levő részéhez aránylagosan kiadatni határozza, hogy ezen összeggel az írónak munkájára eddig tett költségeiből a nagyobb rész megtérítésék és így a jutalmazandó szerző munkája teljes bevégzése előtt is segítve legyen a következő kötetre s az ahhoz melléklendő gazdag oklevéltárra még mulhatatlanul teendő tetemes költsége viselésére.“

„A pályadíj ily értelemben leendő kiadásában a bírálók nézete szerint nem szolgálhat akadályul az, hogy ezen több évi szakadatlan búvárlatot és kitartó fáradozást kívánó munka 2-ik része még nincs beadva; mert egyfelől az aránylagosan kiadandó díjt a már készen levő, s a régiebb korra nézve így is teljesen használható rész valóban megérdemli; de másfelől arról sem lehet kétség, hogy a pályázó, ki munkájának több évi szorgalommal, test- és lélekfárasztó erőfeszítéssel egybeállított első részében, készültségét, buzgóságát és lelkiismeretességét kellően bebizonyította, ezen élete föladatává vált munka befejezését erkölcsi és becsületbeli kötelességének fogja tekinteni és vallani. E tekintetben az író saját érdeke, írói és polgári hittele s becsülete a legbiztosabb kezesség.“

„Ezek után az eredeti pályázati hirdetésben s annak pótlékában

foglalt fűltételek értelme szerint a megjutalmazandó munka I-ső részének és mellékleteinek minélelőbbi kiadatását a képviselő közönségnek annyival bátrabban ajánlják a bírálók, mert bizonyosnak tartják, hogy a munkát történetirodalmunk minden barátja örömmel fogja üdvözölni s abban nemesak Kolozsvár kimerítő monographiát, hanem irodalmunk is maradandó művet fog nyerni.“ *)

Az örvendetes tartalmú jelentés kellemesen hatott a városi képviselő testületre; ennélfogva polgármester Filep Sámuel úgy vélekedett, hogy a pályamunka jeles és pályadíjra érdemes volta meg lévén állapítva, a képviselő testület a bíráló bizottságnak közhelyesléssel találkozott azon véleményét, hogy a pályadíj szerzőnek kiadattassék, magáévá teszi s határozattá emeli. Ez egyértelműleg el lön fogadva s határozattá emelve. További kérdésül már most — úgymond — az foroghat fen: egészen-e, vagy csak aránylagos és mekkora részben kívánja a képviselő-testület a pályadíjt ez alkalommal kiadni. Erre nézve legelőször a pályatűző emelt szót; örömet fejezte ki mindenekelőtt azon, hogy K o l o z s v á r T ö r t é n e t e megírása annyira haladt, hogy nagyobb részben készen lévén, maholnap asztalainkon és könyvtárainkban lesz. Ez — úgymond — Kolozsvár jövőjét tekintve, magában nagy erkölcsi következményeket rejtő tény. Általános igazság, hogy csak azon népnek van jövője, melynek múltja és története van. Minél miveltebb egy nemzet, annál megműveltebb történetirodalma; a melyik múltját elfelejti, olyan mint a törzséről levágott élő fa; ez egy ideig sindevész, aztán végképen elszárad. Így hal ki a nép is múltja ismerete nélkül. Mi ránk — folytatja szónok — viszontagságos, de szép történetet hagytak ősünk; hálátlanak lennénk, ha azt ismerni, becsülni s hasznunkra fordítani nem tudnók vagy nem akarnók. Kolozsvár egykor a politikai befolyás, vagyonosság és polgári műveltség bámult magasságán állott; e század elején hanyatlani kezdett s a közelebbi szerencsétlen évtizedek alatt alá hanyatlott. De egyik sem történt véletlenül; az oka mind kettőnek önműveiben, a polgárok erényeiben és büneiben, a haza politikai viszonyaiban keresendő. Ez okokkal és eredménnyel csak a történet ismert meg. Ez által okulhatnak polgártársaink jövőre, ebből meríthetnek vigasztalást a múltért. A történelem megmutatja nekünk azon utakat és eszközöket, me-

*) Aláírva: Szabó Károly m. k. Sáni László m. k. Torma Károly m. k.

lyek az ősököt jólléthez juttatták, a miketmi is hasznunkra fordíthatunk.“

„Ezután szónok azon indokokat érintette, melyek őt jutalomtüzésre birták.“ 1848 előtt — ugymond — 12 évig szolgálta a várost mint ügyvéde; ezalatt a levéltár rendezésével bízván meg, ez alkalom volt arra, hogy történet kincseivel megismerkedjék, s azon eszme született lelkében, vajha egykor tehetne valamit arra, hogy e kincsek a tudomány napfényére hozatva, feldolgoztatnának s a városnak egykori dicsősége és befolyásos állása köztudomásúvá levén, s általa a polgárság öntudatra és önismeretre jutván, egy jobb sorsra előkészíthetnének. Isten úgy akarta, hogy a nem rég lefolyt szerencsétlen — mert alkotmány nélküli — korszakban a nemes város gazdasági ügyeinek vezetése, kérésén kívül, óhajtása ellenére, esküdt polgártársai bizalmánál fogva mint orátorra rá bízassék, azonnal el volt arra határozva, hogy ha elkell vállalnia, az előre láthatólag több tövissel mint rózsával, több gyanúsítással mint elismeréssel kínálkozó munkássági tért, nem magán érdekből, nem az igen szűk korlátok közt mozoghatott hatalom utáni vágyból, de iménti eszméje létesíthetése végett vállalja azt el. Ugy is lett, elvállalta, fizetését Kolozsvár Története megírására jutalomul tűzte ki, és megérte azt a szerencsét, hogy annak két kötete ime e tanácsterem asztalán fekszik.“

„A mi a mű tudományi becsét s további sorsát illeti — ugymond szónok — ő egészen a szaktudósok felolvasott véleményére támaszkodik, s ajánlatukat elfogadja; nagy öröme van, hogy szerény kezdeményezésére a magyar történetirodalom ily jeles művel gazdagodott, bizik a lelkes íróban, hogy derék munkáját egészsége helyreálltával bevégezvén, vele a város és önmaga emlékét örökíteni fogja. Ehhez képest az egész jutalmat a községi tanácsterem asztalára letevén, azt indítványozta, hogy az — felbontatván a jeligés levélke s megtudatván a szerző — annak egészen és most egyszerre adassék ki.“

Ezen indítvány általános lelkesedés közt, helyeslőleg fogadta a képviselő-testület, mit elnök polgármester határozatul azon megjegyzéssel mondott ki, hogy a képviselő-testület erkölcsileg kötelezetnek tartja író pályaműve teljes bevezetésére és rövid időn beadására. Mire a jeligés levélke felbontatván, abból J a k a b E l e k, volt erdélyi királyi kormányzékü levéltárigazgató neve tünt ki. Élénk éljenzés üdvözölte az irodalmilag ismert férfi neve olvasását, s a jutalom átvétele végett a gyűlésbe meghívására indítvány következtében Hintz György

ágostai hitvallásu elsőpap, Ferencz Jozsef kolozsvári unitarius első pap és Demeter Károly képviselők bizattak meg. Míg a bizottság küldetésében eljár, a képviselő-testület a mű kiadásának miként eszközéséről terv- és költségvetés készítésére szerző mellé Finály Henrik és Stein János, könyvmda felügyelő és haszonbérelő, továbbá Simon Elek és Szabó Károly urakat nevezte ki. E közben a bizottsággal együtt szerző is a gyűlésben éljenzés közt megjelenvén, a polgármester szívesen üdvözlé, mint a pályanyertes mű íróját, örömmel tudatta vele a képviselő-testület fenemlített határozatát, átnyujtotta a pályadíjt azon óhajtás kíséretében: hogy isten életet s egészséget adjon jeles műve bevégezhetésére. A polgármester kívánatát lelkesült éljenzés követte; erre mély csend lön, mit a most is gyöngélkedő s a jelenet ünnepélyességétől meghatott szerzőnek szintén megható szavai szakítottak félbe.

„A tisztelt polgármester úrtól nekem átnyujtott pályadíjt — így kezdé beszédét — szívem hála érzelmei között megilletődve fogadom el, mint életemben irodalmi és hazafiui szerény körben lefolyt munkásságom legelső nyilvános elismertetésének megtisztelő zálogát. Nyugodtan fogadom el e díjt, mert lelkiismeretem azt sugja, hogy azt a legnemesebb foglalkozás, a szellemi és tudományos téren való hosszas, fárasztó és anyagilag csaknem kimerítő munkásság által érdemtelmem meg; de mivel munkám teljes bevégzésében egy hosszas és súlyos betegség meggátolt, kérnem kell az igen tisztelt képviselő-testületet, hogy bevégzett ténynek csak a díj kétharmad része kiadását méltóztassék tekinteni, mint a mely összeget írásban kimutathatólag tényleg és valósággal művem kész részére immár kiadtam, a többit a mű hátra levő része elkészültéig azon hű kéz gondviselésére bizván, mely annak a kitűzés perczétől kezdve maig, oly önzéstelenül és gyarapítólag viselte gondját. Önérzettel fogadom el, mert arra művemet hazánk tudományban és jellemben kitűnő három szaktudósa egyértelműleg ítélte méltónak, s itéletét — a mint tisztelt meghívóimtól érttetem — e derék város képviselő-testületének e teremben jelenlevő erős értelmiségű gyülekezete egyhangú beleegyezésével erősítette és pecsételte meg. De örömmel és a gondviselés iránti hálával is fogadom, mivel hat évi munkálkodásom alatt kétszer voltam részint épen a munkából következett oly súlyos betegségtől meglátogatva, hogy báresak egy résznek is bevégezhetése iránt is reményemet szinte elvesztettem. A tisztelt képviselő-testületnek engem meglepő, méltányos, nemes és lekötelező

mai határozata megerősítendi, örömét szellemi munkában kereső, gyönyörüségét az erkölcsi szép és jó hű szolgálatában találó lelkemet s lelkem megújult ereje, visszatért önbizalmam s életreményeim megedzik s addig nyujtják annak gyöngye testi hajlékával való földi szövetségét, míg oly hűm szeretett munka-tárgyam a teljes bevégződés pontjára jut.“

„Munkásságom sikerének e fényes elismertetése, és a t. képviselő testület lekütelező határozata e szép pillanatában kettőnek ünnepélyes kifejezésére érzem maga erkölcsileg kötelezettnek. Az egyik, itt, a t. képviselő-testület színe előtt férfias és komoly ígéretem arra nézve, hogyha isten életemet megtartja, művem félben maradt részét is teljesen bevégezni s a tiszt. képviselő-testületnek és nemes városnak kinyomtatás végett — mihelyt egészségi állapotom engedi — átadni elmulasztatlan polgári és erkölcsi kötelességemnek, szent tartozásnak és örömmemnek tartandom. A másik az, hogy köszönetet mondjak a nemesen áldozó jutalom-tüzőnek, városunk és a történet-tudomány valódi barátjának, mint a ki é az im most megtestesült eszme s a kit illet a kezdeményezés érdeme és dicsősége. Köszönetet mondok a nemes városi tanács azon tisztviselőinek s különösen levéltárnokának, kik engem évekre terjedt kutatásaimban folyvást rokonszenvezőleg s mindig készséggel segítettek, példát véve a jutalom-tüző derék városi szónok úrtól, s utóbbi évben a város mostani erélyes polgármesterétől. Fogadja a t. képviselő-testület köszönetemet azon kitüntetésért, melyet igénytelen személyem s tudományos munkásságom iránt e pillanatban kifejezni szíves volt. Ez lesz az én érdem-rendem, a mit — mint a magyar történettudomány mivelője — önzés nélküli hű munkássággal, meggyőződéselem lélekismeretes és feddhetlen megőrizése mellett nyertem; ez lesz az én czimem, melyet viselnem végleheletemig öröm lesz; ebből várom szerény igényeimnek megfelelő esekély, de igazságos származású anyagi helyzet-jobbulását, mihez mások a politikai tusák mezején és hivatali emelkedés útján kívánnak eljutni.“

„Művemről is szólnom kell annyit, hogy abban szigoruan követve van a lelkiismeretes történetíró elébe, a művelt népek irodalma köztörvénye által, szabott igazat-szólás elve. Birom az erkölcsi bátorság azon erejét, hogy történelmileg valótlant nem állítok, s a mi igaz, bár mily tekintetek ellenében kimondom. Ily meggyőződés vezette tollamat. Tisztelt bírálóim ezt megismerték, s ez jól esik lelkemnek és elfeledteti munkálkodásom sok küzdelmeit. De ha Kolozsvár tölem megirt törté-

netéből Kolozsvár népe, nemzetiség és vallás, osztály és életmódra való tekintet nélkül az egymás iránti szeretetet, kölcsönös egymáshoz simulást és érdekeik egyeztetését tanulja; ha az előljárók és tisztviselők a polgári jellem és közjó-szeretet előttük feltüntetett vagy példányai által kötelesség érzetre, hivataluk betöltésére s a közügyek hű és önzéstelen szolgálatára buzdulnak; ha a város vagyonának kezelői megtanulják abból szentnek tartani a közvagyonot, előmozdítani mindenütt és teljes igyekezettel a közjót s érdekösszeitközés esetében a városét a maguké elébe tenni készségeit nyernek; ha a férfi nemzedék a művemben foglalt tanulságok által hű öre tanul lenni a jognak és alkotmányoknak, a ifjuságot pedig az erény, az örök szép és jó útjára vezérli: a mai nap öröme boldogság teljes emlékezéssé lesz rám nézve, mely siromig kísérend!“

„Isten éltesse nemes Kolozsvár városa t. képviselő-testületét s város egyetemét!“

Élénk éljenzés követte e beszédet, szerző képviselői helyére ült, hol többen szorítottak vele kezét, a tanácskozás napirendre tért át s végeztével a város atyái szintugy mint a terem hallgató közönsége vidám hangulatban oszlottak szét; a napi sajtó szerencsét kívánt Kolozsvár képviselő-testületének azon szép tüntetésért, melylyel egy szinte hat évig minden maga nagyzás és zajköltés nélkül végrehajptt, tömérdék áldozatot igénylő és fényes sikert ígérő munkásságot méltóan jutalmazott meg.

E percz óta a jutalmazott pályamű további sorsa Kolozsvár képviselő-testületének kezében van.

A június 23-iki végzést a július 10 ik képviselő-testületi gyűlés hagyta helyben. A kinevezett szakbizottság erről augusztus 9-én lön értesítve, augusztus 31-én egybegyűlt s ekkor készült jelentése és javaslata september 7-én került a képviselő-testület elébe. A bizottság a nyomtatásra a szövegbe melléklendő rajztáblák tekintetéből nagy 8-adrétű szép nagy fejér papirosat ajánl, oly alakban, mely a csinoságot és izlést, a kellő takarékoságot és a könyvnek diszes, de nem pazar kiállítását magában egyesítse. Ily papiroson 1000 példányban nyomtatott egy iv Holzhausen bécsi nyomdász számítása szerint mintegy 49—50 forintba kerül, a mi a harmincz-harmincz ívre számított két kötet müért 3000 frtra menne, a táblák közül az I ső tábla, Kolozsvár és határa színezett térképe 2' 2" hosszáságban.

1' 7" szélességben hétféle színnel nyomva kerülne mintegy	600 frtba
a II. tábla Kolozsvár bel és külvárosa felényire kicsinyítve	150 „
a III. tábla Kolozsvár vár- és véd művei architaichurái rajzban felényire kicsinyítve	50 „
a IV. tábla Kolozsvár 1617-beli képe felényire kicsinyítve	150 „
az V. tábla Kolozsvár 1666, 1759, 1798 és 1810-beli különböző oldalról felvett képei felére kicsinyítve.	200 „
a VI. tábla Kolozsvár geológiai térképe színezve és felére kicsinyítve.	150 „
A más hat tábla széteszhatnék e szerint :	
a XII. fénykép t. i. a létező bástyák, Zsigmond és Mátyás királyoktól épített egyházak, ugy más újabbkori nevezetesebb köz és magán épületek és emlékek képei, nyolczadrétben a szöveg nagyságában.	420 „
Két nagy kettős pecsét — Zsigmond és Mátyás királyokéi	120 „
72 kisebb-nagyobb városi és ezéh pecsét ugy a közzintézetek egyházak s más testületek pecsétei és ezimerei 8 ad rétbén 8 lapon	170 „
öt darab fölratos kő rajza a szöveg közé nyomtatva fametszetben	60 „
A két kötethez 2000 boríték szedése, nyomása és színes papírosa	65 „
kötés, egy kötetre 8 krt számítva	160 „
<u>összes költség : 5295 frt.</u>	

„Az első táblán kívül minden a szöveg papírosán lenne nyomva, miáltal az ivék száma valamivel több, de a papírosban tetemes megtakarítás lenne.“

„A bizottság — ugymond a jelentés — ez összeget tapasztalása és meggyőződése szerint nyg tett fel, hogyha bár egyik vagy másik tételnél a nyomdával és lithographiai intézettel kötendő szerződésben valamit meg is lehet takarítani, az egész költség tetemesen alább nem szállítható ugyan, de reménye szerint a kített összeg a mostani igen drága munkadíjak mellett is csekély különbséggel elegendő lesz, és így e számítást előleges tájékozáásra nézve biztos alapul elfogadhatónak véli.“

„Arra a kérdésre nézve: hol történjék a munka és mellékletei nyomtatása és kiállítása, figyelembe véve a szerző méltányos óhajtatását, a ki munkáját minél gyorsabban, csinosabban és hibátlanabban s a lehető legteljesebb garantiák mellett kívánná kiállíttatni, a bizottság azon javaslatot teszi, hogy miután egy ily igen részletes intézkedést igénylő szerződés levelezés útján czélirányosan el nem igazítható, a képviselő-testület küldje fel szerzőt Pestre és Bécsbe azzal a megbizással, hogy munkáját és rajzait magával vivén, személyesen értekezék az ottani nagybbszerű nyomdák és lithographiai intézetek tulajdonosaival s eljárása eredményéről részletes jelentést téve, terjessze a képviselő-testület jóváhagyása elébe azon előlegesen fölteendő szerződési pontokat, melyeket a teendő ajánlatok közül a legbiztosabban elfogadhatóknak, a legméltányosabbaknak s a városi pénztár érdekében a legelőnyösebbeknek fog tapasztalni.“*)

A bizottság a munka belbecséért s a szerző sok költsége és fáradtsága némi megjutalmaztatása fejében ajánlotta az 1000 példányban nyomtatást; mihez járul az az ok is, hogy ily költséges munka második kiadásra nem számíthat; a nagyobb és szebb papirozt a rajzok érdekében javallja, a díszes kiállítást a város hírnevéért s a munka belbecséért egyaránt. Szerző hat évet dolgozott immár művén, még négy eltelik a teljes négy kötet megjelenéseig. Tíz év egy ember életéből, ekkora és oly lelkiismeretes munka mint a fennforgó, megérdemli egy 24,000 lakossal bíró művelt várostól ezt az áldozatot, melyen ő saját Történetét szerzi meg s e felett 200 ingyen példányt kap. A kit nem elfogultság vagy személyes érdek vezet, látni fogja, hogy azoknak, kik a kiadást a városra nézve terhelőnek, íróra nézve a dicsőséget drágának s a nyomtatást lehetőleg halogatandónak tartják, nincs igazuk, ily irodalomellenes nézetek — ha léteznének — nincsenek a város érdekében sőt azt és reputatióját egyaránt compromittálják.

A bizottság javaslata septemb 7-én átadatott a képviselő-testület III-ik szakosztályának azon utasítással: „adjon véleményt arról, hogy a város mostani pénzvizonyai között szükséges-e s lehetséges-e a pályadíjt nyert művet az idén vagy a jövő évben kinyomatni?“ Ma october 1-sője, s még a september 7-iki végzés nincs felolvasva és helybenhagyva. Mikor hagyják helyben? Mikor adták ki a szakosztálynak a tárgyat, az mikor gyűl össze, s mikor és minő véleményt ad? ezek mind távoli kérdések. Az inénti határozat első vagyis szükségességi

*) Aláírva Szabó K. m. k. Finály H. m. k. Stein János m. k. S. E. m. k.

részére azonban megkell jegyezni, hogy arról már a képviselő-testület jan. 23-án határozott, egy értelemmel fogadván el a bíráló bizottság azon ajánlatát, hogy a munka, melyet — a mint jelentése hangzik — történetirodalmunk minden barátja örömmel fog üdvözölni, és a melyben nemcsak Kolozsvár kimerítő monographiát hanem irodalmunk is maradandó becsü művet nyer, a város által minél előbb kinyomtatandó lenne. A lehetőséget a mi illeti: úgy hiszem, itt a szűkkeblűsködés nem lenne helyén. Egy város becsületügyében, melynek Muzeuma, tudós társasági elnöke és nagy tudományú alelnökei vannak, fukarkodni nem lehet. Ama nézet, hogy Kolozsvárnak pragmatikai története néhány ezer forintért megszerezve igen drága dicsőség, fölötte ázsiai, kiméletebben szólva a magyar irodalom irányában mostoha érzületet és nagy mértékű elme korlátoltságot árul el. Nekem okom van a szakbizottságtól méltányos javaslatot tenni. A példányok számát s ezzel a költséget is kevesbbitni lehet, úgy, hogy a város ingyen példányai is ehhez arányuljanak; de az író és közönséget oda kényszeríteni, hogy a kiadás alakja nem díszes, hanem mindennapi legyen s hogy a kész munka 1870-ben se jelenhessék meg, ez erkölcsi lehetetlenség, s a pályázó által kétségkívül elfogadhatni nem fog. Ily határozat rossz hatású példa lenne az írókra nézve, ezt a méltányosság és a nemzeti irodalom iránt minden művelt ember lelkében élni kellett kegyelet tiltja.

És most hadd ismertessem magát a pályaművet.

Szerző merőben új úton indult el, önmaga alkotta monographiája rendszerét, mi tartalma ismertetéséből azonnal kitűnik. Az előszóban kifejti az anyaggyűjtésben és feldolgozásban követett vezérelveit, egybe-hasonlíttja az erdélyi szászok és magyarok történelmi téren való munkásságát, rámutat mennyivel ismertebbek a szász városok múltja és történetei mint a magyar városoké; előadja a Kolozsvár ismeretére tartozó eddigi munkálkodások eredményeit s bebizonyítja, hogy a pálya kérdés kitézése ideje immár nagyon is eljött volt; kijelöli saját álláspontját, melyet műve a magyar történetirodalomban elfoglal s melyből azt megbíráltatni ohajtja. Neki — ugymond a történeti forrásnyomozó, adatgyűjtő és történetíró kettős feladatát kellett művében egyesítenie, öt év alatt 6000-nél több vén oklevelet kellett kibetűznie s lemásoltatnia, a mi által testi és lelki ereje gyakran annyira kimerült, hogy az utolsó napig tudott kedve s ohajtása szerint megfelelni; felfejti, miért kellett művének astronomiai és földtörténeti részlet előbocsátnia? miért

vette fel Kolozsvár történetébe függeléként annak florája és faunája általános jelleme ismertetését? s miért kellett Erdély ős történetének rövid és általános körrajzát is adni? Amazt — ugymond — azért, hogy az olvasó mintegy panoramai sorrendbe tömbítve lássa Kolozsvár multját és jelenét, természeti és polgári arculatját, politikai, társadalmi és erkölcsi egész életfolyamát; az utolsót azért, hogy Erdélynek mint a tárgyalt harmadfélezer év alatt többnyire alárendelt s épen ezért homályos multá országnak története olykor az anyaországgal foly csaknem elválaszthatlanul egybe, olykor a közélet a politikai térről nagyobb városainak falai közé vonul vissza, elannyira, hogy a midőn a történetíró nyomozza és írja a városok történeteit, tanulmányozza és írja egyszersmind a kis országét is. Valóban Erdély köz- és városainak külön történetei csudálatosan segítik elő egymást az előadásban és megértésben Indokait is előadja a szerző, s ilyenek nem a feltűnni vágyást, nem anyagi haszon keresését állítja, hanem azt, hogy Kolozsvár mint második otthona iránti háláját tanúsítsa s hogy pótolja történetirodalmunknak azon sajnosan érzett hiányát, hogy évkönyv-, krónika-, és történetíróink e haza polgári népére, a városok, az iparosok és kereskedelem történetére eleitől fogva igen kevés gondot fordítottak, s e tért csaknem parlagban hagyták. Az előszó végén megköszöni szerző mind azok szives fáradozásait, kik őt munkájában bármi képen segítették, különösen Brassai, Pávai és Herman urakét, kik szakmáikba vágó csaknem kész részeket adtak rendelkezése alá. Az előszót bezárja gróf Mikó Imre magyar kir. közlekedésügyi miniszter iránt kifejezett hálája, a ki őt 1851—1854-ben Erdély ama boldogtalan korszakában, mely a Bástáéhoz és Karaffáéhoz hasonlított, az erdélyi magyar elemnek — miután politikailag szétdaraboltatott — erkölcsileg és a socialis téren össze- és fenntartására czélzó nagy munkáiban segédkezőül maga mellé vette, vendégül évek során hajlékába fogadta, az üldözések ellen védte s alkalmat adott arra, hogy a haza történetével alaposan megismerkedve eddigelé nyilvánosságra jött dolgozatait, s ime most e nagyobb tudományi becsü önálló művét megírhatta s általa irodalmi képességének és munkásságának látható emlékét hagyja fenn.

Az előszót követi Kolozsvár földirati fekvése, légköri viszonya s helyirati leírása rajzzal együtt. Ebben elő van adva: minő szélességi és hosszasági fok alatt fekszik Kolozsvár? a nap és éj, meleg és hideg, szél és eső, szóval a légköri viszonyok aránya hogy áll közte és a világ nagyobb városai között? a város és határa hol, mely völgyek-

ben, miként fekszik? Minő vizek, patakok s vizerek metszik át? Melyek nagyobb hegyei s hegylánczai? A város maga hány részből és negyedből áll? Hány és mily nevű utcái vannak? Mennyi lakosainak száma? Határának hány fő és alrésze van? Mik nevei? Mekkora a kiterjedése? Hol vonulnak el a város határhalmai és jegyei? A szomszédos falvakkal és birtokokkal volt határegyenletlenségek mikor és minő béke-határjárási vagy ítéletlevelek alapján lettek elenyésztetve? Végre elé van adva, az ó és új-várnak, a piaczos részeknek és utcáknak, sőt az egész városnak tizedenként és együttesen vett holdszám kiterjedése. . . . E képezi az elbeszélendők történethelyét, az eseményeknek mintegy szinpadát — jegyzi meg szerző; ezért kellett adnia. Mindez együtt 1—38 lapot foglal el. Ezt szerző, — ámbár szokatlan — azért bocsátott előre, hogy az olvasóra nézve a dolgok és események megértését könnyebbé tegye, hogy s mikor egy esemény vagy többivel valamely határ- vagy városrészhez foly be, ne kelljen annak helye iránt vagy tudatlanságban hagyni az olvasót, vagy azt mindannyiszor külön-külön magyarázgatva történetelbeszélését ismét és ismét félbenszakítani. Így meglevén ismertetve vele a történet egész színtere, eleve tudva és ismerve van mindaz, a miről a történet előadásában szó és emlékezés van.

Következik a város határa geológiai története 39—74 lapon. Ezt szerző azzal indokolja, hogy a városok népének életfoglalkozása már határaik geológiai alakulása által el van határozva. Ez mintegy kényszerű helyzet rájuk nézve, mi alól magukat el nem vonhatják. Carthagónak a tengeri kereskedés, Debreczennek baromtenyésztés és pusztai gazdaság csaknem elrendelt sorsa. Kolozsvárnak ilyen öröklött sorsa volt a földmivelés, a köz-ipar és átmenő kereskedés; mihez nemsokára a gyáriparnak mint fő életfoglalkozásnak kell járulnia, ha földadat megérti s a rá viradt új időben küldetését betölteni akarja.

És most szerző a politikai történet előadását kezdi meg az Erdély földén lakott s történelmileg ismert legelső néppel — az agathyrzekkel a Kr. e. 313-ből 335 ig terjedő időszakból elbeszélve a 75-től a 80 lapig annyit, a mennyit tárgyára tartozónak lát. Azután a 81—95. lapon a géta-dák korszakot tárgyalja Kr. e. 335 től Kr. ut. 106-ig kiszemelve e korszak köztörténetéből azt, a mi a mai Kolozsvár helyén volt akkori telepítvényre némileg vonatkozik. A 91-ik lapon át megy a Kr. ut. 106 évtől 274-ig terjedő római korszakra, s azt a 150 lapig tárgyalja; felkutatott a világtörténelemből minden ide tartozó törté-

neti és régészeti emléket; megkísérli meghatározni az itt volt colonia nevét, áll-helyét, alapítási korát, kiterjedését, útai irányát s azok készítés módját, politikai jogállását, az ő és új városban benn valamint határan nyomról nyomra kíséri s elősorolja mindazon föliratos köveket s régészeti műemlékeket, miket a tudósok maig felfödöztek; a Traján császártól Pliniusnak, Bithynia proconsulának írt levelében említve levő bithyniai Claudiopolisnak a XVI. és XVII. századbéli erdőntüli Claudiopolistól különbözését alaposan kimutatja, s végre azon véleményét nyilvánítja: hogy épen azon helyen, hol ma Kolozsvár áll, a rómaiaknak is terjedelmes coloniájuk volt, de a nevére nézve létező kételyt még ma elosztatottnak nem itéli, következésképp erre nézve a teljes bizonyosságot későbbi nyomozódásoktól kell várnunk.

A rómaiakra Kr. u. 274-től 375-ig a góth korszak következett. Ez a 151-től 155 lapig terjed. Itt szerző világos nyomára vagy emlékére nem akadt a római colonia sem létezésének sem elpusztulásának; 376-tól 454-ig a hún korszakot tárgyalja a 157—165 lapon át. E korszakból az egyetlen „vár“ szót találja meg Jornandesnél s a „vadon-t Stephanus Byzantinusnál, amazt mint ős magvát minden magyar várnak és így (Kolozs)-várnak is. A hún után a gepida korszak előadása következett 454-től 568-ig a 167—172 lapokon át. Ebből sem található semmiféle pozitív emlék. Hagyomány és némely külföldi krónikások följegyzései töltik be némileg a nagy hézagot. Jött az avarok uralma, mely 568-tól 887-ig terjedett, szerzőtől a 173—184 lapon tárgyalva. E korszakból is csak homályos mondák maradtak fenn; szerző láthatólag nagy gondot fordított arra, hogy a Kolozsvár helyén volt coloniának a rómaiak utáni — barbárnak nevezett — korszakok alatti sorsáról a tárgyra nézve talán léteztettek felkutassa s egybegyűjtse, de — a mint maga is kedvetlenül vallja be — fáradozásának kevés volt a sikere. A népvándorlásokat nem építés, de rombolás jellemzi minden korban a földgömbön mindenfelé.

A 185-ik lapon jut az olvasó a magyar vezéri korszakra s azt 888-ban kezdve 1002-ig vagyis a 201 lapig látja kimerítően tárgyalva. E korszakban egyfelől a „hungarus“ és „magyar“ nevek eredetét nyomozza a szerző, másfelől a honfoglalást írva le, elbeszéli a hét vezér közötti vérszerződést, a közörrövel foglalt hon földének törzsökönként való elosztását: elmondja, hogy a mint a hat vezér alatti törzsfőknek a Meszestől nyugatra eső Magyarország, úgy jutott a hetediknek Tuhutum-nak és törzsfőnökeinek a Meszes erdején túli

ország rész. A törzsfők itt ismét heten voltak, melyek hét vár-tartományt birtak s mindenik annak közepén épült várból — castrum — védelmezte az ő gondjaira bízott országrészt, a honnan lett Erdélynek „hét váru tartomány“ neve. E vártartomány egyikének az azt bíró törzsfőről vett neve szerző gyanitása szerint — mert első forrású eredeti bizonyítékokra nem talált. — Kolozs s tartományának központja Kolozs-vár volt, melyről vette nevét Kolozsvármegye is, s a mint Magyarország más részében már a magyarok bejövetelekor fölös számú vár és város volt, szintűgy az erdőn túl és hihetőleg épen Kolozsvár helyén is volt valamely erőd, mely azonban formaszevű kő várrá és várossá csak később lett az Árpád-fügből való királyok alatt.

Az 1002-től 1301-ig terjedő időszakasz 203 laptól 300-ig van tárgyalva, s hogy szerző véleményét biztosabb alapra állíthassa, az őskori magyar honvédelmi és várszerkezetnek terjedelmes s csaknem eredeti combinatiókon nyugvó történetét adja. Ez szerző művének a hazai köztörténetet általában érdeklő s tán legnagyobb becsű része. Kitűnik abból, hogy a magyar birodalmat az Árpádok alatt minden irányban egy sűrű vár hálózat védte, melyeket részint a király, részint a főnemesség és főpapság birtak, tartottak fenn, láttak el fegyvererővel és védművekkel. E várakból fejlődtek később a városok, a vártartományokból a vármegyék, ámbár nem minden királyi várnak jutott az a földadat, hogy vármegye alakuljon körötte. Egy mintára volt alkotva valamennyi megyei és királyi vár. Ilyen volt Kolozsvár is. Szerző a várszerkezet alapján a városok alakulását annyira kinyomozta s kifejtette, hogy kutatásainak ezen általános része Magyarországon minden megyei első városára és vármegyéjére illik. A kik ezután írnak ily monographiákat, az általános eredményeket Kolozsvár történetében készen találják, csak a részleteknek a különböző viszonyok szerinti módosulásait kell tanulmányozniok. E monographiában fél munkát készen kapnak. A többit pótolva könnyen kiegészíthetik.

E korszak szürkületéből már a mai Kolozsvár képe kezd mintegy ködfátyolból kibontakozni. Előadni itt nincs hely; látni és azután kell megítélni ironak azt az éles fürkésző figyelmét, melylyel az egyetemes irodalom egész anyagtarában található irott adatokat összegyűjtve, minden emléket és hagyományt felkutatva, csaknem kézzelfoghatólag állítja össze a tárgyalás alá vett város történetét.

Végre a XIV. században egész gazdagságában tárulnak föl szer-

zó előtt Kolozsvár történetének irott és régészeti forrásai. A cseh és német uralkodó-házak által a magyar királyi korona megnyeréséért költött belső pártviszályt néhány erős vonással érintvén, átmegegy az Anjou királyok korszakára, s ennek ipari, kereskedelmi, politikai és közmiveltégi tekintetben meglepő, teljes, gyönyörű képét adja. Az Óvár itt-ott ma is látszó másfél öl vastag falai mintha szemünk előtt emelkednének ki a földből, mintha megtestesülve jelennék meg az olvasó előtt Róbert Károlynak a polgári elem iránti előszeretete, mintha színről-színre látná Nagy Lajos királyt Kolozsvár utczáin a mint szervezi a czéheket, osztogatja az ipar biztosítékait, megajándékozza a várost birtokokkal, letéteti a piaczi nagy egyház legelső alapját stb. E korszak rajza a 309 laptól 362-ig terjed. Erre e Zsigmond király uralkodási kora következik 1400-tól 1438-ig. Ez a 362-től 420 lapig foly, s tán a leggazdagabb, legvonzóbb és tanulmányosabb rész! Az ezutáni korszak Albert, László és I. Ulászló alatt 1438-tól 1458 ig küzdelem és szenvedés, megállapodás sőt hanyatlás bélyegét véseli magán Kolozsvár történetében is. Szerző ezt a 421—455 lapon adja elő, mire a Mátyás király dicső uralkodási kora 1458—1490-ig következt. Az Anjouk és Zsigmond alatti intézmények teljes erőben fejlődnek ki, ipar, kereskedelem, tudomány, műveltség hatalmas lendületet kap, a város emelkedése tetőpontjára jut. E dicsőteljes időt szerző a 455 laptól 532 ig tárgyalja. Ismét hanyatlás állott be II Ulászló és II. Lajos alatt 1490-től 1526-ig; ez az 532 laptól 615-ig van rajzolva. Az országos és nemzeti hanyatlás képe Kolozsvár életében is visszatükröződik. Bezárja e kötetet a Zápolya János kora 1526-tól 1540-ig, melynek előadása 615 laptól 641-ig terjed.

Ennyit a mű conceptiójáról. A kivitel ismertetéseül ide igitatom szó szerint a végén levő viszapillantást.

„Itt — mond a szerző a 635 lapon a Zápolya uralkodása alatt történtek előadása után — a magyar középkornak vége. A reformatióval és a nyomtatás feltalálásával az időben új korszak nyílt meg. Az ezeket kebelökben honosító népek és országok történetében megifjudó élet kezdődött. A világtörténet e nagy változása korszakot alkot Magyarországon köz-, azt Kolozsvár külön történetében is, melyet még e felett a mohácsi vértanú s Mátyás király birodalmának szétdarabolása jelöl azzá. Tartsunk egy kis pihenést, hogy átpillantassuk a lefolyt kétezer év története főbb eredményeit“

„A történetírási korszak legmesszibb távolában a mai Erdély

földén a skytha rokonságú agathyrz népet találja a történelem; az e földnek történelmileg kimutatható ős lakója, melynek, hogy Kolozsvár mai áll-helyén telepe lett volna, csak egy-két bizonytalan eredetű emlék hirdeti. Az utánjövő géta-dákoknak e területen ismét semmiféle telepalkatási és műveltségi nyoma nincs; királyaikról s elenyészsésük vég-harczairól is csak történelmi töredékek maradtak fenn; a mi Decebálról a hagyomány ajkán él, történelmileg ki nem mutatható. Rómának castruma, terjedelmes telepe s nagy emlékei vannak a föld színén, mélyében és a történelemben, hirdetőik uralmát, műveltségét, hadi dicsőségét, rajz- és véső-művekben tanusítók az itt talált, meghódított és vagy rómaivá átalakított, vagy megsemmisített népek alárendeltségét. A góthok, gépidák és longobárdok itt-létéről ismét nem alkotás, hanem romok tanúskodnak; e pusztító népáramlat medrét elhagyó tengerként elborította e földet, eltemette a római polgárisultság, művészet és műveltség emlékeit; a miben az ő emlékek leginkább fennmaradt, a nevökkel egybekötött barbárság. A hún-avar-magyar egy törzsről szakadt testvérfaj az, mely e földet erős karja s hősi bátorsága által kétszer foglalta el, hódítás-vágy s meghasonlás miatt kétszer veszttette el, és nyugat átkaitól kísérve, minden kulturai nyom nélkül, megtörve, szétziláltan kelet sivatagaira lön visszanyomva, míg nem az ősl hagyományok bűvös emlékeitől vonzatva, nagyratűrő nemzeti szelleme s pezsgő életerőtől tüzelt hősi bátorsága által ösztönözttelve, harmadszor is utra kelt s diadalmas fegyverével a skytha- hún földet, Etele drága örökségét elfoglalván: az erdön túli föld, s azzal együtt a mai Kolozsvár földterülete a hét vezérek egyikének, nemzetségi osztályrész gyanánt, s egyszersmind vér-szerződési jogon örökségévé lön, a római castrum romjaira magyar vezéri vár épült, ez a királyság megalapítása után Kolozsvár név alatt királyi várrá (Castrum regale.) alakult, mellette időfolytán mesterségűző és földmivelő polgárok telepedtek meg, s telepjük egy szabad község — villa — magvává lett.⁴

„A honszerzés és megtartás, a magyar államnak és alkotmányának a legyőzött népek beltámadásával s a kül ellenségek folytonos ostromlásaival szemben megvédése, megfogyasztotta a magyar népet, s királyainak a hiány pótlásáról gondoskodni kellett. Ez volt indoka Magyarországnak földére német telepek átültetésének. A XII. század végén Kolozsvár vidékén is nagy számú szász vendég nép lön elhelyezve: Szász-Lóna, Szászfenes s több szász faluknak itt van eredete. A királyi vár körében is egy erős telep szállott meg, s a vár földreiből örökséggel

lön megajándékozva. A kún és tatárdulás folytán a háború irtó vasa s ezernyi ezer népnek rabságra jutása miatt a magyar nemzet újból megfogyatkozván: a lakatlanná vált s védtelenebb ország-részek új betelepítése vált szükséggé, nehogy a néptelenség miatt a föld megmiveletlenül maradjon, s nehogy idővel az állam védereje is annyira megcsökkenjen, hogy kül vagy bel ellenségnek támadásra bátorító alkalmul szolgáljon. A politika és kötelesség, a jövőbe való belátás és önfentartás volt tehát Magyarországnak germán telepekkel népesítése. Kolozsvár villát is feldulván a tatárok, IV. Béla és V. [István újabb települöket hívott meg környékére, a várhoz tartozott s a tatárok által elpusztított faluk felhagyott határaiból földdel, jogokkal és kedvezményekkel ajándékozta meg, s az ősi magyar lakók, a korábbi és újonnan jött vendég szászok egyesült erejével egy nagyobb városnak vetette meg alapját, azt valószínűleg várral vetette körül s a földmivelés, kézipar és árucsera s kereskedés bölcsőjévé tette. Ez volt a város csecsemő kora, mely a királyi vár-rendszer hanyatlásának indultáig — a XIII. század végéig tartott.“

„Róbert Károly fölelevenítette és új szöveg alakban adta ki Kolozsvárnak V. Istvántól nyert szabadságait és kiváltsági kedvezményeit, önálló helyhatósági joggal ruházta fel, egyedül az igazságszolgáltatásra tartotta fenn befolyását egy királyi ispán vagy bíró által; városnak az ő okleveleiben kezdett nevezteni, s alatta hihetően a várépítés is folytatva volt, — ő mintegy másodszer alapította meg Kolozsvárt. Nagy Lajos előde kezdeményeit folytatta; a maga városának nevezte, új jogokat adott számára, autonómiáját tovább fejlesztette, birtokait szaporította, a vár-rendszer megszüntével a vár-jobbágyok birtokaikkal együtt a polgárok sorába léptek, s magyar és szász elem elvegyülve, egy erős polgárosztály magvává lett, melynek kötelessége volt a koronának adót, a királyi zászlók alá bizonyos számú katonát adni, kettős hivatása pedig az, hogy a földmivelés, ipar és kereskedés tüzhelyévé s az egyházi és nemesi rend mellett egykor egy harmadik — a polgári rend — alkotójává legyen. E két bölcs király világos öntudatával birt annak, mennyire életszükség Magyarországra mint kevés népségű s termékeny földre nézve városok alakulása által a népesedést, a közvagyont és jóllétet emelni; kormányzásuk minden ténye e czélra irányult határozott törekvés jellegét viseli.“

„Az Anjou-kor Kolozsvár életében a serdülő kort képezi.“

„A következő száz év két derék uralkodót adott Magyarországnak, kik bevégezték a magyar birodalomra nézve oly szükséges pol-

gári elemnek úgyszólván, megteremtését: Zsigmondot és Mátyást. Ezek alatt törvényhozásilag és a valóságban királyi várossá lett Kolozsvár, népe, birtoka, jövedelem forrásai megszorodtak az ó-vár mellett, az új is létre jött; erős kényelmes és szépen épült tágas utcáit kivéve, gazdag polgárság, küll-magyar-, közép- király és monostor utcáit kivéve, gazdag földművesek, iparos polgárokkal vegyestültek; autonómiaja egy ép, egészséges organismussá fejlett; önmagától választott tisztviselők csonkítatlanul fentartott kiváltságai értelmében vitték közigazgatását, az igazságszolgáltatást és gazdasági ügyeit, kik között nem egyszer közjó szerető, tett-erős, olykor példás jellemű, legtöbbször eszélyes férfiak voltak, koruk s korunk tisztelettárgyai; meg volt határozva a korona és állam iránti tartozása mértéke és teljesítési módja, önmaguktól alkotott s a bírótól megerősített czéhszabályok védtek, fejtették és gyámolították az ipart, belkereskedése a birodalom nagy részében vámmentes volt, s kiterjedt Moldva- Oláh- Cseh és Lengyelországra, nem egyszer Bécsig Velenczéig. Ezek e kor politikai, valamint társadalmi és anyagi életfejlődése főbb és fényesebb mozzanatai. E korszak kolozsvári történetében az ifjuság, a pezsgő élet, haladás és minden irányban való fejlődés korszaka.“

„A vallás-erkölcsi és szellemi téren mindhárom korszak maradványait hagyta munkásságának, az egyiktől kezdeményezetteket folytatta s újjal gyarapította a másik, bevégezte mindeniket a harmadik. Gyönyörű egyházak és tornyok, diszes oltárok és kápolnák, népes férfi- és nő-zárdák s bennük tudós tanárok, kegyes asszonyok, s kétség kívül mindkét nemű tanuló ifjuság, valamint jó czélokra tett bő adományozások, a keresztényen műveltség, munkás hitélet s nem kis körű szellemi világosság felől tesznek bizonyosságot. A Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás királyoktól alapított egyházak, a szegény és betegeknek ápoló és gyógyító szent Erzsébet-intézet, koruk és Kolozsvár méltó büszkeségei: e századok alkotásai.“

„A Jagellók és Zápolya János uralkodása Magyarország történetében hanyatlási és átalakulni készülő korszakot jelölnek, a melynek Kolozsvárra nézve meg volt némileg káros hatása, de a mely haladását mégis fel nem tartóztathatta. A már megizmosodott autonómia életfájának új hajtásai lettek; a miazonban csekély és kedvező viszonyalakulások műve inkább, mint a kozmányzásé, érdeme a létező intézmények belső erejének s életrevalóságának inkább, mint a közállapotok rendezett voltának s felsőbb intézőinek.“

„E változatos érdekű szép történet alkotói az öröm és szénvedés, a küzdés és dicsőség e nagy és drága örökségének birtokosa a magyar és szász nemzetnek e városban egy polgári társaságban egyesült fiai és leányai. Viszontagságos volt az együtt leélt négy század; azzá tette az élet folyása: az emberi történeteknek gyorsan változó és szeszélyes alakulása, néha a külpolitikai viszonyok igen gyakran a testvéri szeretetre utalt két nemzetnek testvérietlen érzelme s szövetségök becsének kellőleg nem méltatása. A szászok elfelejtették olykor, hogy ők a magyar királyok és nemzet behívott, de szívesen is fogadott, az alkotmány jóvoltában az elkényeztetésig részesített vendégei, s midőn a magyar nemzet német vérből való uralkodókat ültetett királyi székébe, politikai túlsúlyt és felsőséget követeltek, sőt nyomást kívántak gyakorolni magyar polgártársaikra magok s felülről lefelé gyakoroltatni másokkal. A magyarok viszont azt nem méltányolták eléggé, hogy a szászok e gyöngesége s felül kerülni akarása, mi a hálátlanság bélyegét viselte, az önfentartás természeti ösztönéből származott, s olykor tán a magyaroknak irányokban támasztott szintűgy túlságos követeléseit által volt előidézve. Valóban ha mi szász testvéreinket a legsúlyosabb beszámítás alá vonjuk is, lehetetlen el nem ismernünk, hogy e szép város egy részben az ő művök, kebelében egy erős iparos és kereskedő polgári osztály megszületése felében az ő érdemök. Azonban Kolozsvár magyar és szász lakói bárha — mint ugyanazon édes anya pajkos gyermekei az apai örökség és jogok fölött — a politikai befolyás, jogélvezet és közvagyon kérdésében egymással olykor czivakodtak is, végre mégis mindig megtalálták szíveikben a kibékülés testvéri hajlamát s az eszélyesség indokait. Dicsőségére van e városnak, hogy a magyar hon-szerzés, állam-alapítás és magyar keresztyénség sarkpontja, fő erőde az erdőntúli föld éjszaki részében az ő magyar századokban ő volt. A világtörténelemben helyet kell foglalni ama ténynek, hogy a míg az első évezred folytában itt lakott népeknek csak pora és esontjai maradtak meg a földben, vagy nevök homályos emléke a történetben: a magyar és szász elem az egymással kötött alkotmányos szövetség fentartó és termékenyítő ereje s az önkormányzati jog büles használása következtében a második évezred utolsó felében kis hazáját népes virágzó várossá alakította, azt egy felől az ipar és kereskedelem gyümölcsei, másfelől polgári alkotmányának áldásai által oly tekintélyes állásra emelte, ott lefolyt életének s értelmes munkásságának annyi szép és nagy emléket állított

hogy az ország törvényhozása a XVI-dik század végén öt a magyar korona becses javának, az ország történelme annak egyik gyöngyének nevezi. A hazai történetírás legragyogóbb lapjai egyikét képezendi az, hogy e város a magyar állami önállásnak és királyságnak mindig tántoríthatlan védője volt, az ország alkotmányát soha el nem árulta, a szabadság és civilizáció érdekeinek nagy szolgálatokat tett, s a kor reform-eszméinek minden időkben útát nyitott falai közé és szívébe. Azonban ideje visszapillantásomat befejeznem. Ezentúl már a város és népe ifjú korát áthaladva, mint kifejelett politikai egyediség, eddigi körén túl, magasabb pályára az államtényezők felsőbb cselekvési körébe lép, háztartása, politikai és társadalmi, polgári és erkölesi életnyilatkozatai kifelé hatóbbakká, egyetemesebb érdekűvé válnak, befolyása az államéletre nagyobb kezd lenni; ez érdek-összeütközéseket idéz elő, gonosz párttusák és verenygés színhelyévé lesz, erős küzdelmek s megpróbáltatások közé jut, mindez nagy szenvedéseket készít számára, szóval: a kezdetben egyszerű kis polgári város, mint fejedelmi lakhely országos fontosságra emelkedik: a közdolgok elintézésében tekintélyes tényezővé — s a magasb történetírás tárgyává lesz, történetei forrása s annak szétszórt folyam-ágai folyóvá egyesülnek — kísérvük figyelemmel a következő századokban.“

A közlöttek — úgy hiszem — némileg sejtetik a figyelmes olvasóval s kivált a szakértőkkel e mű történetirodalmi fontosságát. Mihamarább s minél diszesebben megjelenése valóban magyar történelmi közérdek. A költség első pillanatra úgy látszó nagysága miatt ily művet hátráltatni kár. Reméljük, hogy a kiktől e dolog függ, megjelenése érdekében a lehetőleg megtenni nem mulasztják el. Ez a közvélemény tetszésével, halogatása az ellenkezővel találkozónék.

N. J.

MAGYAR TUD. AKADEMIA.

(Junius — october).

Junius 14-én a matematikai és természettudományi osztály ülése.

Rózsay József l. t. ily cím alatt értekezett: „Adatok a járványok oki viszonyaihoz.“ Kivonata a következő:

Járványok a nagy városoknak elkerülhetlen ostorai; a mi a puha termékeny talaj a burjánnak, az a nagy város általában s fokozódott mértékben a járványos betegségeknek.

Tekintessék bármely ország vagy kor járványainak története, mindig az tűnik ki, hogy népesebb városok képezik azoknak góczait, hol a kór leghuzamosabban és legveszélyesebben dühöngött, s honnan nem ritkán mintegy főhadi szállásából küldte szét előőrseit valamenynyi irány felé. Így volt ez régente, s így, habár csekélyebb mértékben, van ez jelenleg is.

Mily helyet foglal el e tekintetben fővárosunk társai közt, eléggé jellemzően bizonyítja azon tény, miszerint a lefolyt 4 év alatt (1864 — 1868.) nem kevesebb, mint négy nagyobb járvány látogatá meg azt, a csekélyebb terjedelműeket nem is számítva, s hogy négy év alatt alig tíz hónapig volt ment a város minden járványtól, mely idő alatt a Rókus kórházban ápolott betegek közül ez időbeli első hagymáz-járvány 376, a második 255, a keleti cholera 586 és a himlő 46-ot ragadott el. Ennek tulajdonítható azon kedvezőtlen halálozási arány, mely London és Pest közt létez, míg ott t. i. az 1851-iki számítás szerint minden 40-ik, addig Pesten az említett években minden 26-ik ember halt el.

Az újabbkori gyógyászat kezdi követni azon irányt, mely a járványok ellen irányzott küzdelmünkben egyedül vezethet sikeres cél-

hoz, s ez az irány a betegségek oki viszonyait iparkodik választékosan s minden előítélet nélkül csupán tapasztalati tényekből földeríteni, s ezek alapján nemcsak a betegségek ellen irányozni intézkedéseit, hanem a közegészségi viszonyok észszerű rendezése és javítása által a járványoknak elejét venni, vagy legalább erejüket megtörni s terjedésüket lehetőleg gátolni. Bármily kevésbé is legyenek a kutatások befejezve, mégis mindinkább azon meggyőződés kezd megszilárdulni a természetvizsgálók között, miszerint nem egyes hatások szerepelnek a tömeges megbetegedések előidőzésében, hanem azoknak okai kártékony tényezők egész összegében keresendők, melyek legnagyobbbrészt közvetlen szomszédságunkban és környékünkben rejlenek, s melyek e szerint a közegészségügy állapotával a legszorosabb kapcsolatban állanak.

Ily kártékony tényezőkül a következők tekintendők:

Az erjedés, mely szerves anyagok bomlása lég, kisebb főkú meleg és víz hozzájárulta által.

A meleg fokozódása a levegő hozzájárulta mellett égéshez, a levegő elzárása mellett elszenesedéshez vezet. A levegő élelénység fölvétele élelénységnek neveztetik, mely folyamat a hőfok tetemes emelkedésével égés alakjában tűnik elő.

Ha az égést jellemző hőfok hiányzik, ellenben megfelelő mennyiségű élelénység és nedvesség van jelen, ugyanazon élelénység folyamat lép fel lassan és lángképzés nélkül, mi rohadásnak neveztetik. Ez ugyanazt eredményezi hosszabb idő alatt, mit az égés és a lézés rövid idő alatt, t. i. szénsavat, vizet és légenysavat.

Lényeges változás áll be a vegyfolyamatban, ha a levegő nem járulhat szabadon az erjedt anyagokhoz. Ilyenkor csekély mennyiséget szénsavon és zizen kívül oly termékek képződnek, melyek igen kevés vagy épen semmi élelénységet sem tartalmaznak, milyenek az élelénység-szegény szénéleg, szénköneg, kénköneg, vilkőneg s a légekőneg. E folyamat a rothadás (Fäulniss.)

A rothadás e szerint mind lefolyásra, mind termékeire nézve lényegesen különbözik a rohadástól: ott az élelénység el van zárva az erjedő anyagoktól, itt szabadon járul hozzájuk; amannak terményei kőneg-vegyületek, és az élelénység-szegény szénéleg, emezéi élelénység-vegyületek, t. i. szénsav, víz és légenysav.

A szénsav, mint a rothadás terménye, csak nagy mennyiségben veszélyezteteti az állati életet, míg a kőneg és a szén összeköttetései

a könenynyel kis mennyiségben is károsan hatnak arra, minthogy az élenynyel egyesülnek, s így a szervezetet megfosztják az éltető anyagtól.

Megfordított szerepök van a bomlási terményeknek a növényországga szemközt, mi az állatok és növények közt létező anyagforgalmat föltételezi.

Újabb időben fedeztetett fel, hogy a szerves anyagok erjedésénél gombák képződnek, mi az erjedéssel oly közeli viszonyban látszik lenni, hogy Pasteur nyíltan kimondá, miszerint „gomba nélkül nincs erjedés.“

Ezek alsóbb szervezetű lények, többnyire csak góceső alatt ismerhetők fel, tömegesen szaporodnak, kicsiségüknel fogva a körlégben is léteznek, s ennek folytonos mozgása által tovább vitetnek és elterjesztetnek.

Tapasztalat szerint egy és ugyanazon gomba többféle fejlődési alakban fordul elő, s minden ily alak kifejlődésére bizonyos meghatározott külső körülmények szükségeltetnek (pleomorphismus.)

A penésznek egy módosulata a bor- vagy sörseprű, mely külsőleg miben sem hasonlít az előbbihez, s mely czukor, víz és kellő meleg jelenléte mellett a borlang erjedést idézi elő, miközben a czukor borlang és szénsavvá bontatik szét, mely utóbbi légalakban elszáll. Valahányszor a seprű a szükséges szerves anyagra s a kellő körülményekre talál, mindannyszor szeszes erjedést idéz elő, megváltozott körülmények közt azonban ismét a penészgomba közönséges alakjába megy át, valamint megfordítva is a penészgomba kedvező körülmények közt ismét seprűgombává alakul át.

E tény kettős irányban fölötte fontos és érdekes. A seprű, mint ilyen, csupán a szeszes erjedés neve alatt ismert körülmények között fejlődhetik, vagy más szóval, csak a szeszes erjedés képes kellő tápszert nyújtani azon növényi lénynek, melyet seprűgombának nevezünk. De megfordítva mindegyik seprűgomba kedvező körülmények közt szeszes erjedést idéz elő, valamint minden egyéb gomba is a szükségelt körülmények közt a szerves anyagoknak azon bomlási vegyfolyamatát hozza létre, mely saját fejlődésének megfelel, s mely kellő tápszert nyújt neki.

Ila valamely rothadási folyamatban egy bizonyos nemű és alakú gomba fejlődik, ennek csirái szállékonyságuknál fogva a körlég által fölvetetnek, s egyéb szerves anyagokra vitethetnek át, hol kedvező körülmények közt ugyanazon vegyfolyamatot fogják előidézni, melyből

eredtek, mely fejlődésüknek megfelel, s mely rövid idő alatt igen nagy terjedelművé válhatik.

Ezekből megmagyarázható azon régi tapasztalat, hogy a rothadás terményei károsak az egészségre. A rothadás légnemű termékei, melyek az egészségnak ártalmasak, g e r j n e k (Miasma), azon szállékony anyag pedig, mely bomlásban levő állati részekből képződik, s bizonyos meghatározott kóralakot egyénről egyénre terjeszteni képes, r a g á l y n a k (contagium) nevezetik.

Az emberi ürületek igen hajlandók a gyors bomlásra, s fokozódott mértékben némely betegségben szenvedők ürületei, pl. cholera- vagy hagymázókéi. Ez utóbbiakban csakhamar rothadás és tömérdek gombaképzés jön létre, s ez időszakban az ürületek képesek a betegséget feltűnő gyorsasággal egészséges emberre átvinni. Ezt Hallier bizonyította be, kinek sikerült cholera ürülékkel öntözött rizsen valóságos cholera-gombát tenyészteni, minek következtében a növény elsatnyult s a gombák ugyanazon microcoecust érlelék, mely a cholera-ürületben található.

Szerinte a folyamat hasonló az emberi szervezetben is, midőn t. i. a levegőben úszkáló gomba légzés közben a szájnnyákkal keveredik, s azzal együtt lenyeletve a bélhuzamba jut. Az, hogy magok e gombák-e a kártékony anyagok, vagy ezeknek csak vívői, még nem ismeretes.

Mindezek után annyi bizonyosnak látszik, hogy a rothadás oki viszonyban áll a járványos betegségekkel, és hogy minél kedvezőbbek a rothadás feltételei, annál inkább veszélyeztetve van a közegészség. Minél kevésbbé vagyunk képesek a rothadó anyagokat körünkből eltávolítani, minél több a rothadásra hajlandó anyag, vagy minél kevésbbé áll hatalmunkban a már megkezdődött bomlási folyamatot megszüntetni, annál nagyobb fokban vagyunk a rothadási termények káros hatásának kitéve.

E körülmény különösen népesebb városokban veendő figyelembe, hol szűkebb téren több ember lakik, s hol a hulladékok és ürületek nagyobb mennyiségben halmozódnak fel. Ezeknek eltávolítása rendszeren csatornák által történik, hogy ez célhoz vezessen, szükséges, hogy az eltávolítandó anyagok kellően hígíttassanak, és hogy a csatorna kellő eséssel birjon, melyből a hígított anyagok saját súlyoknál fogva minél előbb elfolyjanak.

A célszerű csatornázás jótékony hatását Anglia több városában, de leginkább az óriási Londonban látjuk, hol a csatornák létezése óta

a közegészségi állapot tetemesen javult, és következetesen a halálozási százalék is csökkent.

Pesten az ürülékek eltávolítására szintén csatornák léteznek, melyek azonban a czélszerűség egyik kellékével sem bírnak, minthogy sem a csatorna-bennék nem higittatik, sem pedig a csatornák a szomszéd Dunánál, hova tartalmukat ömlesztetni kellene, magasabban nem fekszenek, minek következménye az, hogy a szilárdabb részek a csatornában visszamaradnak, itt bomlásnak indulva dögleletes büzt árasztanak, s a csatornák falzatán átszivároghva a szomszéd-talajba ivódnak, innét pedig a kútakba jutnak.

Innét magyarázható meg, hogy a pesti kútvizek ezer részben 1—4₃ rész szilárd sókat, némelyek 0₈ rész légsavat és tíz millio rész vízben 101—670 rész ammóniakot tartalmaznak, és hogy keménységük 20—98°, míg a jó ivó vizé csak 10—18°. Ez ellen csak az immár létesülő vízvezetés által nyert víz általános használatának elrendelése által lehet hatni.

Hogy a kútvizek minősége a talaj tisztaságától függ, azon körülmény is mutatja, hogy a város szélein létező kutak, hol az még nincs annyira telítve, meglehetősen vizet szolgáltatnak (Orczy- és füvészkert). A hulladékok és ürülékek vagy az által tétetnek ártalmatlanokká, hogy mielőbb eltávolíttatnak, mivel szintén ellenkezik azon nálunk szokásos intézkedés, hogy a szemét- és söpredék-gödörök betöltésére használtatik fel, vagy hogy arra alkalmas anyaggal keverve föllazítatnak, mi által a körléggel bensőbbben érintkeznek és nem rothadnak, hanem rohadnak. Ezen eljárásan alapszik a szintén Angliában szokásos és czélszerűnek bizonyult Moule-féle szerkezet, mely legújabb időben a waater-closetnél csaknem czélszerűbbnek találtatott s mindinkább terjed.

Czélszerű vízvezetés és csatornázás minden nagyobb városnak főbb követelményei közé tartozik, s hogy mily egészségügyi tényezők ezek, több angol város példája mutatja. E kettőnek létesítése óta Cardiffban (32,000 lakos) a halálozás ezer közül 33-ról 22-re, Newportban (20.000 31-ről 21-re Salisbury, Croydon, Macclesfield és Merthyr-ben a százalékszám $\frac{1}{5}$ -ére szállott alá.

A lakosok egészségi állapotára nagy befolyással van a körlég minősége, mely részben a lakosság sűrűségétől, részben a város építkezés módjától függ.

Minél több ember lakik egy bizonyos meghatározott területen,

annál többen fogyasztják annak levegőjét és annál kevesebb éleny jut egyre, mi a szervezetre okvetlenül károsan hat.

Ezt czélszerű építkezés által akadályozhatni meg. Az egyes lakházaknak nem szabad fölötté magasaknak lenni, hogy minden lakosztályt könnyen és minél tökéletesebben lehessen szellőztetni; azért alacsonyabb házak, széles utcák, tágas terek, faültetvények nemcsak hogy a lég szabad áramlását és megújulását megengedik, hanem egyszerűsége javítja is.

Londonban 1838-tól 1840-ig a külön városrészek lakosságának sűrűsége szerint 100,000 lakos közül hagymázban meghalt:

hol 33 □ yard esett egy lakosra 129 lakos

„ 144 „ „ „ „ 98 „

„ 173 „ „ „ „ 60 „ miből a gyéribb lakosság előnye azonnal felülköt.

Ezzel ellentétben azon szomorú tapasztalatot vagyunk kénytelenek tenni, hogy a legújabb időben Pest nem szélteben, hanem magasságában gyarapodik, holott fekvése inkább az előbbire utalja, a mennyiben természetes akadályokra nem talál.

A pinczelakások egészségtelenségüknél fogva határozottan károsítandók, ezek helyét a külföldön munkásházak pótolják, s örömmel üdvözljük körünkben az ily lakházakat fölláttatni czélzó társulattal, mert működései által sok erőt és munkás kezét óv meg a korai hanyatlástól és elerőtlenedéstől.

G y ö r y S á n d o r r. t. „A matematikai műszavakról és fogalmakról“ értekezett.

J u n i u s 21-én p h i l o s o p h i a i, t ö r v é n y- és t ö r t é n e t t u d o m á n y i osztályülés.

S z e p e s i I m r e l. t. felolvasta N a g y M á r t o n l. t. követező czímű értekezését: „Plató mint bölcsész és nevelész.“ (Sic!)

Socrates személyisége mindenkire, ki közelébe férhetett, oly hatalmasan hatott, hogy az halála után példányképpé lön; abban találák középpontjokat. Hogy egy általános, önmagában valódi czélnak kell az embert meghatározni, volt Socrates alap gondolata, melyből minden socratesi tanítvány kiindult. E czél mibenlétét Socrates élete igazolja.

Antisthenes, a cynicusok alapítója, úgy, mint Aristippus és a cyreneusok s Euclides a megarabeliek alapítója mind Socrates után indultak habár némelyekben tőle eltérve más utat követtek. Maga Plató, ki Socratesnek álmában előbb jelent meg fiatal huttyú alakban, mint még annak tanítványai közé számíttathatott, Socratest követte.

Plátó az elemiekben, gymnastikában, zene- és festészetben úgy, mint a költészetben eleve kiképezte, 20 éves korában Socratest tanulta megismerni, s magát egészen a bölcészeti tanulmányoknak szentelé. Ezt ő teljes nyolcz évig a legnagyobb buzgalommal hajtotta végre. Ennek halála után Megarába Euklydeshez, onnan Cyrene-, Egyptus-, Nagygörögország- és Siciliába útazott, hogy a pythagorási iskolával megismerkedjék. Itt a tudományos felbátorítások gyakorlati fogékonyságok és élet iránti érdeklődésekben sokat nyert.

Negyven éves korában visszatért Athenébe, s ott az akadémiában tanítványokból egy kört alakított, kik a legbensőbb szeretettel függének rajta, s azokat 81 éves koráig, visszavonulva a nyilvános élet zajongásaitól, oktató. Csendes böleselő életet élt. Írással foglalkozva, mások szerint egy menyegzői lakománál Kr. e 348-dik évben halt meg.

Bölesellete. Plátó minden bölcészet alapjául a dialektikát vagy logikát tartotta, mely annak tudása, a mi összekapcsolható vagy nem, és annak, a mint valami elosztathatik vagy összetétehető. A tudást és megismerést illetőleg kétféle forrás van: érzés képzzel és észszerű gondolkodás; az első arra vonatkozik, a mi folytonos levésben van; az utóbbi a tartósra, mely se nem lesz, se nem szűnik meg. Az eszmék a sokféleségnek közegei. Ezek a létnek és tünetvilágnak változatlan elvei. Eszme mindenütt van, hol általános faj- és nemfogalom létezik. A létezőnek minden osztálya bir eszmével.

Az ember testből áll és lélekből. Minthogy a lélek testtel egyesült, az a mulékony felé fordul; de a mennyiben az az örökkévaló megismerésének vagyis az észnek részese, abban valami isteni létezik, az ész. A lélek tehát istenit és halandót foglal magában: az ész és a vágyat.

Az erény a léleknek ép állapota, mely a lélek három főtetéségének tökélyes összhangján alapszik. Az erény tudomány és azért tanítható.

Az igazságosság maga az állam. Az állam, mint egyes ember, nagyban erkölcsi egyén, mely által a jónak eszméje, a mennyire lehetséges, valódi életre hozatik. Az államban is, mint az ember lelki életében, három elem, vagyis az egyes embernek cselekvési módja találhatik: t. i. az uralkodók állása az észnek megfelelőleg; az örök vagy harczosok állása megfelelőleg a

bátorságnak; az iparosok állása megfelelőleg az érzéki váagnak.

Az állam első kötelem: hogy senki saját házában templomot ne tartson, hanem áldozatait nyilvános templomba vigye s ott imáit végezze. — Az istenek elleni vétségek szó- és tettben megbüntetendők.

Lényeges állam-nevelészet i eszköz a férfiak iránti szeretet. Ennél nemesebb nincs. Ennek kell az embert életén át vezetni stb.

A törvényhozónak kötelessége továbbá az állam polgárait a fájdalomnak úgy, mint az örömmek elviselésére nevelni.

Azon ünnepeken, melyeket mi az istenek tiszteletére szentelünk, a munkától szünjünk meg. A ifjúságnak a játékokat és énekeket meg kell tartanunk. A döznapok sem kárhoztatandók. Ezek jelentékeny befolyással bírnak az ifjúság nevelésére.

A polgároknak a ligetek és templomok bizonyos időkb en gyűl helyek valának, melyek közös áldozatok mellett barátságos időöltésül használtattak, — im, a mai körök és gyűléknek első nyomai!

Az államnevelészetnek végre kötelessége az állapotok rendezése. — Az állam örei közt a bölcselőknek van joguk parancsolni. Azok az uralkodók. Azok képesek megismerni a dolgok valódi lényegét, s minden dolog lényegéről tiszta ismerettel bírnak

Ez röviden Plátónak államnevelés zete, általános alapvonalokban.

Részleges nevelés zet(!?). Plátó meghatározta a nevelés zetet, mint az ifjúság vezetését a törvény által előirt s legjelesebb férfiak által helybenhagyott életmódhoz képest, mely mint olyan, az ifjúságban érzületeket teremt. — Minden foglalatosság közt legjelesb a nevelés zet. — A nevelés eszméjének kivitelénél folytonos akadályok gördülnek elő, melyek a lélek betegségekben, roszaság és tudatlanságban, elvégre a test rosz alkotásában találják alapjokat. Azért kell a nevelés zetnek egyrészt a gymnastikát, másrészt pedig a zenét egyenlőleg minden tudomány mellett önmagáért öszhangzólag miveln i. Ennek megtörténtével az emberben azon tartás támad, melyet igazságnak nevezünk, mely minden erény öszlete s minden szellemi nevelés zet célja.

A legelső szerelés A gyermek születése után testi és

szellemi kiképzése tekintetéből legott figyelembe vételessék. A testi képzést illetőleg, az anya képezze a gyermeket míg gyenge. A szellemi bánásmód annál gondosabb legyen, minthogy e korban minden benyomásra legfogékonyabb.

A csecsemő kort meghaladván a gyermek, engedjünk neki játékokat, melyek korához illők. Játék által a jellem is képeztetik, de rendszeres játék által, s hol ez így történik, ott rendszerető férfiak is válnak belőlök. Erre az összejövétel helye minden városnegyedben egy templom, ápolónők felügyelete alatt.

A tudományos képzés első csirája olyaténféle regék elbeszélésében áll, melyekben az isten úgy állittatik elő, mint valóban van. — Nagyban igazolja ez is, hogy a gyermeket korán kell vallásosságra szoktatnunk. De a halálfélelemtől is óvnunk kell a gyermekeket, ha hősöknek akarjuk őket egykoron.

Az erkölcsi nevelészet e korban különösen a tekintélyen, a személyn, a tanítónak szellemi és erkölcsi megfontolásán alapúlt magatartáson nyugszik.

Tantárgyak. A tantárgyak a gymnastika és művészet, minden egyéb tudománnyal, melyek a lelket képezik. Erre díjazott tanárok alkalmaztatnak. Atyának nem állott szabadságában gyermekét visszatartóztatni az iskolától.

Gymnastikának és zenének az oktatásban egyesített-niök kelle, hogy hős és okos szellemeket teremtsenek. Gymnastika küzdésből és tánczból állott. Ide tartozott a haditudomány és vadászat.

Tudományos nevelészet. Minden nevelészetnek másik főalkatrésze a műzák mestersége, mely a bensőnek minden részére, művészetre és tudományra vonatkozik. Az első oktatásban a nyelvből s annak elemeiből kell kiindúlni. Ez elsajátítás után költőt kell adni olvasni a tanítványnak, azt neki értelmezni s részben betanultatni. De mint kicsinált dolgot kell tekintenünk, hogy a költészetből csak a himnuszokat az istenek és jó emberek dicsőítésére használjuk fel. Mindeniütt törekednünk kell tiszta belátás és megfontolt ismeret után. — Ne merjen senki költeményt szerkeszteni, habár Thamyras vagy Orpheus himnuszaí tmúlná is fölül, mielőtt a törvényörök bírálata alá vetette és azoktól helybenhagyatott volna.

A tulajdonképi zene az ifjúnak 14—16 évig szükséges nevelési

és oktatási tárgy, különös felügyelő vezetése alatt. A zene befolyása a nevelészetre látszólag, ha az ének a tánczsal egyesítettik. Az első a nemes érzést fogja az ifjúban föléleszteni s annak szelid varázsa által szépre és jóra szoktatni, míg az útbá igazítás ész-okok által csak későbbben állhat be, midőn az ész inkább érvényesül.

A szellemi képzésnél szorosán megjegyzendő, hogy a tudatlanság nem a legnagyobb baj, hanem a sokféle ismeret és soktudás rossz neveléssel, sokkal károsabb a tudatlanságnál. — A szellemi képzésre első a mennyiség- és csillagászat. Az első anyagi hasznavegét igen fontos s a bölcséleti képzésre a legnagyobb előkészítő eszköz. A csillagászat az örökkévaló mindenségnek képét s annak végcéljait tárja előnkbe. Mindkettő egyszermind előjáték a legfőbb tudományra, a Dialektikára, melynek módja abban áll, hogy részben a fajokat elkülönítve akként vizsgáljuk, miszerint egy fogalmat a másikkal föl ne cseréljünk, másrészt a fogalmakat tisztán kifejtjük, s a dolgok lényegét és benső viszonyait kimutassuk.

Az erkölcsi képzés egybefoglalja az egész ember összes nevelését, s az igazságot, mint az egyesnek legfőbb célját állítja fel. Mivel az erkölcsannak legfőbb elve, hogy mi az istenhez, mint mindenek teremtőjéhez, a mennyire lehetséges, hasonlóak legyünk. Minthogy isten akará, hogy, mint a világ, különösen az emberek tökéletesek legyenek, ugyanazok lelkeivel, a testekkel egyesülések előtt, az ősképeket, melyek szerint a földön minden teremtett, az igazak és jókról legfőbb eszmét közölte. Ennek eszközlésére magunkban kell az isteni részt, az ész egészen szabaddá, és tökéletesen uralkodó tehetséggé tennünk. Ezt téve, gyakoroljuk a legfőbb erkölcsiséget vagy az igazságosságot, mely az életben a legfőbb jó.

A korosabbak mivélése. Ezek is szükségelik a mivélést. Első követelmény magában az önismerés. A ki nagy ember óhajt lenni, az se magát, se övét ne szeresse, hanem csak azt, a mi helyes, akár találja azt önmagában, akár más működőben. Második az igazságosság szeretete, mire következnek: mérséklet, bölcsesség, s mindazon tökélyek, melyekkel mindenki bírhat is, másokkal is közölheti. — Továbbá kell szolgálni és uralkodni tudni, mivel a ki soha sem szolgált, dicséréttel nem is uralkodhatik. Szükséges még a gymnastika a gyógyászattal, sőt annak ezt fölsőlegessé tenni; legfontosabb pedig a harcziakra nézve.

Az államférfi ú legyen művészetben és irodalomban elméletileg kiképzett, hogy jó és igazságos érületeket keltsen a népben. Legfőbb hivatás a törvényhozóké és kormányzóké. Tőlök természeti hajlamkép is követeltetik: szilárdság, kedv, jóakarát, nemes és szigorú jellem, s e képzéshez kedvező tulajdonságok, mint éles belátás, sok felfogó erő, jó emlékezés, fáradhatlanság és rendkívüli munkaszeretet.

Első rendszeres nevelészet. Plátó paedagogiája a legelső rendszeres paedagogia a világtörténelemben. Ez, mint különösen a plátói bölcsészeti rendszer, maga után vonza Görögország consequentiáját, — de magán a görög nézeten belül. Azért látá szükségesnek Plátó a művészetben az erkölcsvallásos képzést.—A hellennek s azzal az embernek lényébe mélyen belefürödva, senki erősebben nem hangjelezett, mint ő, és senki gyönyörűbben nem állítá elő, hogy a jó az igaz, és az igaz a jó, és pedig isteni alapon. Mint igaz hellen, fölállította a nevelés elveit, ugyanannak eszméjét tisztán fölfogta, czélját szorosán meghatározta, s ugyanannak megnyerésére az eszközöket pontosan kijelölte. Minthogy tehát ő mint bölcs és nevelész egy történeti nagy népek igazi és nem álképviselője, ugyanazért a világtörténet szelleme is, és habár közvetlen nem is keresztényen szellem, mindazáltal a szellem mégis prófétaí igében „az ember fiában“ nyeri beteljesedését, belöle szólót, midőn Timeosában mondja: „Minthogy a világegyetem halandó és halhatatlan lakókat tart fenn s azokkal töltetett meg, láthatóvá lön a láthatót magában foglaló lelkes, érzékileg észlelhető Isten, csak ész által közeledhető Istennek képmása, az istenek legnagyobb és legjobbika, legszebb és legtökélyesbika, ez egyetlen ég, ki egyetlen szülött.“ Az elméleti nézletnek e mélységéhez függeszti a hasonlólul mély erkölcsi követelményeket: „Legyen az ember, úgymond, erkölcsiség által, a mennyiben teheti, Istenhez hasonlón.“ — „Isten a legigazságosabb s közülnk senki sem közelíthet hozzá, mint a ki az igazságosság végső fokát elérte.“ — Oda czéloz tehát a nevelészet is. — Csak a neveltek lesznek jök; csak fegyelem által válik az ember jelessé. — Plátó, a Görögország képviselője legfőbb magaslaton, — mint bölcsész s mint nevelész — a görög szellemnek legtisztább kifejezése s lenyomata.

Junius 28-án nyelv- és széptudományi osztályülés.

Toldy Ferencz r. t. felolvasta Imre Sándor l. t. következő czimú értekezését: „Geleji Katona István, főkép mint nyelvész.“

Geleji K. I. a XVII. századnak Magyarhonban legnagyobb prot. hitszónoka és jeles nyelvű írója, nyelvészeti munkásságának ismertetése végett szükséges annak élettörténetéből is a jelentőbb mozzanatokat kiemelni. Mint ily kittinő s önálló szellemű egyénél szoros kapcsolatban van minden: a magán élet, a hivatalos állás, a tudományos foglalkozás, a nyelvezet, a nyelv-kezelési elvek és módszer. — Szül. 1589-ben; mint iskolaigazgató, Beregszászon élt, midőn Bethlen G. fejedelem akaratóból és költségén először Heidelbergbe utazott. Onnan visszatérvén kevés idő múlva, ismét a fejedelem kívánatára ment ifj. Bethlen Istvánnal ugyanazon főiskolába. A harmincz éves háború miatt hamar visszatérve, Gyulafehérváron lett tanár, onnan csakhamar (1621.) lelkész, előbb halálosan sinlő Károlyi Zsuzsánna fejedelemnő mellett, majd az udvarnál Fehérváron. Utóbb (1633.) püspökké választatik s e hivatalt viselte haláláig (1649). Nagy része volt az unitáriusok elleni küzdelésekben és a presbyterianismus legyőzésében, — mely utóbbi ügy miatt sok gyanúsítást szenvedett s méltatlannúl rágalmaztatott külföldön is. Mint theologus nem e téren bírálható; kemény vitázó volt s legalább a külföldiektől elsajátított ismereteknek, érveknek hatalmas, elmés tolmácsa. Sajnos, hogy ekkori theol. irodalmunk nagy részt vita-iratokból, kiméretlen nyelvű s alatt járó beszédű fakadozásokból áll, melyek az emberiebb mai korra nézve az idő szelleme által tilosakká lettek.

Munkái a nagy „Énekes könyv” (Gradual 1636). „Váltság-Titka.” 1—3. kötetben. Predikációk (1645—49.) „Titkok Titka” (1645). Praeconium evangelicum. Két kötet (1638—39.)

Nyelvezete főkép szóbőséget tanúsít. Számos szavai vagy általa jöttek létre, vagy a nép nyelvéből szedettek elő; sok nem fordul elő más irónál. Így: kagyma, kanyogat, kisztek, szesz (szeszély), szerszám (fűszer), szival (szárazst), koforty, igyelit, nyavalyit, enyeg, esítő (csak ló), ivat (ivadék) stb. Kemény és trivialis kifejezései nagy számúak. Hajlandó, sőt útasit a purismusra, a t. műszókat újítja, de a népies idegen szókat meghagyja. Adagiumok egész özöne található nála; de néhol latinosság is fordul elő, s a maihoz képest hibásnak tartható szórend. Styljának tulajdona: méltóság, áradozó bő beszéd, hosszú, nagyszerű (nálók: nagyszer) szavak. De könnyen trivialisra fajul. Másik tulajdona: élénkség. Beszédei mindenütt elevenfolyásúak, alkalmazók, a kor erkölseire, gondolkodásmódjára

vonatkozó gyönyörű részleteket tatálni bennök. De e tulajdon is elfajul, heves, végtelenre terjedő invectivákra, erős, durva színekkel festésre, izléstelen leírásokra ereszkedvén ki, mihelyt elleneivel találkozik. Mindenek fölött é r t h e t ő. Jól elsajátította a mit tanúlt, s átértve s világosan adja elő, mint tulajdonát.

A gyakorlatból fejlődik ki az elmélet. Így lett az íróból, szónokból, az önállón és nyomosan gondolkozóból, a nyelvre szüntelen reflectálván, nyelvész. A szó mai vagy újabbkori értelmében így nem nevezhetnök. Annyi igaz, hogy a nyelvet inkább költők, szónokok és tudósok vagy nagy gondolkodók és írók fejlesztik. Szerzőnk is hatott erre már szónoklatai által is. De öntudatosan s elméletileg is munkált a nyelvért; irt nyelvügyi jegyzeteket, grammatikát. Hogy állott nyelvészetünk az előbbi és e században? Grammatika-író, más mint nyelvész. Erdősi birt egynémely nyelvési tulajdonnal; Molnár kevésbé. Az literator és a XVI század embere; ez inkább theologus és a XVII. század növendéke. Nálunk e században a classicus irodalmi tanulmányok hanyatlottak. Komnai Ámos methodusa s tanítási elvei árthatmasak voltak. Ő és követői kiszoríták iskoláinkból a görög irodalmat, sőt a latin költészetet is. Ez ártott a nyelvészetnek is, mely addig nem fejlődhetett, míg a biblia szavai, a genesis népszármazási hagyománya s a héber nyelv cultusa bilincselte.

G. Katona I. is csak e korlátok közt s a mellett csak gyakorlatilag, csak dilettansul nyelvészkedik. A héber nyelvet vallja minden más nyelv anyjának. mint Apáczai, Molnár és sok más. Mégis igyekszik a szók lényegét, *ἔτυμον*-ját fölfogni, s az orthographia és szóképzés szabályait úgy vonni el; a „szóknak nemesak héjjokat kocozgatván, hanem ugyan belekre is hatván.“

Elsőbben orthographiai szabályokat ád. Fő elve a szó természeteszerint írni. Ebből hozza le többször elmésen, sikerülten és maig tanulságosan törvényeit; de néha következtlenül. Nem bír azon ismerettel, melyet a hang- és írástan szükségel, s melyet csak a történelmi nyelvtanulmány adhat; ilyessel birni amaz időben nem is lehetett. — Szóelemzése sokszor sikerül; de inkább sejtésen, éles elméjű hozzávetésen, mint nyelvismereten épülvén, sokszor gyarló is. — Szóalkotásra nézve nemesak példákat, hanem szabályokat is ád; mi azon időben a legműveltebb nemzetek irodalmában is példátlan. Purismust kíván, s azt teljesen kivihetőnek vallja. Sok szava átmaradt, vagy

mások által az ő példája mellőzésével, újra alkotva, életbe lépett: (vágaték, illeték, különbözetlen, szerzemény, öntemény, faragmány, képzemény, miség, hányás, adalék, belülre, kívülre stb.) Sajátlag első nyelv-újítónk volt, Apáczainak mestere vagy példánya. E tekintetben Kazinczy és társai, valamint a XVIII. század végén élt némely újítók sem vették figyelembe. Gyarmathy S. alig említi, Révay ismeri, használja s néhol tekintélyül idézi. Toldy F. méltányolja érdem szerint. Olvasókönyveink nem adnak ismertetésül szónoklati s egyéb munkáiból (Gradual előtti nagybecsű értekezés); ez talán megengedhető, de nyelvünk történetének tanulmányozói nagy kár nélkül nem mellőzhetik.

T é l f y I v á n l. t. ily czim alatt értekezett: „A görög tanulmányok Franciaországban.“ Kivonatban következőleg:

I.

1867-ben Franciaország néhány hellenistája egy társulat alakítását tervezte a görög tanulmányok előmozdítása végett. E kifejezést görög tanulmányok (Études grecques) szándékosan választották; mert nemcsak arról volt szó, hogy a görög-nyelv és irodalom művelésének adjanak új lendületet, hanem a görög művészet művelését is akarták erősíteni és emelni, hogy védgátul állítsák föl ama mindennapias és pórias ellen, mely a művészetben mindinkább nagyobb tért foglal el. Sőt a társadalmi kérdés szempontjából is azt tartották, hogy Görögország volt a politika tudományának valóságos anyja, mert megismervén a szabadságnak nemcsak jótéteményeit s dicsőségét, hanem hiányait, tévedéseit s keserűségeit is, kikiáltotta végtére, legkifűnőbb bölcsészei által, a mérséklet, egyetértés, igazságosság amaz elveit, melyek napjainkban oda törekeshetnek, hogy az emberi társaságok törvényét képezzék. Hozzájárul végre az is, hogy ama hellenisták nézete szerint, a görög nép korszakai, a legrégebb időktől napjainkig, ugyanegy rendeltetésnek viszontagságteljes, de állandó folyamatát képezik, s hogy kíváncsi és rokonszenves érdekléssel illik kísérni az ötven év előtt kezdődött görög újrászületés haladását.

A hellenisták e terve nemsokára valósult, mert még ugyanazon év június havában megalakult az ötven alapító-tagból álló választmány, melyben Franciaország legjelesebb tudósai s a közoktatási minister, Duruy úr, Görögország történetének írója foglaltak helyet, kikhez három görög is csatlakozott: úgymint: Delijannisz Tódor, ak-

korában Görögország követe Párisban; Mélasz Konstantin, bankár Marseilleban és Valettas, tanár s görög irodalmár Londonban.

Az általok életbeléptetett társulat czime: „Association pour l'encouragement des études grecques en France. (A görög tanulmányokat előmozdító társulat Franciaországban.) Főadata pedig: terjeszteni a görög tanulmányok előmozdítására legalkalmasabb módszereket és könyveket; ösztönözni minden kitelhető eszköz által a tanárokat és tanulókat; viszonyba lépni külföldi hellenistákkal, s közrebocsátani évkönyveket, melyek a társulat munkálatait s a görög tanulmányokra vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazzák.

A társulat napról-napra nagyobb rokonszenvvel találkozott, úgy, hogy jelenleg már hétszáznál több, tiz franknyi évdíjas tagot számlál. Ezek között van kétszáz görög, többnyire Athénből, Konstantinápolyból, Marseilleből és Londonból.

Az athéni egyetem évenként négyszáz frankot, s a görög nemzeti-bank még nagyobb összeget ajánlott föl a társulatnak.

II.

E társulatnak oly gyors fölvirágzása azt bizonyítja, hogy az kifejzi a francia műveltség törekvéseit. Franciaország, mondá Patin, a társulat elnöke, az 1868-iki közgyűlésen, már a XVI. században volt a görög tanulmányok fő székhelye, melyek azóta a francia irodalomra hatalmas és termékenyítő befolyást gyakoroltak, s két nagy-szerű lépésre indították a francia nemzetet, hogy t. i. a görög függetlenség bajnokainak nagylelkű segílyt nyújtott, s később a fölszabadult classicus földön tudós lakhelyet állított föl magának az École d'Athènes alapítása által, melyből Franciaország legjobb hellenistái kerülnek ki.

Hogy ez tovább is így legyen, a társulat terjedelmes emlékiratot nyújtott be a közoktatási miniszterhez azok törekvései ellen, kik a görög tanulmányokat a középtanodákból vagy egészen kihagyni, vagy azokban túlságosan korlátozni akarnák.

A tudományok újraszületése óta — mondja az emlékirat — hatásosan mozdították elő a görög tanulmányok a francia nemzeti szellem fejlesztését. Veszélyes volna tehát elhagyni ezt az utat; mert ez nem jelentene egyebet, mint meggyengíteni ama valóban szabád-

elvé oktatást, mely a görög és római régiség ismeretén alapszik. Vannak már úgyszólván elég számú szaktanodák, melyeket azok keresnek fel, kik lemondanak a classicus műveltségről. A kik tehát szabadon választják a pályát, mely ez utóbbinak megszerzésére vezet, azok szellemét fel kell emelni és erősíteni a görög tanulmányok által, melyek hasznát háromszázados hagyomány szentesíti. Történetek ugyan némelykor Franciaországban lépések a görög tanulmányok leszorítására, de mindig a közoktatás kárával, a nélkül, hogy ez által a tanügy többi ágai nyertek volna. Azért siettek a directoratus és consularatus alatt a görög nyelvet és irodalmat, mint a jó oktatás lényeges elemét, ismét visszahelyezni.

Minél inkább alakul át — folytatja az emlékirat — a francia társadalom azon részvét által, mely polgárait az állami ügyekben megilleti, s minél inkább terjed és emelkedik az elemi oktatás, annál szükségesebb, hogy a középtanodákban maradjanak meg színvonalukon a görög tanulmányok; mert a görög eszmék és ügyek képezik a hajdan kor legtisztább lényegét; Róma és irodalma e lényegnek csak alsóbb alakját, elgyengült s gyakran megmásított hagyományát tünteti fel.

A mai görögök — így végzi az emlékirat — s némely philhellének azt is reménylik, hogy a görög nyelvnek oly szerep jutandó nemzetközi életben, minő a latiné volt a középkorban, főleg ha a nyugati tanodái elszoknak majd ama kiejtéstől, melyet Erasmus rosszul sugalmazott tanítványai hoztak be. Jóllehet a társulat nem osztozik még most a reményben, hogy a görög nyelv általános nemzetközi nyelvvé fogadtatik el; más részről mégis, tekintetbe véve Franciaország viszonyait kelettel, szükségesnek tartja, hogy a tanárképzésben (*École normale*) egy született görög tanítsa a valódi görög kiejtést. Ez által évenként mintegy húsz tanár tanulná meg e kiejtést, s mindegyik úgy terjesztené tovább, a mint ezt az athéni tanodából hazatérő tudósaink teszik.

Ezzel kapcsolatban mondá Egger, a társulat 1869-ki közgyűlésén, hogy Görögország elfoglalja Franciaországot; de e békés elfoglalás miatt nem kell aggódni, mert a társulat azt látja a hellenismusban, mit hajdan a Renaissance buzgó napszámosai láttak benne, t. i. a polgári-sodásnak elemét, melynek meggyöngítése veszélylyel fenyegetné Franciaország közoktatását s erkölcsi tekintélyét. Ha tehát — folytatá Egger — a nagy emlékek és nagy mintaképek tiszteletében önkényt csatlakoznak hozzánk a régi hellenség egyenes örökösei, kell hogy baráti ke-

zet nyújtunk nekik. Ha a mai görögök, meghatva a tisztelettől, melyet ők iránt viseltetünk, részint kereskedelmük, részint szellemi munkásságuk nyereségének tizedét ajánlják fel társulatunknak, ez bizonyosan becsületökre válik. Nemes verseny! mely a hellenség érdekeit Konstantinápolyban, Athénben és Párisban, felülemelkedve a politikai tusákon és szenvedélyeken, azonosítja. Nekünk tehát bizalommal kell őket fogadnunk, kik nem kérnek egyebet, mint hogy nyelvöket és nemzetöket szeressük.

A szellemek és szívek összhangzását szabadelvű munkák keresztülvitelében — így végzé Egger — ékesen fejezi ki társaink névjegyzéke, melyben különféle nemzetek s Franciaország egyeteme mellett Anglia és Magyarország egyetemei szerepelnek.

III.

Ezekkel szoros összefüggésben van d' Eichthal Gusztáv értekezése a görög nyelv nemzeti kiejtéséről.

E kérdés — mondja d' Eichthal — soha sem merült volna fel, ha a görög birodalom bukása 1453-ban nem szakít félben négy századon keresztül majdnem minden érintkezést Görögország és nyugati Európa között. Csak e körülmény, mely a görögök nemzeti életének némi felüggesztése volt, okozhatta, hogy némelyek azt is megtagadták a görögöktől, a mit még soha semmi néptől el nem vitattak, t. i. a jogot és hivatást, hogy önmaga szabályozza és határozza meg örökségi nyelvének kiejtését. A külföldi tudósok ugyanis, kik idővel nem többé menekült görögök társaságában, hanem könyvekből tanulták a görögöt, ezt holt nyelvnek tekintették, s egy újonan csinált mesterkelt kiejtést, az úgynevezett erasmusit, alkalmazták reá, mely azonban minden országban különbözik, mert minden Erasmiasmus saját anyanyelvének kiejtését erőszakolja a görög betűkre, mintha a görög nyelv azért keletkezett volna, hogy fracziásan, olaszosan, németesen, angolosan, spanyolosan ejtessék ki!

Sokat írtak e tárgyról mindkét táborban, de végre mégis a gyakorlati élet többet tön, mint a tudomány, a görög nemzeti kiejtés ügyének előmozdítására. A XVIII. század látta, hogy Görögország ismét élni kezd az irodalom ápolása, az ipar- és kereskedelem fejlődése által. Peloponnesus fölkelése figyelmeztette Európát, hogy ott még egy élő görög nép létezik, s egy eleme a politikai hatalomnak. Choiseul gróf útazása keleten figyelmeztette Európát, Görögország műemlékeire s

lakosainak nyelvére; s titkára Villoison azon meggyőződéssel tért vissza Franciaországba, hogy a régi- és újjörög nyelv ugyanegy, s hogy következőleg Görögország hagyományos kiejtését kell visszahozni a tanodákba. Azóta a legkitűnőbb tanárok követték és követik e kiejtést, például Boissonade, Hase, Egger, Rossignol stb.

Bárminő hiányokkal is vádolják tehát az erasmianusok a görög nemzeti kiejtést, mégis ezé az elsőség a politika és életgyakorlat tekintetéből, mert ebben ismerjük fel a görög életnek és csudálatos égaljnak befolyását; s mert csak ennek elfogadása létesítheti ama kapcsolatot, mely a görög népet a minden nemzetbeli hellenistákkal egyesíti.

IV.

Ugyanezen d' E i c h t h a l G u s z t á v ú r felolvasta a társulat valamelyik ülésében a következő czimű értekezését: *Voltaire és a görög kérdés 1770-ben*, melyet a *Temps* 1869. mártius 20-ki számában közölt.

Voltaire, jóllehet már akkor aggastyán, ifju lelkesedéssel üdvözölte 1770-ben Peloponnesus felkelését, melyben Görögország feltámadását látta, azt hívén, hogy nemsokára Ázsiába kényszerülend visszavonulni az irodalom és emberiség ellensége. De keserűen kellett tapasztalnia, hogy részint az európai, részint az orosz diplomatia akadályozza reményeinek teljesültét. Hiában írt ő levelet levél után, kedves görögjei érdekében Katalin czárnénak.

Katalin csak hidegen vigasztalta Voltairét, mire ez 1770-ki évi július 4-én kelt levelében azt válaszolja többi között a czárnénak: „mindenemet szívesen odaadnám Görögország felszabadításáért; de attól tartok, hogy felséged békét köt. Ez dicsőséges lehet ugyan felségedre nézve, de mi lesz majd az én szegény görögjeimből? Én óhajtanám, hogy a porosz király, Mária Therézia és a czárnő keresztthadatot indítsanak a török barbárság ellen. Mily elragadó látvány volna, ha két császárné fogná meg a szultán két fülét, és Ázsiába vezetné vissza.“

Voltaire egyuttal a porosz királyhoz is fordult a görögök ügyében, kinek ugyanazon évi augusztus 20 án ezt írta :

„A gondviselés, hogy megalázza büszkeségemet, úgy akarja, hogy a törökök visszavegyék Görögországot, vagy legalább megengedi, hogy a hirlapok ezt írják. Ez nagy csapás reám nézve; nem azért mintha talpalatnyi földem volna Athénben vagy Korinthban, hanem felséged nem tudja, mily nagy örömöm lett volna látni, hogy Sophocles és De

mosthenes dédunokái fölszabadultak egy tudatlan basa alól. Akkor görögre fordították volna felségednek kitűnő munkáját: *Refutation du Systeme de la nature*, és gyönyörűen nyomatták volna ki azon a helyen, hol hajdan a Lyceum állt.“

De a porosz király azzal vigasztalja Voltairét, hogy az ő *Henriade*-ja, tragédiái, történelmi művei épen oly nagy becsűek, mint az Ilias, mint Sophocles és Thucydides munkái, s hogy bölcészete sokkal túlszárnyalja Plato, Aristoteles és Zeno bölcészését. „A béke mindenesetre helyre fog állni. A zultán megfizeti majd az árát, s Görögországból az lesz, a mi lehet.“

Voltaire ismét Katalinhoz fordul, s azt írja neki: „Ha felséged győzne, mindjárt keletkeznék egy görög akadémia; Athén görög főváros lenne; az aegeumi tenger összes kereskedői görög útleveleket kérnének: a görög nyelv általános nyelvvé válnék.“

De Katalinnak esze-ágában sem volt, hogy a görög nyelvnek ilyen nemzetközi jelentőséget tulajdonítson. Némi gúnnyal válaszolt Voltairenek: „Nem sokára ideje lesz már, hogy én is valamely egyetembe menjek görögül tanulni. Ezalatt azonban oroszra fordítják már Homéert. Kezdetnek ez is jó.“ De Voltaire se maradt adós a gúnnyal, ezt felelően a czárnénak: „Megléhet, hogy az orosz nyelv helyettesítheti a görögöt, de én nagyon későn születtem, hogy azt megtanuljam.“

D'Eichthal semmiképen sem tartja ábrándosnak Voltaire óhaját, hogy a görög nyelv világnyelvvé váljék; mert, szerinte a napról-napra szaporodó nemzetközi viszonyok mindinkább szükségesbbé tesznek egy általános nemzetközi nyelvet; ilyen pedig csak a görög nyelv lehet. Ezt bővebben indokolja d'Eichthal ezen iratában: *De l'usage pratique de la langue grecque*. Ő nem kételkedik, hogy az összes népek egy közös szervezés, egy általános társaság felé haladnak. Ezt gyaníttatja a politika, tudományok, művészetek, ipar és kereskedelem állapota. De ha ilyen az emberiség jövője, akkor e nagyszerű eseménynek első következménye egy közös nyelv, mely érintetlenül hagyván a nemzeti nyelveket, a nemzetközi viszonyok közlönye volna. Már pedig ismerünk egy nyelvet, mely a XVI. század óta a magasabb műveltség szükséges elemét képezi, — mely eredete által érintkezik a polgárisodás eredetével, — mely a történetnek minden korszakában szerepelt s méltólag töltötte be küldetését, — mely az emberi szellem nagy nyilatkozványainak első eszköze volt a politikában, irodalomban, művészetekben, tudományokban; — mely

az evangéliumnak, szent Pálnak, az egyházi atyáknak, s egyszerűsmind Luciánnak és Julián császárnak a nyelve volt, — mely fentartotta a byzantiai irodalmat és jogtudományt, — mely ezen majdnem háromezer éves munkájában semmit sem veszített eredeti életerejéből, megtartotta szókinését, s megőrizte képzeletességét ősi tökélyében, — mely négyszázados szolgaság alatt szenvedett ugyan, de a szabadság feltüntével letörölte a rozsdáját, s rövid idő alatt ismét megjelent régi fényében.

Hozzájárul az is — folytatja d' Eichthal, hogy ma a gyakorlati élet követelményei miatt a nyelvek száma, melyeket a tanodákban tanítanak, mindinkább szaporodik, mi a közoktatás ügyét nagyon akadályozza. E nehézségek megszűnének, ha a görög nyelv választatnék általános nemzetközi nyelvvé. Mert minden tanodában az illető nemzeti nyelven kívül csak egy nyelv taníttatnék még, t. i. a görög. Magától értetődvén, hogy a magasabb műveltségre előkészítő tanodákban a latin is tartaná meg jogosultságát.

Ha saját véleményemet is szabad e tárgyban kijelenteni, én hajlandó vagyok a francia társulat többségének nézetében osztozni, hogy d'Eichthal reményeinek s óhajainak teljesülése a jövőendő titkai közé tartozik. De azért Magyarországnak e tekintetben is résen kell állnia, s arról gondoskodnia, hogy úgy most, mint századok múlva minden perczben képes lehessen a nemzetközi viszonyokban méltólag szerepelni. Ha tehát a d'Eichthal által sejtett esély valaha mégis bekövetkeznék, mi alatt nálunk a görög tanulmányok parlagon heverték volna, könnyen képzelhetni, hogy utódaink akkor szánandó helyzetben találkoznának.

De ha nem is valószínű, soha sem d'Eichthal sejtelméi, elég nagy ösztönül szolgálhat nekünk Angol-, Francia- és Németország példája, hogy mi is nagyobb buzgalommal mozdítsuk elő édes hazánkban a görög tanulmányokat.

V.

Az 1868-ki évkönyvben Wescher egy eddig kiadatlan töredéket közöl Aristodemus görög történetéből. E kézirat a X. századból származik, s Athos hegyének vatopédi zárdájából került a császári könyvtárba Franciaországba. A töredékek szerzője valószínűleg Aristodemus Nysából, Strabo kortársa, a kinek "*Ἱστορία*" című elveszett munkájához tartoznak ezen töredékek, melyek ötven évre terjedő történelmi anyagot tartalmaznak, t. i. a perzsa háborúk befejezésétől a

peloponnézi háború kezdeteig: következőleg Herodot történetét összekötik Thucydides munkájával.

Az 1869-ki évkönyvben olvasunk szép értekezést is Eggertől a Stephanusok (les Estienne) családjának érdemeiről a görög nyelv és irodalom körül. Ha Olaszország büszke az Aldusokra, annál büszkébb lehet Franciaország a Stephanusokra, kik közül kilenczen voltak másfél század alatt classicaí műveltségű nyomdászok, s különösen ketten, I. Róbert és II. Henrik, első helyet foglalnak el Franciaországnak történelmileg nevezetes személyei között.

A XV. század vége felé Stephanus Henrik a könyvnyomdászatnak szentelvén magát, mely akkor hozatott be Franciaországba, magára vont a ősi nemes családból származó atyja haragját, ki őt kitagadta, de ez által elenyészhetetlen dicsőségét és nemességét megalapította 1502-ben megjelent a tengeri nyulakhoz czégezett könyvnyomdájában (in officina cuniculorum) Aristoteles Ethikájának kivonata latin fordításban. Hogy ez tudós nyomda volt, mutatják az abban alkalmazott javitnokok, u. m. Beatus Rhenanus, Pontanus Mihály, s a crétai születésű Porta Péter; de ezt mutatja e nyomda két jeligéje is: plus olei quam vini, és fortuna opes auferre, non animum potest.

Henriknek, kit elsőnek neveziünk, fia Róbert buzgón folytatta atyja munkásságát, s először adta ki görögül halikarnassi Dénes római régiségeit, Dio Cassiust, Appianust, Trallianust stb. Azonkívül nagy érdemet szerzett magánaka Thesaurus linguae latinae által mely tizenegy év alatt három kiadást ért. De görög könyveket nyomtatni nagyon gyanús volt a párisi hittani kar urai előtt, kik nem tudván görögül, haragudtak, hogy ezt is kell tanulniok a polemia új követelményei miatt. Ezért annyi keserűséget okoztak Stephanus Róbertnek, hogy Párisból Genfbe kellett menekülnie. Fia, II. Henrik azonban nem hanyagolta el a párisi nyomdát, hanem még hiresebbé tette. Ez már tizenöt éves korában úgy beszélt görögül mint francziául, s később gyönyörű latin irálya miatt nevezetes is lön. Kiindulván saját tanulási tapasztalásából, sokszor tanácsolá, hogy a classikus nyelvek tanulásában a görög előzze meg a latint, s e tanácsát sokszor ismételték mások napjainkban is, de eddig siker nélkül.

II. Henrik adta ki először az eredeti szövegben Anakreont, Aeschylust, Athenagorost, Maximus Tyriust, Diadort, Themistiust, Sextus Empiricust, Herodotot. Ezen kiadások tartama alatt elkészült a Thesau-

rus lingua e graeca, mely 1572 ben jelent meg öt vastag kötetben. E munkája által nagy nevet vívott ki magának Európában, de a reáfordított sok költség és gond miatt gazdagból szegénynyé, fiatalból öreggé lett, a mint maga mondá:

At Thesaurus me hic de divite reddit egenum,

Et facit ut juvenem ruga senilis aret.

De ez nem lankasztá az ő buzgalmát. Hogy kiadványainak vevőket szerezzen, bejárta Olasz-, Német- és Magyarországot, s egyúttal a törökök ellen is lelkesítette a különféle keresztény népeket. Németország egyik városában épen akkor (1594-ben) gyűléseztek a fejedelmek. Ő megragadván az alkalmat, lelkes emlékiratban felhitta őket a törökök elleni keresztháborúra; mert a lealázás, melyben a törökök Európát részeltetik, leginkább fájt neki. S e fájdalom kitért egy tisztán irodalmi művében is, melyet ő Justus Lipsius ellen írt; azért mondá tréfásan Scaliger, hogy e munkát így kellene czimezni: *de latinitate lipsiana adversus Turcas*.

VI.

Ugyanezen 1869-ki évkönyben ismerteti Pierron a francia császári könyvtárban található Aeschylus-codexekeket, számra nézve tizenkettőt. Ezek közül a legteljesebb a 2886-ik számú. Ezt nevezte Hermann Gottfried Parisinusnak vagy Párisinus L.-nek, követve Wellauert, a ki ezt Regius L. névvel jelölte. A 2886-ik számot azonban csak 1740-ben kapta e codex. 1620-ban 1997-ik, és 1682-ben 3521-ik száma volt.

A philologok eddig azt tartották, hogy e codexet Janus Lascaris írta; de ez hibás nézet; mert Montfaucon *Palaeographia Graeca* című munkájában azt írja a 100-ik lapon, hogy Janus Lascaris írt 1500-ban a 2378-ik számú királyi codexet. Ez pedig, mely ma az 1250. szám alatt fordul elő, semmit sem tartalmaz Aeschylusból, hanem hittani értekezést Nicephortól a képostromlók ellen. Azután a Parisinus L. és a 2378-ik számú codex írásvonásai egészen elütnek egymástól; következésképp, ha Lascaris írta az utóbbit, nem írhatta az előbbit. A dolog valószínűleg így áll, hogy midőn Lascaris könyv- és kéziratárát megvették a király számára, mindegyik codexre ezt írták: *ex Jani Lascaris manuscriptis*. Ezt későbbben hibásan úgy magyarázták, mintha e codexekeket, melyek között a Parisinus L. is volt, mind Lascaris írta volna.

Miután a Parisinus L. megegyez, többnyire az eltérő olvasásokban (*lectiones variantes*) a flórenczi Mediceus codexsel, az a kérdés merül fel, vajon nincs-e a Parisinusnak egyéb értéke, mint egy másolatnak, vagy önálló tanúnak vétethetik-e a szövegtanban? Hermann szerint a Parisinus ugyanegy forrásból ered a Mediceussal. Haupt Móricz pedig a Mediceus másolatának tartja a Parisinust, de ez azt mutatja, hogy Haupt egy óra hosszat sem lapozgatta a Parisinust, mert a különbségek e két codexben, Pierron kimutatása szerint, számtalanok. Hozzájárul, hogy a Mediceus tökéletesen olvasható, elejétől végig; a Parisinusban pedig vannak üres helyek, úgynevezett hézagok. Miért hagyta volna meg ezeket a Parisinus írója, ha a Mediceusból másolta le? Ez azt bizonyítja, hogy ő valamely olvashatlan kéziratot másolt.

VII.

Gidel, a Bonaparte-Lyceum tanára, ismertette a társulat ülésében Száthasz Konstantin *Ἀνεκδοτα Ἑλληνικά* című munkáját, mely Athénben jelen meg 1867-ben.

Száthasz Konstantin, kinek egyik munkájáról, mely a Konstantinápoly bukása utáni görög irodalomra vonatkozik, nekem is volt szerencsém a tek. Akadémia előtt múlt december havában értekezni, még csak 27 éves fiatal ember. 1865-ben lett ismeretes, midőn Athénben orvoshallgató levén, hozzáfogott Galaxidion krónikájának s a középkori görög éremtan írásához. Megjelent munkáját nagy dicséretekre méltatták Kopp és Gruber, kik a középkori görög tárgyakra nézve elismert szakférfiak, valamint a párisi, berlini, brüsseli és madridi akadémiai is.

Épen akkor a középkori tanulmányok nagy barátja, Lombardosz Konstantin, volt Görögországban a közoktatás minisztere. Ő tehát 400 drachmát útalványozott a fiatal embernek, hogy folytathassa kutatásait az ország különféle részein. Két hó múlva visszatért Athénbe Száthasz, magával hozva ritka kéziratokat s régi könyveket, melyek kiadására a görög parlament hétezer drachmát szavazott meg, úgy hogy Száthasz nyomozásainak eredménye már 1867-ben *Ἀνεκδοτα Ἑλληνικά* című, két kötetes munkájában láthattak napvilágot.

Az *Ἀνηκδοτα* tartalma: egy hosszabb költemény Mercúriosz Buaszról; egy másik költemény Créta háborújáról a XVII. század második felében; prózai elbeszélés Zante néplázadásáról, 1628-ban s egy krónika 1684-től 1699-ig.

E művek annyiban érdekesek, a mennyiben Görögország és a görög népnyelv történetéhez, Konstantinápoly bevétele után, nevezeteseb adatokat szolgáltatnak.

Mercuriosz Buasz, az első költemény hőse, úgy állíttatik elő, mint Pyrrhusnak, Epirus királyának ivadéka. Konstantinápoly bukása után Európába menekülván, különféle fejedelmek szolgálatában rendkívüli harszai tettei által lön nevezetessé. Ezeket énekli meg bizonyos Koronäosz, szintén menekült görög, a ki Velenczében élt.

Hogy Koronäosz nem nagyítja hősének tetteit, azt bizonyítja Mercúriosz Buasz sírköve, mely még ma is látható Trevisóban a Santa Maria Maggiore templomban, melyet 1562-ben Lombardi Antaj faragott, 1637-ben pedig Mercúriosz egyik dédunokája e felirattal díszített:

„Mercúriosz Búasz grófnak, Peloponnesus hercegének, az epirusi lovasság főnökének, a ki megverte a francziákat, s kihajtotta Nápoly királyságából, visszaadta Pisának a szabadságot, visszahelyezte Sforza Lajost Majlandba, megverte Trivulziót, elfoglalta Novarát; győzött Paviában, visszahódította Bolognát II. Gyula pápa tekintélye alá, alávetette a bajorokat Miksának, harszolt I. Ferenczcel Marignanónál, megverte a spanyolokat Veronánál. Ő békében nyugszik. Soha sem kellett volna meghalnia.“

Koronäosz, a költemény szerzője, a mint művében mondja, Zanteban született s Velenczében kezdte írni költeményét a XVI. században. Hogy csak igazat mondhasson, bejárta Peloponnesust, tudakozódott Nauplia hatóságainál az ő hőséről s családjáról, s versekbe szedte a hallottakat. Nem valószínű tehát, a mit Gidel gyanításképen mond, hogy költőnk Mercúriosz Búasz szolgálatában állt, ki őt jól fizette, hogy nevét görög versekben tegye hallhatatlanná; s igaza lesz Száthasznak, hogy e rimes versekben írt költeményt Koronäosz esupa hazafiságból szerzette, vissza akarván nyerni nyugat népeinél a görög nemzetnek ama becsültetést, melyet Konstantinápoly bukása után elvesztett. Ez annyival inkább elfogadható, mivel az egykoru történetírók megerősítik mindazt, a mit Koronäosz költeménye hőséről mond.

Abban sem lehet egyetérteni Gidel úrral, hogy Koronäosznak már nem lehetett semmi fogalma a hangmennyiségű verselésről, mivel rimes hangsúlyozó versekben írta költeményét. Ha, a mint Gidel úr maga is bevallja, Koronäosz az Iliást olvasta, s arra sokszor hivatkozik, nehezen hihető, hogy nem ismerte a hangmennyiségű verseket. Hogy ő ennek

daczára hangsúlyozó versekben írt, az onnan van, mivel a népet tartotta szeme előtt, mely ezeket kedvelte meg. Hiszen tisztába van már hozva, hogy minden népnél, a legrégebb korban is, a költészet előbb hangsúlyozó s csak később hangmennyiségű versekben nyilatkozott; mert a hangsúlyozó vers a természet kifolyása, a hangmennyiségű pedig a művészet találánya. Abban sem adhatok igazat Gidel úrnak, hogy a régi görögök nem ismerték a rimes verset, s hogy ezt később nyugati népektől vették át. Érveimet előadtam ezen iratomban: *Vörösmarty szózata a görögül és a dalék a görög vers történetéhez* (Pest 1862) és a *παρθώρα*-ban megjelent ezen értekezésemben: *πρὸς τὴν τῶν ἑλληνικῶν σιγῶν ἱστορίαν* (Athén 1862, 296—299. füz.), hol 447 rimpárt idéztem különféle görög költőkből, Homéرتól kezdve le az alexandrinusokig.

VIII.

Heuzey, a szépművészetek tanára, közöl az 1869-ki évkönyvben egy görög feliratot, melyet 1861-ben fedezett fel egy falu templomában fél-mértföldnyire a régi Pharsalustól. A kort, melyből e felirat származik, nem tudja ugyan Heuzey meghatározni, de a betűk alakjából azt következteti, hogy közelebb állnak a macedóni mint a periklesi korszakhoz.

A felirat tartalma egy városi határozat, mely 176 új polgárnak polgárjogot és földbirtokot ajándékoz, s thessaliali dialectusban van fogalmazva. Ez tehát egy új és az eddigieknél terjedelmesebb okmány e dialectus ismeretéhez. Az α, úgy látszik, egészen hiányzott e dialectusban, mert helyette mindenütt *ov* áll. Ezt teszi sok szóban még ma is a görög népnyelv, például *χωιώραπιον* (szűnyogocska) helyett *χοινοῦπι*.

Eddig azt állíták a görög nyelvészek, hogy a thessaliali dialectusban a 2-ik declinatio egyes számu genitivusa mindig *oi*-ra vagy *oio*-ra végződött; de a pharsalusi feliratban e genitivus már *ov*-ra is végződik. Ez azt jelenti, hogy a thessalialiak e felirat korában már simulni kezdtek a közönséges nyelvszokáshoz.

Végre Miller, a francia Institut tagja, közöl egy általa felfedezett töredéket Appianus történetéből. E történet, a mint Photius után tudjuk, 24 könyvből állt, melyek csak csonkán jutottak reánk; a 24 könyvből pedig semmit sem ismertünk. Millernek jutott a szerencse e könyvnek egy töredékét, melynek czime: *Περὶ Ἀδάβων μαρτυρίας* (a z a r a b o k j ó s t u d o m á n y á r ó l), felfedezni.

A töredék fordítása ez: „Appianus mondja a 24-ik könyv végén: Midőn egykor az Egyiptomban viselt háboru alatt a zsidók elől futottam, s a Sziklás Arábián keresztül egy folyó felé tartottam, hol egy reám való csónaknak Pelusiumba kellett volna engem átvinni, egy arab férfi vezetett engem éjjel az úton. Azt gondolván pedig, hogy közel vagyok a csónakhoz, kelet felől egy varjú krákogott; mire az arab megdöbbenve mondá: „Eltévedtünk.“ S midőn ismét krákogott, mondá: „Nagyon eltévedtünk.“ Midőn pedig megijedve körülnéztem, vajjon láthatni e valamely utazót, de korán reggel levén senkit sem láttam az ellenséges földön, az arab harmadszor hallván a madarat, örülve mondá: „A mi javunkra tévedtünk el, és megmaradunk ezen az úton.“ Én pedig nevettem is s kétségbe is estem, mert minden ellenséges levén, nem volt lehetséges a mögöttünk levők miatt visszafordulni, a kik elől megfutva jöttem ide. E szorultságban tehát követtem az arabot, rábizván magamat az ő jóslatára. Ilyen helyzetemben várakozásom ellen, előtűnik egy másik folyó nagyon közel Pelustumhoz, és rajta egy három-evezős, mely Pelusiumba hajózott, s melyre reászállván, megmenekültem; a csónakot pedig, mely a másik folyón várt reám, elfogták a zsidók. S a mennyire segített rajtam a sors, annyira csudáltam a jóslatot. Ezek az arabok pedig vallásosok, jószok, földművesek, s ismerik a gyógyszereket. Természetes tehát, hogy ők Egyiptomban jó földre, földművesekre, istenfélő, jósolni tudó s a gyógyszerek és csillagok ismeretében nem járatlan népre akadván, örömet maradtak közöttük, mint a kik hozzájuk hasonlók.“

Miller azt gyanítja, hogy a háború, melyről Appianus beszél, Traján császár alatt 115 ben Kr. u. folyt; hogy Appianus ezen időtájban helyhatósági hivatalt viselt Egyiptomban, s hogy csak ezen háború után jött Rómába, mint a császári törvénytörő ügyvédje.

IX.

A társulat megjutalmazta 1868-ban 500 franknyi arany éremmel Sophocles kiadását Tournier által,*) mert velős foglalatban közli mindazt, a mi eddig a sophoclesi szövegkritikára nézve a legjobb munkákban mintegy 300 év óta megjelent. A bevezetésben előadja a kéziratokra vo-

*) Tragédies de Sophocle par Tournier, avec notes en Français, Paris, Hachette.

natkozó adatokat és ama szabályokat, melyek szerint a tudomány mai álláspontjából kell a régi szövegeket megítélni.

Az idén pedig hasonló eredmél jutalmazta meg Euripides hét tragoediájának kiadását Weiltól**), a ki fontos javításokat tett a görög szövegben.

A jövő évtől kezdve azonban egy harmadik jutalom is fog kiadatni ezer frankkal, melyet Zographosz Chrisztákisz, konstantinápolyi nagykereskedő alapított. E jutalomért csak nyomtatott munkák versenyezhetnek, és pedig jövő évben olyanok, melyek görög, francia vagy latin nyelven adják elő a görög nyelv történetét vagy elméletét.

A társulat felhasználván azt a körülményt is, hogy Franciaországban évenként jutalmak osztatnak ki az állampénztárból azon tanulók számára, kik a kitűzött kérdéseket legjobban megfejtik: maga részéről is először 342, azután 500 frankot szentelt e célra, úgy hogy ezen összegből olyan középtanodai ifjak kapjanak pályadíjakat, kik leginkább tünnek ki görög-francia és francia-görög fordításokban.

**) Sept tragédies d'Euripide. Paris, Hachette.

TARTALOM.

XLV. FÜZET.

	<i>Lap.</i>
KELETI TURKESZTÁN, vagy a khinai tatárság. — Vámbéry Ármintól.	3
CODIFICATIO. — Az Edinb. Review nyomán. — Barsi J.-tól.	24
JAPAN ÉS NÉPE. — Harmadik közlemény. — Hunfalvy János- tól.	59
FERENCZ CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ERDÉLYI UTJA. — Gróf Te- leki Domokostól.	83
IRODALMI SZEMLE. — Veráncz munkái. — Garádytól.	102
KISFALUDY-TÁRSASÁG. (1869 Márczius — Junius)	125

XLVI. ÉS XLVII. FÜZET.

JAPAN ÉS NÉPE. — Negyedik közlemény. — Hunfalvy János- tól.	129
A MUNICIPÁLIS RENDSZER JELEN ÁLLÁSA EUROPÁBAN. — Concha Győzöttől.	161
A KÖZÉPOKTATÁS ügye Franciaországban. — Boissier után.	255
CONFUCIUS élete és főbb tanai. — Angolból. — Jónás János.	290
ADATOK AZ IRÓI TULAJDONJOG hazai történelméhez. — Dr. Kelemen Mórtól.	305

Lap.

IRODALMI SZEMLE. — Rozsnyai Dávid történeti maradványai.

Garádytól — Dr. Lazarus munkája: Az erkölcs eredetéről, Gróf Kuun Gézáttól. — Kolozsvár története című pályamű keletkezése és ismertetése. 315

M. TUD. AKADÉMIA. 354

